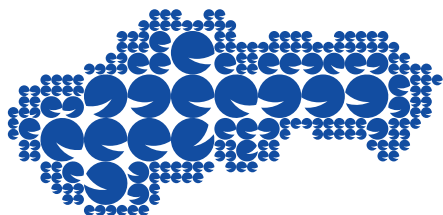

SLOVENSKÁ REČ

89 • 2024 • 2

TEMATICKÉ ČÍSLO

JAZYKOVEDNÉ DIELO ANTONA HABOVŠTIAKA. INŠPIRÁCIE A METAMORFÓZY

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV, v. v. i.

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v. v. i.

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.
Manažérka redakcie / Deputy Editor-in-Chief: Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD.
Výkonná redaktorka / Managing editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakcia anglických textov / English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (Nitra), doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), RNDr. Radovan Garabík (Bratislava), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), Dr. Robert Hammel (Berlín – Spolková republika Nemecko), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Spolková republika Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), Dr Paweł Kowalski (Warszawa – Poľská republika), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Professor Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc. (Prešov), doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D. (Ústí nad Labem – Česká republika), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov), dr hab. Mariola Szymczak-Rozlach, prof. UŚ (Katovice – Poľská republika)

Čestní členovia / Honorary Members:

prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (Bratislava)

Host'ujúca editorka / Guest editor:

doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Technický redaktor / Technical Editor: Mgr. Vladimír Radík

Návrh a grafické spracovanie obálky / Design of the journal cover:

Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita / Periodicity: vychádza 2-krát ročne / published 2 times per year

Dátum vydania aktuálneho čísla (2024/89/2): marec 2025

Adresa redakcie / Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762

E-mail: sr@juls.savba.sk

Webová stránka časopisu / Journal website: <https://sr.juls.savba.sk>

Slovenská reč je indexovaná v databázach / Slovenská reč is indexed by the following databases:

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

SCImago Journal Rank (SJR) 2023: 0.26

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2023: 0.481

CiteScore 2023: 0.5

Texty uverejnené v Slovenskej reči sú licencované pod [Creative Commons Attribution 4.0 International Public License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia / print)

EV 3695/09

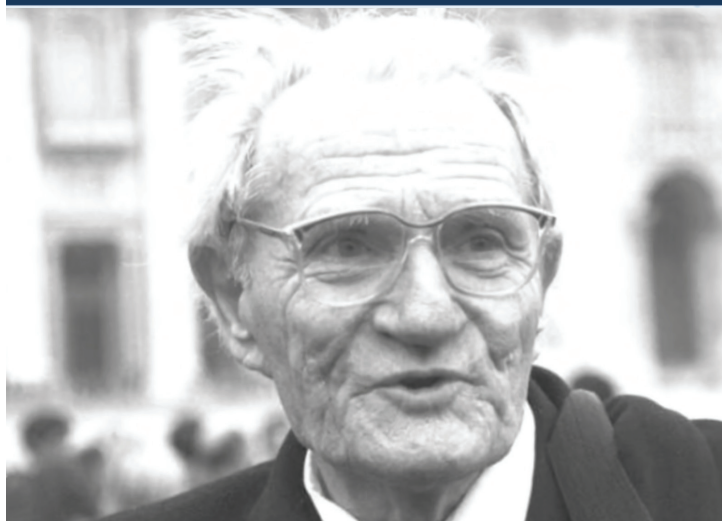
ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

*„Materinská reč bola pre mňa Boží dar, najkrajšia hudba,
čo mi zaznievala v ušiach od čias, keď som začal vnímať.“*

Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka. Inšpirácie a metamorfózy

Tematické číslo Slovenskej reči venujeme pamiatke a inšpiratívne mu odkazu

PhDr. Antona Habovštiaka, CSc.,

(22. 9. 1924 – 14. 4. 2004)

pri príležitosti stého výročia jeho narodenia.

Autori príspevkov a členovia redakčnej rady časopisu Slovenská reč.

OBSAH / CONTENTS

ÚVOD / INTRODUCTION

- 5 – 7 **Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka. Inšpirácie a metamorfózy**
Linguistic Work of Anton Habovštiak. Inspiration and Metamorphoses
Pavol Žigo

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 8 – 22 **Anton Habovštiak v medzinárodnom slavistickom kontexte**
Anton Habovštiak in the International Slavic Context
Pavol Žigo
- 23 – 32 **Anton Habovštiak a *Atlas slovenského jazyka***
Anton Habovštiak and the *Atlas of the Slovak Language*
Martin Chochol
- 33 – 39 ***Európsky jazykový atlas* a slovenská dialektológia**
Atlas of the European Languages and Slovak Dialectology
Ivor Ripka
- 40 – 60 **Anton Habovštiak a nárečové výskumy Slovákov v zahraničí**
Anton Habovštiak and Dialectological Research of Slovaks Abroad
Ľubica Dvornická
- 61 – 87 **Vklad Antona Habovštiaka k problematike teritoriálnej
diferencovanosti slovenských nárečí a ich klasifikácie**
Contribution of Anton Habovštiak to the Problem of Territorial
Differentiation of Slovak Dialects and Their Classification
Mária Mikolajová – Gabriela Múcsková
- 88 – 104 **Otázky sociálnej diferencovanosti slovenského národného jazyka
v diele Antona Habovštiaka**
Issues of the Social Differentiation of the Slovak National Language in the
Works by Anton Habovštiak
Stella Ondrejčíková
- 105 – 122 **Lexika slovenských nárečí v celoslovanskom kontexte. Príspevok
ku konfrontačnému slavistickému výskumu Antona Habovštiaka**
Lexicon of Slovak Dialects in the All-Slavic Context. Contribution
to the Confrontational Slavic Research of Anton Habovštiak
Gabriel Rožai

- 123 – 136 **Reflexia osobnosti Antona Habovštiaka pri iniciovaní začiatkov projektu *Slovníka slovenských nářečí***
Reflection on the Personality of Anton Habovštiak in Initiating the Beginnings of the *Dictionary of Slovak Dialects* Project
Miloslav Smatana
- 137 – 148 **Syntaktické osobitosti oravských nářečí**
Syntactic Peculiarities of Orava Dialects
Adriana Ferenčíková
- 149 – 165 **Z frazeologických impulzov tvorby Antona Habovštiaka**
From the Phraseological Impulses of Anton Habovštiak's Work
Viera Kováčová
- 166 – 177 **Metamorfózy prezývkových obyvateľských mien na Orave v priebehu polstoročia**
Metamorphoses of the Inhabitant Nicknames in the Orava Region Throughout the Half-Century
Jaromír Krško
- 178 – 197 **Aspekt lokálneho v toponomastických prácach Antona Habovštiaka**
Aspect of the Local in Toponomastic Papers of Anton Habovštiak
Patrik Jakubek
- 198 – 234 **„Vhor = hore, nahor, č. vzhůru“. Anton Habovštiak ako textový lexikograf Hviezdoslavovej knižnice**
Anton Habovštiak as the Text Lexicographer of the Hviezdoslav Library Edition [Hviezdoslavova knižnica]
Mira Nábělková
- 235 – 259 **Vplyv nářečovej a historickej lexiky na poetiku a intencionalitu literárnych (povešťových) textov Antona Habovštiaka**
The Influence of Dialectal and Historical Lexis on the Poetics and Intentionality of Literary (Folklore Tale) Texts by Anton Habovštiak
Peter Karpinský
- EPILOG / EPILOGUE**
- 260 – 264 **Zanietený pre vedu**
Passionate about Science
Ivor Ripka
- 265 – 267 **Obsah ročníka 89, 2024 / Contents of the Volume 89, 2024**

ÚVOD

JAZYKOVEDNÉ DIELO ANTONA HABOVŠTIAKA.
INŠPIRÁCIE A METAMORFÓZY*Pavol Žigo*

Náplň tematického čísla Slovenskej reči tvoria jazykovedné príspevky venované stému výročiu narodenia popredného slovenského lingvistu, dialektológa, slavistu, etnológa, autora množstva literárnych žánrov **PhDr. Antona Habovštiaka, CSc.** Pri príležitosti nedožitého okrúhleho jubilea tejto významnej osobnosti slovenskej jazykovedy a kultúry sa 15. októbra 2024 v Bratislave konal vedecký seminár *Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka – inšpirácie a metamorfózy*, ktorý zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, v. v. i., a Farnosť sv. Martina v Bratislave v priestoroch Informačného centra Martineum pri Dóme sv. Martina. Cieľom vedeckého seminára i jednotlivých príspevkov tohto čísla je pripomenúť, zhodnotiť a vyzdvihnúť poznávaciu hodnotu rozsiahleho jazykovedného diela Antona Habovštiaka, ktorého spoločným menovateľom bola slovenská a slovanská porovnávacia dialektológia a slavistika. Jeho literárnej tvorbe, rodnému oravskému regiónu, duchovnej sfére, popularizácii poznatkov z oblasti etnolingvistiky a slavistiky, spolupráci A. Habovštiaka s Oravskou knižnicou (pomenovanou po Habovštiakovej smrti na Oravskú knižnicu Antona Habovštiaka) bola venovaná spomienková slávnosť, ktorá sa pod záštitou práve Oravskej knižnice Antona Habovštiaka konala 25. septembra 2024 v Dolnom Kubíne.

Počiatky, motiváciu a široké vedecké záujmy Antona Habovštiaka možno zhrnúť do dvoch základných fenoménov: prirodzenej formy rodného jazyka a rodného kraja – Oravy. V tomto prostredí, v oravskej obci Krivá, sa Anton Habovštiak narodil 22. septembra 1924 a po absolvovaní základného a stredného vzdelania ako študent slovenskej a francúzskej filológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave (1946 – 1951) začal zhromažďovať nárečový materiál oravského regiónu a jeho vnútornú jazykovú diferenciáciu začal odhaľovať svojou prvou vedeckou štúdiou *Stredoslovenské ä, ǣ na rozhraní dolnej a strednej Oravy* (1948), ktorej podstata predurčila

povahu ďalšieho vedeckého záujmu na vyše päť desaťročí trvajúcich neúnavných publikačných aktivít. Prirodzené ľudové motívy sa stali nielen materiálou základňou vedeckého výskumu, ale boli aj východiskom umeleckého spracovania duchovných hodnôt oravského regiónu v podobe rozprávok či zbierok povestí zachovávajúcich špecifické významy regionálnej slovnej zásoby, frazeológie a syntaxe. S vysokou mierou odbornosti, autenticity a s rešpektom širokého spektra čitateľov pripravil A. Habovštiak publikáciu *Oravci o svojej minulosti* (1983) a z vedeckého hľadiska je nenahraditeľným prínosom spracovanie slovnej zásoby oravského regiónu v *Oravskom nárečovom slovníku*, ktorého vydanie už, žiaľ, jeho autor nestihol pripraviť.

Okrem vedeckej, odbornej a popularizačnej produkcie regionálneho charakteru s ťažiskom na rodnú Oravu sa A. Habovštiak venoval aj výskumom celonárodnej, celoslovenskej a celokarpatskej povahy. Anton Habovštiak má veľký podiel na syntetizujúcej interpretácii slovenských nárečí v prvom zväzku *Atlasu slovenského jazyka* (1968), ale ťažiskom – a z vedeckého hľadiska neodmysliteľným prínosom do poznania slovnej zásoby slovenských nárečí a interpretácie areálovej distribúcie lexikálnych prvkov slovenských dialektov – sa stal štvrtý zväzok *Atlasu slovenského jazyka* (1984), ktorý, spolu s dotazníkom a interpretáciou, pripravil A. Habovštiak sám.

Na iných miestach tohto čísla Slovenskej reči pripomíname spätosť národných a nadnárodných nárečových výskumných projektov, napriek tomu však nemožno v tejto úvodnej časti nespomenúť Habovštiakovu dlhoročnú účasť na rozsiahlom medzinárodnom celoslovenskom projekte *Slovanský jazykový atlas*, v ktorom desaťročia zastupoval slovenskú dialektológiu pri výskume a interpretácii nárečovej slovnej zásoby v rámci národných areálov aj slovanských nárečových makroareálov a spolupracoval s desiatkami popredných európskych slavistov viacerých generácií. Celoslovenský nárečový materiál, jeho porovnávanie s využitím veľkého množstva zahraničnej slavistickej vedeckej literatúry aplikoval A. Habovštiak v desiatkach vedeckých štúdií v renomovaných zahraničných slavistických aj domácich lingvistických periodikách. Jeho poznatky z výskumu slovnej zásoby veľmi produktívne zúročil aj v rámci prípravy *Slovníka slovenských nárečí I* (1994, člen autorského kolektívu) a pri príprave populárnych krátkych slovníčkov slovenských nárečí: *Krátky slovník nárečia slovenského oravského* (1995), *Slovník Pivnice vo Vojvodine* (1997), *Slovník Slovákov v Gornej Mitropoli v Bulharsku* (1998). Výrazným podielom prispel aj k poznaniu nárečí jednotlivých oravských obcí kapitolami do obecných monografií (Hruštín, Krušetnica, Námestovo, Nižná, Novoť, Oravská Jasenica, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Vavrečka, Veličná, Zázrivá).

Bez vedeckého diela Antona Habovštiaka, jeho jazykovedných monografií, štúdií, článkov a účasti na rozsiahlych projektoch regionálneho, celonárodného aj medzinárodného charakteru si slovenskú dialektológiu a jej zastúpenie na medziná-

rodnom slavistickom vedeckom fóre nemožno predstaviť. Výsledkami svojej práce posunul poznanie v oblasti nárečového výskumu o veľký krok vpred a jeho dielo sa stalo trvalou hodnotou, nekonečným zdrojom inšpirácií a rozširovania obzoru dialektologického bádania. PhDr. Anton Habovštiak, CSc., odišiel z radov slovenských jazykovedcov náhle, 14. apríla 2004, zanechajúc po sebe vedecké dielo nezastupiteľnej a neoceniteľnej povahy.

Pavol Žigo

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: pavol.zigo@juls.savba.sk

ORCID 0000-0003-3679-8491

ŠTÚDIE A ČLÁNKY**ANTON HABOVŠTIK V MEDZINÁRODNOM
SLAVISTICKOM KONTEXTE¹***Pavol Žigo*

ŽIGO, P. (2024): Anton Habovštiak in the International Slavic Context. In: *Slovenská reč*, 89/2, 8 – 22.

Abstract: The paper summarizes the contribution of Anton Habovštiak's scientific work in the field of Slavic comparative linguistics, especially dialectal lexicology and linguistic cartography. The central topic of the text reflects the participation of A. Habovštiak in international projects, with emphasis on the *Slovanský jazykový atlas* [Slavic Linguistic Atlas], research on the dialects of individual Slavic languages, and on the interconnection of the results of Slovak dialectology with other Slavic dialectological institutions. The paper also includes an overview of a number of Habovštiak's scientific and professional publications that form the methodology of research on dialect vocabulary in both Slovak and Slavic scientific contexts. The paper concludes with the author's memories of his cooperation with A. Habovštiak in the *Slavic Linguistic Atlas* project.

Keywords: Slavic Linguistic Atlas, dialect vocabulary, comparative linguistics, Slavic studies.

Článok v skratke:

- Predmetom príspevku je prehľad vedeckých aktivít A. Habovštiaka v oblasti slavistiky, ako aj výskumu a postavenia slovenských nárečí.
- Osobitná pozornosť sa venuje prácam venovaným diferenciačným a integračným znakom slovenských nárečí v porovnaní s nárečiami ostatných slovanských jazykov.
- V najväčšej miere sa výsledky bádania Antona Habovštiaka prejavili jeho účasťou v rozsiahlom medzinárodnom slavistickom projekte *Slovanský jazykový atlas* a publikovaním výsledkov spätých s tematikou jednotlivých zväzkov tohto projektu.

**1. VÝCHODISKÁ CELOSLOVANSKÉHO POROVNÁVACIEHO
VÝSKUMU A. HABOVŠTIKA A ZAČIATKY SLOVANSKÉHO
JAZYKOVÉHO ATLASU**

Celoživotná tvorba Antona Habovštiaka sa popri jeho umeleckej literárnej tvorbe, hlbkového výskumu kultúry, dejín a jazyka rodného oravského regiónu, spraco-

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 2/0123/22 *Slovanský jazykový atlas*.

vania slovenských nárečí v množstve štúdií, článkov, slovníkov regionálneho aj celoslovenského charakteru, monumentálnej kartografickej interpretácie nárečovej slovnej zásoby v podobe samostatného lexikálneho zväzku *Atlasu slovenského jazyka*, ktorému predchádzala príprava dotazníka na výskum slovnej zásoby a slovotvorby v jednotlivých oblastiach slovenských nárečí (Buffa – Habovštiak 1964) či účasti na koncipovaní celonárodného *Slovníka slovenských nárečí*, vyznačuje aj významnou časťou vedeckého objavovania, ktorá v porovnaní s predchádzajúcimi oblasťami bádania nie je slovenskej verejnosti známa v porovnateľnej miere, ale zo slavistického poznávacieho a porovnávacieho hľadiska má nepredstaviteľný význam a veľký dosah pri prezentácii slovenskej vedy v medzinárodnom meradle. Ide o Habovštiakove vedecké aktivity v oblasti slavistiky, o výskum týkajúci sa postavenia a štruktúry slovenských nárečí, o ich diferenciacné aj integračné znaky v porovnaní s nárečiami ostatných slovanských jazykov. V najväčšej miere sa to prejavilo účasťou Antona Habovštiaka v rozsiahlom medzinárodnom slavistickom projekte *Slovanský jazykový atlas* (ďalej aj OLA, čo je skratka názvu projektu *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas* používaná v medzinárodnej slavistickej komunikácii). Motivácia zúčastniť sa na tomto celoslovanskom nárečovom projekte má svoje korene v sledovaní vedeckej literatúry zahraničnej proveniencie a výsledkov z rokovaní najvyšších slavistických podujatí, ku ktorým patrili a dodnes aj patria medzinárodné zjazdy slavistov.

Jedným z významných medzníkov tohto typu bádania sú aj závery medzinárodného slavistického zjazdu, ktorý sa konal v roku 1958 v Moskve a na ktorom sa oživila myšlienka komplexného spracovania slovanských nárečí v podobe jazykového atlasu. Myšlienku komplexnej interpretácie nárečí všetkých slovanských jazykov prezentovali v r. 1929 na prvom slavistickom zjazde v Prahe jazykovedci Antoine Meillet (1866 – 1936) a Lucien Tesnière (1893 – 1954). Dôsledná príprava dotazníka a vytypovanie lokalít, ktoré by reprezentovali vnútorné členenie všetkých slovanských nárečí z hľadiska ich zvukovej roviny, morfológie, syntaxe, lexiky, sémantiky a derivatológie, boli stredobodom Habovštiakovho záujmu už od počiatkových fáz tohto významného slavistického výskumu. Za vtedajšie Československo sa na príprave tohto projektu zúčastňovali českí jazykovedci akademik Bohuslav Havránek a člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, slovenskú jazykovedu zastupoval len univerzitný profesor Eugen Pauliny (Pauliny 1960, s. 82). Pravdepodobne na pozadí osobných kontaktov A. Habovštiaka z vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV (od 1. januára 1966 je oficiálnym názvom inštitúcie Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, od r. 2021 s doplnkom *verejná výskumná inštitúcia*) s E. Paulinym, pôsobiacim na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, od počiatku tohto projektu A. Habovštiak prejavoval záujem o implikáciu poznatkov o slovnej zásobe slovenských nárečí a o ich interpretáciu v širšom slavistickom kontexte, na druhej strane bola snaha

o prehĺbenie výskumu slovenských nárečí na pozadí vtedajších poznatkov a potrieb slovanskej porovnávacej dialektológie. Dokazujú to Habovštiakove príspevky zo začiatku 60. rokov týkajúce sa čiastkových odpovedí na vznikajúci *Dotazník Slovenského jazykového atlasu. Odpoveď v ankete časopisu Voprosy jazykoznanija o problematike Slovenského jazykového atlasu. Odpoveď na otázku č. 8* (Habovštiak 1963a) a materiál týkajúci sa pastierskej terminológie z oblasti slovenských nárečí (Habovštiak 1963b). Materiál týchto príspevkov nevznikal len akademicky za stolom vedeckého pracoviska, ale bol aj výsledkom potrieb a záverov z medzinárodných rokovaní, na ktorých sa Anton Habovštiak od počiatku projektu *Slovenského jazykového atlasu*, t. j. od začiatku 60. rokov, aktívne zúčastňoval. Stal sa tak právoplatným členom vedeckého kolektívu, ktorý formoval vedeckú metodológiu a interpretáciu nárečí jednotlivých slovanských jazykov nie enumeratívnou formou, ale komplexnú lingvistickú analýzu s adekvátnymi komentármi a svoje príspevky v tejto podobe publikoval v renomovaných zahraničných vedeckých periodikách. Takúto povahu má jeho príspevok *Pastušeskaja terminologija v Obščeslavianskom lingvističeskom atlase* (Habovštiak 1965a, s. 109), v ktorom upozornil na špecifickosť pastierskej terminológie s ohľadom na areály, podmienené prírodným reliéfom a rozdielnym pôvodom jazykov, resp. nárečí. Skutočným výstupom, ktorý vystihoval podstatu tejto myšlienky, sa stal medzinárodný dialektologický projekt *Celokarpatský dialektologický atlas* so začiatkami v r. 1973 (podrobný opis projektu pozri *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas* 1987, s. 92). Ťažisko Habovštiakovej práce na analýzach a interpretácii slovenských nárečí bolo na slovnej zásobe, sémantike, jej začleňovaní do kontextu slovanských makroareálov či vývinových línií (v projekte *Slovanský jazykový atlas* sa výskum a vydávanie jeho výsledkov člení do dvoch základných sérií: 1. lexikálno-slovotvornej, ktorú za slovenskú dialektológiu zastupoval A. Habovštiak, po ňom až do súčasnosti A. Ferenčíková a Ľ. Dvornická, a 2. hláskoslovno-gramatickej, v ktorej od vzniku projektu pracoval profesor Eugen Pauliny, po ňom až do súčasnosti P. Žigo a M. Chochol). Vedeckú a spoločenskú dôležitosť medzinárodného porovnávacieho výskumu prirodzených foriem jednotlivých slovanských jazykov A. Habovštiak prezentoval vo vedeckých periodikách aj s informáciami o priebehu a výsledkoch jednotlivých medzinárodných rokovaní a úlohách, ktoré z riešenia projektu vyplývajú (Habovštiak 1963b, 1963c). O prípravách *Slovenského jazykového atlasu* informoval Anton Habovštiak aj v slovenských vedeckých a odborných periodikách v súvislosti so zostavovaním a schvaľovaním *Dotazníka Slovenského jazykového atlasu*, podľa ktorého sa mal získať terénny materiál z 853 lokalít celoslovanského areálu od Jadranského mora po Ural, resp. aj od Severného mora po Čierne more. Podrobnú informáciu o *Dotazníku* uverejnil A. Habovštiak pod názvom *Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa* v časopise *Slavica Slovaca* (Habovštiak 1967e). Prvá podoba tohto dotazníka vyšla vo Var-

šave v r. 1963 v troch pracovných zošitoch a podľa nich uskutočnil A. Habovštiak aj prvý terénny výskum v Liptovskom Jáne (spolu s českým dialektológom Slavomírom Utěšeným v rokoch 1965 – 1966). Táto pôvodná verzia dotazníka sa postupne v medzinárodnej komisii redigovala a napokon v r. 1965 nadobudla definitívnu verziu a vyšla v Moskve ako záväzný súbor 3 454 otázok, na základe ktorých sa z oblasti hláskoslovia, prozódie, morfológie, syntaxe, lexiky, tvorenia slov a sémantiky získaval terénny materiál z 853 lokalít skúmaného areálu.

Aktívnu účasť slovenskej dialektológie na tomto projekte dokazuje aj skutočnosť, že od samého počiatku organizovania pravidelných zasadnutí jednotlivými národnými komisiami sa 15. – 20. mája 1967 konalo zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas aj v Domove vedeckých pracovníkov Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach, na ktorom sa zúčastnili všetky národné komisie. S týmto zasadnutím sú však späté aj tienisté stránky prípravy atlasu, pretože politicky motivované spory medzi bulharskou a macedónskou národnou komisiou spôsobili ostentatívny odchod bulharskej národnej komisie z kolektívu *Slovanského jazykového atlasu* (toto napätie trvalo až do zasadnutia Medzinárodnej komisie *Slovanského jazykového atlasu* v roku 2005 v Krakove, na ktorom bulharská národná komisia ohlásila návrat do atlasového projektu a osobitným vydaním bulharských národných materiálov postupne doplnila všetky údaje, ktoré počas jej neúčasti v jednotlivých vydaniach atlasu chýbali). O smolenickom zasadnutí sa kultúrna verejnosť a vedecká komunita dozvedela z Habovštiakových príspevkov *Slovanský jazykový atlas* (Habovštiak 1967a), *Práca na Slovanskom jazykovom atlase pokračuje* (Habovštiak 1967b), *Významné slavistické podujatie* (Habovštiak 1967c) a *Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas* (Habovštiak 1967d). O ďalších pracovných stretnutiach Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas, postupných fázach získavania a spracúvania terénneho materiálu a svojej účasti na týchto prácach informoval A. Habovštiak v množstve ďalších prehľadových príspevkov: *Nasel'onnnye punkty, obsledujemyje dl'a OLA, i ich jazykovoje okruženije* (Habovštiak 1972a), *O zasadaní Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Jadwisine* (Habovštiak 1971b), *Bude Slovanský jazykový atlas?* (Habovštiak 1972c), *O prácach na Slovanskom jazykovom atlase* (Habovštiak 1973; rozšírený príspevok s tým istým názvom pozri Habovštiak 1974d), *O spolupráci na Slovanskom jazykovom atlase* (Habovštiak 1974e), *O výskume slovanských jazykov* (Habovštiak 1974f), *O významnej slavistickej spolupráci* (Habovštiak 1974/1975), *Významná medzinárodná spolupráca pri Slovanskom jazykovom atlase* (Habovštiak 1975a), *Spoločne nad mapou jazykov* (Habovštiak 1975b), *O zasadaní Komisie pre Slovanský jazykový atlas v Drážďanoch* (Habovštiak 1975c), *Atlas slovanských jazykov* (Habovštiak 1976a), *O zasadaní komisie pre Slovanský jazykový atlas v Juho-slávii* (Habovštiak 1978b), *Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazyko-*

vý atlas (Habovštiak 1980b), *Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Moskve* (Habovštiak 1983), *O Slovanskom jazykovom atlase* (Habovštiak 1987d). Enumeratívny výpočet faktov z pôsobenia Antona Habovštiaka v kolektíve *Slovanského jazykového atlasu* je len časťou jeho vedeckej činnosti, ktorej súčasťou je tiež množstvo vedeckých štúdií, kartografického spracovania slovanského nárečového materiálu, jeho komentovania a publikovania v jednotlivých číslach domácich aj zahraničných periodík, ako aj participácia na neskôr publikovaných zväzkoch *Slovanského jazykového atlasu*. Triedeniu, vyhodnocovaniu terénneho materiálu a jeho syntetizujúcej interpretácii však predchádzala rozsiahla a náročná terénna výskumná práca vyplňania jednotlivých bodov podľa *Dotazníka Slovanského jazykového atlasu*. Anton Habovštiak vyplnil tento dotazník vo viacerých slovenských lokalitách bodovej siete: v bodoch s poradovým číslom 215 Klubina (výskum v roku 1969), č. 216 Krivá (výskum v roku 1966), č. 218 Liptovský Ján (1965 – 1966), č. 219 Horná Ždaňa (1969; pozri *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Vstupitel'nyj vypusk* 1994, s. 86 – 87), navyše v spolupráci s popredným budapeštianskym slavistom a jeho osobným priateľom profesorom Petrom Királyom vyplnil na území Maďarska aj Dotazník OLA v lokalite č. 154 Vértesszöllös², v obci s menším slovenským obyvateľstvom (výskum v roku 1969; uvedené výskumné body *Slovanského jazykového atlasu* z územia Slovenska sú identické s lokalitami, v ktorých sa získaval materiál aj pre *Atlas slovenského jazyka*; Buffa – Habovštiak 1964). Osobné väzby A. Habovštiaka s profesorom Királyom sa stali motívom, na pozadí ktorého P. Király, s využitím Dotazníka OLA, získal terénny nárečový materiál zo slovenských lokalít na území Maďarska, vyhodnotil ich a pripravil na vydanie *Atlas slovenských nárečí na území Maďarska* (napriek tomu, že slovenské politické aj vedecké prostredie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia nebolo žičlivé voči vydaniu jazykového atlasu slovenskej národnostnej menšiny z územia Maďarska, Peter Király v spolupráci s historikom Erichom Fügedim a ďalším budapeštianskym slovakistom Františkom Gregorom *Atlas slovenských nárečí na území Maďarska* vydal a slávnostne ho slovenskej vedeckej komunite odovzdal na Medzinárodnom slavistickom kongrese v Bratislave v roku 1993). Na vydanie tohto Királyovho diela reagoval A. Habovštiak príspevkami *Atlas predsa vyšiel Király, P. – Gregor, F.: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Békešská Čaba 1993* (Habovštiak 1993d), *Jazykovedné dielo o slovenčine v Maďarsku* (Habovštiak 1994a), ďalšia recenzia vyšla v periodiku *Slovenský juh* (Habovštiak 1998).

2. MONOTEMATICKÉ PRÍSPEVKY CELOSLOVANSKEJ POVAHY

Otázkam porovnávania nárečových javov v širšom slovanskom kontexte sa možno venovať až po dokonalej príprave a poznaní zákonitostí, resp. množstva ty-

² V súčasnosti je názov obce štandardizovaný v podobe Vértesszöllös.

pických znakov skúmaných areálov. O takejto Habovštiakovej metodologickej príprave a záujme o interpretáciu širších areálov svedčia sondy do podstaty jednotlivých slovanských jazykov, napr. ukrajinčiny (Habovštiak 1954), lužickej srbčiny (Habovštiak 1969), poľštiny (Habovštiak 1971a, 1976b), ruštiny (Habovštiak 1972b). Na pozadí takýchto skúseností z prípravy jednotlivých národných atlasov a v nadväznosti na získavanie terénneho materiálu z výskumných lokalít *Slovanského jazykového atlasu* Anton Habovštiak získané nárečové údaje postupne vyhodnocoval, charakterizoval a usúvzťažňoval ich s jazykovým okolím. Výhodiskom mu bol najznámejší – slovenský nárečový materiál, ktorý si všímal z hľadiska vnútornej diferenciacie, ale aj vo vzťahu k ostatným územne či geneticky blízkym aj vzdialenejším slovanským jazykom. Jednotlivé tematické zväzky pripravovanej edície *Slovanského jazykového atlasu* tak vznikali postupnou syntetizáciou rozsiahleho komplexu lexikálnych, sémantických a slovotvorných prvkov. Zložitosť a veľkú poznávaciu hodnotu terénneho materiálu dokazuje množstvo prvkov, ktorých interpretáciu nemožno obmedziť na kartografické zobrazenie v podobe klasickej metódy symbolov, ale je popri nich nevyhnutný aj koncentrovaný slovný komentár interpretovaného lexikálneho, slovotvorného a napokon – v ďalšej, hláskoslovno-gramatickej sérii *Slovanského jazykového atlasu* – aj fonologického prvku. Túto potrebu vyčerpávajúcim spôsobom naplnil A. Habovštiak vo vedeckých štúdiách publikovaných v zahraničných zborníkoch: *Karta 17 „kartofel“* (Habovštiak 1974b) a v osobitnom príspevku *Kommentarij k karte N° 17 „kartofel“* (Solanum tuberosum; N sg), *kartofel' – krompir, krumpir – ziemniak* (Habovštiak 1974c).

Postupné spracovanie jednotlivých javov z *Dotazníka Slovanského jazykového atlasu* privádzalo riešiteľov tohto projektu k potrebe komplexnej interpretácie terénneho materiálu a vydaniu jednotlivých zväzkov *Slovanského jazykového atlasu* predchádzalo napr. aj koncipovanie syntetizujúcich vedeckých štúdií s tematikou týchto zväzkov. Takýto charakter majú Habovštiakove štúdie *Lexikálne členenie pomenovaní motýľa v slovanských jazykoch* (Habovštiak 1974a), *Lexemy cap i kozol v slavianskich jazykach* (Habovštiak 1985), *Slová rataj a pachar v slovenčine a v slovanských jazykoch* (Habovštiak 1987b), *Zo slovanskej lexikálnej problematiky. Borievka obyčajná (Juniperus communis) v západoslovanských jazykoch* (Habovštiak 1988), *Zo slovanskej slovnej zásoby (O názvoch pes, suka a šteňa)* (Habovštiak 1987c), *Názvy jarabice v slovenčine a v ostatných slovanských jazykoch* (Habovštiak 1990c), *Názvy pokrmov u Slovákov a Slovanov* (Habovštiak 1990a), *Názvy borovica a sosna zo slovakistického i slavistického aspektu* (Habovštiak 1990d). Poznatky z porovnávacieho štúdia slovanských jazykov a spracúvania nárečového materiálu celoslovanskej povahy sa odrazili aj v Habovštiakových vedeckých štúdiách uverejnených v renomovaných zahraničných slavistických periodikách (Habovštiak 1977a, 1977b, 1978a, 1981, 1990b, 1991b, 1993b). Veľký poznávací význam dialek-

tologického bádania mala aj prezentácia jeho čiastkových výsledkov v rámci prednášok pre zahraničných slavistov a slovaktov počas vtedajšej letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (Habovštiak 1987a). K popredným interpretáciám slovanskej nárečovej slovnej zásoby patrí z porovnávacieho hľadiska práca *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov* (Habovštiak 1993a), ktorá vyšla pri príležitosti 11. medzinárodného zjazdu slavistov, ktorý sa konal v Bratislave 30. 8. – 8. 9. 1993 (pozri aj Habovštiak 1993c).

3. VYDÁVANIE SLOVANSKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU

Výsledkom metodologickej prípravy, terénnych výskumov, veľkého počtu analýz a porovnávania údajov rozsiahleho celoslovanského nárečového územia sa stalo postupné syntetizujúce vydávanie jednotlivých zväzkov *Slovanského jazykového atlasu*. S ohľadom na štruktúru *Dotazníka* tohto projektu boli jednotlivé zväzky zamerané na konkrétne tematické celky z oblasti hláskoslovnia a lexikálnej sémantiky. Prvými komplexnými výstupmi tohto charakteru sa s účasťou A. Habovštiaka stali prvé tri samostatné zväzky tohto projektu: *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas* (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 1988a, Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 1988b, Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 1990). Hlavným Habovštiakovým prínosom na týchto vydaniach bola najmä práca na koncipovaní lexikálno-slovotvorných javov v moskovskom vydaní prvého zväzku lexikálno-slovotvornej série (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 1988b), do ktorého spracoval z celoslovanského aspektu 5 máp: mapu č. 14 *мыш*. Hlavným motívom interpretácie jednotlivých prvkov na tejto mape bola diferenciacia gramatického rodu femininum/maskulinum (*тамыш/tenмыш*), výskyt derivátov *мыш-ka*, *мыш-ina* a výskyt lexém *глуш-ьс-ь* a *поган-ьс-ь*. Na ďalšej mape tohto zväzku s číslom 15 sú spracované pomenovania *netopiera* a ich celoslovanská areálová distribúcia (uvádzané v morfonologickej rekonštrukcii kartografovaných podôb): *net-o-PYrj-ь*, *ne//d-o-PYrj-ь*, *meť-o-pYr-ь*, *lat-o-pYr-ь*, *Ga//t-j-o-pYr-ь*, *seť-o-pYr-ь*, *//Ko//ž-an-ь*, *pri-lěp-ь*, *večer-ьк-ь*, *lil-ik-ь/lel-ik-ь*, *lil-ь=-ak-ь/lil-ak-ь*, *špъrg-ač-ь*, *pъrg-ač-ь*, *pirg-ač-ь*, *pirx-ač-ь*, *gat-j-ьк-ь*, *SkOr//at-ь*, *morč-ьн-ik-ь*, *šiš-ь-myš-ь*, *pol-u-nokt-j-ьн-ic-a*, prevzatie z nemčiny v podobe *fledermaus*. Ďalšou Habovštiakovou mapou tohto zväzku je mapa č. 21 *kukučka*. Prevažujúci zvukomalebný základ pomenovania na rozsiahlom slovanskom území autor interpretuje množstvom variantných podôb s rozličnými derivačnými morfémi ([*kuk*]-ь, [*kuk*]-o, [*kuk*]-uk-ь, [*kuk*]-uš-a, [*kuk*]-uš-ь, [*kuk*]-uš-ьк-a, [*kok*]-uš-ьк-a, [*kuk*]-Ov-ič-ьк-a, [*kuk*]-ov-ьк-a, [*kuk*]-av-ьк-a, [*kuk*]-ul-ьк-a, [*kuk*]-ul-ьк-a, [*kuk*]-ol-ьк-a, [*kuk*]-uč-ьк-a, [*kuk*]-ač-ьк-a, [*kuk*]-Ov-ic-a, [*kuk*]-aV-ic-a, [*kuk*]-al-ic-a, [*kuk*]-Ov-ač-a, [*kuk*]-ov-ač-ь, [*kuk*]-ul-j-a), ale aj pomenovania s iným lexikálnym základom (*ŽE-GъZ-ul-j-a*, *ŽE-GъZ-ul-ьк-a*, *pě-v-ač-ic-a*). Rovnakým spôsobom sa na mape č. 27 interpretujú deriváty východiskového pomenovania *škorec*

v ich predpokladaných východiskových podobách (*SKVor-vc-b*, *skvor-bč-b*, *SKvor-čk-b*, *SKVor-čk-a*, *Skvor-bč-ik-b*, *Sko//-vorn-b*, *sco//-vorn-bc-b*, *Bbrl-b=-ak-b*, [*špak*]-b, [*spak*]-b, [*čpak*]-b, [*špač*]-čk-b). Mapa č. 45 *motýl'* patrí z areálového aj slovo-
tvorného hľadiska k najkomplikovanejším interpretáciám s predpokladanými vý-
chodiskovými podobami *mot-ul-b*, *mot-uL-b*, *lme//t-uL-b*, *met-uL-b*, *mo//t-yl-b*,
mot-y//l-b, *met-yl-b*, *mot-al-b*, *mo//t-čl-b*, *met-čl-b*, *met-čl-b*, *mot-čl-b*, *met-čl-b*,
mot-čl-ik-b, *mot-čl-ik-b*, *met-čl-ik-b*, *mEt-čl-ik-b*, *mot-yl-ik-b*, *mo//t-čl-bk-b*, *mot-čl-
-čk-b*, *met-čl-bk-b*, *mot-yl-bk-b*, *met-čl-bč-bk-b*, *mot-čl-čk-a*, *met-čl-čk-a*, *met-čl-bk-
-a*, *mot-yl-bk-a*, *mot-yl-čk-a*, *met-čl-uš-bk-a*, *mot-y//l-ic-a*, *bab-čk-a*, *bab-čč-bk-a*,
bab-uš-bk-a, *b-ur-čk-a*, *le//P//-yr-b*, *lep//-ur-b*, *leP//-yr-čk-b*, *lep//-yr-ic-a*, *lep-un-
-čk-b*, *lip-čk-a*, *lip-un-čk-b*, *lip-čč-bk-a*, *peRpeR-uG-a*, *peRper-ud-a*, *peRper-ud-čk-
-a*, *peLpel-čk-a*, *liš-aj-b*, *lEt-aš-bk-a*, *mOr-a*, z nemčiny prevzatými podobami (*šma-
tyrluk*)-b, (*martelok*)-b, (*mutterlak*)-b, ugrofinským pôvodom podôb (*pikal*)-b, (*pekil*)-b,
latinským východiskom podôb (*ter*)=-eš-bk-a a gréckym pôvodom pomenovaní
(*matafer*)-b, (*mataful*)-b (jednotlivé príklady sa mnohým čitateľom môžu zdať nepo-
chopiteľné svojím zložitým prepisom; ide v nich o morfonologické rekonštrukcie,
v ktorých – zjednodušene povedané – sú zahrnuté a zovšeobecnené všetky hlásko-
slovné vývinové zmeny a slovo-
tvorná štruktúra kartografovaných javov). Prepraco-
vané vydanie toho diela vyšlo ako 13. zväzok lexikálno-slovo-
tvornej série *Slovanského jazykového atlasu* (2024) pod titulom *Slavianskoje slovo v areal'nom kontexte*
(*Životnyj mir*). V rozšírenej interpretácii vedeckej redaktorky T. I. Vendinovej
po celkovej revízii a doplnení pôvodného materiálu celého zväzku sú v tomto vyda-
ní publikované pôvodné Habovštiakove mapy *myš* (č. 14), *netopier* (č. 15), *kukučka*
(č. 21), *škorec* (č. 27), *motýl'* (č. 45) z 1. zväzku vydaného v roku 1988.

Okrem svojich ťažiskových záujmov v oblasti lexiky a sémantiky pripravoval
A. Habovštiak po vynútenom odchode profesora E. Paulinyho z projektu aj podkla-
dy do hláskoslovno-gramatickej série *Slovanského jazykového atlasu*. Napriek tomu,
že v tejto sérii nie je autorom publikovaných máp, ako vtedajší predstaviteľ sloven-
skej dialektológie v projekte revidoval všetok terénny nárečový materiál vydaných
zväzkov hláskoslovno-gramatickej série. Išlo najmä o prvé tri zväzky (pozri vyššie).
Popri autorskej práci na týchto zväzkoch ich vydanie A. Habovštiak propagoval aj
v domácich aj zahraničných periodikách (Habovštiak 1989a, 1989b, 1989c, 1990e,
1993e, 1994b). Po celý svoj aktívny život vo vedeckom prostredí *Slovanského jazy-
kového atlasu* bolo túžbou A. Habovštiaka pripraviť v edícii a redakcii slovenskej
národnej komisie tohto projektu vydanie zväzku s tematikou, ktorá mu bola bytostne
aj pôvodom najbližšia, s tematikou poľnohospodárstva. S týmto zámerom zhromaž-
ďoval na základe *Dotazníka Slovanského jazykového atlasu* v Jazykovednom ústave
L. Štúra SAV tisíce nárečových údajov, ktorých finalizácia si však vyžadovala nad-
ľudskú snahu, námahu, časovú aj mentálnu investíciu. Tento cieľ však bol svojou

náročnosťou a pre pokročilý vek pre A. Habovštiaka nedosiahnuteľný. Ostal ako vedecká, organizačná povinnosť na pleciach dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a s veľkým morálnym záväzkom voči všetkým bádateľom *Slovanského jazykového atlasu*, ako aj s veľkou investíciou časového, mentálneho aj osobného potenciálu ho na vydanie pripravila A. Ferenčíková s neodmysliteľnou výdatnou pomocou M. Chochola. Tento – v poradí štvrtý – zväzok lexikálno-slovotvornej série *Slovanského jazykového atlasu* ako doteraz obsahovo najširší zväzok celého projektu vyšiel v Bratislave (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 2012) a obsahuje tri mapy s autorstvom Antona Habovštiaka: mapu č. 56 *pohánka* – *Fagopyrum* (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 2012, s. 146 – 147, v spoluautorstve s A. Ferenčíkovou), mapu č. 67 *koší* (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 2012, s. 168 – 169) a mapu č. 73 *mláti* (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 2012, s. 180 – 181 v spoluautorstve s A. Ferenčíkovou).

Okrem intenzívnej účasti na príprave, edícii a aj propagácii *Slovanského jazykového atlasu* treba pripomenúť aj Habovštiakovu kontinuitu na spomenutú tematiku pastierskej terminológie a jej interpretáciu v *Celokarpatskom dialektologickom atlase*. V rámci tohto medzinárodného projektu sa v období 1977 – 1980 vykonal terénny výskum pastierskej terminológie v 210 lokalitách karpatského regiónu (z toho 24 lokalít bolo z územia Slovenska). Dotazník obsahoval 758 otázok a v oravských lokalitách Zázrivá a Brezovica ich vyplnil A. Habovštiak (Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas 1987, 49).³ O tomto výskume a svojej účasti na ňom ako oravský lokálpatriot s odstupom času informoval aj v regionálnej tlači príspevkom *Celokarpatský dialektologický atlas. Do siete bodov zaradená aj Zázrivá a Brezovica* (Habovštiak 1989d).

4. OSOBNÉ KONTAKTY S A. HABOVŠTIAKOM

Moja spolupráca s A. Habovštiakom bola vymedzená na jednej strane spoločnou účasťou v slovenskej aj medzinárodnej pracovnej skupine *Slovanského jazykového atlasu*, na druhej strane však bola limitovaná našou odlišnou odbornou špecializáciou. Od začiatku môjho pôsobenia v medzinárodnom kolektíve *Slovanského jazykového atlasu* sa A. Habovštiak – celkom oprávnene – snažil o zastúpenie slovenskej dialektológie v hláskoslovno-gramatickej pracovnej skupine, hoci na začiatku mojej účasti v tomto projekte deklaroval aj potrebu zastúpenia slovenskej historickej jazykovedy v morfonologickej pracovnej skupine, ktorej náplňou je príprava všetkých (prevažne praslovanských) rekonštruovaných tvarov, ktoré sa v rámci *Slovanského jazykového atlasu* interpretovali. Pretože vydávanie jednotlivých zväzkov

³ Autor tohto príspevku pripravoval koncom r. 1977 slovenskú verziu dotazníka *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas* a po jeho vydaní ho v r. 1979 vyplnil v dvoch slovenských lokalitách – Rudno nad Hronom a Ľuboreč.

projektu a pomalé tempo ich finalizácie si koncom osemdesiatych rokov vyžadovalo zvýšenú intenzitu, medzinárodná komisia uprednostnila moju účasť v hláskoslovno-gramatickej pracovnej skupine. V r. 1977 sa vraj Anton Habovštiak stal popri Eugenovi Paulinym členom Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov a druhým zástupcom slovenskej dialektológie vo vtedajšej československej pracovnej skupine. L. Dvonč (Dvonč 1997, s. 160) uvádza, že A. Habovštiak bol od r. 1977 členom Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas. O tomto sa, žiaľ, v zápisniciach zo zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas nenachádzajú žiadne údaje. Podľa zápisnice sa za ČSSR na zasadnutí v Moskve vo februári 1977 zúčastnil len pražský dialektológ Slavomír Utěšený, preto predpokladáme, že informácia L. Dvonča si vyžaduje korekciu v takom zmysle, že išlo o členstvo v medzinárodnej pracovnej skupine.

Zásluhou obidvoch zástupcov slovenskej dialektológie v projekte *Slovanského jazykového atlasu* – E. Paulinyho a A. Habovštiaka – a ich aktívnou účasťou sa otvorila aj moja cesta do tohto projektu. Profesor E. Pauliny bol mojim školiteľom diplomovej práce a ešte počas vysokoškolského štúdia som pracoval ako jeho vedecká pomocná sila pri excerpovaní historických pramenných dokladov do jeho pripravovanej monografie *Vývin slovenskej deklinácie* (jej posmrtné vydanie vyšlo v r. 1990 vo vydavateľstve Veda zásluhou vtedajšieho vedenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a s mojou editorskou účasťou). V rámci mojich pracovných kontaktov s profesorom E. Paulinym som sa tak koncom 70. rokov minulého storočia zoznámil aj s projektom *Slovanský jazykový atlas*. Po penzionovaní vtedajším vedením Katedry slovenského jazyka FiF UK v Bratislave už E. Pauliny stratil možnosť zastupovať toto akademické pracovisko v *Slovanskom jazykovom atlase*, a tak slovenskú dialektológiu na medzinárodnej úrovni na zasadnutiach OLA reprezentoval iba Anton Habovštiak svojím ťažiskom práce v oblasti slovnej zásoby. Počas môjho pôsobenia v úlohe lektora slovenského jazyka na Lomonosovovej štátnej univerzite v Moskve ma však profesor Pauliny na prelome rokov 1979 – 1980 „súkromno-pracovne“ poprosil, aby som na zasadnutie národných pracovných skupín a Komisie Slovanského jazykového atlasu, ktoré sa potom konalo v Moskve od 20. januára do 3. februára 1980, doručil Paulinyho rozpracované kartografické materiály do pripravovaného hláskoslovného zväzku OLA s tematikou vývinu praslovanského nosového vokálu **o*. Túto prácu mu pridělila medzinárodná komisia ešte v časoch jeho aktívnej účasti v projekte (nie je známe, prečo tieto materiály nevzal na moskovské zasadnutie A. Habovštiak, ktorý na tomto zasadnutí bol a pracoval v lexikálno-slovotvornej sekcii). Tak sa zasadnutie medzinárodnej komisie aj národných pracovných skupín OLA v Moskve na prelome januára a februára 1980 stalo mojou prvou neoficiálnou účasťou na *Slovanskom jazykovom atlase*. Počas niekoľkých dní som v tomto čase s jednotlivými členmi medzinárodnej komisie, najmä Antonom Zaleským z Kyjeva

a Annou a Janom Basarovcami z Varšavy, redakčne pripravoval Paulinyho kartografický materiál na vydanie. Pretože som však nebol členom medzinárodnej komisie ani pracovnej skupiny, „Paulinyho“ mapy boli oficiálne deklarované ako výsledok práce československej hláskoslovno-gramatickej sekcie a vo vydaní konkrétneho hláskoslovného zväzku sa ako ich oficiálny autor uviedol člen vtedajšej československej pracovnej skupiny, môj neskorší kolega a veľmi dobrý vedecký a najmä osobný priateľ Karel Fic z dialektologického pracoviska vtedajšej Československej akadémie vied v Brne.

Tieto skutočnosti a aj moja spolupráca s dialektologickým oddelením Jazykovédneho ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave boli podstatou mojich ďalších pracovných kontaktov s Antonom Habovštiakom a aj môjho neskoršieho oficiálneho vstupu do kolektívu *Slovanského jazykového atlasu*. Anton Habovštiak bol v tom čase už jediným zástupcom slovenskej dialektológie v medzinárodnej komisii a odchodom Eugena Paulinyho z tejto komisie, najmä však po jeho smrti v roku 1983, ma Anton Habovštiak navrhol za oficiálneho člena slovenskej pracovnej skupiny tohto projektu a pozýval ma aj na zasadnutia vtedajšej československej komisie. Na tomto pozadí sa začala aj moja účasť v Slovanskom jazykovom atlase, ktorej oficiálne počiatky siahajú do jesene roku 1988 na zasadnutie v Moskve a potom do roku 1989, v ktorom som sa aj pričinením A. Habovštiaka stal oficiálnym členom Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitete slavistov a zúčastňoval som sa na spracúvaní materiálov tohto projektu a ich príprave na vydanie v jednotlivých zväzkoch.

5. EPILOG

V dňoch 11. – 15. októbra 2004 sa v Bratislave konalo pravidelné stretnutie národných pracovných skupín a Medzinárodnej komisie Slovanského jazykového atlasu. Tieto stretnutia niekoľkých desiatok dialektológov sa konajú v pravidelnej postupnosti v jednotlivých slovanských krajinách, ktoré spracúvajú materiály tohto projektu a vydávajú jeho zväzky. Je dobrým zvykom, že „domáci“ dialektológovia čakajú svojich prichádzajúcich zahraničných kolegov a kolegyné na letiskách, vlakových či autobusových staniaciach a odprevádzajú či odvážajú ich na miesta ich ubytovania. Po tradičných uvítaniach príde vždy reč na ostatných kolegov a kolegyné, a tak sa aj mňa môj zahraničný kolega profesor P. Hrycenko v ten októbrový podvečer po ceste autom do hotela opýtal, ako sa má Anton Habovštiak. Nemal som inú možnosť, ako mu polotichým hlasom odpovedať, že pred tromi týždňami „by sa bol dožil osemdesiatky“. Dostal som navonok nepochopiteľnú otázku, opakujúcu môj kondicionál – *by sa bol dožil...* Mnohí sa o smutnom odchode A. Habovštiaka spomedzi našich radov dozvedeli práve tam, kde si v jeho rodnej krajine chceli pripomenúť aj jeho osemdesiatku, v prostredí, v ktorom sa desaťročia stretávali – v tvo-

rivej diskusii o mapách, komentároch, o atlasovej interpretácii slovnej zásoby v jednotlivých slovanských nárečiach. Táto pripomienka sa však začala minúťou ticha na otváracom stretnutí, o pár dní aj na mieste jeho večného odpočinku – pri hrobe na cintoríne v bratislavskom Slávičom údolí a zavŕšilo ju spoločenské stretnutie, na ktorom si za prítomnosti rodinných príslušníkov A. Habovštiaka všetci účastníci medzinárodného stretnutia spolu s pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV pripomenuli jeho vedecké dielo, tvorbu, duchovný, ľudský, vedecký, umelecký aj spoločenský život a prínos, ktorý po ňom ostal v tých, ktorí ho poznali, žili a spolupracovali s ním, ale aj v tých, ktorí Antona Habovštiaka osobne nepoznali, ale jeho práce a dielo zanechalo v nich jeho odkaz.

Literatúra

- ATLAS SLOVENSKÝCH NÁREČÍ V MAĎARSKU (1993). Red. P. Király – F. Gregor – E. Fügedi. Békešská Čaba.
- BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- DVONČ, L. (1997): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985)*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1954): Programma dľa zbierania materialiv do dialektologičnogo atlasu ukraínskoi movi, In: *Jazykovedný časopis*, 8/3, 198 – 202.
- HABOVŠTIAK, A. (1963a): Odpoveď v ankete časopisu *Voprosy jazykoznanija* o problematike *Slovenského jazykového atlasu*. Odpoveď na otázku č. 8. In: *Voprosy jazykoznanija* 10, 1961, 5, 66 – 68.
- HABOVŠTIAK, A. (1963b): Obščeslavianskij lingvističeskij atlas i issledovanija pastbiščno-skotovodčeskoj terminologii. In: *Carpatica*, 3, 9 – 12.
- HABOVŠTIAK, A. (1963c): Medzinárodná konferencia o prácach na Slovanskom jazykovom atlase. In: *Jazykovedný časopis*, 14/2, 166 – 171.
- HABOVŠTIAK, A. (1965a): Pastušeskaja terminologija v Obščeslavianskom lingvističeskom atlase. In: Avanesov, R. I. et al. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija*. Moskva: Nauka, 109 – 116.
- HABOVŠTIAK, A. (1965b): Medzinárodná konferencia v Sarajeve. In: *Slovenská reč*, 30/1, 55 – 57.
- HABOVŠTIAK, A. (1967a): Slovanský jazykový atlas. In: *Kultúrny život*, 22/22, 4.
- HABOVŠTIAK, A. (1967b): Práca na Slovanskom jazykovom atlase pokračuje. In: *Pravda*, 31. 5. 1967, 4.
- HABOVŠTIAK, A. (1967c): Významné slavistické podujatie. In: *Večerník*, 26. 5. 1967, 3.
- HABOVŠTIAK, A. (1967d): Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas. In: *Jazykovedný časopis*, 16/2, 171 – 173.
- HABOVŠTIAK, A. (1967e): Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasu. In: *Slavica Slovaca*, 2/2, 84 – 87.
- HABOVŠTIAK, A. (1969): Sorbischer Sprachatlas (Serbski rečny atlas) 1, 2, Budyšin 1965, 1968. In: *Slavica Slovaca*, 4/1, 108 – 110.
- HABOVŠTIAK, A. (1971a): Karaś, Polskie dialekty Orawy. Fonologia. In: *Zborník Oravského múzea*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 229 – 230.
- HABOVŠTIAK, A. (1971b): O zasadaní Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Jadwisine. In: *Slavica Slovaca*, 6/1, 102 – 103.
- HABOVŠTIAK, A. (1972a): Nasel'onnnye punkty, obsledujemye dľa OLA, i ich jazykovoje okruženije. In: R. I. Avanesov (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija*. 1970. Moskva: Nauka, 329 – 334.

- HABOVŠTIAK, A. (1972b): Issledovanija po slavianskomu jazykoznaniju. In: *Slavica Slovaca*, 7/2, 279 – 281.
- HABOVŠTIAK, A. (1972c): Bude Slovanský jazykový atlas? In: *Nedelná Pravda*, 41, 6.
- HABOVŠTIAK, A. (1973): O prácach na Slovanskom jazykovom atlase. In: *Matičné čítanie*, 13, 3.
- HABOVŠTIAK, A. (1974a): Lexikálne členenie pomenovaní motýľa v slovanských jazykoch. In: *Slavica Slovaca*, 9/2, 261 – 268.
- HABOVŠTIAK, A. (1974b): Karta 17 „kartofel“ (L 689). In: Avanesov, R. I. et al. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija*. Moskva: Nauka, 98 – 99.
- HABOVŠTIAK, A. (1974c): Kommentarij k karte № 17 „kartofel“ (*Solanum tuberosum*; N sg), *kartofel' – krompir, krumpir – ziemniak*. In: Avanesov, R. I. et al. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija*. Moskva: Nauka, 79 – 80.
- HABOVŠTIAK, A. (1974d): O prácach na Slovanskom jazykovom atlase. In: *Slovenská reč*, 39/1, 49 – 52.
- HABOVŠTIAK, A. (1974e): O spolupráci na Slovanskom jazykovom atlase. In: *Správy Slovenskej akadémie vied*, 11, 51 – 53.
- HABOVŠTIAK, A. (1974f): O výskume slovanských jazykov. In: *Nedelná Pravda*, 9, 7.
- HABOVŠTIAK, A. (1974/1975): O významnej slavistickej spolupráci. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 21, 296 – 300.
- HABOVŠTIAK, A. (1975a): Významná medzinárodná spolupráca pri Slovanskom jazykovom atlase. In: *Věstník Československé akademie věd*, 84, 32 – 34.
- HABOVŠTIAK, A. (1975b): Spoločne nad mapou jazykov. (K vydaniu Slovanského jazykového atlasu.) In: *Nové slovo*, 31, 8.
- HABOVŠTIAK, A. (1975c): O zasadnutí Komisie pre Slovanský jazykový atlas v Drážďanoch. In: *Slavica Slovaca*, 10/1, 107 – 108.
- HABOVŠTIAK, A. (1976a): Atlas slovanských jazykov. In: *Príroda a spoločnosť*, 20, 40 – 44.
- HABOVŠTIAK, A. (1976b): Falińska, B.: Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim. 1. Słownik polskich gwarowych nazw tkackich. In: *Slavica Slovaca*, 11/3, 323 – 324.
- HABOVŠTIAK, A. (1977a): Lexičeskij fond slovacích dialektov v svete lingvističeskoj geografii. In: Avanesov, R. I. et al. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1975*. Moskva: Nauka, 95 – 104.
- HABOVŠTIAK, A. (1977b): O príčinách maximálnej členitosti nárečovej lexiky. In: Brozović, D. et al. (eds.): *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 133 – 139.
- HABOVŠTIAK, A. (1978a): Les expressions tabues dans les langues slaves. In: Frangeš, I. et al. (eds.): *Knjiga referata. Sažeci*. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, 304.
- HABOVŠTIAK, A. (1978b): O zasadnutí komisie pre Slovanský jazykový atlas v Juhoslávii. In: *Slavica Slovaca*, 13/1, 102 – 103.
- HABOVŠTIAK, A. (1980a): Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Vstupiteľnyj vypusk. Obščije principy. Spravočnyje materialy Moskva 1978. In: *Slavica Slovaca*, 15/1, 94 – 95.
- HABOVŠTIAK, A. (1980b): Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas. In: *Věstník Československé akademie věd*, 89, 74 – 77.
- HABOVŠTIAK, A. (1981): Nekotoryje osobennosti slovarnogo sostava slavianskich jazykov. In: Jordanova, L. (ed.): *Razvitie na bălgarskija ezik ot IX do XX v. Posveštava se na 1300-godišnina ot osnovavaneto na bălgarska dăržava*. Sofija: Bălgarska akademija na naukite, 72 – 75.
- HABOVŠTIAK, A. (1983): Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Moskve. In: *Slavica Slovaca*, 18/2, 309 – 310.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika*. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1985): Lexemy *cap* i *kozol* v slavianskich jazykach. In: Ivanov, V. V. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1982*. Moskva: Nauka, 29 – 40.

- HABOVŠTIAK, A. (1987a): Slovenčina a južnoslovanské jazyky. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 95 – 107.
- HABOVŠTIAK, A. (1987b): Slová *rataj* a *pachar* v slovenčine a v slovanských jazykoch. In: *Slavica Slovaca*, 22/1, 53 – 59.
- HABOVŠTIAK, A. (1987c): Zo slovanskej slovnej zásoby. (O názvoch *pes*, *suka* a *šteňa*.) In: Ripka, I. (ed.): *Jazykovedné štúdie 21. Dialektológia*. Bratislava: Veda, 121 – 133.
- HABOVŠTIAK, A. (1987d): O Slovanskom jazykovom atlase. In: *Nové slovo*, 3, 16.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Zo slovanskej lexikálnej problematiky. *Borievka obyčajná (Juniperus communis)* v západoslovanských jazykoch. In: Rymut, K. et al. (eds.): *Studia linguistica Polono-Slovaca I*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 141 – 152.
- HABOVŠTIAK, A. (1989a): Nad dvoma zväzkami Slovanského jazykového atlasu. (O diele, ktorého projekt sa zrodil pred päťdesiatimi rokmi). In: *Sloboda*, 3, 4.
- HABOVŠTIAK, A. (1989b): Slovanský jazykový atlas (lexikálno-slovotvorný diel). In: *Správy Slovenskej akadémie vied*, 2, 17 – 19.
- HABOVŠTIAK, A. (1989c): Slavisti a atlas jazykov. In: *Lud*, 13. 11. 1989, 4.
- HABOVŠTIAK, A. (1989d): Celokarpatský dialektologický atlas. Do siete bodov zaradená aj Zázrivá a Brezovica. In: *Orava*, 47, 5.
- HABOVŠTIAK, A. (1990a): Názvy pokrmov u Slovákov a Slovanov. In: Kružliak, P. et al. (ed.): *Čítanie o správnej výžive 90*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre racionálnu výživu, 120 – 125.
- HABOVŠTIAK, A. (1990b): Slovná zásoba slovenčiny a slovanské jazyky. In: *Slovenský národopis*, 38, 381 – 386.
- HABOVŠTIAK, A. (1990c): Názvy jarabice v slovenčine a v ostatných slovanských jazykoch. In: *Kultúra slova*, 24/1, 46 – 49.
- HABOVŠTIAK, A. (1990d): Názvy *borovica* a *sosna* zo slovakistického i slavistického aspektu. In: *Slovenská reč*, 55/3, 150 – 155.
- HABOVŠTIAK, A. (1990e): Vyšli dva zväzky Slovanského jazykového atlasu. In: *Slavica Slovaca*, 25/1, 94 – 97.
- HABOVŠTIAK, A. (1991a): Slovenčina v kontexte slovanských jazykov z lexikálneho aspektu. In: *Slavica Slovaca*, 26/2, 197 – 206.
- HABOVŠTIAK, A. (1991b): Slovenčina a jej vývin v rodine slovanských jazykov. In: *Literárny týždeník*, 35, 3.
- HABOVŠTIAK, A. (1993a): *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1993b): Drevnejšaja istorija slovakckogo jazyka i lingvističeskaja geografija. In: Bernštejn, S. B. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1988 – 1990*. Moskva: Nauka, 60 – 65.
- HABOVŠTIAK, A. (1993c): Slovackij atlas v kontexte slavianskich jazykov s lexičeskogo aspektu. In: Mislovičová, S. et al. (eds.): *XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé*. Bratislava: Veda, 523 – 524.
- HABOVŠTIAK, A. (1993d): Atlas predsa vyšiel. Király, P. – Gregor, F.: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Békešská Čaba 1993. In: *Literárny týždenník*, 6/47, 4.
- HABOVŠTIAK, A. (1993e): Slawische Sprachen im Licht der Sprachkartographie. In: Podolák, J. (ed.): *Ethnologia Slovaca et Slavica. 24 – 25, 1992 – 1993*. Bratislava: Univerzita Komenského, 378 – 381.
- HABOVŠTIAK, A. (1994a): Jazykovedné dielo o slovenčine v Maďarsku. In: *Knižná revue*, 10, 7.
- HABOVŠTIAK, A. (1994b): Predstavenije pervych tomov Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasu naučnoj obščestvennosti Moskvy. In: Bernštejn, S. B. et al. (red.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1988 – 1990*. Moskva: Nauka, 208 – 210.

- HABOVŠTIAK, A. (1998): Atlas predsa vyšiel. Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. In: *Slovenský juh*, 1, 10.
- KIRÁLY, P. – GREGOR, F. – FÜGEDI, E. (1993): *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Slovensko-nemecké dvojazyčné vydanie. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav.
- OBŠČEKARPATSKIJ DIALEKTOLOGIČESKIJ ATLAS. VSTUPITEĽNYJ VYPUSK (1987). Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SERIJA FONETIKO-GRAMMATIČESKAJA. REFLEXY *ě (1988a). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SERIJA LEXIKO-SLOVOOBRAZOVATEĽNAJA. VYPUSK 1. ŽIVOTNYJ MIR. (1988b). Moskva: Nauka.
- OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SERIJA FONETIKO-GRAMMATIČESKAJA. VYPUSK 2. REFLEXY *q (1990). Wrocław – Warszawa – Kraków: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. VSTUPITEĽNYJ VYPUSK. OBŠČIJE PRINCIPIY. SPRAVOČNYJE MATERIALY (1994). Moskva: Nauka.
- OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SERIJA LEXIKO-SLOVOOBRAZOVATEĽNAJA. VYPUSK 4. SEĽSKOJE CHOZIAJSTVO (2012). Bratislava: Veda.
- OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SERIJA LEXIKO-SLOVOOBRAZOVATEĽNAJA. SLAVIANSKOJE SLOVO V AREALNOM KONTEXTE (ŽIVOTNYJ MIR) (2024). Moskva – Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija.
- PAULINY, E. (1960): Zasadnutie Komisie pre Slovanský jazykový atlas vo Varšave. In: *Jazykovedný časopis*, 11/1, 82 – 85.
- VOPROSNIK OBŠČESLAVIANSKOGO LINGVISTIČESKOGO ATLASA (1995). Moskva: Nauka.

Pavol Žigo

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: pavol.zigo@juls.savba.sk

ORCID 0000-0003-3679-8491

ANTON HABOVŠTIAK A *ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA*¹

Martin Chochol

CHOCHOL, M. (2024): Anton Habovštiak and the *Atlas of the Slovak Language*. In: *Slovenská reč*, 89/2, 23 – 32.

Abstract: In the context of complex history of creation of the four-volume *Atlas slovenského jazyka* [*Atlas of the Slovak Language*], an important dialectological and slovakistic work, this article informs about Anton Habovštiak's contribution to its creation almost from its outset. This renowned Slovak linguist participated in the scientific and professional discussions concerning the creation of the original concept of the Atlas in the early days. He took part in both rounds of questionnaire-based collecting of dialectal source material, prepared the majority of the second of the questionnaires used, subsequently became co-author of the first and author of the fourth volume of the atlas and as one of the core team members of the Dialectology Department of the L. Štúr Institute of Linguistics, he was also involved in revising the concept, in various stages of material processing and analysis, as well as in work on all volumes of the *Atlas of the Slovak Language*.

Keywords: Anton Habovštiak, Atlas of the Slovak Language, dialectology, linguistic geography.

Článok v skratke:

- Článok v kontexte komplexnej histórie vzniku štvorzväzkového *Atlasu slovenského jazyka* informuje o vklade Antona Habovštiaka pri tvorbe tohto významného dialektologického a slovakistického diela takmer od jej počiatkov.
- A. Habovštiak sa zúčastnil už na vedeckej a odbornej diskusii týkajúcej sa formovania prvej koncepcie atlasu, zapojil sa do oboch dotazníkových zberov pramenného nárečového materiálu, pričom pripravil väčšiu časť druhého z použitých dotazníkov.
- Rovnako bol spoluautorom prvého a autorom štvrtého zväzku atlasu a ako jeden z kmeňových pracovníkov dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra sa podieľal aj na úpravách koncepcie, rôznych stupňoch spracovania a analýzy materiálu, ako aj prácach na všetkých zväzkoch *Atlasu slovenského jazyka*.

Vlnu „národného obrodovania“ v Európe 19. storočia sprevádzalo aj zvýšenie záujmu o národné jazyky, ktoré sa stali dôležitým prvkom ľudskej (seba)identifikácie. To viedlo nielen k zintenzívneniu systematického skúmania a dokumentovania spisovných jazykov, resp. normotvorných pokusov tam, kde všeobecnejšie prijatý, používa-

¹ Článok bol vypracovaný s podporou grantov VEGA 2/0114/22 *Slovník slovenských nářečí IV.* a VEGA 2/0123/22 *Slovanský jazykový atlas (slovenská účasť na medzinárodnom projekte)*.

ný a rozvíjaný spisovný jazyk dovtedy absentoval, ale aj k upriamaniu pozornosti na nárečové variety národných jazykov. Ich štúdium okrem primárneho výsledku v podobe zväčšovania všeobecnej bázy ľudských vedomostí začalo prispievať aj k sebaopoznávaní daného národa a napomáhať rozvíjanie jeho etnickej a kultúrnej identity.

Preto už koncom 19. storočia začali vznikať jazykové atlasy, ktoré sú – z podstaty veci – najvhodnejším spôsobom prezentácie územnej diferenciácie či naopak lokálnej uniformity vybraných jazykových javov. Spomeňme aspoň *Sprachatlas des deutschen Reichs* (1881 – 1928), ktorý začal zostavovať Georg Wenker už v r. 1876, či *Atlas Linguistique de la France* (1902 – 1910) Julesa Gilliérona a Edmonda Edmonda, vypracúvaný v r. 1896 – 1901.

Tieto nové trendy inšpirovali jazykovedcov k snahám o podobný počín aj u nás. Napríklad František Pastrnek už v r. 1893 – 1897 organizoval zber nárečového materiálu prostredníctvom časopisu *Slovenské pohľady*, kde uverejnil svoj dotazník i priebežné hodnotenia priebehu akcie. Precenil však ochotu čitateľov aktívne sa zapojiť do podobného výskumu a pre nedostatok a nerovnomernosť získaného materiálu musel konštatovať neúspech. Za významnejší treba pokladať pokus Václava Vážneho v 20. rokoch 20. storočia, ktorého *Dialektologické dotazníky pre Slovensko (Skúmanie slovenských nárečí)* vydávala Matica slovenská. Materiál, ktorý sa jeho korešpondentom podarilo zozbierať, bol oveľa obsiahlejší a pomerne rovnomerne zastupoval slovenské nárečové územie, jeho kvalitu však trochu znížila ich slabá teoretická pripravenosť. Kartotéka vytvorená excerpovaním tohto materiálu je v súčasnosti deponovaná v archíve Dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV).²

Skutočne systematický výskum slovenských nárečí smerujúci k atlasovému spracovaniu sa však zo známych historických, ekonomických a spoločenských príčin spustil až po druhej svetovej vojne, keď „správa Slovenskej akadémie vied a umení [...] zabezpečila potrebné osobné, organizačné a vecné potreby i finančný náklad“ (ASJ I/2 1968, s. 15). Eugen Pauliny a Jozef Štolc vypracovali *Dotazník pre výskum slovenských nárečí (Dotazník I, 1947)*, podľa ktorého sa už v danom roku začal zbierať zdrojový nárečový materiál.

Tento dotazník na základe 750 otázok hľadal nárečové responzie 2 355 slov a tvarov, ktoré mali umožniť vytvorenie komplexného obrazu hláskoslovného a morfológického systému slovenských dialektov, pričom okrajovo zaznamenal aj niektoré osobitosti v oblasti slovtvorby a lexiky.³ Dotazník bol technicky priprave-

² Koncíznu informáciu o týchto a ďalších starších výskumoch slovenských nárečí podáva napr. E. Jóna (2009, s. 9 – 13).

³ „V dotazníku jesto 1960 slov, 590 tvarov a 75 slovtvorných prípadov“ (ASJ I/2 1968, s. 21). Dnes už ťažko presne zistiť dôvody (ekonomické? psychologické?), prečo nebolo každému skúmanému javu pridelené osobitné číslo. Nedá sa však nepoznamenáť, že to pri ďalšom spracúvaní zozbieraného materiálu spôsobovalo a dodnes spôsobuje isté ťažkosti.

ný ako nezviazaný súbor kartotečných lístkov s priestorom na odpovede, takže pri terénnom výskume sa zápis robil priamo do dotazníka, čím odpadla potreba jeho spracovania do podoby kartotéky.⁴

Pomocou *Dotazníka I* sa zozbieral materiál z celého územia Slovenska.⁵ Výskum vykonávali slovenskí jazykovedci, ale najmä študenti slovakistiky a slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, pričom na základe počtu vyplnených dotazníkov možno objektívne konštatovať, že najaktívnejším explorátorom bol práve Anton Habovštiak. Vyplnil až vyše 200 exemplárov (z toho 25 v spolupráci) v lokalitách bývalých okresov⁶ Prievidza (46), Dolný Kubín (40), Martin (26), Námestovo (22), Rožňava (19), Púchov (9), Trstená (7), Hurbanovo (6), Rimavská Sobota (5), Banská Bystrica (3), Liptovský Mikuláš (3), Revúca (3), Štúrovo (3), Bánovce nad Bebravou (2), Považská Bystrica (2), Galanta (1), Šahy (1), Topoľčany (1), Trenčín (1), Vráble (1), Zvolen (1) a Želiezovce (1).⁷

⁴ Na jednej strane sa tým eliminovalo riziko vzniku chýb pri prepise údajov, na druhej strane kvalita záznamov robených ručne v terénnych podmienkach mierne kolíše, čo v niektorých extrémnych prípadoch dnes vedie k ťažkostiam s jednoznačnou identifikáciou obsahu.

⁵ Výskum sa robil v 2 259 lokalitách na území so súvislým slovenským osídlením (najmä vo vidieckych obciach, ale aj v menších mestách), v niektorých aj opakovane rôznymi explorátormi, a pokusne sa dotazník vyplnil aj v niekoľkých obciach s neslovenskou majoritou. Gros práce prebehlo v r. 1947 – 1951, vyplnené dotazníky však sporadicky pribúdali do archívu až do r. 1962.

⁶ Podľa administratívneho členenia z r. 1949.

⁷ Konkrétne išlo o lokality (v abecednom poradí, s identifikátorom bývalého okresu): Abramová MAR, Abramová (časť Trhanová) MAR, Babin NÁM, Banky PDZ, Beňova Lehota DK, Bobotská Lehota BÁN, Bobrov NÁM, Brdárka ROŽ, Breza NÁM, Brezany PDZ, Brezovica TRS, Brusno PDZ, Budiš MAR, Bysterec (časť Malý Bysterec) DK, Bysterec (časť Veľký Bysterec) DK, Bziny DK, Čaka VRB, Čavoj PDZ, Čechy HUR, Čelkova Lehota PB, Čierna Lehota ROŽ, Diviacka Nová Ves PDZ, Diviacka Nová Ves (časť Somorova Ves) PDZ, Diviaky nad Nitricou PDZ, Dlhá nad Oravou DK, Dlížin PDZ, Dobročná PDZ, Dohňany PCH, Dolná Lehota DK, Dolné Kočkovce PCH, Dolné Lelovce PDZ, Dolný Kubín DK, Dubnica PDZ, Dubníčka BÁN, Dúbravy ZVO, Dulovce HUR, Farná ŠTÚ, Hankova ROŽ, Harmanec BB, Hladovka TRS, Honce ROŽ, Horná Lehota DK, Horné Lelovce PDZ, Horné Semerovce ŠAH, Horné Vestenice PDZ, Hostišovce RS, Hoština PCH, Hrabovka TRČ, Hradec PDZ, Hruštín NÁM, Hutý LM, Chlebnice DK, Chrenovec PDZ, Chvalová REV, Chyžné REV, Ihrište PCH, Imeľ HUR, Istebné DK, Jalovec PDZ, Jasenová DK, Jasenovo MAR, Jásová HUR, Ješkova Ves nad Nitricou PDZ, Kaľamenová MAR, Kaniaňka PDZ, Kláštor pod Znievom MAR, Klin NÁM, Klížske Hradište TOP, Kňažia DK, Kobeliarovo ROŽ, Kocel'ovce ROŽ, Kocurany PDZ, Kolta HUR, Kónské MAR, Kordíky BB, Kostolná Ves PDZ, Králiky BB, Kraľovany DK, Krivá DK, Krpel'any MAR, Krušetnica NÁM, Kunova Teplica ROŽ, Kuraľany ŠTÚ, Laclavá MAR, Lazany MAR, Lazany PDZ, Leštiny DK, Liešno MAR, Liešťany PDZ, Liešťany (časť Lomnica) PDZ, Lipník PDZ, Lokca NÁM, Lomná NÁM, Lontov ŽEL, Mačov PDZ, Malá Čausa PDZ, Malá Lehôtka PDZ, Malatiná DK, Malé Borové LM, Markuška ROŽ, Medzibrodie nad Oravou DK, Medzihradné DK, Mokrad' DK, Morovno PDZ, Mostište PCH, Moškovec MAR, Muránska Lehota REV, Námestovo NÁM, Necpaly MAR, Nedožery PDZ, Nevidzany PDZ, Nimnica PCH, Nitrianske Rudno PDZ, Nitrianske Sučany PDZ, Nolčovo MAR, Nosice PCH, Novot' NÁM, Ochťina ROŽ, Ondrašová MAR, Oravská Jasenica NÁM, Oravská Polhora NÁM, Oravská Poruba DK, Oravská Poruba (časť Gecel') DK, Oravské Veselé NÁM, Oravský Biely Potok TRS, Oravský Podzámok DK, Osádka DK, Párnica DK, Petrovo ROŽ, Podbiel TRS, Podhorie PCH, Podhradie MAR, Pokryvác DK, Polerieka MAR, Poluvsie PDZ, Poruba PDZ, Pravenec PDZ,

Už v priebehu tohto výskumu sa po zozbieraní dostatočného množstva dát začalo s analýzou získaného materiálu a jeho predbežným kartografickým spracovaním, pričom – vzhľadom na to, že išlo o vôbec prvé jazykovezemepisné dielo s takým širokým záberom u nás – sa súčasne hľadali a testovali rôzne prístupy a postupy, či už sa to týka spôsobu práce s materiálom, alebo jeho analýzy, interpretácie a grafickej prezentácie, okrem iného napríklad miery komplexnosti mapovania (keďže v jednom sledovanom výraze sa často spájali dve i viacero skúmaných problematik) či miery abstrakcie mapovaných kategórií (teda hľadal sa optimálny pomer medzi podrobnosťou zobrazenia výsledkov analýzy a prehľadnosťou, dobrou „čitateľnosťou“ mapy).

Významným mobilizačným momentom bol 4. medzinárodný zjazd slavistov v Moskve (1958)⁸ a nasledujúca *Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie* v Bratislave (1960)⁹. Po širšej odbornej diskusii potom v r. 1961 Slovenská dialektologická komisia prerokovala a schválila „pracovné zásady“ *Atlasu slovenského jazyka* a J. Štolc predstavil zvažované možnosti kartografického spracovania zozbieraného nárečového materiálu v štúdii *Ku koncepcii Atlasu slovenského jazyka* (Štolc 1961).

V uvedenej komisii bol aj Anton Habovštiak, v tom čase 36-ročný čerstvý kandidát vied, ktorý mal za sebou prvé desaťročie svojho vedeckého pôsobenia na pôde jazykovedného ústavu¹⁰, z čoho väčšinu vyplnila práve práca na pripravovanom atlase. Autorský kolektív, ktorého bol členom, vypracúval podrobné pracovné mapy (v mierke približne 1 : 380 000¹¹) a prípravné komentáre k nim. „Do konca júna 1965

Pribiš DK, Prievidza PDZ, Pucov DK, Rabča NÁM, Rabčice NÁM, Rakovnica ROŽ, Ratkovo MAR, Ratkovská Suchá RS, Ratkovská Zdychava RS, Ráztočno PDZ, Rejdová ROŽ, Revišné DK, Rochovce ROŽ, Roštár ROŽ, Rovné RS, Rožňavské Bystré ROŽ, Rudno MAR, Rudnianska Lehota PDZ, Sádочné PB, Seč PDZ, Sedliacka Dubová DK, Semerovo HUR, Sihelné NÁM, Slanica NÁM, Slavoška ROŽ, Slavošovce ROŽ, Slizké RS, Slovany MAR, Slovenské Pravno MAR, Sŕňacie DK, Sučany MAR, Suchá Hora TRS, Štiavnička MAR, Štítnik ROŽ, Šutovce PDZ, Šútovo MAR, Ťapešovo NÁM, Temeš PDZ, Turany MAR, Ústie (nad Oravou) TRS, Valaská Belá PDZ, Valaská Belá (časť Studenec) PDZ, Valaská Dubová DK, Vaňovka NÁM, Vasil'ov NÁM, Vavrečka NÁM, Veličná DK, Veľká Čausa PDZ, Veľká Lehôtka PDZ, Veľké Borové LM, Veľké Ludince ŠTÚ, Vieska-Bezdedov PCH, Vozokany GAL, Vyšná Slaná ROŽ, Vrbany PDZ, Vyšný Kubín DK, Zábřež DK, Záskanie DK, Zázrivá DK, Zázrivá (časť Havrania) DK, Zázrivá (časť Petrová) DK, Zemianska Dedina TRS, Zubrohlava NÁM, Žaškov DK.

⁸ Primárne sa to týkalo projektu *Slovanského jazykového atlasu*, no závery zjazdu sprievodne viedli aj k zintenzívneniu prác na ASJ.

⁹ Podrobnú správu z uvedenej konferencie podala Jarmila Pikorová (Bartáková) (1960).

¹⁰ Oficiálne Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave (do r. 1952), Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave (do r. 1953) a Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied (neskôr premenovaného na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV).

¹¹ Pôvodne boli pre projekt navrhnuté pracovné mapy s mierkou približne 1 : 750 000, ktoré podľa sovietskeho modelu pracovali s takzvanou sektorovou metódou kartografovania, pri ktorej je skúmané územie rozdelené na sektory vymedzené čisto geografickými koordinátami. Pomerne skoro sa však presadili argumenty proti použitiu tejto metódy, ktorá nezohľadňuje nárečové areály.

sa na veľkých mapách zmapovalo: 758 vokalických, 567 konsonantických, 420 morfológických, 55 slovotvorných, 172 slovníkových, vedno 1972 javov v 1098 slovách“ (ASJ I/2 1968, s. 31).

Roky práce s pramenným materiálom pomohli zainteresovaným jazykovedcom identifikovať mnoho zásadných problémov týkajúcich sa jeho kartografického spracovania, čo im umožnilo postupne ujasňovať, spresňovať a zlepšovať koncepciu celého diela. Vybavení týmito novými poznatkami a lepším chápaním problematiky zostavili Anton Habovštiak a Ferdinand Buffa *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II* (*Dotazník II* 1964). „Príprava tohto dotazníka bola náročná úloha najmä preto, lebo v slovenskej dialektológii sa dovtedy tvoreniu slov a slovnej zásobe s uplatnením jazykovoze­mepisného aspektu nevenovala pozornosť“ (Habovštiak 1985, s. 178).

Keďže sa ukázalo, že forma predchádzajúceho dotazníka prináša viac výhod ako nedostatkov, aj *Dotazník II* dostal podobu ne­zviazaných kartotečných lístkov s priestorom na odpovede. V skutočnosti však ide o dva v podstate samostatné súbory otázok.¹²

Lexikálna časť dotazníka (autor A. Habovštiak) je väčšia, tvorí ju až 1 259 otázok, pričom malá časť z nich je členená na podotázky. Položky dotazníka sú usporiadané do 13 okruhov definovaných najmä sémanticky (*Krajina, počasie, obloha; Rastlinstvo; Živočíšstvo; Poľnohospodárske práce; Spracovanie ľanu a konopí; Doprava; Obytný dom a hospodárske staviská; Vnútor­né zariadenie domu; Jedlá a nápoje; Odev a obuv; Dedina a spoločenský život; Zdravoveda a človek*), len posledný okruh (*Neohybné slovné druhy*) sa opiera skôr o hľadisko morfosyntaktické. Zreteľnou snahou autora bolo neovplyvňovať explorátora ani informátora znením otázok, preto ak sú hlavné formulácie doplnené jednoslovným synonymom, väčšinou ide o spisovný výraz, a len zriedkavo o nárečové slovo.¹³

Slovotvornú časť dotazníka (autor F. Buffa) tvoria štyri „slovnodruhov­é“ okruhy (*Podstatné mená; Prídavné mená; Slovesá; Príslovky*), pričom prvý, najroz­siahlejší z nich, sa vnútorne ďalej člení na základe sémantického a čiastočne štylistického hľadiska (na skupiny *Mužské názvy osôb; Ženské názvy osôb; Patronymické a obyvateľské mená; Názvy zvierat; Názvy rastlín; Názvy predmetov; Expresíva; Augmentatíva; Abstraktá*). Táto časť obsahuje 592 otázok, ktoré sú už častejšie doplnené o (čiastočne štandardizované) nárečové podoby hľadaných výrazov.¹⁴

¹² Naznačuje to aj skutočnosť, že tieto dve časti majú výskumné lístky aj otázky číslované samostatne, t. j. od 1.

¹³ Napr. otázky 172. znetvorený plod slivky (ogrmán); 246. žalúdok sliepky (zúzik); 586. doska na podlahe (foršt, dýľ) a pod.

¹⁴ Slovotvorne motivované otázky totiž väčšinou ťažko jednoznačne formulovať bez použitia konkrétneho spisovného ekvivalentu, ktorý však následne môže ovplyvniť výsledok skúmania. Uvedené príklady mali explorátora aj informátora motivovať k hľadaniu a posudzovaniu iných možných slovo-

Terénny výskum podľa *Dotazníka II* prebiehal v r. 1963¹⁵ – 1970 a bol v podstate postavený na zásadách predchádzajúceho výskumu s tým rozdielom, že sa nevykonala plošne, ale „iba“ v 334 lokalitách vopred zostavenej siete.¹⁶ V prvej fáze dotazník vyplňali predovšetkým interní zamestnanci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Neskôr sa do spolupráce zapojili aj učitelia a študenti vysokých škôl, predovšetkým z katedier slovenčiny v Nitre, Trnave, Banskej Bystrici a Prešove. Samozrejme, svojím dielom k tejto akcii prispel aj A. Habovštiak, a to – s výnimkou jednej južnoslovenskej obce s modrokamenským nárečím – najmä výskumom na svojej rodnej Orave.¹⁷

V tom čase už totiž prebiehali záverečné práce na prvom zväzku atlasu s názvom *Vokalizmus a konsonantizmus* (1968), ktorý stihol vyjsť pred začiatkom 6. medzinárodného zjazdu slavistov v Prahe.¹⁸ Uvedený zväzok pripravil kolektív dialektológov pod vedením Jozefa Štolca, pričom niektorým bol priznaný štatút spoluautorov (Ferdinand Buffa, Anton Habovštiak) a niektorým iba štatút spolupracovníkov (Adriana Ferenčíková, Štefan Lipták, Ivor Ripka).

ASJ I prezentuje vokalickú a konsonantickú diferenciáciu slovenských nárečí na analytických a syntetických mapách rôznymi metódami (symbolovou, izoglossovou, nápisovou, šrafovacou a ich kombináciami). Zväzok analyzuje celkovo 236 zmapovaných a 430 prikomentovaných slov (porov. ASJ I/2 1968, s. 38). Komentárová časť je spracovaná podľa jednotnej schémy obsahujúcej záhlavie so spisovným znením hesla/názvu mapy, diferencované podoby mapovaného javu, jeho rekonštruovanú praslovanskú podobu a spisovné slovanské paralely, spresnenie údajov mapy, lokalizáciu nezmapovaných foriem a odkazy k inde mapovaným formám. Niekde prináša doplnkové informácie o fonetických a morfológických javoch, ktoré sa na analytických mapách nezobrazujú, o frekvencii odlišných foriem v generačných alebo zamestnaneckých vrstvách obyvateľstva a pod.

tvorných postupov, najmä prípon (porov. napr. otázku 149. hustý porast (húšť, húšťava, húština)), predpôn (406. ktorý zomrel (mŕtvy, zomretý, umarti), slovotvorných rozšírení či iných modifikácií koreňa (403. ktorého stihlo nešťastie (nešťastný, nešťastlivý)), v extrémnych prípadoch tieto podoby dokonca suplujú znenie otázky (592. ešte (zosilnené)).

¹⁵ Hoci v *Úvode* štvrtého zväzku atlasu sa hovorí o začiatku výskumu v r. 1965 (porov. ASJ IV/2 1984, s. 20), v skutočnosti sa v niekoľkých obciach skúšobne vyplňala pracovná (ešte nepublikovaná) cyklostylovaná verzia dotazníka už v r. 1963 – 1964 a keďže tieto údaje boli použiteľné, výskum sa tam následne nezopakoval (porov. *Zoznam bodov a explorátorov*, ASJ IV/2 1984, s. 315 – 319).

¹⁶ ASJ IV/2 (1984, s. 19) omylom uvádza počet 335, do ktorého zarátava aj lokalitu č. *5 Lontov, kde sa výskum plánoval, ale nevykonala. Táto sieť bodov sa takmer zhoduje s lokalitami kartografovanými v ASJ I, porov. zoznamy bodov (ASJ I/2 1968, s. 167 – 180; ASJ III/2 1978, s. 201 – 204; ASJ IV/2 1984, s. 315 – 319).

¹⁷ Abecedný zoznam skúmaných lokalít s identifikátorom bývalého okresu a číslom v rámci siete bodov ASJ: Čimhová TRS (107), Habovka TRS (108), Hor. Příbelce MK (194), Kňazka DK (111), Krivá DK (109), Lomná NÁM (104), Osádka DK (113), Párnica DK (112).

¹⁸ Teda aj pred „vstupom spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy na územie ČSSR“.

Konkrétne Anton Habovštiak sa na finálnej podobe tohto zväzku autorsky podieľal 69 mapami (vrátane komentárov), zaoberajúcimi sa reflexmi za praslovanské jery, tzv. vkladnými vokálmi, distribúciou *l*, *u* a *l'* ako reflexov za praslovanské **l* a nárečovými analógmi spisovných spoluhláskových skupín *str-* (< psl. **ser-*, **sbr-*, **sbrě-*) a *čr(e)-* (< psl. **čer-*, **čbr-*).

Druhý zväzok atlasu (*Flexia*), ktorého pramennú základňu tvorí najmä zvyšok materiálu získaného podľa *Dotazníka I*¹⁹, začal vznikať krátko po publikovaní zväzku prvého a autorsky bol už úplne v réžii J. Štolca. Na 278 mapách pomocou šráf a izomorf predstavuje gramaticky diferencované formy flektívnych slovných druhov, pričom je pozoruhodné, že autorovi sa podarilo nájsť a udržať vhodný balans v miere inkorporácie fonologickej stránky, ktorá je v problematike ohýbania doslova vpletená. Komentáre zachovávajú štruktúru navrhnutú v ASJ I (pozri vyššie).

Ako prvá vyšla komentárová časť zväzku (1978), zatiaľ čo mapová časť, čiastočne z technických príčin, až neskôr (s vročením 1981, no reálne až 1982), pričom zhodou okolností obe časti vyšli súčasne s časťami tretieho zväzku atlasu.²⁰ Toto jazykovozemepisné spracovanie slovenskej nárečovej morfológie – ako sa vyjadril A. Habovštiak – „je cenným príspevkom nielen pre slovenskú dialektológiu, ale aj pre poznanie vývinu slovenského jazyka, lebo sa v atlase zaznamenávajú aj také tvary, ktoré v staršej jazykovednej literatúre neboli známe“ (1985, s. 178).

Paralelne sa pracovalo aj na treťom (derivatologickom) a štvrtom (lexikálnom) zväzku atlasu. ASJ III (*Tvorenie slov*), ktorého autorom je Ferdinand Buffa, je postavený najmä na údajoch získaných terénnym výskumom podľa 2. časti *Dotazníka II*, využíva však aj niektoré otázky 1. časti tohto dotazníka, ako aj staršieho *Dotazníka I*. V tomto zväzku sa uplatnila najmä symbolová metóda, len v zriedkavých prípadoch boli značky doplnené izoglosami. Jeho výslednú podobu tvorí 407 máp²¹, z toho 354 analytických a 52 doplnkových syntetických, zobrazujúcich celkovo 3 388 teritoriálnych slovotvorných variantov. Primárne členenie na slovné druhy, obsiahnuté už v dotazníku, ostalo zachované, v podrobnejšom vnútornom členení obsahu zväzku sa však popri sémantickom a štylistickom hľadisku výraznejšie uplatnilo hľadisko motivačné.

¹⁹ Samozrejme, tento materiál bolo treba aj vzhľadom na uplynutý čas od jeho zbierania (často aj 20 rokov) a s tým spojený posun v dialektologickom poznaní v rozličnej miere overovať, a to aj v teréne. Mnoho údajov sa overilo či doplnilo na základe zvukových záznamov súvislých nárečových prehovorov, ktoré sú dodnes súčasťou archívu dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV.

²⁰ Finalizácia máp týchto zväzkov, na ktorej sa podieľali aj ďalší pracovníci dialektologického oddelenia JÚLŠ, trvala podstatne dlhšie, ako sa predpokladalo, a vzhľadom na obsahovú zložitosť výstupu bolo potrebné osloviť aj inú tlačiareň. Ivor Ripka (1986, s. 77 – 78) naznačuje aj istú súvislosť s prechodom od kolektívneho autorstva zväzkov ASJ k individuálnemu.

²¹ V tom je zarátaná aj pomocná mapa obsahujúca schematické členenie slovenských nárečí. V *Úvode* (ASJ III/2 1978, s. 24) sa síce hovorí o štyroch pomocných mapách, no keďže celý zvyšok mapovej časti zväzku si vyžadoval len čierno-bielu tlač, z ekonomických pohnútok sa pristúpilo k tomu, že sa do nej namiesto troch farebných máp vložil iba odkaz na ASJ I.

Ako bolo naznačené už vyššie, aj mapová časť tohto zväzku vyšla oproti komentárovej časti s niekoľkoročným oneskorením, čo občas spôsobuje isté nedorozumenia. To však nemôže zmenšovať váhu a dôležitosť tohto diela, ktoré v mnohých ohľadoch výrazne posunulo poznanie morfológických a syntaktických aspektov slovo tvorby slovenských nárečí. Preto mu A. Habovštiak prisúdil „v pravom zmysle slova priekopnícky charakter“ (1983, s. 119). ASJ III podľa neho „obsahuje bohatý nárečový materiál spracovaný na vysokej odbornej úrovni“ (1983, s. 121).

A tu sa už dostávame k svojim spôsobom „vlajkovej lodi“ jazykovedného diela Antona Habovštiaka – poslednému²², štvrtému zväzku ASJ s názvom *Lexika*, ktorý možno bez okolkov označiť za jeden z jeho najvýznamnejších príspevkov k slovenskej dialektológii. Po skončení dotazníkovej akcie, prevzatí, kontrole a usporiadaní získaného materiálu koncom roka 1970, keď sa ako 46-ročný mohol naplno pustiť do tejto takmer sisyfovskej úlohy, mal už vo svojej vedeckej bibliografii viac než 150 položiek – okrem spomenutého podielu na ASJ I najmä závažnú monografiu *Oravské nárečia* (1965).

V prvej etape sa na základe pramenného materiálu vytvorilo približne 1 300 pracovných máp²³, čím sa testovala najmä miera diferenciácie jednotlivých skúmaných lexikálnych javov (príliš nízka vedie k „monotónnosti“ mapy, zatiaľ čo príliš vysoká by mohla spôsobiť jej neprehľadnosť, či dokonca technické problémy s jej realizáciou). „Do lexikálnej časti atlasu sa nezaradili ani tie odpovede z lexikálnej časti dotazníka, ktoré sa vyznačovali skôr výraznou slovo tvornou ako lexikálnou diferenciáciou“ (ASJ IV/2 1984, s. 21).²⁴

V druhej etape pristúpil autor zväzku k redukcii počtu spracúvaných javov tak, aby výsledný súbor obsahoval mapy čo najlepšie ilustrujúce členitosť slovenských nárečí, no zároveň primerane pokrýval jednotlivé slovné druhy.²⁵ Pri týchto vybraných otázkach následne kriticky prehodnocoval spôsob ich kartografova-

²² Pôvodne zamýšľaný 5. zväzok atlasu *Syntax* sa, žiaľ, nezrealizoval. Prvým krokom bolo vypracovanie *Inventára syntaktických javov v slovenských nárečiach* (Oravec – Ferenčíková 1974), pokusný výskum na jeho základe však ukázal mnohé problémy skúmania tejto jazykovej roviny dotazníkovou metódou (porov. napr. Ferenčíková 2009, s. 33 – 34). Spracovanie danej problematiky bolo následne odsunuté na neurčito a v dialektologickom oddelení JÚLŠ sa prioritizovali úlohy spojené s prípravou *Slovníka slovenských nárečí*.

²³ Na týchto mapách, ktoré spolupracovníci vytvárali ručným vpisovaním značiek na predtlačené podklady formátu A4, sa ešte využívalo aj farebné rozlíšenie, ktoré sa už vo výslednom spracovaní zväzku neuplatnilo. Väčšina týchto máp je súčasťou archívu dialektologického oddelenia a dodnes sa z nich čerpajú doplnkové informácie, napr. pri tvorbe *Slovníka slovenských nárečí*.

²⁴ Ako sme už naznačili vyššie, časť tohto materiálu využil F. Buffa v ASJ III.

²⁵ Okrem lexikálne nediferencujúcich sa čísloviek a zámen. Keďže vo finálnom spracovaní sa pri členení analytických máp použilo jedine sémantické kritérium, došlo tu pri neplnovýznamových slovných druhoch k trochu (najmä z pohľadu čitateľa) kontroverzným riešeniam, napr. že častice *asi* a *aspoň* boli včlenené do okruhu *Jedlá, nápoje a ich príprava*, častice *iba*, *naozaj* a predložka *bez* do okruhu *Dedina a spoločenský život* a pod.

nia²⁶, pričom postupne eliminoval potrebu farebného spracovania a tam, kde to bolo potrebné alebo vhodnejšie, doplnil, prípadne nahradil figurálne značky izolexami, zriedkavejšie aj šrafami. V zmysle zavedeného štandardu atlasu doplnil jednotlivé mapy prehľadnými komentármi, v ktorých sa prirodzene sústredil najmä na opis areálov jednotlivých lexém, no v prípade potreby do nich začlenil aj poznámky týkajúce sa napr. pôvodu slovtvorného základu, presnejšej fonetickej realizácie, štylistických príznakov, lexémach fungujúcich na istých územiach ako synonymá, lexikálnych jedinečnostiach a pod.

Vo výslednej podobe ASJ IV (1984) veľmi dobre ilustruje diferencovanú vrstvu základného slovného fondu našich nárečí. Celkovo obsahuje 431 máp, na ktorých je spracovaných 561 javov. Vedecky veľmi závažnou je aj úvodná štúdia týkajúca sa lexikálnej diferenciacie slovenských nárečí vo svetle jazykového zemepisu (ASJ IV/2 1984, s. 26 – 34). „Takto vzniklo pozoruhodné dielo, ktoré dôstojne završuje doterajšie práce na Atlase slovenského jazyka. Svojím bohatým lexikálnym materiálom dielo poslúži nielen na hlbšie poznanie našich nárečí i nášho národného jazyka vôbec, ale naisto bude mimoriadne cenným prameňom aj pre iné príbuzné vedné odbory, a to nielen u nás, ale aj v širších slavistických súvislostiach“ (Buffa 1985, s. 313). Dovoľme si potvrdiť, že uvedená predpoveď sa medzitým mnohonásobne potvrdila.

Literatúra

- BUFFA, F. (1985): Štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 50/5, 310 – 313.
- FERENČIKOVÁ, A. (2009): Spracovanie syntaxe slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu. In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania XXVI*. Bratislava: Veda, 32 – 39.
- HABOVŠTIK, A. (1983): Tretí zväzok Atlasu slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 48/2, 117 – 121.
- HABOVŠTIK, A. (1985): Atlasové spracovanie slovenských nárečí. In: Mistrik, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*. 14. Bratislava: Alfa, 169 – 189.
- JÓNA, E. (2009): *Novohradské nárečia*. Ed. P. Žigo. Bratislava: Veda.
- KOTULIČ, I. (1971): Nad Atlasom slovenského jazyka I. In: *Jazykovedný časopis*, 22/1, 77 – 96.
- ORAVEC, J. (1983): Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 48/5, 310 – 313.
- ORAVEC, J. – FERENČIKOVÁ, A. (1974): *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- PIKOROVÁ, J. (1960): Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 190 – 200.
- RIPKA, I. (1983): Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. In: *Jazykovedný časopis*, 34/1, 75 – 77.
- RIPKA, I. (1986): Konceptia a realizácia Atlasu slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 37/1, 73 – 82.
- ŠTOLC, J. (1961): Ku koncepcii Atlasu slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 12/2, 159 – 176.

²⁶ Žiaľ, jedným z riešení, ktoré prijal, bolo, že z kartografovania v jednotlivých bodoch vylúčil zachytené synonymá, pričom na tento fakt na mapách nijako neupozorňuje, hoci v komentároch paralelný výskyt viacerých lexém na istom území priznáva (na to upozornil už F. Buffa, 1985, s. 312).

Pramene

- ASJ I = ŠTOLC, J. – BUFFA, F. – HABOVŠTIK, A. et al. (1968): *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. (I/1) Časť prvá. Mapy. (I/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – materiály.* Bratislava: Veda.
- ASJ II = ŠTOLC, J. (1978 – 1981): *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. (II/1) Časť prvá. Mapy. (II/2) Časť druhá. Úvod – komentáre.* Bratislava: Veda.
- ASJ III = BUFFA, F. (1978 – 1981): *Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. (III/1) Časť prvá. Mapy. (III/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy.* Bratislava: Veda.
- ASJ IV = HABOVŠTIK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy.* Bratislava: Veda.
- Dotazník I = PAULINY, E. – ŠTOLC, J. (1947): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. (Atlas slovenského jazyka).* Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- Dotazník II = HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II. 1. Lexikálna časť. Zost. A. Habovštiak. 2. Slovtvorná časť. Zost. F. Buffa.* Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Martin Chochol

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: martin.chochol@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0002-7610-4183

EURÓPSKY JAZYKOVÝ ATLAS A SLOVENSKÁ DIALEKTOLÓGIA

Ivor Ripka

RIPKA, I. (2024): *Atlas of the European Languages and Slovak Dialectology*. In: *Slovenská reč*, 89/2, 33 – 39.

Abstract: The transnational and multilingual *Atlas of the European Languages* (*Atlas linguarum Europae* – ALE) presents the results of the long-term research of European languages, studied by the traditional methods of areal linguistics. The commentaries accompanying each map provide an inventory of the linguistic material presented on the maps (describing the situation depicted) and additional detailed information. Slovak dialectology participated (indirectly, through the Czechoslovak National Commission of ALE) in the preparation of the project from the very beginning, i.e. from 1965. In the preparation of the elaborations, the material obtained by means of the *Questionnaire of the Slavic Linguistic Atlas* was utilised. Anton Habovštiak was also a member of the commission.

Keywords: areal linguistics, Atlas of the European Languages, Slavic Linguistic Atlas, Czechoslovak National Commission of ALE, Slovak dialectology.

Článok v skratke:

- Príspevok prezentuje ideu a následnú konkrétnu prípravu projektu *Európskeho jazykového atlasu* (ALE) ako reprezentatívneho nadnárodného diela, na tvorbe ktorého sa spočiatku (od r. 1965) zúčastňovalo 31 štátov.
- Bývalé Československo participovalo na príprave a realizácii tohto multijazykového projektu od samého počiatku. V Československej národnej komisii malo paritné zastúpenie aj Slovensko; medzi jej štyroch slovenských členov patrila aj Anton Habovštiak.
- Vedenie ALE (členom hlavnej redakcie diela bol Jaromír Bělič) sa kontaktovalo prvoplánovo s pražským dialektologickým oddelením Ústavu pro jazyk český ČSAV; účasť Slovenska bola iba spretredkovaná a de facto čiastočne limitovaná.
- Slovenská národná komisia pripravovala (príslušne transkribovala) do atlasu nárečový materiál z 12 lokalít, korešpondujúcich s výskumnými lokalitami *Slovenského jazykového atlasu*.
- Po r. 1989 sa po vzniku Slovenskej republiky situácia zmenila: organizačné centrum ALE sa postupne presunulo z Prahy do Brna. Brnianski dialektológovia aj v súčasnosti aktívne participujú na príprave ďalších zväzkov. Slovenská dialektológia však už potom z holandského centra v Nijmegen nedostávala nijaké materiály a svoju prácu teda zavŕšila.

1. ÚVOD – ZAČIATKY A CIELE PROJEKTU *ATLAS LINGUARUM EUROPAE*

Myšlienka či idea pripraviť a vydať *Európsky jazykový atlas* (oficiálne *Atlas linguarum Europae*; ďalej aj ALE) sa zrodila v roku 1965 na geolingvistickom a dia-

lektologickom kongrese v Marburgu. Roku 1970 projekt atlasu prijalo a schválilo aj UNESCO a gesciu prevzala Kráľovská akadémia vied v Holandsku. Už v tom istom roku na helsinskom zasadaní odporučil *Medzinárodný komitét slavistov* účasť na projekte ALE aj slovanským jazykovedcom a menoval troch svojich členov do medzinárodnej redakcie. Jej prvým prezidentom bol Holanďan Antonius Angelus (Toon) Weijnen. Podpredsedom hlavnej redakcie sa stal Ruben Ivanovič Avanesov, jeden z iniciátorov projektu *Slovanského jazykového atlasu* (*Obščeslavianskij lingvističeskij atlas*; ďalej OLA), v tom čase vedúci príslušnej medzinárodnej komisie tohto nadnárodného multiatlasu, ktorého teoretické východiská i pri (dotazníkových) terénnych výskumoch získaný nárečový materiál poznal, akceptoval a využíval aj pri projekte ALE.

Úvodný zväzok edície *Atlas linguarum Europae* vyšiel koncom roku 1975 (*Atlas Linguarum Europae. Introduction*¹). Obsahoval základný informatívny text tohto významného medzinárodného projektu v piatich jazykoch (v poradí francúzština, angličtina, ruština, nemčina, španielčina) a krátky predhovor hlavného redaktora A. A. Weijnena z Radboudskej univerzity v holandskom meste Nijmegen. Prvý náčrt tohto projektu (prolegomen) predniesol A. A. Weijnen už na redakčnom zasadnutí v Prahe v marci 1972, o druhej verzii sa diskutovalo v októbri 1972 na kolokviu v holandskej obci Berg en Dal (ležiacej blízko Nijmegenu) a o tretej na zasadaní konanom priamo v Nijmegene v máji 1973. Text bol rozvrhnutý do ôsmich kapitol: história projektu, miesto ALE medzi zemepisnými anketami, organizácia projektu, obsah dotazníkov, základná mapa a sieť bodov, výskum, fonetická transkripcia a mapovanie (podľa Utěšený 1985).

Prvý zväzok máp tohto atlasu vyšiel v roku 1983 (*Atlas Linguarum Europae. Cartes 1.1.*); v rovnakom roku i vydavateľstve vyšli aj komentáre (*Atlas Linguarum Europae. Commentaires 1.1.*). Medzinárodná redakcia pripísala tieto vydania pamiatke R. I. Avanesova; zrejme z piety k nemu do zväzku prednostne zaradila jeho motivačné mapy (č. 18 a 19) *kobylky lúčnej/zelenej* (prácu dokončili Viačeslav V. Ivanov a Natalia Donadzeová). Inak sa v tomto zväzku spracúvajú počiatočné heslá dotazníka (ALE-QI) z okruhu astronomických a geografických pojmov, napr. *slnko, mesiac, hmla, mrak, vietor, dúha, krúpy, sneh, kaluža, rybník, jazero, more, rieka*. V poľských hodnoteniach sa konštatuje, že v dvoch „zošitoch“ prvého dielu sú všetky mapy „vyrázove“ (Reichan 1994). Okrem uvedených onomaziologických (lexikálnych) máp z prvej časti sa v pokračovaní 1. zväzku (v druhom zošite, ktorý vyšiel r. 1986) spracúvajú názvy takých designátov ako *cencúl* (pozri aj nižšie), *haluz, kvet, breza, osika, hruška, jalovec, lasica*.

Hlavnou a základnou požiadavkou pri zostavovaní prvého dotazníka ALE bola ľahká dostupnosť požadovaných materiálov (odpovedí na otázky). Východiskom

¹ Zoznam všetkých vydaných zväzkov ALE uvádzame v prílohe na konci príspevku.

pre tematické členenie tohto dotazníka bol práve *Dotazník Slovanského jazykového atlasu* (*Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa*, 1965). Po francúzsky formulované otázky v dotazníku ALE (doplňané často náčrtmi skúmaných reálií) vyhovovali požiadavkám terénneho výskumu, no zároveň ich bolo možné uplatniť aj pri iných metódach výskumu, napr. aj pri excerpácii z materiálov pripravených pre iné projekty (Gavorová 1982). Konkrétne sa teda vyexcerpúvali v teréne vyplnené dotazníky OLA (sieť bodov pre ALE sa vedome a cielene vyberala z hustejšej siete bodov OLA; pozri nižšie). Nebola to však jednoduchá úloha; materiál získaný pre tento projekt bolo treba overovať i kontrolovať.² Aj tieto úlohy však slovenská dialektológia úspešne splnila.

Na príprave multilingválneho ALE zo začiatku spolupracovalo 31 (v tých rokoch jestvujúcich) európskych štátov; výskumná sieť obsahovala približne 2 000 lokalít. Podľa nášho názoru boli – a platí to zrejme aj naďalej – jednotlivé štáty³ zastúpené dosť neparitne. Tak napr. Česká republika s rozlohou 76 864 km štvorcových a s vyše 10 miliónmi obyvateľov má v ALE – podobne ako Slovensko – 12 bodov, Lotyšsko s rozlohou 63 700 km a vtedy s približne 2,5 miliónmi obyvateľov 36 bodov, s rovnakým (spoločným) indexom 28.4 zaradená Litva s rozlohou 65 200 km a približne 3,7 miliónmi obyvateľov 42 bodov.

Hlavným cieľom multilingválneho ALE bolo podať komplexný obraz jazykovej diferenciácie (odlišností nespisovných tradičných útvarov, miestnych dialektov) Európy a takouto konfrontáciou umožniť nový pohľad na spoločné i rozdielne znaky všetkých európskych jazykov, teda jazykov geneticky príbuzných i nepříbuzných, a tým okrem iného aj prezentovať dôsledky *etnických* a z nich vychodiacich *jazykových kontaktov*. Multilingválna komparatistika, ktorá sa opiera o údaje z tradičných teritoriálnych dialektov, umožňuje vo svojich dôsledkoch hlbšie vysvetliť nielen jazykové fakty, ale ich analýzou vydať svedectvo o prehistórii, histórii i súčasnosti európskej materiálnej a duchovnej kultúry (porov. Jančák – Petr 1986). V koncepcii ALE sa plne rešpektuje a zdôrazňuje poznatok, že dialekty petrifikujú staré vývinové štádiá, takže aj súčasné nárečia často môžu preukázanejšie zachovávať pôvodnejšie znaky než najstaršie písomné pamiatky.

Lexikálny materiál ALE poskytuje aj možnosti na nové *motivačné interpretácie*. Na rozdiel od zvyčajnej *onomaziologickej* interpretácie sa na takýchto mapách sledujú a porovnávajú jednotlivé *etymóny* (t. j. prvotné podoby al. významy, ich východiskové al. základné tvary) na základe ich motivácie. Tak možno usúvzťažňovať aj rov-

² Občas sa vyskytli aj kuriózne prípady, napríklad v ruštine formulované otázky a ilustračné príklady z dotazníka OLA tak ovplyvnili či zmiatli exploračného, že podľa zapísaných odpovedí na Slovensku rástli *drevá* (podľa ruského *derevo*), nie *stromy*.

³ Kódy jednotlivých štátov zodpovedali vtedajšej situácii či usporiadaniu sveta. ČSSR malo preto spoločný kód 26 – Čechy potom 26.0 a Slovensko 26 1.

naké motivačné postupy v rozličných, a to aj v nepríbuzných jazykoch v areálovom kontinuu (t. j. sledovať sémantické areály), alebo vysvetľovať paralelné motivačné procesy. Jeden z bývalých predsedov medzinárodnej redakcie ALE a *spiritus agens* projektu – taliansky jazykovedec Mario Alinei – pokladal *európske motivačné mapy*, ktoré sú vlastne mapami *komparatívnej semaziológie*, za významnú inováciu a pokrok v teórii jazykového zemepisu. *Diachrónna geosémantika* je v ALE zastúpená už v I. zväzku jeho štyrmi motivačnými mapami zobrazujúcimi pomenovania *dúhy* („arc-en-ciel“, QI: 17) a mapami s pomenovaniami *lúčnej kobyľky* („sauterelle“, QI: 125), ktoré načrtol R. I. Avanesov a dokončili jeho spolupracovníci.

2. ÚČASŤ ČESKOSLOVENSKA NA PROJEKTE

Československo sa zúčastňovalo na prácach na príprave ALE od samého začiatku. Členom hlavnej redakcie bol Jaromír Bělič. V roku 1972 sa konalo v Prahe 4. zasadanie medzinárodnej redakcie ALE. Vlastná pracovná činnosť v Československu sa začala až po moskovskom zasadnutí redakčnej rady ALE v roku 1979. Predsedom Československej národnej komisie pre ALE bol Jan Petr, členmi Adolf Erhart, Anton Habovštiak, Ján Horecký, Šimon Ondruš, Ivor Ripka, Rudolf Šrámek a Slavomír Utěšený (zastúpenie českých a slovenských členov bolo v pomere 4 : 4). Väčšina menovaných jazykovedcov už nie je medzi nami, preto tieto poznámky majú v istom zmysle aj dokumentárnu hodnotu.

V pražskom dialektologickom oddelení Ústavu pro jazyk český ČSAV práce fakticky viedol a vykonával Pavel Jančák, s ktorým spolupracovalo aj nárečové oddelenie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, konkrétne Jarmila Gavorová (neskôr Šikrová) a Ivor Ripka. Oddelenie malo k dispozícii (francúzsky) úvod k atlasu, dva dotazníky (onomaziologický a lexikálno-gramatický) a navrhovaný zložitý transkripčný systém.

3. SPROSTREDKOVANÁ ÚČASŤ SLOVENSKA NA PROJEKTE

Slovensko reprezentovalo pri výskumoch pre ALE týchto 12 lokalít: 101 Vrtižer, 102 Krivá, 103 Liptovský Ján, 104 Dlhá Lúka, 105 Šaštín-Stráže (jediná výnimka oproti OLA, ktorý má na Záhorí Čáry), 106 Bučany, 107 Trnovec nad Váhom, 108 Nedanovce, 109 Zvolenská Slatina, 110 Sirk, 111 Sedlice, 112 Bánovce nad Ondavou. Nárečia iných jazykov na území Slovenska sa označujú príslušnými indexami týchto jazykov. Ukrajinské nárečia na Slovensku sú zastúpené samostatne číslovaným bodom (lokalitou) 201 Čabalovce, maďarské zasa bodom (lokalitou) 202 Mužla. Je zaujímavé, že Maďarsko (kód krajiny 11.0) má nemaďarské lokality zaradené medzi ostatnými maďarskými, nevyčleňujú sa ako inonárodné pod novým indexom (bod 015 Várgesztes zastupuje nemecké, 018 Galgaguta slovenské a 035 Dušnok srbochorvátske nárečia).

Slovenská národná komisia teda pripravovala (a príslušne transkribovala) nárečový materiál z vymenovaných 12 lokalít. Ako vedením Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vymenovaný zástupca slovenskej jazykovedy v redakčnej rade ALE (moje meno sa medzi jej členmi uvádzalo aj neskôr, hoci som sa z tzv. objektívnych príčin nezúčastnil ani na jednom jej zahraničnom pracovnom zasadnutí) som do r. 1989 konzultoval materiály a postupy pri realizácii atlasu jedine v Prahe s profesorom Janom Petrom a PhDr. Pavlom Jančákom. Robil som aj „spojku“ medzi Bratislavou a Prahou a osobne som prenášal pripravený slovenský materiál. Mimoriadne precízne sme pripravili najmä odpovede (doklady) na otázku „chanelle de glace“ (QI: 21), teda „ľadový cencúľ“ *visiaci zo strechy*“ (česky „rampouch“); mapu a komentár, ktoré sú zaradené v II. zväzku ALE, autorsky pripravil Jan Petr.

Po roku 1989 sa situácia po istom prerušení prác (zaiste aj v dôsledku vnútropolitických a vnútroštátnych dejov) zmenila. Organizačné centrum ALE sa postupne presunulo z Prahy do Brna. Slovenská dialektológia podľa môjho vedomia už potom z holandského centra v Nijmegen nedostávala nijaké materiály, pričom dôvody takéhoto stavu nepoznám, a teda neviem vysvetliť. Aj predtým „chodilo“ všetko iba do Prahy, ktorá materiály preposielala ďalej do Bratislavy. V roku 1998 prišli na moju adresu dve knihy vydané v roku 1997 v Ríme, a to *Komentáre k V. zväzku ALE* a publikácia *Perspectives nouvelles en géolinguistique*. O charakteristických znakov slovenských nárečí písal (nevedno prečo) varšavský profesor Janusz Siatkowski; v príspevku *Die westslawischen Sprachen und ihre Dialekte* (1997) okrem „pramenného“ *Atlasu slovenského jazyka* uvádza v zozname pramennej literatúry aj Vážneho prácu z *Československej vlastivedy* z roku 1934.

4. PROJEKT *ATLAS LINGUARUM EUROPAE* V SÚČASNOSTI

Po vzniku Slovenskej republiky medzinárodná redakcia ALE zrejme naďalej kontaktovala iba českú pracovnú skupinu, do Bratislavy neprichádzali nijaké materiály. Na príprave ďalších zväzkov ALE aktívne participovali iba brnianski dialektológovia. Milena Šipková (2005) publikovala správu, z ktorej preberieme prvoplánovo informačne relevantné údaje. Tie sa týkajú najmä šiesteho zväzku ALE, ktorý vyšiel po dlhšej odmlke v Ríme v roku 2002.

Medzinárodná redakcia ALE rozhodla, aby súbory máp a súbory komentárov vychádzali v oddelených zväzkoch. Miesto krátkych, tzv. technických komentárov (pôvodný plán bol vytlačiť ich na zadnej strane máp) sa totiž presadili komentáre v podobe štúdií publikovaných vo zvláštnom zväzku bez akéhokoľvek obmedzenia rozsahu. Politické a geografické zmeny, ku ktorým došlo v Európe v posledných desaťročiach, budú v celej šírke predstavené až v novej verzii základnej mapy po stabilizovaní situácie v Európe. V šiestom zväzku ALE sa (podľa správy M. Šipkovej) spracúva celkovo 11 položiek 1. dotazníka (lexikálneho; *Premier questionnaire*),

a to položiek z rôznych sémantických okruhov. Kým v predchádzajúcich dieloch prevládali mapy onomaziologické, v príslušnom 6. zväzku mierne prevažujú *mapy motivačné*. Postupne sa tak napĺňa predstava bývalého predsedu medzinárodnej komisie ALE M. Alineiho o budúcej orientácii atlasu.

Na stránke Ústavu pro jazyk český AV ČR možno v súčasnosti nájsť takúto anotáciu ALE: (Je to) jazykovo-geografické dielo, spracúvané v rámci rozsiahlej spolupráce akademických a univerzitných pracovísk európskych zemí a pod patronátom UNESCO. Príprava projektu ALE sa začala r. 1970 na prvom oficiálnom stretnutí európskych dialektológov v Holandsku. Doteraz sa v deviatich zväzkoch [zvlášť vychádza zväzok s mapami, zvlášť zväzok s komentármi; POZN. I. R.] publikovalo 84 položiek.^[1] Prvé štyri zväzky vyšli v Holandsku, zväzky 5 – 7 v Taliansku, od 8. zväzku sa ALE vydáva v Rumunsku. V 2. zväzku bola zverejnená mapa J. Petra a P. Jančáka *rampouch* (= cencúľ; mapa I.20), do 9. zväzku spracovali M. Šipková a L. Čižmarová položku *játra* (= pečeň; mapa I.102), do plánovaného 10. zväzku pripravili položky *zub* a *včela*. Súčasný zámer je vydať asi 150 máp a komentárov v 12 zväzkoch. (Dnes je, ako sa zdá, situácia iná; posledný 9. zväzok vyšiel v roku 2009.)

V roku 2005 dialektologické oddelenie Ústavu pro jazyk český AV ČR usporiadalo 38. pracovné zasadanie redakčnej rady ALE v Šlapaniciach, na ktorom sa zúčastnili bádatelia z 19 európskych krajín, no Slovensko a slovenská dialektológia na ňom, bohužiaľ, neboli zastúpené.

Literatúra

- GAVOROVÁ, J. (1982): Európsky jazykový atlas. In: *Jazykovedný časopis*, 33/1, 98 – 100.
- JANČÁK, P. – PETR, J. (1986): Evropský jazykový atlas jako nástroj multilingvální komparistiky. In: *Slovo a slovesnost*, 47/3, 216 – 231.
- REICHAN, J. (1994): Z metod i problemów współczesnej światowej dialektologii i geografii ligwistycznej. In: *Rocznik Slawistyczny*, XLIX/1, 3 – 11.
- RIPKA, I. (2010): Multilingválne atlasy a slovenská dialektológia. In: Balleková, K. (ed.): *Súradnice súčasnej slovenskej dialektológie. Jazykovedné štúdie XXVIII*. Bratislava: Veda, 15 – 22.
- SIATKOWSKI, J. (1997): Die westslawischen Sprachen und ihre Dialekte. In: Alinei, M. et al. (eds.): *Atlas linguarum Europae (ALE). Perspectives nouvelles en géolinguistique*. Roma: Poligrafico, 267 – 280.
- ŠIPKOVÁ, M. (2005): Atlas Linguarum Europae, Volume I: Sixième fascicule, Cartes I. 60 – I. 72, Commentaires. Roma: Poligrafico, 2002. LXXXIV+220 s. In: *Slovo a slovesnost*, 66/3, 228 – 231.
- UTĚŠENÝ, S. (1976): Prolegomena k Atlasu evropských jazyků. In: *Slovo a slovesnost*, 37/3, 248 – 249.

Internetové zdroje

[1] <https://ujc.cas.cz/cs/oddeleni/dialektologicke-oddeleni/> (cit. 20. 11. 2024).

Príloha – Publikácie ALE

- Atlas Linguarum Europae: Introduction, Assen: Van Gorcum, 1975.
Atlas Linguarum Europae: First Questionnaire, Assen: Van Gorcum, 1976.
Atlas Linguarum Europae: Second Questionnaire, Assen: Van Gorcum, 1979.
Atlas Linguarum Europae, volume I: first fascicle, maps and comments, Assen: Van Gorcum, 1983.
Atlas Linguarum Europae, volume I: second fascicle, maps and commentaries, Assen / Maastricht: Van Gorcum, 1986.
Atlas Linguarum Europae, volume I: third fascicle, maps and comments, Assen: Van Gorcum, 1988.
Atlas Linguarum Europae, volume I: fourth fascicle, maps and comments. Assen / Maastricht: Van Gorcum, 1990.
Atlas Linguarum Europae, volume I: fifth fascicle, maps and commentaries, Roma: Poligrafico, 1997.
Atlas Linguarum Europae New Perspectives in Geolinguistics, Roma: Poligrafico, 1997.
Atlas Linguarum Europae, volume I: sixth fascicle, maps and commentaries, Roma: Poligrafico, 2002.
Atlas Linguarum Europae, volume I: seventh fascicle, maps and commentaries, Roma: Poligrafico, 2007.
Atlas Linguarum Europae, volume I: eighth fascicle, comments, Bucharest: Editura Universității din București, 2014
Atlas Linguarum Europae, volume I: eighth fascicle, European linguistic maps, Bucharest: Editura Universității din București, 2014
Atlas Linguarum Europae, volume I: ninth fascicle, comments, Bucharest: Editura Universității din București, 2015
Atlas Linguarum Europae, volume I: ninth fascicle, European linguistic maps, Bucharest: Editura Universității din București, 2015

Ivor Ripka

Bratislava

E-mail: ivor.ripka@gmail.com

ANTON HABOVŠTIAK A NÁREČOVÉ VÝSKUMY SLOVÁKOV V ZAHRANIČÍ¹

Ľubica Dvornická

DVORNICKÁ, Ľ. (2024): Anton Habovštiak and Dialectological Research of Slovaks Abroad. In: *Slovenská reč*, 89/2, 40 – 60.

Abstract: During his prolific and creative life, Anton Habovštiak dealt with many topics. The two poles, which are somehow interconnected, are the adaptation of Slovaks abroad and the adaptation of foreign words in Slovak dialects. In our paper, we would like to honour the dialectological researches in Slovak enclaves and diasporas, in which Anton Habovštiak also participated, and to highlight its importance and contribution to the knowledge of the development of Slovak dialects. We also want to point out the interrelation of dialectological projects and their mutual enrichment.

Keywords: dialectology, Anton Habovštiak, Slovak enclaves abroad, research of Slovak dialects abroad.

Článok v skratke:

- Článok je venovaný doterajším nárečovým výskumom v slovenských enklávach s dôležitou dokumentárnou a záchrannou úlohou, na akých sa v Maďarsku, Srbsku a Bulharsku počas svojho života podieľal aj Anton Habovštiak.
- Bližšie sa predstavujú jeho nárečové výskumy v Maďarsku, kde sú spojené s významnými atlasovými projektami: *Atlasom slovenských nárečí v Maďarsku* a so *Slovenským jazykovým atlasom*, a v Srbsku a Bulharsku.
- A. Habovštiak inšpiroval zaradenie krajských obcí do série „krátkych slovníkov najkrajších slovenských nárečí“ a dialektologické výskumy iných bádateľov i vlastné boli preňho základom vzniku autorských krátkych slovníkov obcí Pivnica (Srbsko) a Gorna Mitropolija (Bulharsko).

1. ÚVOD

Pracovné aj osobné okolnosti priviedli Antona Habovštiaka aj ku skúmaniu nárečí Slovákov žijúcich na území dnešného Maďarska, Srbska a Bulharska. Pri pohľade na množstvo terénnych výskumov vykonaných počas tvorivého života nášho kolegu na území Slovenska, sa môžu javiť ako okrajové, no tvoria dôležitú súčasť výskumov slovenských nárečí nielen vo vedeckej činnosti Antona Habovštiaka, ale sú z viacerých hľadísk dôležité pre samotný výskum slovenských nárečí mimo pôvodnej vlasti.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 *Slovník slovenských nárečí IV*.

Štatistický úrad Slovenskej republiky uvádza, že Slovenská republika má 5 422 620 obyvateľov (stav k 31. marcu 2024). Podľa údajov na stránke Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí^[1] je počet príslušníkov slovenských národnostných autochtónnych menšín v Českej republike, Chorvátsku, Maďarsku, Poľsku, Rumunsku, Srbsku a na Ukrajine podľa posledného sčítania ľudu (v rokoch 2011 – 2012) cca 262 500 osôb. Uvádzajú sa tam však aj odhady krajanov, kde sa predpokladá, že počet Slovákov v týchto krajinách môže byť až 560 000 – 600 000. Aj odhady počtu Slovákov v západnej Európe a zámorí (1 250 000 – 1 300 000) sa líšia od údajov získaných pri sčítaní (850 268). Predpokladaný počet Slovákov žijúcich v zahraničí je teda podľa oficiálnych údajov cca 1 112 768, podľa odborných odhadov je to ešte podstatne viac, cca 1 810 000 – 1 900 000.

A. Habovštiak v príspevku *Slovenčina a slovenské nárečia v zahraničí* uvádza: „Veď práve mimo územia našej vlasti žije takmer štvrtina slovenského národa, ktorá sa vystaňovala v priebehu stáročí z rozličných slovenských nárečových oblastí a za rozličných okolností a podnes si zachovala reč svojich otcov“ (Habovštiak 1984, s. 35 – 36).

K tejto téme sa veľmi zasvätené vyjadril aj Ján Botík v publikácii *Dolnozemskej Slováci* s podtitulom *Tri storočia vystaňovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*: „Odhaduje sa, že zhruba jedna štvrtina až jedna tretina Slovákov žije v zahraničí. Bez ohľadu na presnosť tohto odhadu podstatná je skutočnosť, že život značnej časti príslušníkov nášho národa sa začal odvíjať mimo územia Slovenska a v inonárodnom prostredí. To nás zaväzuje skúmať nielen okolnosti a príčiny odchodu Slovákov do cudzieho sveta, ale sledovať aj ich ďalšie osudy, poznávať ich vývin v podmienkach novej domoviny, zaznamenávať zmeny, ku ktorým dochádzalo v ich spôsobe života, v ich kultúrnom a psychickom uspošobení“ (Botík 2011, s. 6).

2. NÁREČOVÉ VÝSKUMY V SLOVENSKÝCH ENKLÁVACH

Výskumy nárečí slovenských enkláv a diaspór v iných krajinách sa vo väčšej alebo menšej miere uskutočňovali a uskutočňujú aj na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV od počiatkov jeho existencie až do dnešných dní a k ich opisu a poznaniu prispeli výskumníci nielen zo Slovenska, ale v hojnej miere aj bádatelia z jednotlivých krajín so slovenskou menšinou.

A. Habovštiak v spomínanom príspevku *Slovenčina a slovenské nárečia v zahraničí* upriamuje pozornosť čitateľov na to, že „práve slovenské nárečia bohato jazykovo-zemepisne členené a zachovávajúce staršie vývinové štádiá slovenského jazyka poskytujú cenný materiál pre poznávanie vývinu slovenského jazyka“ a „sú teda kultúrnou hodnotou, ktorú vyformovali storočia“ (Habovštiak 1984, s. 36). Nie je to „iba“ prehľadová štúdia o dovtedajších výskumoch slovenských nárečí v zahra-

ničí, ale poskytuje v nej aj informácie o miestach výskytu slovenského obyvateľstva hovoriaceho nárečiami či už na kompaktných územiach Dolnej zeme (Maďarsko, vtedajšia Juhoslávia, Rumunsko a Bulharsko), Zakarpatskej Ukrajiny alebo zvyškov osídlenia v Rakúsku spolu so začlenením nárečových typov k slovenským makroareálom a opisom diferenciácie týchto nárečí. V prípade Dolnej zeme bral do úvahy aj otázky genézy týchto nárečí na novom území, čo je problematika dostatočne rozsiahla a zložitá, takže sa iba naznačujú výsledky predošlých analýz materiálu.

Nie je naším zámerom urobiť prehľadovú štúdiu o doterajších výskumoch slovenských nárečí v zahraničí, no aspoň v skratke sa pokúsime spomenúť niektoré mená a (monografické) diela ľudí, ktorí sa zaslúžili o výskum tejto problematiky. Takisto uvedieme viaceré štúdie, v ktorých možno získať ďalšie informácie a literatúru k téme.

2.1. Slovenskými nárečiami v Maďarsku sa zaoberali viacerí lingvisti, ktorí položili základy, na ktorých možno stále stavať: Jozef Štolc (*Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, 1949; *Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykovedného výskumu*, 1970); Pavel Ondrus (*Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*, 1956); Konštantín Palkovič (*Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku*, 1957; *Slovenské ostrihomské nárečia v Maďarsku*, *Zo slovenských nárečí v Ostrihomskej župe*, obe 1984; *Zo slovenských pilišských nárečí v Peštianskej župe*, 1985); István Sipos (*Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hármor-Gemeinden des Bükk-Gebirges*, 1958); Péter Király (*Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*, 1993); Mária Žiláková (*Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi s osobitným zreteľom na pozostatky aoristu*, 1986). Vincent Blanár v slovenských enklávach Maďarsku terénnym výskumom zisťoval vlastné mená, výsledky výskumu publikoval monograficky (*Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, 1950).

Doterajšie výskumy Slovákov žijúcich na jazykových ostrovoch v Maďarsku od roku 1946 so zameraním na minulé a súčasné podmienky a metódy výskumu sú predmetom štúdie Kataríny Ballekovej (*Nárečové výskumy na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku – Minulé a súčasné podmienky a metódy výskumu*, 2009), ktorá sa dlhodobo aktívne zúčastňuje na skupinových výskumoch. „U Slovákov v Maďarsku sa osvedčil od konca 70. rokov organizovaný skupinový výskum uskutočňovaný tímom explorátorov, medzi ktorými je zastúpený minimálne jeden dvojazyčný spolupracovník (čiže hovoriaci maďarsky i slovensky zároveň) z rovnakej alebo príbuznej zemepisnej, etnokultúrnej oblasti“ (Balleková 2009, s. 163). Spoluautorsky pripravili štúdiu *Súčasný slovakistický výskum vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku* Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová a Juraj Rágyanszki (2023). Práve tento ústav stojí od roku 1991 za organizáciou pôvodne národopisných a neskôr interdisciplinárnych výskumných táborov, na ktorých sa zúčastňovali a dosiaľ zúčastňujú viacerí slovenskí výskumníci, okrem iných aj lingvisti.

2.2. Výskumom slovenských nárečí v Srbsku (a prípadne aj v Slavónii) sa takisto zaoberalo veľa lingvistov, ale aj tamojších vzdelancov, významných aj pre slovenskú kultúrnu históriu (napr. Vladimír Hurban Vladimírov – jeho *Jazykovedné práce* uverejňované v rôznych periodikách v rokoch 1927 – 1940 vyšli súhrnne v roku 2014, zostavovateľkou monografického vydania bola A. Marićová a inšpirovali aj vznik dizertačnej práce Juliany Beňovej *Slovenský jazyk a jazyková politika v medzivojnovom období vo Vojvodine (na materiáli VHV)*, 2024). Keďže zoznam výskumníkov by bol aj v tomto prípade rozsiahly, spomeňme aspoň niektoré mená a ich vklad do problematiky výskumu slovenských nárečí v niekdajšej Juhoslávii, predovšetkým v Srbsku, keďže vo Vojvodine žije najpočetnejšia slovenská enkláva: Jozef Štolc (*Reč Slovákov v Juhoslávii*, 1968); Daniel Dudok (*Nárečie Pivnice v Bácske*, 1972; *Čítanka nárečových textov Slovákov v Bácske, Banáte, Srijeme a Slavónsku*, 2010); Michal Filip (*Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove*, 1984 – 1985; *Porekadlá, príslovia, úslovie, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy*, 1988); Jozef Mlacek (*Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy (na základe zbierky Michala Filipa)*, 1988); Anna Marićová (*Slovenské nárečie Starej Pazovy*, 2006; *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy*, 2010; *Slovník pazovského nárečia*, 2011).

Pozornosť výskumom slovenčiny v enklávnom a diasporálnom prostredí vo svete venoval aj Miroslav Dudok (*K začiatkom slovenskej jazykovedy vo Vojvodine*, 1996; *Stav slovenčiny v Juhoslávii a jej výskum*, 1997; *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*, 2008; *Podoby slovenčiny vo svete*, 2013), viaceré jeho publikácie sa teda netýkajú iba prostredia Vojvodiny či bývalej Juhoslávie.

Stav a perspektívy výskumu slovenských nárečí v Srbsku najnovšie spracovala v rovnomennom príspevku Marína Hríbová (2022). Venuje sa v ňom dialektologickým výskumom od Pastrnkovho výskumu na prelome 19. – 20. storočia po nárečový výskum v rokoch 2014 – 2016, na ktorom sa aj sama podieľala.

So slovenskou enklávou vo Vojvodine súvisí ešte jedno špecifikum. Povedzme to slovami Miroslava Dudka: „Tak dnes pozorujeme jedinečný jazykový fenomén, keď o jazyku a reči Slovákov z Vojvodiny hovoríme ako o osobitnom etniku enklávneho typu, ako o integrálnej časti národnej jazykovej entity, ale aj ako o jedinej slovenskej enkláve na svete, ktorá má svoju vlastnú enklávu (v Austrálii, Kanade, čiastočne v Nemecku a pod.)“ (Dudok 1997, s. 203). Slováci prichádzali do Austrálie v niekoľkých etapách, no toto vystaňhovalectvo nemalo masový charakter. V rokoch 1960 – 1970 sem prišlo za prácou okolo 6 000 Slovákov z Vojvodiny. Aj v tomto novom prostredí sa prejavili ako dynamická a životaschopná komunita, ktorá ihneď naplnila štandard, na ktorý boli členovia tohto spoločenstva zvyknutí vo svojej predošlej vlasti, budovaním inštitucionálnych základov slovenskej menšiny.

2.3. V Jazykovednom časopise publikoval Anton Habovštiak v roku 1954 príspevok *Slovenská dialektológia v rokoch 1938 – 1953*, v ktorom sú podané informácie o výsledkoch dialektologického bádania a prehľad nárečových prác, publikácií a iných príspevkov, uverejnených v spomínaných rokoch. Spomína v ňom aj výskum slovenských nárečí v Bulharsku, ktorý uskutočnil v roku 1949 Vincent Blanár ešte pred povojnovým presídlením obyvateľstva (Habovštiak 1954, s. 99). Ten potom výsledky svojich zistení publikoval vo viacerých vedeckých výstupoch (*Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, 1951; *Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku*, 1953; *Jazyk slovenskej menšiny v Bulharsku zo sociolingvistického hľadiska*, 1997).

2.4. Výskumy v Rumunsku sú spojené s menami ako Grigore Benedek (*Slovenské nárečia v stoliciah Salaj a Bihor v Rumunsku*, 1983a; *Slovenské nárečia v Rumunsku*, 1983b); Pavel Rozkoš (*Slovenské bihorské nárečia v Rumunsku*, 1987; *Slovenské nárečia v Rumunsku*, 1995); Pavel Rohárik (*Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku*, 1. časť, 1988; *Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku*, 2. – 3. časť, 2010, 4. – 5. časť, 2016); Konštantín Palkovič (*Príspevok k výskumu rumunských Slovákov*, 1990); novšie Miroslav Hovančík (*Variantnosť jazyka bihorských Slovákov*, 2009). Slovenčine ako materinskému a ako cudziemu jazyku sa venovala Dagmar Mária Anoca (*Slovenčina v Rumunsku*, 2013).

2.5. Ako sa konštatuje v príspevku *K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine*, paradoxne väčšiu pozornosť ako slovenská dialektológia slovenským nárečiam na Zakarpatskej Ukrajine venovali ukrajinskí dialektológovia. Ich pričinením sa získali doterajšie základné poznatky o celkovom charaktere a čiastočne aj o územnom rozšírení týchto nárečí (porov. Bartko – Dzendzelivska – Lipták 1998, s. 5). Práve Josip Oleksijovič Dzendzelivskij (*Slovenské ľudové príslovia a porekadlá z obce Turji Remety. Perečynský okres, Zakarpatská oblasť USSR*, 1971) a Natalija Dzendzelivska (*Slová z detskej lexiky v slovenských nárečiach na území USSR*, 1974; *Fonologický opis východoslovenských nárečí na území Zakarpatskej oblasti USSR*, 1978) spolu s citovanou štúdiou prinášajú poznatky o stave slovenských nárečí v Zakarpatskej oblasti.² Zo slovenských dialektológov, ktorí sa venovali aj výskumu nárečí Slovákov v Zakarpatskej oblasti, spomeňme ešte Štefana Tóbiaka (*K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na Zakarpatskej oblasti USSR*, 1963) a Ladislava Bartka (*O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine*, 1998).

² Slovenskí dialektológovia uskutočnili štyri výskumné cesty v rokoch 1996 – 1997 v rámci grantového projektu *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie*. Vedúcim tohto projektu bol Štefan Lipták a jeho zástupcom Ladislav Bartko. Vďaka nim sú sprístupnené informácie o výskumoch slovenských nárečí v tejto oblasti.

2.6. O výskumoch a stave slovenčiny v Poľsku sa možno dozvedieť viac napríklad z práce Mariána Servátka, ktorý robil začiatkom osemdesiatych rokov sociolinguvistický výskum používania slovenčiny na poľskom území Spiša (*Výsledky doterajšieho bádania slovenského jazyka v Poľsku*, 1993). V tejto štúdii upozorňuje i na tendenciu tabuizovať celú problematiku (Servátka 1993, s. 228).

2.7. Obyvateľstvo slovenského pôvodu žije aj v západoeurópskych krajinách a početná diaspóra v zámorí (v USA, Kanade, Argentíne, Brazílii a v Austrálii). Anton Habovštiak v tejto súvislosti píše: „O charaktere nárečí, respektíve o vývine slovenského jazyka v týchto krajinách však nemáme bližšie údaje, preto z jazykového hľadiska ani nemožno charakterizovať tamojší stav. Treba iba ľutovať, že sa jazykovej situácii na miestach so slovenskými obyvateľmi nevenovala primeraná pozornosť a že táto otázka ostáva aj naďalej úlohou slovenskej dialektológie či sociolinguistiky“ (Habovštiak 1984, s. 38).

Výskumu slovenských nárečí v susednom Rakúsku následne venoval pozornosť už viackrát spomínaný Konštantín Palkovič (*Slovenské nárečia v Rakúsku*, 1986; *O Slovákoch v Rakúsku a o ich nárečí*, 1987; *Z výskumov slovenských nárečí v Rakúsku*, 1998), ale aj Slavomír Ondrejovič (*Z výskumu Slovákov a slovenčiny v Dolnom Rakúsku*, 1996; *Z výskumu „zabudnutej“ slovenskej menšiny v Dolnom Rakúsku*, 1998) a Pavol Žigo (*Areálové vplyvy na nárečovú lexiku na slovensko-rakúskom pomedzí*, 1998; *Lexikálne prevzatia na slovensko-rakúskom pomedzí*, 2001). Zásluhou výskumnej dvojice Louise Hammerová – Ivor Ripka sa podarilo splniť ďalšiu časť tejto úlohy slovenskej dialektológie. V r. 1989 a 1991 sa terénym výskumom nárečových prejavov amerických Slovákov v severovýchodných štátoch USA, v západnej Virgínii a v Kentucky zozbieral materiál od 44 informátorov. Súčasťou publikácie, ktorá bola na základe tohto výskumu pripravená (*Speech of American Slovaks – Jazykové prejavy amerických Slovákov*, 1994), je aj rozbor jazyka amerických Slovákov. Ivor Ripka sa tejto téme venoval aj vo viacerých svojich vedeckých štúdiách.

Popri monografiách a príspevkoch v slovenských periodikách rôzneho typu chceme upozorniť aj na inštitucionalizované periodiká (vedecké zborníky – napr. Zborník Spolku vojvodinských slovakistov, zborníky z vedeckých podujatí ap.), ale aj rôzne regionálne kalendáre s ročnou periodicitou (Pazovský kalendár, Čabiansky kalendár a iné), ktoré poskytovali a poskytujú priestor na publikovanie odborných a vedeckých príspevkov, v ktorých sú často zachytené výsledky výskumov či už jazykových, nárečových alebo národopisných približujúcich jazyk a duchovnú kultúru Slovákov žijúcich v zahraničí. Nezastupiteľnú úlohu pre tieto spoločenstvá zohrávajú krajanské spolky, krajanské (niekedy internetové) televízne alebo rozhlasové vysielanie, takisto cirkevné spoločenstvá a národnostné školstvo.

Zámerne sme v tejto časti obišli meno Antona Habovštiaka, ktorý v rôznych obdobiach pracovného života uskutočnil výskumy v Maďarsku, Srbsku (vtedajšej Juhoslávii) a Bulharsku. Pokúsime sa predstaviť ich špecifiká a vzájomnú prepojenosť dialektologických výskumov a projektov, ako sa odrazili aj v jeho práci.

3. VÝSKUMY ANTONA HABOVŠTIKA V MAĎARSKU

Pri výskumoch slovenských nárečí v Maďarsku je meno Antona Habovštiaka spojené s dvoma atlasovými projektmi – *Atlasom slovenských nárečí v Maďarsku* (ďalej aj ASNM) a *Slovanským jazykovým atlasom* (ďalej aj OLA).

3.1. *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku* (dvojazyčný atlas v slovensko-nemeckom vydaní – *Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*) bol vydaný v roku konania 11. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave (1993), na ktorom bol aj predstavený. Jeho spleť osud sa začal myšlienkou v roku 1903, keď Jazykovedná komisia Maďarskej akadémie vied pôvodne naplánovala výskum slovenských nárečí v Maďarsku.

Po druhej svetovej vojne v roku 1946 sa konali výskumy slovenských lingvistov (J. Štolc, V. Blanár, P. Ondrus, K. Palkovič), ktoré sme už spomenuli v predošlej časti, a zachytili stav slovenských nárečí azda v poslednej chvíli pred zásadnými zmenami spôsobenými mimojazykovými faktormi, ako bola povojnová slovensko-maďarská výmena obyvateľstva (vystaľovalo sa vyše 73 000 Slovákov) a silná hospodárska migrácia, ktorá sa začala v roku 1965, či miešané manželstvá. „Následkom bolo, že počet obyvateľov dovtedy uzavretých osád poklesol na 60, ba až na 20 percent“ (ASNM 1993, s. 110).

Práce na projekte ASNM³ sa začali v roku 1949 a ich vedením bol poverený profesor Péter Király. Odborným poradcom v začiatkoch projektu bol významný maďarský slavista slovenského pôvodu, rodák z Tvrdošína, profesor István Kniezsa. Celý rukopis slovenského jazykového atlasu aj s mapami bol pripravený do tlače už v roku 1965. Na svoje vydanie však musel čakať takmer 30 rokov. Zodpovednou redaktorkou tohto diela sa stala Anna Divičanová. Patrí medzi prvé publikácie Slovenského výskumného ústavu Zväzu Slovákov v Maďarsku, ktorý teraz pôsobí pod názvom Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe a bol založený v roku 1990. Atlas bol publikovaný v podobe, ako ho autori (Péter Király, ktorý viedol výskumné práce od počiatku a je hlavným redaktorom diela; František Gregor, ktorý je spoluautor mapovej i komentárovej časti atlasu, a historik Erik Fügedi, ktorý spracoval dejiny osídlenia lokalít z bodovej siete ASNM) v šesťdesiatych rokoch zostavili.

Bodová sieť ASNM zahŕňa 48 bodov, hoci sondážny výskum s dotazníkom obsahujúcim asi 200 javov sa robil približne v 120 lokalitách. Každú lokalitu z bo-

³ Pôvodné predstavy predpokladali nielen monografické výstupy, ale aj vznik atlasov srbských, chorvátskych a slovenských nárečí (porov. ASNM 1993, s. 5).

dovej siete atlasu navštívili výskumníci najmenej trikrát: najprv počas sondážneho výskumu, potom počas samotného výskumu a napokon sa robili takzvané kontrolné práce⁴ (ASNM 1993, s. 12). Na tieto terénne výskumy⁵ a taktiež na kontrolné práce boli pozvaní aj slovenskí jazykovedci. Zhodou okolností obidvaja zúčastnení, teda A. Habovštiak aj Š. Ondruš, by v tomto roku (2024) dosiahli vek 100 rokov. Výskum v jednotlivých lokalitách robil zvyčajne jeden dialektológ. Péter Király v úvodnej štúdii *Koncepcia Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku* uvádza body, v ktorých vykonávali výskumy spoločne vždy dvaja odborníci: Péter Király s Antonom Habovštiakom v bode číslo 28, čo je lokalita Patverec/Patvarc v Novohradskej župe (Nógrád) v Maďarsku, so Šimonom Ondrušom v lokalitách Háromhuta (41, Zemplínska župa – Zemplén) a Nyíregyháza (44, Szabolcska župa). „Kontrolné práce konali Ferenc Gregor a Péter Király, pri kontrole nárečí so stredoslovenským nárečím pomohli A. Habovštiak a sčasti Š. Ondruš“ (ASNM, s. 11).

3.1.1. Výskum v lokalite Patverec/Patvarc a ani spomenuté kontrolné práce nie sú jediným prínosom Antona Habovštiaka k *Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku*.

Ešte v roku 1989 tesne pred politickými zmenami, ktoré prebehli v novembri toho roku, v Literárnom týždenníku informoval A. Habovštiak v článku s názvom *Slovenské nárečia v Maďarsku* o príspevku Pétra Királya (*Atlas slovacích dialektov v Maďarsku*, 1963), v ktorom oboznámil slavistickú verejnosť o stave prípravných prác nad Atlasom slovenských nárečí v Maďarsku, ale aj „o pozoruhodných výsledkoch, ktoré súvisia so spracovaním takéhoto náročného lingvistického projektu“ (Habovštiak 1989b, s. 5).

Anton Habovštiak v závere tohto článku kladie zásadné otázky a veľmi jasne a naliehavo sa vyjadruje k dlhu Slovenska a jeho inštitúcií voči tomuto dielu: „Po skončení prác na Atlase slovenských nárečí v Maďarsku sa dokonca objavili zvesti, že autor svoje priam životné dielo ponúkol na vydanie slovenským vydavateľstvám. Tento atlas však dosiaľ nevyšiel ani u nás, ani v nijakom maďarskom vydavateľstve, slovom, nedostal sa do našich rúk možno aj našou vlastnou vinou (...) Ak je to naozaj tak, treba to pokladať za našu neodpustiteľnú chybu“ (Habovštiak 1989b, s. 5). Ďalej ešte apeluje na naše kultúrne inštitúcie, aby „spracované dielo neostalo iba archívny depozitom neprístupným pre širšiu verejnosť“ (s. 5).

O to radostnejšie privítal o štyri roky vydanie ASNM v *Literárnom týždenníku* v recenzii s jasavým názvom – *Atlas predsa vyšiel*. Naznačuje v nej aj politické príčiny takmer tridsaťročného zdržania pri vyjdení už pripraveného diela (1993b, s. 4). A. Habovštiak sa usiloval o popularizáciu ASNM aj medzi širšou kultúrnou verej-

⁴ Výskum robil zvyčajne jeden dialektológ a kontrolné práce vždy dvaja.

⁵ Materiál v skúmaných lokalitách sa zbieral podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí (1947), ktorý zostavili Eugen Pauliny a Jozef Štolc pre *Atlas slovenského jazyka*. Keďže bol pripravený na výskum hláskoslovnej a tvaroslovnej roviny, doplnilo sa okolo 50 otázok týkajúcich sa slovného fondu. *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II* autorov A. Habovštiaka a F. Buffu vyšiel v roku 1964, keď už bola ukončená nielen výskumná fáza, ale aj spracovanie získaného materiálu pre ASNM.

nosťou a ďalšie recenzie publikoval napr. v *Knižnej revue* (1993c) a neskôr v periodiku *Slovenský juh* (1998d).

3.1.2. Význam tohto diela pre slovakistickú a slavistickú lingvistiku je nesporný. Najdôležitejšie zovšeobecňujúce poznatky o slovenských nárečiach na území Maďarska možno zhrnúť nasledovne:

- ASNM podáva obraz o charaktere slovenských nárečí a ich diferenciácii na území Maďarska, zachytáva synchrónny stav; „Slovenské nárečia v Maďarsku netvoria geograficky súvislý celok, nie sú ani kompaktnými jazykovými ostrovmi, ale pozostávajú väčšinou z jednotlivých izolovaných a maďarským obyvateľstvom obkľúčených obcí“ (ASNM 1993, s. 7);

- ASNM poskytuje relevantné údaje ku skúmaniu otázok miešania nárečí, jazykovej integrácie, problematike bilingvizmu (obce sú dvojjazyčné);

- ASNM zaznamenáva starší stav slovenských nárečí a zachytáva jazykové zvláštnosti, ktoré sa na území Slovenska nevyskytujú.

Vklad slovenských dialektológov pri výskumoch i kontrolných prácach, ale aj slovenskej dialektológie ako inšpirátorky (využitie dotazníka, predošlých výskumných prác J. Štolca a P. Ondrusa, ktoré zavážili pri výbere lokalít) uvádza v úvodných častiach ASNM sám Péter Király.

3.2. O histórii, význame a prínosoch *Slovanského jazykového atlasu*, významného slavistického lingvogeografického projektu, sa už veľa písalo. Výborným zdrojom informácií nielen o priebehu prác na projekte, ale aj o úlohách jednotlivých lingvistov a krajín zúčastnených na prácach v OLA sú správy priamych účastníkov zasadnutí od jeho počiatkov. Vtedajšie Československo na prvých stretnutiach predsedníctva a pléna Medzinárodnej komisie pre OLA zastupovali J. Bělič, B. Havránek, E. Pauliny, v roku 1961 v Prahe aj J. Štolc (informačne bohaté správy písali v tých rokoch napr. J. Bělič v časopise *Slavia*, S. Utěšený v časopise *Slovo a slovesnost*, E. Pauliny v *Jazykovednom časopise*).

Anton Habovštiak bol dlhoročným členom medzinárodnej pracovnej skupiny a neskôr aj Medzinárodnej komisie OLA. Slavomír Utěšený ho uvádza medzi členmi medzinárodnej pracovnej skupiny, ktorá pod vedením Medzinárodnej dialektologickej komisie (predsedal jej R. I. Avanesov) v roku 1963 zostavila prvý návrh dotazníka pre *Slovanský jazykový atlas* (porov. Utěšený 1963, s. 286). Pôsobil v tomto projekte teda už vo fáze prípravy dotazníka a zbierania materiálu podľa tohto dotazníka. A. Habovštiak v správe *Medzinárodná konferencia v Sarajeve* (Habovštiak 1965, s. 56) informoval, že na tomto stretnutí sa pripravil na vydanie kompletný Dotazník OLA (*Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa*, 1965), pomocou ktorého sa uskutočnil terénny výskum vo všetkých lokalitách bodovej siete OLA.

Do prác na *Slovanskom jazykovom atlase* boli zapojení aj slavisti z neslovanských krajín (napr. Albánsko, Maďarsko, Nemecko, Rumunsko, Rakúsko, Ta-

liansko), ich mená sú uvedené v spomínaných správach. V tejto fáze prác na OLA bola súčasťou pracovných štruktúr OLA aj subkomisia pre neslovanské územia. Aj v tejto spolupráci zastupoval Maďarsko v projekte práve Péter Király. V Maďarsku je pre OLA vybraných osem slovanských bodov – štyri srbské a chorvátske, jeden slovinský a tri slovenské. Body, ktoré v OLA reprezentujú slovenské nárečia v Maďarsku, sú Vértesszöllös⁶ (Síleš/Séleš, bod č. 154), ktorý má západoslovenský nárečový typ, Galgaguta (Guta, bod č. 155) so stredoslovenským typom nárečia a Óhuta (Stará Huta, bod č. 156), ktorej nárečie je východoslovenského typu.

A. Habovštiak vykonal výskum pre *Slovanský jazykový atlas* nielen v štyroch obciach na území Slovenska⁷, ale v roku 1969 spolu s Péтром Királyom aj v obci Vértesszöllös (Síleš). Informáciu *O jednom výskume* podal v *Matičnom čítaní* (1970, s. 3). Pripomína tam i to, že výskum podľa dotazníka OLA je náročná vec. Dotazník totiž obsahuje 3 454 otázok. Je pripravený v ruštine a položiť také množstvo otázok zameraných na zisťovanie hláskoslovných a tvaroslovných zvláštností slovanských jazykov, na problematiku prozódie, tvorenia slov, lexiky, sémantiky a syntaxe si vyžaduje nielen pripraveného explorátora, ale aj čas a spôsobilých informátorov.

O význame spoluúčasti Antona Habovštiaka v *Slovanskom jazykovom atlase* od prác pri vytváraní dotazníka, cez nárečové terénne výskumy, prácu v medzinárodnej pracovnej skupine a medzinárodnej komisii, až po tvorbu konkrétnych máp a vklad do slavistického výskumu porov. príspevky P. Žiga a M. Chochola v tomto čísle. Tu sa chceme zamerať iba na jedno zrnko z tejto bohatej úrody. Aj v takej jednoduchšej správe *O jednom výskume* našiel A. Habovštiak miesto nielen na všeobecné informácie o projekte OLA, na charakteristiku obce Síleš (Vértesszöllös), na generačný prierez Slovákov v spojitosti so znalosťou slovenského nárečia, ale aj na charakteristiku nárečového typu obce a charakteristiku nárečia z lexikálno-sémantického hľadiska. Poukazuje aj na to, že „nárečie obce Vértesszöllös i okolitých obcí je takým typom nárečia, ktorý sme na Slovensku nezachytili, a cieľom Slovanského jazykového atlasu je výskum a spracovanie všetkých nárečových skupín“ (Habovštiak 1970, s. 3).

Význam výskumov Antona Habovštiaka v Maďarsku sa nedá merať len počtom skúmaných lokalít. Dôležitá je aj inšpirácia, podpora pri projektoch a prejavovaná vedecká prajnosť.

⁶ V súčasnosti je názov obce štandardizovaný v podobe Vértesszöllös.

⁷ Boli to obce Klubina (v r. 1969, bod 215); Krivá (v r. 1966, bod 216); Liptovský Ján (v r. 1965 a 1966, spolu so S. Utěšeným, bod 218) a Horná Žďaňa (v r. 1969, bod 219).

4. ANTON HABOVŠTIAK A KRÁTKE SLOVNÍKY SLOVENSKÝCH NÁREČÍ OBCÍ PIVNICA A GORNA MITROPOLIJA

Nasledovné výskumy Slovákov v zahraničí sú do istej miery vnútorne prepojené s iným dielom, na ktorom sa koncepčne i autorsky A. Habovštiak podieľal – so *Slovníkom slovenských nárečí*. Nebude však reč o zväzkoch tohto slovníka. V edícii krátkych slovníkov najkrajších slovenských nárečí vyšli tri diely tejto série „... podľa Antona Habovštiaka“. Prvý z nich bol *Krátky slovník nárečia slovenského oravského* (1995) a ďalšie dva zväzky spracúvajú lexikálne bohatstvo slovenských nárečí vo vojvodinskej obci Pivnica a v bulharskej Gornej Mitropoliji.⁸

Ivan Hudec v slove vydavateľa v prvom zväzku tejto série približuje koncepciu projektu ako spojenie konkrétnej osobnosti s „jej“ nárečovým slovníkom a vlastným ponímaním nárečovo-jazykových pravidiel (Hudec 1994, s. 149). Takisto dúfa, že „[p]rvý diel krátkych nárečových slovníkov podľa osobností azda nevyvolá žiarlivé reakcie jazykovedcov, ktorí by vari priveľmi zakademičtili takýto zámer; nech by ho aj zdokonalili, bojím sa, že by ho ukrátili na štýlovej pôsobitosti, čajsi inžinieri v najpríjemnejšom slova zmysle“ (Hudec 1994, s. 150). Tieto obavy zrejme časom pominuli a viacerí lingvisti sa napokon podieľali na príprave jednotlivých krátkych slovníkov (A. Habovštiak, K. Palkovič, I. Ripka). A tak Ivan Hudec v doslove ku *Krátkemu slovníku nárečia slovenského pivnického podľa Antona Habovštiaka* píše: „Počas prípravy posledného v tucte krátkych slovníkov slovenských nárečí autor oravského-krivianskeho slovníčka Dr. Anton Habovštiak prišiel s návrhom, aby sme rozšírili náš pôvodný zámer vydať slovníčky najtypickejších nárečí zo slovenských írečitých obcí, ktoré spracúva jedna z významných slovenských kultúrnych osobností, o naše krajanské obce v cudzine“ (Hudec 1997, s. 229). Táto zásluha Antona Habovštiaka možno nie je až taká známa ako iné.

Okrem profesionálneho záujmu prispeli k záujmu A. Habovštiaka o skúmanie slovenských nárečí na Dolnej zemi aj osobné dôvody. Vyjadruje sa k nim v obidvoch krátkych slovníkoch nárečia slovenského. V slovníku pivnického nárečia píše: „Priznávam sa, že k slovenským nárečiam, ktoré sa udržali na Balkáne, mal som aj istý citový vzťah. Okrem iného preto, že môj nebohý svokor Michal Kuchárik pôsobil niekoľko rokov pred prvou svetovou vojnou i po nej ako učiteľ na ľudovej škole na niekoľkých miestach v Báčke. Po nástupe do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV od päťdesiatych rokov som sa zamerával aj na explorátorskú aktivitu slovenských enkláv v cudzine, najmä na ich výskum v Maďarsku a Bulharsku. Osobitne som si všímal aj nárečia na území niekdajšej Juhoslávie a sledoval výskumy, ktoré vykonávali iní bádatelia“ (Habovštiak 1997, s. 10 – 11). Podobne v gornomitropoljskom slovníku sa možno dočítať: „Na tomto mieste sa prísťahovaným z Bulharska prizná-

⁸ Názov obce Gorna Mitropolija má v texte rôzne podoby, keďže rešpektujeme pri citovaní z rôznych zdrojov autorský zápis. Podobne postupujeme aj v iných prípadoch.

vam, že vzťah k reči obyvateľov G. Mitropolie vo mne zvrúcnel, keď medzi jednou z rodín (rodina Kupcovcov) a mojou rodinou sa vyvinuli aj rodinné zväzky. Odvtedy som nadobudol k tomuto nárečiu ešte intenzívnejší citový vzťah“ (Habovštiak 1998a, s. 9).

Každý z týchto slovníkov zároveň reprezentuje iný spôsob získavania spracúvaného materiálu.

4.1. *Krátky slovník nárečia slovenského pivnického podľa Antona Habovštiaka* (14. diel; 1997) je výsledkom spracovania výskumov iných bádateľov. „S prípravou materiálu pre lexikálne spracovanie som začal už v šesťdesiatych rokoch, pričom som sa opieral najmä o spoľahlivé záznamy Pavla Žihľavského, rodáka z Pivnice, ktorý sa zameriaval na výskum pivnického nárečia z lexikálneho aspektu. Pri spracúvaní časti slovnej zásoby tohto nárečia boli mi dobrým prameňom aj spomenuté knižné monografie J. Štolca, najmä však Daniela Dudoka. Na základe takto získaného materiálu som pristúpil k spracovaniu tohto slovníčka“ (Habovštiak 1997, s. 11 – 12).

Slováci sa v Bácske začali usádzať v polovici 18. storočia, ako uvádza J. Štolc v publikácii *Reč Slovákov v Juhoslávii*: „Pivnica bola na začiatku XVIII. storočia srbská obec. Slováci sa začali osídľovať r. 1790 z Nitrianskej, Prešporskej, Komárňanskej, Vesprémskej a Stolnobelehradskej (Székesfehérvárskej) stolice.⁹ Založili novú osadu, ktorú na rozdiel od Starej Pivnice, v ktorej bývali Srbi, nazvali Nová Pivnica. Obidve časti obce spolu sa volali Pivnice v množ. čísle (t. j. Stará i Nová Pivnica). V roku 1953 mala Pivnica 5 653 obyvateľov, z toho 4 678 Slovákov. V r. 1961 bolo v Pivnici 5 541 obyvateľov, z toho 4 200 Slovákov“ (Štolc 1968, s. 36).

Tieto dôležité údaje sa prirodzene brali do úvahy pri určovaní pivnického nárečového typu. Opierali sa o ne J. Štolc i D. Dudok a ich zistenia A. Habovštiak prezentuje v kapitole *O vývine nárečia v Pivnici*. Sám sa k základnému charakteru pivnického nárečia vyjadril nasledovne: „Takto sa napokon v jednotlivých rovinách jazykovej stavby postupne udomácňovali prvky, ktoré svojím pôvodom poukazujú na viaceré nárečové oblasti terajšieho Slovenska. Ich slovenský charakter s prevládajúcimi západoslovenskými nárečovými znakmi je však viac ako presvedčujúci“ (1997, s. 38).

4.2. *Krátky slovník nárečia slovenského gornomitropol'ského podľa Antona Habovštiaka* (19. diel; 1998a) je výsledkom vlastného terénneho výskumu autora, ktorý začal v roku 1959. Vtedy v rámci služobnej cesty navštívil aj obec Gorna Mitropolija, kde sa zameriaval na výskum tamjšieho nárečia, hlavne jeho slovnej zásoby. Ako píše A. Habovštiak: „Tento materiál som si neskôr dopĺňal aj počas súkromných ciest a v nasledujúcich rokoch v styku so Slovákami, ktorí sa z tejto obce presťahovali na Slovensko“ (1998a, s. 8 – 9).

⁹ Pri týchto údajoch vychádza z viacerých citovaných zdrojov (F. Kutlík, A. Petrov, A. Vereš, J. Maliak).

Výskum robil na základe *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí 1*, ktorý pre *Atlas slovenského jazyka* zostavili E. Pauliny a J. Štolc (Bratislava 1947). Pri výskume gornomitropoľskej lexiky využíval aj *Slovníkový dotazník pro nářečí českého jazyka* (1954, 1955, 1958) a *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego* (1958). Neskôr potom aj *Dotazník pre výskum slovenských nárečí 2* (1964), ktorý pre lexikálny zväzok ASJ zostavil práve A. Habovštiak. Poznatky získané na základe týchto výskumov uverejnil v štúdiách *K charakteristike slovnej zásoby slovenského nárečia v G. Mitropolii (Bulharsko)* v časopise *Slavica Slovaca* (1968) a *Nárečie Gornej Mitropolie s osobitným zreteľom na slovnú zásobu* (1994), ktorú vydal v *Ročenke Spolku Slovákov z Bulharska*.

Získavanie materiálu prebiehalo najmä v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. A. Habovštiak však upozornil na to, že „z roka na rok sa jazykový materiál zaznamenával ťažšie, lebo väčšina obyvateľstva sa presťahovala na viaceré miesta Slovenska¹⁰ a zvyšná časť obyvateľstva sa v bulharskom prostredí čoraz viac asimilovala. S ohľadom na súčasný stav majú údaje z G. Mitropolie dokumentárny charakter a každý autentický doklad naozaj osobitnú cenu. Majú však význam aj z iných príčin. Je to vzácny materiál, ktorý sa dá využiť pri štúdiu vývinu slovenského jazyka v inorečovom prostredí. Zároveň je pozoruhodné, že v reči obyvateľov G. Mitropolie sa udržal starší stav v širšom rozsahu ako v nárečiach na území Slovenska. A práve zo spomenutých príčin je potrebné nielen charakterizovať, ale aj dokumentovať nárečie tejto slovenskej jazykovej enklávy“ (Habovštiak 1998a, s. 11).

Zatiaľ čo do Pivnice niektorí novousadlíci prišli priamo zo Slovenska, iní prežili i niekoľko desaťročí na iných miestach, kým sa tam natrvalo usídlili. Ani slovenská enkláva v Bulharsku nevznikla priamym osídlením zo slovenskej domoviny. „Slovenská menšina sa dostávala do nového prostredia vo väčších i menších skupinách z Nadlaku (Rumunsko), Komlóša (Maďarsko), Kovačice, Hajdučice, Starej Pazovy a Padinej (Juhoslávia). Je preto celkom prirodzené, že v nárečí slovenskej enklávy v Bulharsku sú aj také prvky, ktoré sa ta dostali z reči Slovákov z toho prostredia, kadiaľ Slováci prechádzali, resp. kde sa dlhšie zdržiavali. V nových sídliskách Slovákov v Bulharsku sa postupne utvárala aj pomerne jednotná reč“ (Habovštiak 1998a, s. 14).

Charakteristiku nárečových prvkov obce uvádza autor v štúdiu *Gorna Mitropolia – slovenská enkláva v Bulharsku z jazykového hľadiska* nasledovne: „Boli to ná-

¹⁰ V tejto súvislosti sú zaujímavé údaje zverejnené na portáli *Slovenské zahraničie*, ktorý spravuje Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. „Príslušníci slovenského etnika v Bulharsku neboli ani nie sú objektom štatistického zisťovania. Zo súpisu rodín publikovaného v monografii J. Michalka *Naši v Bulharsku* (1936) však vyplýva, že ku koncu roku 1935 žilo v administratívnej oblasti Plevensko okolo 1 600 Slovákov. V jednotlivých obciach bol ich počet nasledovný: Gorna Mitropolja – 149 rodín, 619 osôb; Mrtvica (Poden) – 72 rodín, 297 osôb; Brašljanica – 56 rodín, 232 osôb; Vojvodovo – 30 rodín, 104 osôb. Po druhej svetovej vojne ich počet prerástol 2-tisíc osôb. Súčasný odhad počtu osôb slovenského pôvodu sa pohybuje okolo čísla 250.“^[2]

rečové znaky južnostredoslovenského nárečového typu s jazykovými znakmi príznačnými pre Novohradskú a Hontiansku stolicu, ale aj pre oblasti, ktoré s týmito stolicami súvisia (Tekov, Zvolen, predovšetkým jeho južná polovica, a Gemer)“ (Habovštiak 1998b, s. 63).

4.3. Štruktúra slovníčkov „... podľa Antona Habovštiaka“ zodpovedá štruktúre prác, ktoré v rôznom rozsahu prinášajú opisy konkrétnych lokalít alebo menších nárečových celkov v slovenskej dialektologickej tradícii. Rozsah zodpovedá typu série „krátkych slovníčkov“, čím sa informácie nutne zhutňujú a zostručňujú. Autor však vždy prezentuje dovtedajšie výskumy enkláv na Dolnej zemi, v krajine, z ktorej materiál slovníkovo spracúva, informuje o použitých a spracúvaných zdrojoch, či už sú prevzaté alebo vlastné. V kapitolách venovaných dejinám obcí spomína základné okolnosti súvisiace s príchodom slovenských osadníkov, hovorí o národnostnej štruktúre obce a o zmenách v priebehu ich existencie, podáva štatistické informácie a údaje o spôsobe života a práce, školstve a konfesionalnej príslušnosti prisťahovaných Slovákov a vplyve týchto okolností na zachovanie slovenčiny ako ich dorozumievacieho prostriedku. Súčasťou slovníčkov sú kapitoly o charakteristických znakoch pivnického a gornomitropolského nárečia predovšetkým z hľadiska hláskoslovnia a tvaroslovnia.

V obidvoch slovníkoch charakterizuje slovnú zásobu obce s ohľadom na slovenské makroareály. V tejto časti venuje osobitnú pozornosť prevzatiam z rôznych jazykov, najmä latinčiny, nemčiny, maďarčiny a srbčiny alebo bulharčiny¹¹.

V diele Antona Habovštiaka je téma lexikálnych prevzatí výrazne prítomná. Je napokon spoločná pre slovenské nárečia doma i v enklávach. Venoval sa jej vo viacerých štúdiách, napr. *Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach* (1981); *Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach* (1979); *Slová latinského pôvodu v slovenských nárečiach*, 1983; *Germanizmy v slovenských nárečiach* (1987); *Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach* (1988b); *Jazykový zemepis a germanizmy v slovenských nárečiach* (2000). Práce na ASJ 4 a OLA výrazne prispeli k záujmu A. Habovštiaka o túto problematiku. Skúmal vzájomné prepojenia slovenčiny s východo- a južnoslovanskými jazykmi: *Slovensko-inoslovanské lexikálne vzťahy* (1973); *Slovná zásoba slovenčiny s osobitným zreteľom na balkánske jazyky* (1988a); *Slovenčina a východoslovanské jazyky* (1990); *O niektorých zvláštnostiach*

¹¹ Pri charakteristike slovnej zásoby gornomitropolského nárečia je dôležité upozornenie autora k zaradeniu niektorých prevzatí k bulharizmom: „Tu treba ešte pripomenúť, že nie všetky slová, čo sme práve uviedli, pokladáme za slová bulharského pôvodu. Ich pôvod v istých prípadoch je rozmanitý a sú medzi nimi napr. aj slová tureckého, gréckeho i ruského pôvodu. Vo viacerých prípadoch zas ťažko jednoznačne povedať, či slovo preniklo do nárečia priamo z bulharčiny alebo či ho Slováci prebrali už aj napr. na území Juhoslávie. Je známe, že slovná zásoba bulharčiny i srbochorvátskeho jazyka sa v istých prípadoch nápadne zhoduje, a preto pri hodnotení slovnej zásoby nedá sa vždy jednoznačne určiť, ktorý jazyk vplýval ako primárny a ktorý bol sekundárny“ (Habovštiak 1968, s. 309).

slovenskej a východoslovenskej slovnej zásoby (1991); *Zo slovenskej lexiky (s osobitným zreteľom na slovinčinu a juhoslovenské jazyky)* (1989a); takisto aj cudzie prevzatia v období predveľkomoravského vývinu jazyka: *Lexikálne prevzatia neslovenskej proveniencie v predveľkomoravskom období* (1992); *Niektoré slová cudzej proveniencie spred veľkomoravského obdobia* (1998c). Napokon tieto výskumy vyústili do monografie *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov so zreteľom na lingvistickú geografiu* (1993a) vydanú k XI. medzinárodnému slavistickému zjazdu, ktorý sa uskutočnil v Bratislave.

Z hľadiska charakteristiky nárečí slovenských enkláv sú najzaujímavejšie kapitoly, kde sú uvedené konkrétne dôvody a vplyvy, spoluvytvárajúce špecifickú podobu nárečia, ktoré nie je totožné so žiadnym nárečím na Slovensku, no dajú sa v ňom odhaliť konkrétne vplyvy a tendencie spoluvytvárajúce jeho podobu.

Súčasťou obidvoch slovníkov sú aj ukážky súvislých nárečových textov, v prípade Pivnice s korektnou citáciou z publikácií J. Štolca a D. Dudka.

Slovníkové časti sú radené abecedne a výberovo spracúvajú základný slovný fond s orientáciou na prioritné zamestnanie nositeľov, ktorým bolo v tom období predovšetkým poľnohospodárstvo. Zachytávajú lexiku domácu i prevzatú v rôznych obdobiach a fázach vývinu týchto špecifických nárečových útvarov, v značnom rozsahu aj expresívnu lexiku.

Prínosom obidvoch krátkych slovníkov venovaných slovenským nárečiam v cudzine je základná charakteristika nárečí konkrétnych lokalít s ukotvením do širšieho kontextu a určenie alebo potvrdenie nárečového typu lokalít. Vychádzal z poznatkov svojich predchodcov, zároveň bol a je inšpiráciou pre svojich súputníkov, spolupracovníkov aj nasledovníkov.

5. ZÁVER

Dôvody výskumov nárečových podôb enklávnej slovenčiny boli u Antona Habovštiaka popri odbornom záujme ovplyvnené aj osobnými citovými väzbami, no ich vedecká hodnota je nespochybniteľná. Pri týchto výskumoch aplikoval rôzne formy dialektologického výskumu a vykonal terénne nárečové výskumy rôznych typov:

a) dotazníkové výskumy (najmä podľa rozsiahlych dotazníkov vypracovaných pre *Atlas slovenského jazyka* a *Slovanský jazykový atlas*);

b) nahrávanie, prepis a následná analýza súvislých prehovorov (súvislých nárečových textov).

Spracúval vlastné výskumy i výskumy svojich predchodcov. Výskumný materiál získaný pre *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku* a pre *Slovanský jazykový atlas* našiel svoje uplatnenie vo vydaných zväzkoch. Upozorňoval na jeho dokumentárnu hodnotu a tieto výskumy pokladal za záchranné akty, predovšetkým v Maďarsku

a Bulharsku. V spomenutých krajinách bol tento moment posilnený ubúdajúcim počtom hovoriacich (bez ohľadu na dôvody tohto stavu).

Problematike výskumu nárečí slovenských enkláv v Maďarsku, Bulharsku a v srbskej Vojvodine sa venoval sporadicky v priebehu mnohých rokov, ako o tom svedčí aj jeho bibliografia. Hoci tieto výskumy A. Habovštiaka tvoria iba kvapku v mori jeho vedeckých prác, poskytujú základ na sledovanie vývinu slovenských nárečí v konkrétnych lokalitách v inorečovom prostredí. Takisto pri porovnaní so súčasným stavom možno zistiť, či a do akej miery nastal posun na osi k zániku nárečia, ktorý je viackrát rôznymi výskumníkmi spomínaný, najmä v súvislosti so slovenskými nárečiami v Maďarsku.

Okrem vlastného výskumu a vedeckého prínosu treba vyzdvihnúť zásluhy autora na popularizácii dialektologických výskumov a poznatkov o slovenských nárečiach v zahraničí, ktoré sa na základe práce dialektológov dosiahli. Jeho výskumy a štúdie sú prínosom i pre slovenskú etnografiu. I za to patrí Antonovi Habovštiakovi naša vďaka.

Literatúra

- ANOCA, D. M. (2013): Slovenčina v Rumunsku. In: Pekarovičová, J. – Hargašová, Z. (eds.): *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 245 – 252.
- ASNEM – KIRÁLY, P. – GREGOR, F. – FÜGEDI, E. (1993): *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. [Slovensko-nemecké dvojazyčné vydanie.] Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav.
- BALLEKOVÁ, K. (2009): Nárečové výskumy na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku: Minulé a súčasné podmienky a metódy výskumu. In: Múcsková, G. (ed.): *Jazykovedné štúdie 26. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Bratislava: Veda, 157 – 166.
- BALLEKOVÁ, K. (2013): Výskum nárečovej variety slovenčiny. In: Pekarovičová, J. – Hargašová, Z. (eds.): *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 22 – 27.
- BARTKO, L. (1998): O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Čáni, L. (ed.): *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 29 – 39.
- BARTKO, L. – DZENDZELIVSKÁ, N. – LIPTÁK, Š. (1998): K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: *Slavica Slovaca*, 33/1, 3 – 17.
- BENEDEK, G. (1983a): *Slovenské nárečia v stoliciach Salaj a Bihor v Rumunsku*. Martin: Matica slovenská.
- BENEDEK, G. (1983b): Slovenské nárečia v Rumunsku. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 12. Prednášky 19. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 36 – 56.
- BEŇOVÁ, J. (2024): *Slovenský jazyk a jazyková politika v medzivojnovom období vo Vojvodine (na materiáli VHV)*. [Dizertačná práca.] Bratislava: Filozofická fakulta UK.
- BLANÁR, V. (1950): *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- BLANÁR, V. (1951): Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku. In: *Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 5, 97 – 122.

- BLANÁR, V. (1953): Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku. In: *Slavia*, 22/2, 195 – 205.
- BLANÁR, V. (1997): Jazyk slovenskej menšiny v Bulharsku zo sociolingvistického hľadiska. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca*. 3. Bratislava: Veda, 197 – 202.
- BOTÍK, J. (2011): *Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vysťahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- DOROSZEWSKI, W. (1958): *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego. Zeszyt I. – IV*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- DUDOK, D. (1972): *Nárečie Pivnice v Báčke*. Martin: Matica slovenská.
- DUDOK, D. (2010): *Čítanka nárečových textov Slovákov v Báčke, Banáte, Srieame a Slavónsku*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- DUDOK, M. (1996): K začiatkom slovenskej jazykovedy vo Vojvodine. In: Dudok, M. (ed.): *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenilne i nastavna sredstva – Spolok vojvodinských slovakistov, 155 – 163.
- DUDOK, M. (1997): Stav slovenčiny v Juhoslávii a jej výskum. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca*. 3. Bratislava: Veda, 203 – 209.
- DUDOK, M. (2008): *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- DUDOK, M. (2013): Podoby slovenčiny vo svete. In: Pekarovičová, J. – Hargášová, Z. (eds.): *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 15 – 21.
- DZENDZELIVSKA, N. (1974): Slová z detskej lexiky v slovenských nárečiach na území USSR. In: *Slovenská reč*, 39/1, 27 – 33.
- DZENDZELIVSKA, N. (1978): Fonologický opis východoslovenských nárečí na území Zakarpatskej oblasti USSR. In: *Nové obzory*. 20. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 287 – 307.
- DZENDZELIVSKYJ, J. O. (1971): Slovenské ľudové príslovia a porekadlá z obce Turji Remety. Perečynský okres, Zakarpatská oblasť USSR. In: *Nové obzory*. 13. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 285 – 297.
- FILIP, M. (1984 – 1985): Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove. In: Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Vydavateľstvo SVS, 83 – 117.
- FILIP, M. (1988): Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy. In: Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Vydavateľstvo SVS, 59 – 80.
- HABOVŠTIK, A. (1954): Slovenská dialektológia v rokoch 1938-1953. In: *Jazykovedný časopis*, 8/2, 69 – 107.
- HABOVŠTIK, A. (1965): Medzinárodná konferencia v Sarajeve. In: *Slovenská reč*, 30/1, 55 – 57.
- HABOVŠTIK, A. (1968): K charakteristike slovnej zásoby slovenského nárečia v G. Mitropolii (Bulharsko). In: *Slavica Slovaca*, 3/3, 299 – 314.
- HABOVŠTIK, A. (1970): O jednom výskume. (správa o nárečovom výskume v obci Vértesszöllös v Maďarskej ľudovej republike koncom roku 1969). In: *Matičné čítanie*, 3/6, 3.
- HABOVŠTIK, A. (1973): Slovensko-ínoslovanské lexikálne vzťahy. In: Havránek, B. (ed.): *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě: lingvistika*. Praha: Academia, 75 – 80.
- HABOVŠTIK, A. (1979): Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 25*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 161 – 167.
- HABOVŠTIK, A. (1981): Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach. In: Ondruš, Š. (ed.): *Studia Academica Slovaca*. 10. *Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 115 – 133.

- HABOVŠTIAK, A. (1983): Slová latinského pôvodu v slovenských nárečiach. In: Peciar, Š. (ed.): *Jazykovedné štúdie 18. Z dejín slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, 79 – 93.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): Slovenčina a slovenské nárečia v zahraničí. In: Bielik, F. et al. (eds.): *Zahraniciňní Slováci a národné kultúrne dedičstvo. Zborník príspevkov z vedeckého seminára k 120. výročiu založenia Matice slovenskej*. Martin: Matica slovenská, 35 – 42.
- HABOVŠTIAK, A. (1987): Germanizmy v slovenských nárečiach. In: *Príroda a spoločnosť*, 36/32, 42 – 44.
- HABOVŠTIAK, A. (1988a): Slovná zásoba slovenčiny s osobitným zreteľom na balkánske jazyky. In: Horecký, J. (ed.): *Československá slavistika. Lingvistika, historie*. Praha: Academia, 25 – 33.
- HABOVŠTIAK, A. (1988b): Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky 24. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 139 – 156.
- HABOVŠTIAK, A. (1989a): Zo slovenskej lexiky (s osobitným zreteľom na slovinčinu a juhoslovenské jazyky). In: Jakopin, F. (ed.): *Zborník razprav iz slovanskega jazikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti i umetnosti, 69 – 78.
- HABOVŠTIAK, A. (1989b): Slovenské nárečia v Maďarsku. In: *Literárny týždenník*, 2/42, 5.
- HABOVŠTIAK, A. (1990): Slovenčina a východoslovenské jazyky. In: Šimková, M. (ed.): *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 145 – 152.
- HABOVŠTIAK, A. (1991): O niektorých zvláštnostiach slovenskej a východoslovenskej slovnej zásoby. In: *Slavia*, 60/2, 145 – 153.
- HABOVŠTIAK, A. (1992): Lexikálne prevzatia neslovenskej proveniencie v predveľkomoravskom období. In: *Slavica Slovaca*, 27/1, 51 – 61.
- HABOVŠTIAK, A. (1993a): *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov so zreteľom na lingvistickú geografiu*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1993c): Jazykovedné dielo o slovenčine v Maďarsku. In: *Knižná revue*, 3/10, 7.
- HABOVŠTIAK, A. (1993b): Atlas predsa vyšiel [Király, P. – Gregor, F.: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Békešská Čaba 1993]. In: *Literárny týždenník*, 6/47, 4.
- HABOVŠTIAK, A. (1994): Nárečie Gornej Mitropolie s osobitným zreteľom na slovnú zásobu. In: Zelenák, Š. (ed.): *Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska*. Bratislava: Spolok Slovákov z Bulharska, 24 – 33.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): *Krátky slovník nárečia slovenského oravského podľa Antona Habovštiaka*. Bratislava: Print-servis.
- HABOVŠTIAK, A. (1997): *Krátky slovník nárečia slovenského pivnického podľa Antona Habovštiaka*. Bratislava: Print-servis.
- HABOVŠTIAK, A. (1998a): *Krátky slovník nárečia slovenského gornomitropolského podľa Antona Habovštiaka*. Bratislava: Print-servis.
- HABOVŠTIAK, A. (1998b): Gorna Mitropolia – slovenská enkláva v Bulharsku z jazykového hľadiska. In: Dobříková, M. (ed.): *Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy*. Bratislava: T. R. I. Médium, 63 – 67.
- HABOVŠTIAK, A. (1998c): Niektoré slová cudzej proveniencie spred veľkomoravského obdobia. In: Doruľa, J. (ed.): *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV, 9 – 19.
- HABOVŠTIAK, A. (1998d): Atlas predsa vyšiel. Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. In: *Slovenský juh*, 1, 10.
- HABOVŠTIAK, A. (2000): Jazykový zemepis a germanizmy v slovenských nárečiach. In: Buzássyová, K. (ed.): *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, 458 – 464.
- HABOVŠTIAK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II. 1. Lexikálna časť*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná časť*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

- HAMMEROVÁ, L. B. – RIPKA, I. (1994): *Speech of American Slovaks – Jazykové prejavy amerických Slovákov*. Bratislava: Veda.
- HOVANČÍK, M. (2009): Variantnosť jazyka bihorských Slovákov. In: Múscková, G. (ed.): *Jazykovedné štúdie. XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Bratislava: Veda, 184 – 187.
- HRÍBOVÁ, M. (2022): Stav a perspektívy výskumu slovenských nárečí v Srbsku. In: *Slavica Slovaca*, 57/3, 245 – 258.
- HUDEC, I. (1994): Slovo vydavateľa. In: *Krátky slovník nárečia slovenského spišského podľa Antona Kreta*. Bratislava: Print-servis, 146 – 150.
- HUDEC, I. (1997): Slovensko nemá hranice (doslov). In: *Krátky slovník nárečia slovenského pívnického podľa Antona Habovštiaka*. Bratislava: Print-servis, 229 – 231.
- HURBAN, V. V. (2014): *Jazykovedné práce*. Ed. A. Marićová. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- KIRÁLY, P. (1963): Atlas slovackich dialektov v Vengrii. In: *Studia Slavica academiae scientiarum Hungaricae. IX*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 45 – 54.
- KIRÁLY, P. (1993): Konceptia Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku. In: Király, P. – Gregor, F. – Fügedi, E.: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn*. Slovensko-nemecké dvojazyčné vydanie. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav, 5 – 20.
- KOŇARIKOVÁ, K. (2022): Dejiny Slovákov z Bulharska v prvých zmienkach o ich príchode do Mŕtvice. In: Pavelcová, Z. (ed.): *Slováci v zahraničí. 39. Zborník Krajanského múzea Matice slovenskej*. Martin: Matica slovenská, 44 – 61.
- MARIĆOVÁ, A. (2006): *Slovenské nárečie Starej Pazovy*. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko – Vydavateľstvo ESA.
- MARIĆOVÁ, A. (2010): *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy*. Stará Pazova: Vydavateľ Kanadem.
- MARIĆOVÁ, A. (2011): *Slovník pazovského nárečia*. Bratislava: Vydavateľstvo ESA.
- MICHALKO, J. (1936): *Naši v Bulharsku: päťdesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Myjava: Kníhtlačiarne Daniela Pažického na Myjave.
- MLACEK, J. (1988): Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy (na základe zbierky Michala Filipa). In: Dudok, D. (ed.): *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*. Nový Sad: Vydavateľstvo SVS, 47 – 56.
- ONDREJOVIČ, S. (1996): Z výskumu Slovákov a slovenčiny v Dolnom Rakúsku. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 153 – 159.
- ONDREJOVIČ, S. (1998): Z výskumu „zabudnutej“ slovenskej menšiny v Dolnom Rakúsku. In: Žigo, P. et al. (eds.): *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica 49*. Bratislava: Univerzita Komenského, 35 – 42.
- ONDRUS, P. (1956): *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ONDRUS, P. (1978): Výskum slovenských nárečí mimo územia Slovenska. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky 14. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 321 – 336.
- PALKOVIČ, K. (1957): Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku. In: Štolc, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie 2. Dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 298 – 353.
- PALKOVIČ, K. (1984a): Slovenské ostrihomské nárečia v Maďarsku. In: *Slavica Slovaca*, 19/1, 43 – 54.
- PALKOVIČ, K. (1984b): Zo slovenských nárečí v Ostrihomskej župe. In: Bielik, F. – Baláž, C. (eds.): *Slováci v zahraničí. 10*. Martin: Matica slovenská, 40 – 71.
- PALKOVIČ, K. (1985): Zo slovenských pilišských nárečí v Peštianskej župe. In: Bielik, F. – Baláž, C. (eds.): *Slováci v zahraničí. 11*. Martin: Matica slovenská, 109 – 134.
- PALKOVIČ, K. (1986): Slovenské nárečia v Rakúsku. In: *Slovenská reč*, 51/5, 264 – 272.

- PALKOVIČ, K. (1987): O Slovákoch v Rakúsku a o ich nárečí. In: Bielik, F. – Baláž, C. (eds.): *Slováci v zahraničí*. 13. Martin: Matica slovenská, 76 – 91.
- PALKOVIČ, K. (1990): Príspevok k výskumu rumunských Slovákov. In: Bielik, F. – Baláž, C. (eds.): *Slováci v zahraničí*. 16. Martin: Matica slovenská, 165 – 166.
- PALKOVIČ, K. (1998): Z výskumov slovenských nárečí v Rakúsku. In: Žigo, P. et al. (eds.): *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*. 49. Bratislava: Univerzita Komenského, 29 – 33.
- PAULINY, E. – ŠTOLC, J. (1947): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- RIPKA, I. (1996): Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Sociolinguistika a areálová lingvistiká. Sociolinguistica Slovaca*. 2. Bratislava: Veda, 18 – 24.
- RIPKA, I. (2003): Niektoré špecifiká jazykových prejavov amerických Slovákov. (Slovansko-neslovanské jazykové kontakty.) In: Doruľa, J. (ed.): *XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV, 163 – 169.
- ROHÁRIK, P. (1988): *Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. I. (Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby)*. Martin: Matica slovenská.
- ROHÁRIK, P. (2010): *Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku. II. a III.* Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- ROHÁRIK, P. (2016): *Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku. IV. a V.* Eds. V. Patráš – M. Arvensisová. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- ROZKOŠ, P. (1987): Slovenské bihorské nárečia v Rumunsku. In: *Variácie* 9. București: Kriterion, 174 – 187.
- ROZKOŠ, P. (1995): Slovenské nárečia v Rumunsku. In: Bartalská, E. – Gracová, G. (eds.): *Slováci v Rumunsku*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 82 – 112.
- SERVÁTKA, M. (1993): Výsledky doterajšieho bádania slovenského jazyka v Poľsku. In: *Slavica Slovaca*, 28/1 – 2, 228 – 234.
- SIPOS, I. (1958): *Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hármor-Gemeinden des Bükk-Gebirges*. Budapest: Akadémiai Nyomda.
- Slovníkový dotazník pro nářečí českého jazyka. I., I – Doplnky, II:* (1954, 1955, 1958): Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.
- ŠTOLC, J. (1949): *Nárečia troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava: SAVU.
- ŠTOLC, J. (1968): *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠTOLC, J. (1970): Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykovedného výskumu. In: *Slováci v zahraničí*. 1. Martin, 33 – 79.
- TÓBIK, Š. (1963): K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na zakarpatskej oblasti USSR. In: *Jazykovedný časopis*, 14/1, 46 – 56.
- TUŠKOVÁ, T. – UHRINOVÁ, A. – RÁGYANSKI, J. (2023): Súčasný slovakistický výskum vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku. In: *Slovenská reč*, 88/3, 384 – 398.
- UTĚŠENÝ, S. (1963): Přípravy dotazníku pro slovanský jazykový atlas. In: *Slovo a slovesnost*, 24/4, 286 – 287.
- VOPROSNÍK OBŠČESLAVIANSKOGO LINGVISTIČESKOGO ATLASA (1965). Moskva: Nauka.
- ŽIGO, P. (1998): Areálové vplyvy na nárečovú lexiku na slovensko-rakúskom pomedzí. In: Žigo, P. et al. (eds.): *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*. 49. Bratislava: Univerzita Komenského, 51 – 58.
- ŽIGO, P. (2001): Lexikálne prevzatia na slovensko-rakúskom pomedzí. In: *Slavica Slovaca*, 36/1, 3 – 12.
- ŽIGO, P. (2021): Podstata duchovnej kultúry z jazykovedného hľadiska. Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: Uhrinová, A. (ed.): *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 317 – 330.

ŽILÁKOVÁ, M. (1986): *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi s osobitným zreteľom na pozostatky aoristu*. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc.

Internetové zdroje

- [1] Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Dostupné na: <https://www.uszz.sk/pocty-a-odhady/> (cit. 19. 9. 2024).
- [2] Slovenské zahraničie. Portál Slovákov vo svete. Dostupné na: <https://www.slovenskezahranicie.sk/bulharska-republika/> (cit. 19. 9. 2024).

Lubica Dvornická

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava 1

E-mail: lubica.dvornicka@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0005-7268-6704

VKLAD ANTONA HABOVŠTIAKA K PROBLEMATIKE TERITORIÁLNEJ DIFERENCIOVANOSTI SLOVENSKÝCH NÁREČÍ A ICH KLASIFIKÁCIE¹

Mária Mikolajová – Gabriela Múcsková

MIKOLAJOVÁ, M. – MÚCSKOVÁ, G. (2024): Contribution of Anton Habovštiak to the Problem of Territorial Differentiation of Slovak Dialects and Their Classification. In: *Slovenská reč*, 89/2, 61 – 87.

Abstract: The article presents some models of territorial classification of the Slovak dialectal area, which were created in the course of the development of Slovak linguistics and dialectology. At the same time, it reminds that the differentiation of Slovak dialects has to a large extent the character of a dialectal continuum, therefore territorial classifications are always the result of a certain abstraction and selection of linguistic criteria as well as the consideration of extra-linguistic factors. The first classifications were based almost exclusively on extra-linguistic factors (namely the division of the territory into the old administrative units in the Hungarian Empire). During the development of classifications of Slovak dialects, it is possible to identify a gradual tendency to increase reflection of linguistic data and isoglosses, and extra-linguistic factors served as one of the potential motivations. In this article, special attention is paid to the contribution of A. Habovštiak's work to the research of dialect differentiation and the basic principles of their classification.

Keywords: dialect differentiation, dialect continuum, geolinguistics, linguistic cartography, extra-linguistic factors.

Článok v skratke:

- Diferencovanosť slovenského národného jazyka v jednotlivých dimenziách (diachrónej, teritoriálnej, sociálnej a komunikačnej) má charakter jazykového kontinua, čo znamená, že v ňom nie je možné vymedziť presné hranice a vnútorné celky.
- Dôraz sa kladie na teritoriálnu diferencovanosť a predstavujú sa staršie i novšie modely nárečovej klasifikácie vo vývine slovenskej dialektológie. Podrobnejšie sa charakterizuje členenie V. Vážneho, J. Štolca, R. Krajčoviča a A. Habovštiaka.
- V jednotlivých klasifikáciách spočiatku prevláda ohľad na mimojazykové kritériá ako základné východisko klasifikácie. V novších prácach – aj v súvislosti s rozvojom poznania štruktúry a osobitostí slovenských nárečí – dochádza k postupnému príklonu k zohľadňovaniu jazykových kritérií, pričom mimojazykové faktory sa interpretujú ako jedny z možných motivácií jazykovej divergencie.
- V článku sa osobitná pozornosť venuje prínosu A. Habovštiaka k výskumu nárečovej diferencovanosti a z nej vyplývajúcich nárečových klasifikácií. Podrobnejšie je prezentované jeho dichotomické členenie slovenského nárečového územia.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu *Slovník slovenských nářečí IV* (2/0114/22) podporovaného agentúrou VEGA.

- Osobitne sa prezentujú tiež jeho práce týkajúce sa úlohy mimojazykových faktorov pri vzniku a vývine jazykovej diferencovanosti.

1. ÚVOD

Diferencovanosť národného jazyka ako jedna z jeho základných vlastností je prirodzene vytváraná v procese vývoja jazyka, jeho fungovania na rôznych miestach jeho jazykového územia a v rôznorodých sociálnych kontextoch a komunikačných situáciách. Možno tu hovoriť o rôznych dimenziách vytvárania jazykovej diferencovanosti, a to diachrónej, teritoriálnej, sociálnej a komunikačnej. **Diachrónna (časová)** dimenzia súvisí s diferencovaným vývojom z predpokladaného spoločného jazykového základu, t. j. s historickými jazykovými zmenami a ich šírením (vnútrojazykovým alebo priestorovým, spoločenským a komunikačným) a vzájomným prepojením. Prenikanie jazykových zmien sa následne odráža v ďalších troch menovaných dimenziách a je často podmienené aj vonkajšími (mimojazykovými) historickými faktormi. **Teritoriálna (horizontálna)** dimenzia reflektujúca tradičné územné dialekty vychádza z diferencovaných výsledkov vyššie spomínaných procesov jazykových zmien (v diachrónej lingvistike označovaných ako reflexy za nejakú staršiu al. prvotnú jednotku – etymón) v rôznych areáloch obývaných jedným jazykovým spoločenstvom. Tieto areálovo diferencované jednotky sa v procese vývinu môžu z pôvodného areálu svojho výskytu (napr. na princípe tzv. vlnovej teórie) šíriť do susedných oblastí alebo ustupovať. Areálová diferencovanosť niekedy odráža geografický a prírodný charakter krajiny alebo sa v nej reflektuje vplyv inojazyčných kontaktov a sociálnych pomerov. To ju zároveň prepája s dimenziou **sociálnou a kultúrnou (sociálne variety)**, v ktorej sa odráža vplyv sociálnej stratifikácie na formovanie jazykovej diferencovanosti, ale tiež spoločenská prestíž či identifikačná hodnota, ktorá sa v kultúrnom povedomí spoločnosti priradzuje jednotlivým varietám alebo formám (napr. dominujúca, ale v čase aj premenlivá prestíž spisovného jazyka alebo aj niektorého susediaceho regionálneho nárečia či cudzieho jazyka). V rámci **komunikačnej (štýlovej)** dimenzie sa jazyk, presnejšie jazykové správanie a výber vyjadrovacích jednotiek prispôsobujú danému kontextu a účelu komunikácie (zjednodušene vymedzenému niekde na osi oficiálnosť – neoficiálnosť).

Koexistencia a vzájomné prestupovanie a podmieňovanie sa jednotlivých dimenzií tak vytvárajú vnútrojazykové **kontinuum** – komplexný a premenlivý štruktúrovaný útvar, v rámci ktorého nie je možné stanoviť presné hranice medzi jednotlivými varietami (napr. periódami vývoja jazyka, teritoriálnymi nárečiami, sociálnymi varietami či štýlmi) a ani vyčleniť samostatné diskkrétne (izolované) menšie celky.

Povaha kontinua je prítomná vo všetkých vyššie menovaných dimenziách. Je samozrejmom súčasťou vnímania vývinu jazyka ako kontinuálneho a postupného

procesu po sebe nasledujúcich, prelínajúcich sa alebo podmieňujúcich sa jazykových zmien. Vo vzťahu k teritoriálnej diferenciacii a nárečovej klasifikácii je pojem nárečové kontinuum v dialektologickej literatúre dostatočne etablovaný (napr. Ammon 1987, s. 320; Trudgill 1983, s. 46 a n.; Hudson 1986, s. 35 a n.)² a často sa pripomína aj v súvislosti so slovenským nárečovým priestorom (Maxwell 2008, s. 193; Múcsková 2024), ale aj s celým slovanským nárečovým územím (najnovšie Šekli 2023). Výrazným svedectvom o tejto charakteristickej črte slovanského nárečového priestoru sú práve atlasové práce – v tomto prípade *Atlas slovenského jazyka* a *Slovanský jazykový atlas*, ako aj mnohé historickolingvistické a dialektologické práce, ktoré z údajov jazykového zemepisu čerpajú.

V prácach zameraných skôr na sociálnu diferencovanosť jazyka sa po stratifikačných modeloch národného jazyka, v ktorých sa vyčleňujú (Horecký 1979, 1981) alebo vzájomne sa prelínajú (Slančová – Sokolová 1994, 2011; Popovičová Sedláčková 2014) sociálne jazykové variety, napokon v modeli Ľ. Kralčáka (2008) takisto dospieva k chápaniu tohto spektra ako kontinua. Toto Kralčákov kontinuum v sebe zahŕňa aj teritoriálnu dimenziu, čím vytvára komplexnejší model vystihujúci synchronnú diferencovanosť národného jazyka. V oblasti komunikačných foriem sa po období štruktúrnej lingvistiky vymedzujúcej charakteristické alebo delimitačné prvky štýlov (Mistrík 1985) dospieva k skúmaniu ich prelínania a vzájomnej interakcie (napr. Homoláč et al. 2022; Slančová et al. 2023).

Napriek uvedomovaniu si základnej vlastnosti kontinua – t. j. jeho „nečleniteľnosti“ na samostatné, hranicami vydelené a diskkrétne celky na základe nejakých objektívnych a komplexných kritérií – v lingvistike neustále vznikajú pokusy o rôzne členenia, ktoré sú vedeckými modelmi (teda v istom zmysle konštruktmi). V nich sú viac menej vedome vyzdvihované isté jazykové javy či štruktúrne prvky a tie sa stávajú určujúcimi pre vytváranie vnútorných celkov a hraníc medzi nimi. V historickolingvistickom opise vývinu jazyka alebo dejín jeho spisovnej formy vznikajú modely historickej periodizácie (Blanár 1951; Stanislav 1956, s. 34 – 47; Pauliny 1983; Krajčovič – Žigo 2002) a v dialektologických opisoch zase nárečové makro- a mikroareály, základné areály, pomedzné či hraničné areály a pod. zobrazované na mapách. V sociálnej dimenzii sa postupne ustálili pojmy ako varieta, subvarieta a register a v oblasti komunikačných sfér má stále silnú pozíciu pojem štýl, hoci vstu-

² Pojem nárečové kontinuum sa často charakterizuje ako sled navzájom susediacich dialektov, v ktorom každé dva bezprostredne susediace dialekty sú vzájomne zrozumiteľné a pri dialektoch vzdialenejších zrozumiteľnosť postupne klesá (porov. Hudson 1986, s. 35 – 36; Samuels 1972, s. 90 – citované podľa Hinskens – Auer – Kerswill 2005, s. 21). Ide o pomerne mechanické vymedzenie. V našej práci pojem kontinuum chápeme širšie a okrem aspektu zrozumiteľnosti či štruktúrnej blízkosti regionálnych variet zohľadňujeme aj relatívnu hraníc medzi susediacimi nárečiami a prechodné či zmiešané areály, možnú variantnosť vo vnútri jedného nárečia či diferencované výsledky hláskovej alebo morfolologickej jazykovej zmeny v rôznych lexikálnych jednotkách (Múcsková 2009, s. 67).

pom pragmalingvistických aspektov do výskumov v oblasti súčasnej štylistiky sa jeho obsah modifikuje (Orgoňová – Dolník 2010; Bohunická 2020). Zároveň si autori rôznych typov a členení uvedomujú a zohľadňujú priestupnosť a relatívnosť nastavených hraníc.³

Toto uvedomenie a zároveň hľadanie možností, ako uchopiť diferencovanosť nečleniteľného kontinua v rámci lingvisticky konštruovaných vnútrojazykových útvarov a ich klasifikácií, sa veľmi dobre ukazuje v pojme diasystém a v jeho interpretáciách. Pojem **diasystém** sa v slovenskej lingvistike postupne etabloval v priebehu rozvíjania stratifikačnej teórie národného jazyka (t. j. najmä v dimenzii sociálnej diferencovanosti) a v prehodnocovaní zjednodušenej dichotómie spisovný jazyk – nárečie. K tomuto prehodnocovaniu a k interpretácii národného jazyka ako diasystému motivovali najskôr práce J. Horeckého (1979, 1981) a neskôr najmä práce D. Slančovej a M. Sokolovej (1994, 2011), na ktoré autori často odkazujú, napr.: „Realisticky zachytávajú situáciu v nadväznosti na J. Horeckého D. Slančová a M. Sokolová (1994), ktoré dobre ukazujú, že slovenský národný jazyk má viacero foriem, resp. variet, okrem iného aj štandardnú a subštandardnú varietu, pričom tu nejde len o náhodný zhluk, inventár nespisovných prostriedkov narúšajúcich spisovnú alebo nárečovú normu (aj keď spisovný jazyk a nárečia môžeme považovať za základné systémové variety), ale o dynamické subsystemy diasystému národného jazyka“ (Ondrejovič 2000, s. 256; podobne tiež György 2012, s. 157 – 158). Podobne možno súčasný pohľad na komplexnosť jazyka a zložitost' jej štruktúrneho uchopenia vidieť aj vo vyjadrení M. Ološtiaka: „Dnešný stav lingvistického bádania v úplnosti akceptuje predstavu o jazyku ako polyštruktúrnom útvere zloženom z čiastkových podsystémov; o jazyku sa hovorí ako o systéme systémov, zložitom systéme, diasystéme, hypersystéme či makrosystéme. Táto skutočnosť sa prejavuje v štvrtej základnej vlastnosti jazyka – v jeho komplexnosti“ (Ološtiak 2001, s. 84). Pojem diasystém umožňuje prezentovať uvedomovanie si prelínania a variability národného jazyka a zároveň otvára priestor na zovšeobecňujúce a od niektorých špecifik abstrahujúce členenia a na vytváranie menších celkov – podsystémov. Následná charakteristika jednotlivých čiastkových podsystémov sa potom sústreďuje na sféry ich fungovania a tiež na opis (alebo výber) takých štruktúrnych prvkov, ktoré sú pre ne typické, prípadne takých, ktoré ich prepájajú alebo sa v rámci dynamiky jazyka presúvajú. Uvedomenie si prepojenia „existenčných foriem“ jazyka so štruktúrnymi jazykovými prvkami vedie napr. I. Ripku k chápania pojmu diasystém ako súboru „výrazových prostriedkov“ jazyka: „Národný jazyk (t. j. prirodzený jazyk národa ako spoločenského celku) je diasystém; tvorí ho súbor územne i funkčne diferencovaných a sociálne rozvrstve-

³ Napokon – aj autorky tohto textu pracujú s delením na dimenzie diferencovanosti národného jazyka, hoci si uvedomujú, že sú navzájom úzko prepojené a nie je možné ich presne oddeľovať.

ných integrovaných výrazových prostriedkov. Tieto výrazové prostriedky sa ďalej vnútorne členia; patria k viacerým jazykovým útvarom (existenčným formám jazyka), ktoré na seba pôsobia a podliehajú aj spoločným vývinovým tendenciám“ (Ripka 1994, s. 221).⁴

Je zaujímavé, že priestupnosť a relatívnosť hraníc medzi nejakými – lingvistickým konštruovaním vyčlenenými – útvarmi sa výraznejšie začala prezentovať v súvislosti so sociálnou (teda vertikálnou) stratifikáciou. V menšom rozsahu sa o probléme pri vymedzovaní menších celkov hovorí pri členení na regionálne nárečia, hoci v tomto prípade je zložitnosť vymedzovania hraníc nárečových celkov v rámci nárečového kontinua ešte výraznejšia, čo vystihuje aj konštatovanie J. Štolca, ktorý na základe výskumov k *Atlasu slovenského jazyka* poukazuje na neexistenciu presne ohraničených uzavretých celkov a v súvislosti s diferencovanosťou nárečových javov hovorí o vnútorne komplikovanej situácii a celé jazykové územie charakterizuje ako „jedno vnútorne komplikovane zauzlené kľbko“ (Štolc 1972, s. 289; pozri nižšie).

Z uvedeného vyplýva, že model členenia nárečí nemožno vytvoriť na základe jednotných a zároveň osobitých jazykových javov charakterizujúcich nárečové celky. Do úvahy tak prichádza otázka výberu takých „autoritatívnych“ vnútrojazykových diferenčných javov alebo diferencujúcich prvkov, ktoré slúžia ako východisko pre areálové členenie, resp. pre jeho alternatívy vytvárané rôznou štruktúrnou hodnotou vybraných prvkov a/alebo ich genealógiou, t. j. historickým pôvodom. Za najdôležitejšie kritérium sa v dialektológii zvykne považovať hľadisko historické – to znamená, že vyššiu autoritu pri klasifikácii majú historicky najstaršie jazykové zmeny a ich diferencované výsledky. Zároveň sa pozornosť venuje najmä zmenám hláskovým, resp. fonologickým, a nimi podmieneným javom morfológickým. Lexikálne a syntaktické javy sú považované za menej stabilné, podliehajúce vplyvom jazykových kontaktov, sociolektov alebo aj mimojazykovým faktorom (Šekli 2023, s. 21 – 22). Zároveň je však pri modelovaní nárečového členenia nevyhnutné venovať pozornosť aj mimojazykovým faktorom, ktoré mali výrazný vplyv na vytváraní „komplikovane zauzleného kľbka“. Ide najmä o hľadisko geografické, resp. geomorfologické, keďže prírodné prekážky tvorili prirodzene aj prekážky pri šírení jazykových inovácií. Ďalším výrazným faktorom podmieňujúcim jazykovú divergenciu sú migrácie (v prípade slovenského jazykového územia je dôležitým faktorom už samotný proces slovanského osídlenia na našom území) a tiež neskoršie etnické kolonizácie. V období stredoveku malo na jazykovú rozdrobenosť vplyv aj politicko-administratívne členenie Uhorska, na základe ktorého vznikli relatívne samostatné

⁴ Napriek tomuto uvedeniu si diferencovanosti a variantnosti národného jazyka autor zastáva názor o dvoch základných útvaroch, ktorým pripisuje vlastnosť štruktúrovanosti: „Základom národného jazyka sú dva relatívne stabilné štruktúrne útvary, a to spisovný jazyk a miestne nárečia“ (Ripka 1994, s. 221).

jednotky – stolice, čo vytváralo predpoklady samostatného vývoja niektorých osobitých jazykových javov (Múcsková 2009, s. 68).

Cieľom príspevku však nie je predstaviť dôvody nečleniteľnosti slovenského nárečového kontinua či nereálnosti územnej nárečovej klasifikácie. Naopak, zameriame sa práve na snahy o mapovanie – rozdeľovanie – slovenského nárečového územia na nárečové areály, t. j. na snahy o konštruovanie nárečovej klasifikácie vo vývine slovenskej dialektológie. Pozornosť zameriame na prelínanie (alebo premenlivú závažnosť) jazykových prvkov a mimojazykových faktorov v jednotlivých klasifikáciách. V súbore viacerých prístupov ku klasifikácii slovenských nárečí majú dôležité miesto aj práce Antona Habovštiaka, ktorý na základe výskumov spojených najmä s tvorbou *Atlasu slovenského jazyka* predstavil vo viacerých prácach nové možnosti a prístupy k otázke nárečového členenia a zároveň veľkú dôležitosť pripisoval práve vplyvu mimojazykových faktorov na nárečovú diferenciáciu.

2. NÁREČOVÁ DIFERENCOVANOSŤ A JEJ REFLEXIA V DIALEKTOLOGICKÝCH KLASIFIKÁCIÁCH

2.1. HISTORICKÉ REFLEXIE

O bohatej nárečovej diferencovanosti slovenského jazykového územia nachádzame zmienky v historických prameňoch už z období, keď ešte neexistoval vedecký lingvistický (samozrejme ani nárečový) výskum (Štolc 1972, s. 282 – 283). Často pripomínaný je napríklad výrok Mateja Bela (v *Predhovore* k dielu *Institutiones linguae Germanicae z roku 1718*) o strednej slovenčine, ktorá je „najzachovalejšia“, pretože je v tejto oblasti najviac vzdialená od vplyvu iných jazykov ako češtiny, poľštiny, ukrajinčiny/ruštiny a maďarčiny. Vo svojich *Notíciách (Notitiae Hungariae novae historico-geographica – 1735 – 1742)* Bel hodnotí dialekty niektorých slovenských regiónov podľa ich blízkosti či vzdialenosti od vtedajšieho kultúrneho jazyka Slovákov – biblickej češtiny, preto za „najčistejšie“ slovenské nárečia považuje jazyk obyvateľov Nového Mesta nad Váhom a Skalice, niektoré pohraničné oblasti Trenčianskej stolice už hodnotí ako české. O Oravcoch uvádza, že sú blízki Poliakom a vo východoslovenských stolicích poukazuje na blízkosť k „moskovskému“ jazyku. Osobitne sa zmieňuje ešte o „trpáckom“ a „krekáčskom“ nárečí v Novohrade, v Honte a Malohonte (podľa Urbancová – Tibenský 1984, s. 15 a Ďurovič 2000, s. 25 – 26). Nárečový pôvod niektorým slovám pripisuje aj Juraj Ribay, autor nepublikovaného diela *Idioticon Slovacicum*, pričom regióny jednotlivých nárečí „vyčleňuje“ podľa pôvodných uhorských stolíc. O nárečovej diferencovanosti napísal v liste J. Dobrovskému z 24. marca 1786: „Rôznosť je taká veľká, že by bolo potrebné stále cestovať alebo mať všade zberateľov, aby sa mohlo všetko zachytiť (vyzbieť)“ (podľa Dudok 2017, s. 42 – 43).

Komplexnejšie členenie slovenských nárečí nachádzame u P. J. Šafárika v jeho diele *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826; v slovenskom preklade Betáková – Beták 1963, s. 362 – 365), kde uvádza tri hlavné nárečové „variácie“: 1. vlastná slovenčina (ktorú umiestňuje do stredoslovenských stolíc a tiež konštatuje jej vzdialenosť od češtiny a poľštiny), 2. moravsko-slovenská variácia (v stoliciach na území dnešného západného Slovenska), ktorú prirovnáva k moravskému nárečiu a češtine, a 3. poľsko-slovenská (v regiónoch Oravy a v stoliciach východného Slovenska), ktorej vznik pripisuje blízkosti alebo kontaktom s Poľskom. Okrem toho vymenúva ďalšie „nuansy“ týchto troch variácií, a to nemeckú slovenčinu v banských mestách a ich okolí, maďarskú slovenčinu v oblastiach dnešného Maďarska, rusniacku slovenčinu v Above, Zemplíne a Berehove, a srbskú slovenčinu v Bážke, Banáte, vo Vojenskej Hranici, v Budíne a v okolí Sv. Andreja. Okrem toho vymenúva ešte niektoré nárečia menších lokalít (hanáčtinu, trpáčtinu, krekáčtinu, záhoráčtinu a pod.) a zároveň konštatuje, že takýmto spôsobom by bolo možné klasifikovať nárečie každej dediny ako podrečie a tým by sme mali „nielen na Slovensku, ale bezpochyby všade na svete toľko nárečí, koľko je osád oddelených vrchmi, dolinami a riekami“ (citované podľa Betáková – Beták 1963, s. 364). Podobne na nárečovú rozdrobenosť Slovákov poukazuje J. Kollár v práci *O českoslowenské jednotě w řeči a w literatuře*: „... w Uhřích pak mezi Slowáky téměř tolik rozličných nárečí, kolik stolic a krajů slowenských...“ (1846, s. 101). Následne vymedzuje sedem „nárečí“ v slovenskej časti Uhorska, nejde však len o nárečia teritoriálne. Ako prvé uvádza 1. nárečie slovensko-české, ktorým označuje literárny jazyk protestantov, ďalej 2. nárečie vlastné slovenské, ktoré kladie do Turčianskej, Liptovskej, sčasti aj Oravskej, Trenčianskej, Nitrianskej a Zvolenskej stolice, 3. poľsko-slovenské v Šarišskej, Spišskej a Oravskej stolici, 4. rusko-/rutenko-slovenské v Abovskej, Zemplínskej a Bereckej stolici. Podobne ako Šafárik osobitne vymedzuje 5. nárečie srbsko-slovenské na pomedzí Srbska, 6. nemecko-slovenské v slovenských banských mestách a 7. maďarsko-slovenské v južných oblastiach Uhorska v Nowohradskej, Pešianskej a Békešskej stolici, tiež pripomína ďalšie menšie územné nárečia, pričom charakterizuje aj mieru vplyvu iných jazykov na tieto nárečia, čo hodnotí negatívne a považuje nárečovú rozdrobenosť a varianty ovplyvnené inými jazykmi za dôvod, prečo nie je možné ustanoviť slovenčinu ako písaný jazyk (1846, s. 101 – 105).⁵ Posledným dielom, ktoré v tejto časti spomenieme, je práca Michala Miloslava Hodžu *Epigenes slovenicus* (1847), v ktorej len veľmi stručne spomína nárečové členenie Slovenska a vymedzuje vlastnú slovenčinu (tzv. novú slovenčinu – neoslovenicam) ako jazyk používaný väčšinou Slovákov. Popri nej spomína ešte tri dialekty: poľsko-slovenský, česko-slovenský a rusínsko-

⁵ Podobne negatívne vníma Kollár aj rozdrobenosť slovanských jazykov – ich „mnohonárečnosť“ – a vidí v nej prekážku v rozvoji vzdelanosti slovanských národov (1846, s. 101).

-slovenský a v poznámke samostatne vymedzuje Sotákov, ktorí sa sami označujú Slovákmí, no hovoria poľsko- a rusínsko-slovenským nárečím (1847, s. 17 – 19).

Všetky uvedené zmienky a klasifikácie historickej nárečovej diferencovanosti nevychádzajú zo širšieho výskumu slovenského nárečového priestoru a aj v častiach venovaných opisu charakteristických štruktúrnych javov alebo funkčnosti týchto variantov nachádzame len čiastočné informácie. Napriek tomu majú tieto zmienky svoj význam pre poznávanie reflexie nárečovej diverzity v minulosti, ako aj začiatkov lingvistického, resp. geolingvistického myslenia. Z hľadiska témy nášho príspevku je tiež potrebné konštatovať, že ani v prípade Šafárika či Kollára nešlo v skutočnosti o členenie či klasifikáciu nárečí na základe nejakých jazykových kritérií. Jednotlivé nárečové skupiny autori vymedzovali na pozadí geografickej polohy a administratívneho členenia slovenskej časti Uhorska na historické stolice. Neznamená to však, že by stoličné členenie nemalo vplyv na nárečovú diferencovanosť. Práve naopak, ako sme uviedli vyššie, bolo jedným z faktorov jej formovania.

2.2. PRVÉ VEDECKÉ KLASIFIKÁCIE

Prvou prácou, v ktorej sa jazykové územie delí na nárečové areály a ktorá ponúka komplexnejšiu klasifikáciu, bola práca Aloisa Vojtěcha Šemberu *Základové dialektologie československé* z roku 1864. Šembera v nej už vychádza z empirických jazykových faktov, a to čiastočne z vlastného terénneho výskumu či pozorovania a z údajov od spolupracovníkov a dobrovoľníkov, ale tiež z už existujúcich publikovaných prameňov. Jeho interpretácia nárečového delenia slovenčiny vychádza z chápania spoločného československého jazyka, ktorý sa delí na tri hlavné nárečové skupiny: českú, moravskú a slovenskú. Tieto ďalej člení na menšie celky, ktoré nazýva „podřečí“ „různorečí“. Pri charakteristike jednotlivých menších nárečových celkov porovnáva javy so stavom v spisovnej češtine (napr. *r* namiesto *ř*: *reč* (řeč), *prítel*, *prjatel* (přítel), s. 62) a výberovo, resp. na základe získaných údajov, podáva súbor špecifických („zvláštnych“) hláskových, morfológických a lexikálnych javov, ktoré však neslúžia ako kritériá nárečového členenia.

Pokiaľ ide o slovenskú nárečovú skupinu, zaraďuje k nej aj juhovýchodnú časť Moravy vrátane severných oblastí dnešného Rakúska a delí ju na tri podrečia – západné, stredné a východné – a desať menších rôznorečí, ktoré však vymedzuje len v západnej (moravskoslovenské, bělohorské, trnavské, dolnotřenečanské/třenečansko-nitranské, hornotřenečanské/žilinské) a strednej časti (hornovážské/oravsko-turčiansko-liptovské, pohronské/zvolensko-tekovské, honťanské, novohradské a gemerské). Východoslovenskú oblasť charakterizuje len s ohľadom na blízkosť s poľštinou (oblasť Spiša a Šariša) a „maloruštinou“ (Zemnénsko [= Zemplín] a Abov) (s. 61 – 82). Toto členenie korešponduje s členením M. M. Hodžu a tiež nadväzuje na administratívne stoličné delenie.

Uvedomujúc si nedostatok presnejších a podrobnejších údajov a bohatú nárečovú diferencovanosť slovenského územia pripomína potrebu ďalších a podrobnejších výskumov a naznačuje prospešnosť dotazníkového výskumu: „... když se k tomu konci prvé rozepíši otázky do všech krajín českých, moravských a slovenských, a tím způsobem zevrubně se vyhledá, jak daleko to neb ono slovo jde a kde přestává“ (s. VIII).

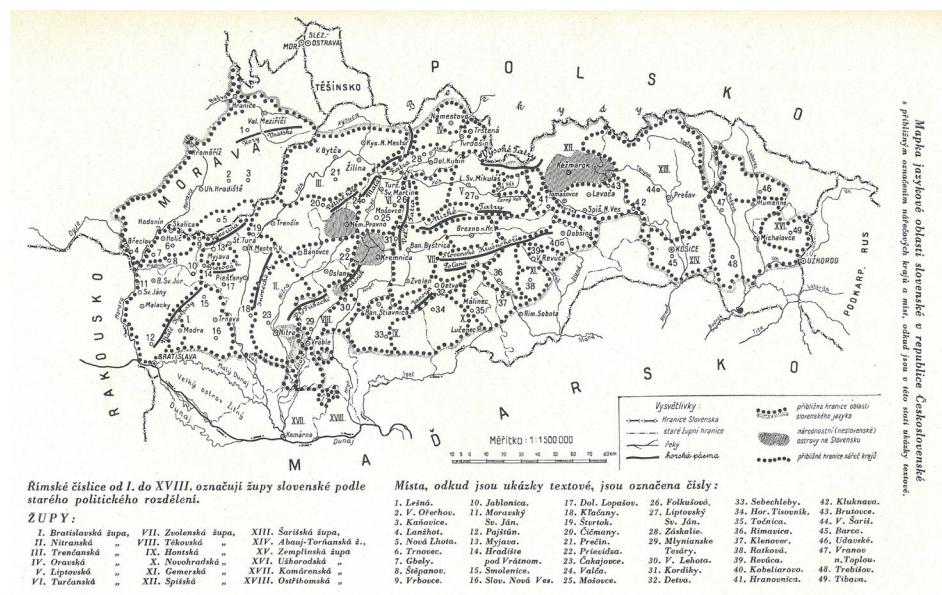
Prvé takéto nárečové výskumy realizované dotazníkovou metódou vznikli na prelome 19. a 20. storočia. V roku 1888 vyšla práca Františka Pastrnka *Beitrag zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn* o fonológii slovenčiny a jej regionálnych nárečí, ktorá ešte vychádzala z už publikovaných prác a zbierok ľudovej slovesnosti. Od roku 1892 F. Pastrnek organizoval nárečový výskum dotazníkovou formou, ktorú realizoval korešpondenčnou metódou. O výsledkoch výskumov priebežne informoval na stránkach časopisu *Slovenské pohľady* (v rokoch 1893 – 1897), avšak z týchto výskumov nevzišla ucelená vedecká dialektologická práca a ani nejaká klasifikácia slovenských nárečí. Od toho istého roku (1892) realizoval rozsiahle nárečové výskumy na území Slovenska aj Samo Czambel. Jeho cieľom bolo podrobne opísať všetky nárečia. No v dôsledku jeho predčasnej smrti vyšiel len prvý zväzok širšie koncipovaného diela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906), ktorý bol venovaný východoslovenským nárečiam.

Prvé práce vychádzajúce už z viac alebo menej podrobných terénnych výskumov zaznamenali výrazný posun v zobrazovaní – alebo aspoň v plnom uvedomovaní si – zložitosti nárečovej rozdrobenosti a s tým spojeného nejakého klasifikačného uchopenia. Bezpochyby boli impulzom nielen pre ďalší výskum, ale aj pre nové – kartografické – metódy a vznik nárečovej kartografie.

2.3. ZAČIATKY JAZYKOVÉHO ZEMEPISU

O zobrazení nárečovej členitosti v podobe mapy v pravom zmysle slova môžeme hovoriť až pri diele Václava Vážneho (1934), ktorý bol priekopníkom jazykového zemepisu (Štolc 1994, s. 151). Ako prvý sa v slovenskej dialektológii pokúsil zachytiť nárečovú diferenciáciu formou izoglos a predstavil tiež syntetický obraz členenia slovenských nárečí na mape krajiny. V. Vážný uskutočnil po prvej sv. vojne (1919 – 1929) rozsiahly zber nárečových dát na základe dialektologického dotazníka, a to najprv korešpondenčnou metódou s viac ako 1 100 dopisovateľmi z približne 800 lokalít Slovenska, ktorí však neboli školení explorátori, čo sa podpísalo aj na kvalite a dôveryhodnosti zozbieraného materiálu. Preto sa vo výskume pokračovalo metódou priameho kontaktu školeného explorátora, a to dokonca aj v osobe samotného prof. V. Vážneho (Štolc – Habovštiak – Buffá 1968b, s. 18). Ďalšie informácie o nárečových javoch získal z už skôr publikovaných prác a výsledky publikoval v kapitole *Slovenská nárečí* v 3. zväzku *Československej vlastivědy* (1934). V opisoch nárečovej diferencovanosti

vanosti sa opiera o trichotomické delenie nárečí na západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské, známe už z prác A. J. Šemberu (1864) a M. M. Hodžu (1847), no autor k severozápadnej časti Slovenska pričlenil aj oblasť Moravy. Ďalšie rozdiely sú už opisované pomocou hláskových a gramatických prvkov a ich zemepisného rozšírenia. Komplexná mapa (Vážný 1934, s. 225) však nevymedzuje nárečové makroareály, dokonca ani nepomenúva vymedzené nárečové oblasti, len názvy žúp.

Obr. 1: Mapka jazykové oblasti slovenské v republike Československé (Vážný 1934, s. 291)

V nadpise sa uvádza, že je to „Mapka jazykové oblasti slovenské v republike Československé s *přibližným* označením nárečových krajů a míst, odkud jsou v této stati ukázky textové“ (zvýraznenie kurzívou – autorky). Podobne je línia oddelujúca nárečové celky označená v legende definíciou „*přibližné* hranice nářeč. krajů“. Výraz „*přibližný*“ tu možno vnímať ako uvedomenie si komplikovanej členitosti a relatívnosti naznačených hraníc (Múcsková 2024, s. 292). Ide však o prvý komplexný obraz areálov Slovenska, ktoré – hoci pomenúvajú pôvodné stolice – sú vnímané aj ako areály slovenských nárečí.

Mapa je pomerne komplikovaná, pretože okrem vyznačených „približných“ nárečových oblastí zobrazuje aj pohoria a rieky, ako možné prírodné faktory ovplyvňujúce jazykovú divergentnosť a nárečové kontakty, staré župné hranice, ale aj „národnostní (neslovenské) ostrovy na Slovensku“ (Vážný 1934, s. 225). Graficky vylíčil oblasť slovenského jazyka, do ktorej nezaraďuje časti južného Slovenska

s obyvateľstvom s maďarským nárečím, časť severovýchodného Slovenska s rusínskym obyvateľstvom a sever Oravy a Kysúc, kde lokalizuje nárečia goralské, ktorým pripisuje poľský pôvod (s. 222). V ďalších častiach štúdie *Slovenská nárečie* sa nachádza 55 menších máp pokrývajúcich len určité časti Slovenska a zobrazujúcich izoglosy hláskových alebo morfológických javov či lexikálnych diferenciácií (s. 234, 252, 266, 272, 282, 304). Preto tu môžeme hovoriť o primárne mimojazykovom východisku pri nárečovej klasifikácii, ktoré je následne doplnené o jazykové údaje a nárečové diferencie zachytené formou izoglos.

Ďalšie členenie – s ohľadom na tri nárečové makroareály – je však veľmi nevyvážené a vo veľkej miere odzrkadľuje rozdielne množstvo získaného nárečového materiálu z jednotlivých skúmaných oblastí. Zatiaľ čo západné Slovensko, Orava a Gemer sú veľmi detailne opísané a podrobnejšie členené, východoslovenským nárečiam venuje skôr zovšeobecňujúci opis a ďalej člení iba spišskú oblasť (podrobnejšie Múcsková 2024, s. 283; Jóna 1953). Napriek špecifikám, ktoré by sme mohli – s dnešnými vedomosťami o nárečovej diferencovanosti – pokladať za kontroverzné (Habovštiak 1999, s. 83), vytvoril V. Vážný v tej dobe najkomplexnejší obraz slovenských nárečí⁶ a vďaka jeho mapovému zobrazeniu Slovensko zaradil medzi mnohé krajiny, ktoré v 19. a 20. stor. využívali metódy jazykového zemepisu.

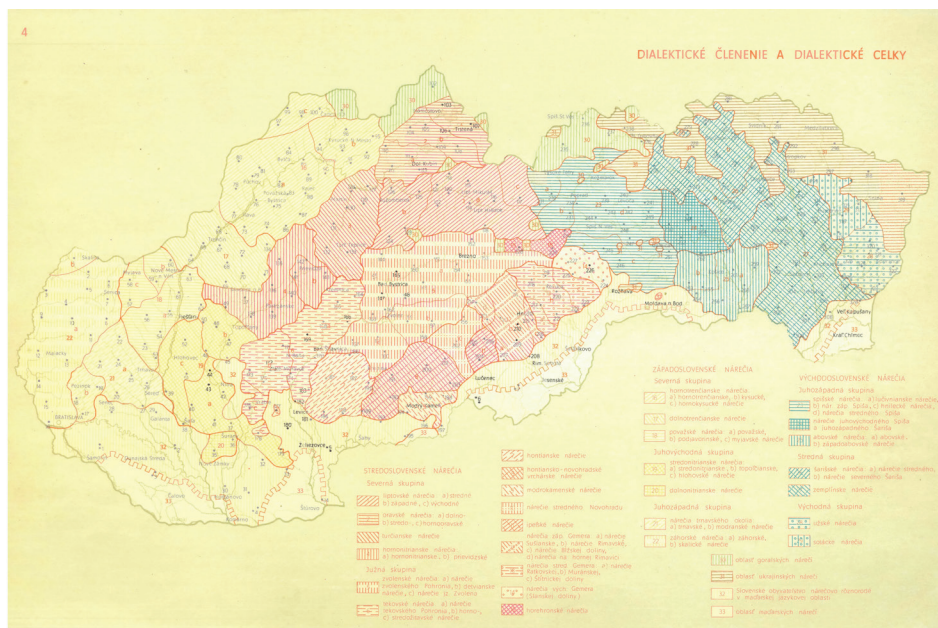
2.4. PROJEKT *ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA* – HLÁSKOSLOVNÝ A MORFOLOGICKÝ ZVÄZOK

Nepriaznivé okolnosti pred druhou svetovou vojnou a počas nej nepredstavovali vhodné zázemie pre ďalší výskum slovenských nárečí, preto sa v novom – na Vážneho čiastočne nadväzujúcom – výskume pokračovalo až v roku 1947 a realizovali ho univerzitní študenti prof. V. Vážneho – J. Štolc, E. Pauliny, J. Orlovský, Š. Tóvik a ďalší. S cieľom získať údaje zachytávajúce „diferencované javy slovenských nárečí v oblasti hláskoslovnej a tvaroslovnej so zreteľom na ich kartografické spracovanie v podobe atlasu“ (Štolc – Habovštiak – Buffa 1968b, s. 20) vytvorili J. Štolc a E. Pauliny nový dotazník (*Dotazník pre výskum slovenských nárečí* 1947), ktorý sa stal východiskom pre *Atlas slovenského jazyka I.* (Štolc – Habovštiak – Buffa 1968a, 1968b) a *II.* (Štolc 1978, 1981) (ďalej aj ASJ). Skutočnosť, že išlo o naozaj komplexnú výskumnú akciu, potvrdzuje vysoký počet kompletných dotazníkov – 2 683, skúmaných lokalít – 2 559 sídel (každá obec so slovenským obyvateľstvom) a skúmaných lingvistických javov – 2 355 slov a tvarov.⁷

⁶ Mapové zobrazenie diferencovanosti nárečových javov využil V. Vážný tiež v publikácii *O jménech motýlů v slovenských nářečích* (1955), ktorej súčasťou sú aj kartograficky spracované lexikálne javy v mapovej prílohe.

⁷ V kontexte tematického zamerania tohto čísla je potrebné pripomenúť, že na výskume sa podieľal – ešte ako študent – aj A. Habovštiak a spolu vyplnil vyše 200 dotazníkov najmä z oblasti Oravy, ale aj z iných slovenských lokalít (Chochol 2024, v tomto čísle časopisu).

V prvom zväzku ASJ sú pred samotnými jazykovými mapami publikované tzv. pomocné mapy, pričom jedna zobrazuje rozdelenie slovenského územia na administratívne celky a druhá predstavuje komplexnú klasifikáciu slovenských nárečí.

Obr. 2: Nárečové členenie v *Atlase slovenského jazyka 1*
(Štolc – Habovštiak – Buffa 1968a, s. 4)

Nazdávame sa, že pri jej vytváraní kolektív autorov na čele s J. Štolcom vychádzal z niektorých vybraných fonetických a morfológických diferenčných výsledkov starších zmien rozdeľujúcich nárečové územie a vytvárajúcich zväzky izoglos, ktoré však nemusia byť úplne identické. Avšak je potrebné zdôrazniť, že ani v komentároch k ASJ I. (1968b), ani v štúdiách venovaných tvorbe ASJ (Štolc 1946 – 1948, 1957, 1960, 1961, 1972) sa nedozvedáme, ktoré konkrétne izoglosy autori považovali za relevantné a na základe akých javov sú jednotlivé nárečia geograficky vymedzené (Múcsková 2024, s. 289). Skutočnosť, že pri územnej nárečovej klasifikácii sa nemožno opierať len o izoglosné zobrazenie, potvrdzujú aj slová J. Štolca: „Celkový obraz tvorí sieť čiar, ktoré miestami splývajú, inde idú paralelne, miestami sa rozptyľujú, miestami sa krížia a pod. Tam, kde čiary splývajú a vytvárajú zväzky izoglos, bývajú hranice medzi nárečovými skupinami alebo nárečiami určité a prechod z nárečia do nárečia je náhly. Kde sa čiary rozptyľujú, tam hranicu nárečových celkov nemožno presne určiť a prechod z nárečia do nárečia je plynulý“ (Štolc 1994, s. 22).

V základnom rozdelení sa autori opierajú o trichotomické členenie slovenského nárečového územia, ktoré nazývajú „tradičným rozdelením“, avšak uvádzajú, že je „príliš všeobecné“ (Štolc – Habovštiak – Buffa 1968b, s. 22). V ďalšom, vnútornom členení makroareálov sa vo veľkej miere odrážajú aj mimojazykové skutočnosti, a to najmä historické stolice alebo župy (napr. v podobe vymedzených hraníc alebo v názvoch areálov). Ohľad na historické župné členenia naznačuje aj už spomínaná kombinácia oboch máp v úvode zväzku. No podobe ako V. Vážný, aj J. Štolc ako hlavný autor prvého zväzku si uvedomoval relatívnosť takto stanovených hraníc v kontexte nárečovej diferencovanosti, ktorá sa – po zmapovaní vybraných hláskových a gramatických javov a ich usúvzťažnení na tzv. syntetických mapách – ukázala ešte výraznejšie. Preto sa zmenilo aj vnímanie nárečovej klasifikácie a hraníc nárečových areálov: „Donedávna pri klasifikácii slovenských nárečí a ich územnom členení sa vyznačené hranice pokladali za naozajstné hranice v úzkom zmysle slova. Isté charakteristické javy sa vykladali izolovane a bez náležitého prizerania na ich situáciu na celom území. Syntetické zobrazenie dôležitých javov v Atlase slovenského jazyka ponúka nový pohľad na túto vec. Syntetické izoglosové mapy ukazujú, že vlastne niet presne ohraničených uzavretých celkov, že izoglosy vyznačujúce hranice napr. reflexov za jery v jednotlivých slovách sa rozkladajú vlastne po celom území a vytvárajú veľmi zložitú sieť čiar. Táto zauzlená situácia je aj pri iných závažných javoch, ako napr. pri reflexoch za pôv. nosovku ę. Syntetické mapy na jednej strane síce rozbiehajú tradične chápané uzavreté miestne celky. Ale na druhej strane spájajú celé jazykové územie v jedno vnútorne komplikovane zauzlené kľbko, ktoré sa navonok vo vzťahu k susedným príbuzným jazykom vyníma ako originálny, osobitný typ“ (Štolc 1972, s. 289 – 290). Na základe takéhoto prepojenia by sme mohli hovoriť o prelínaní izoglosného (jazykového) a historicko-administratívneho (mimojazykového) prístupu pri konštruovaní územnej nárečovej klasifikácie. A z vyššie citovaného konštatovania J. Štolca vyplýva stále výraznejšie uvedomovanie si relatívnosti nárečových hraníc postavených na základe župného členenia.

Dielo *Atlas slovenského jazyka* má v slovenskej lingvistike a dialektológii oprávnené prestížne postavenie a v ňom predstavená nárečová klasifikácia sa – aj napriek nešpecifikovaným kritériám vyčleňovania nárečových areálov – aj dnes považuje za reprezentatívnu. Avšak aj na pozadí diferenciácií individuálnych javov pripomína J. Štolc potrebu ďalšieho skúmania jednotlivých nárečí (1972, s. 289), ktoré pokryje jednotlivosti a prípadne doplní alebo spresní nárečové členenie oblastí. Aj v nadväznosti na tento zámer – a zrejme aj na už existujúce príklady starších nárečových opisov – sa realizovali samostatné regionálne zamerané výskumy nárečia menších areálov, napr. oravského (A. Habovštiak), spišského (J. Štolc), gemerského (J. Orlovský, Š Tóvik), abovského (L. Bartko), šarišského (F. Buffa), dolno-

trenčianskeho (Ripka), záhorskeho (K. Palkovič), novohradského (E. Jóna) a mnohých ďalších. Dodnes sa však nepodarilo takýmto podrobným opisom pokryť celé územie a všetky nárečové areály.

Detailnejší štruktúrny opis menších územných celkov prirodzene viedol aj k ich podrobnejšiemu vnútornému členeniu. To na jednej strane dokazuje veľkú diferencovanosť nárečí niekedy až vedúcu k vymedzovaniu mikroareálov tvorených len pár obcami, na druhej strane sa – v porovnaní s komplexným celouzemným znázornením – v tomto členení vo väčšej miere uplatňuje konkrétne jazykové hľadisko (vymenúvajú sa konkrétne diferenčné jazykové javy), ktoré je zároveň kritériom pre stanovenie hraníc medzi (mikro)nárečiami. Mimojazykovými faktormi (napr. migrácia, jazykové kontakty či historické politické pomery a pod.) sa potom skôr vysvetľuje možné pozadie či motivácia nárečovej divergencie. V prípade takýchto mikroareálových klasifikácií ide už skôr o sekundárny historicko-administratívny prístup na pozadí primárneho jazykového (izoglosného) prístupu.

2.5. GENETICKÝ PRÍSTUP K NÁREČOVEJ KLASIFIKÁCIÍ V DIELE R. KRAJČOVIČA

S novými poznatkami o charaktere nárečí však môžeme aj vo vývoji konštruovania celouzemnej nárečovej klasifikácie sledovať snahy o výraznejšie posilnenie alebo uprednostňovanie jazykových kritérií a ich následné usúvzťažňovanie s mimojazykovými – historickými a kultúrnymi – faktormi. Tento prístup je výraznejšie prítomný v práci Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky* (1974), v ktorej vyčleňuje nárečové oblasti slovenčiny na základe ich praslovanskej genézy, resp. javov reprezentujúcich najstaršiu nárečovú (a v mnohých prípadoch aj slovanskú nárečovú) diferencovanosť, čo je zreteľné aj z názvu kapitoly „Praslovanský základ najstarších nárečových oblastí slovenčiny“ (1974, s. 136 – 157).⁸ R. Krajčovič pri nárečovej diferenciácii teda zohľadňuje diachrónny prístup a nárečovú diferenciáciu zakladá na výsledkoch výskumu najmä starších období vývinu slovenčiny, a to aj vo vzťahu k ostatným slovanským jazykom. Toto členenie a nárečové mapové zobraze-

⁸ Tu je vhodné pripomenúť, že pred R. Krajčovičom podobný prístup k členeniu slovenských nárečí uplatnil aj Eugen Pauliny, ktorý však upozorňuje, že pri lokalizácii nárečového materiálu používa názvy podľa starých uhorských stolíc a pripája aj ich mapové znázornenie (1963, s. 11). Zároveň však zohľadňuje aj členenie podľa najstaršej nárečovej diferenciácie, vymedzuje severozápadnú a juhovýchodnú strednú slovenčinu, prípadne aj iné nárečové celky. Na tejto jeho informácii je zaujímavé, že ju uviedol len veľmi stručne v úvodnej časti svojho *Fonologického vývinu slovenčiny* nazvanej „Upozornenia technického rázu“ (1963, s. 11 – 13), z čoho vzniká dojem, že napriek jeho viackrát zdôrazňovanému presvedčeniu o vyššej hodnote nárečových údajov pre výskum vývinu slovenského jazyka („...viacej viery prikladám sústavným nárečovým dokladom ako osihoteným a veľmi často bezpečne neinterpretovateľným historickým dokladom“ – s. 8), otázke nárečového členenia neprikladal veľký význam.

nie neskôr využil aj vo vysokoškolskej učebnici *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988).

Obr. 3: Nárečové členenie podľa R. Krajčoviča (1988, s. 315 – 317)

V celouzemnom rozsahu aj on zachováva tradičné rozdelenie na tri makroareály – západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský, – ktoré nazýva aj „rezi-duálnymi makroareálmi“ – a pri ich charakteristikách vymenúva súbor reziduálnych izoglos, na základe ktorých ich vymedzuje. Aj v ďalšom členení na menšie oblasti uplatňuje v prvom rade izoglosný (jazykový) prístup a zohľadňuje výsledky mladších, najmä hláskových zmien. V rámci väčších celkov vymedzuje menšie jednotky – regionálne areály, ktoré sa skladajú z ešte menších jednotiek – základných a po-medzných nárečových areálov a iba v prípade potreby hovorí o rajónoch a enklávach. V uvedenej klasifikácii vo veľkej miere využíva synchronno-diachrónny prístup pri opise nárečových diferenciácií a zdôrazňuje aj mimojazykové faktory pri vytváraní nárečových celkov. Predovšetkým, pri vymedzení troch základných areálov vychádza z poznatkov o migráciách Slovanov a viacsmerovosti ich osídľovania Karpatsko-podunajskej kotliny a územia dnešného Slovenska, ako aj z prírodných – geomorfologických – podmienok v tejto oblasti, ktoré mali tiež vplyv na formovanie menších nárečových areálov (Krajčovič 1974, s. 29 – 59). V samostatnom období vývoja členitosti slovenských nárečí k dôležitým mimojazykovým faktorom podľa neho patria aj vnútorné územno-majetkové pomery v starom Uhorsku, kolonizácie, presídľovanie domáceho etnika, rozvoj miest a „v nemalej miere aj starouhorské administratívne (župné) rozdelenie“ (Krajčovič 1988, s. 196). Avšak pri vymedzení nárečových areálov sa nepridŕža „tradície rozdelenia historických žúp“ a zohľadňuje najmä jazykové hľadisko. Podobne pri pomenúvaní jednotlivých nárečí v niektorých prípadoch upúšťa od tradičných pomenovaní žúp a snaží sa názvy odvodiť od názvov najbližších, príp. najdôležitejších centier danej lokality (napr. skalický, myjavský, bánovský, podtatranský a pod.).

2.6. PROJEKT *ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA* – SLOVOTVORNÝ A LEXIKÁLNY ZVÄZOK

Ďalší príklon k hľadaniu možností posilňovania/zohľadňovania diferenčných jazykových javov v konštruovaní nárečového členenia jednoznačne ukazujú práce Antona Habovštiaka vychádzajúce z jeho skúseností získaných už počas koncipovania prvých zväzkov ASJ, ale najmä z výskumov a koncipovania ďalších dvoch zväzkov venovaných slovotvorným a lexikálnym nárečovým diferenčným javom. Autori nového dotazníka pre tieto zväzky – *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II* (1964) – boli F. Buffa (slovotvorná časť) a A. Habovštiak (lexikálna časť), no výskum sa uskutočnil už iba v 335 lokalitách, ktoré boli vybrané pre jednoduchšie kartografické spracovanie už pri prvých dvoch publikovaných zväzkoch atlasu. Otázky oboch častí Dotazníka II. (v každej časti bolo 1 259 otázok, no niektoré sa ešte vnútorne členili) boli zamerané tak, aby sa skúmala tá „časť slovnej zásoby, o ktorej (autori) predpokladali, že sa na území Slovenska člení lexikálne a že túto členitosť bude možné aj geograficky ohraničiť“ (Habovštiak 1984b, s. 18). Obsahovali lexikálne jednotky z rozmanitých tematických okruhov a takmer všetkých slovných druhov (okrem zámen a čísloviek).

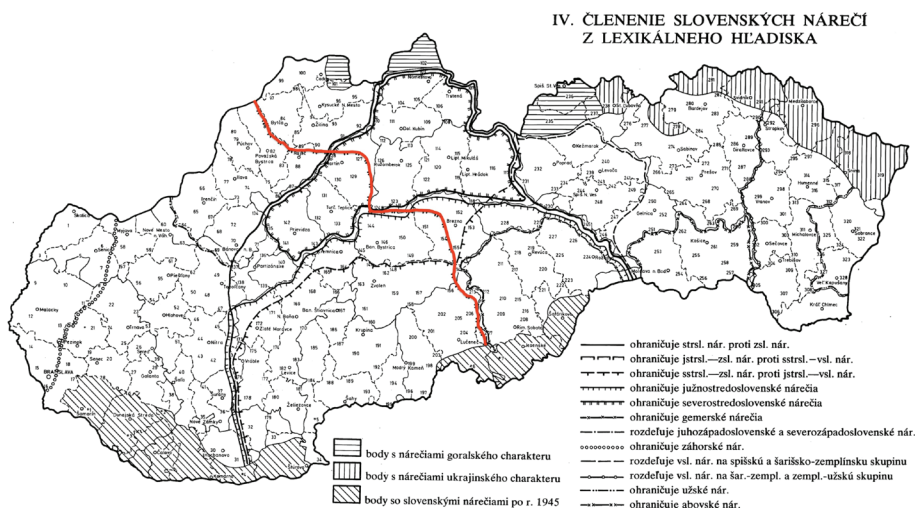
Vydanie 4. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* v roku 1984⁹ však A. Habovštiak nepovažoval za završenie diela a uzavretie problematiky areálovej lexikálnej diferencovanosti. Výskum a práca na lexikálnom zväzku ASJ, a popri tom aj spolupráca na lexikálnych zväzkoch *Slovenského jazykového atlasu*, motivovali A. Habovštiaka uvažovať o iných možnostiach členenia slovenských nárečí, ktoré by nevychádzali len z hláskovej roviny, ale boli by vytvorené na základe vybraných izolex a izosém, a to aj v prepojení s celoslovanským kontextom. Už počas tvorby 4. zväzku ASJ prezentoval na konferencii o pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny v roku 1974 príspevok o lexikálnych areáloch v slovenských nárečiach (Habovštiak 1977a) a na konferencii o sémantike v roku 1980 príspevok o členení slovenských nárečí zo sémantického hľadiska (1981, porov. tiež Habovštiak 1984c).¹⁰ V prvom z uvedených príspevkov, a neskôr v úvode ku komentárovej časti ASJ 4 (1984b, s. 26 – 34), vidno, že členenie slovenského nárečového územia sa snaží podložiť zväzkami izolex, ktoré identifikoval na základe porovnávania výsledkov terénnych dotazníkových výskumov.

Popri takých lexikálnych jednotkách, ktoré svojou diferencovanosťou zodpovedajú trichotomickému členeniu, uvádza aj iné možnosti najmä makroareáloveho rozdelenia (napr. západoslovenské a východoslovenské nárečia oproti stredoslovenským, pomerne výrazný zväzok izoglos identifikoval medzi východoslovenským

⁹ Tretí zväzok vyšiel v roku 1981, jeho komentárová časť však už v roku 1978.

¹⁰ Hoci u A. Habovštiaka dominovalo zameranie na lexikálnu diferencovanosť, zamýšľal sa aj nad nárečovými diferenciami z hľadiska syntaktických javov (1962a) a štylistických osobitostí (1989).

areálom a zvyškom územia, menej výrazná je hranica vymedzujúca západnú oblasť a pod. – 1977a, 1984b, s. 26 – 29). Z uvedených možností sa však ako pozoruhodné a potenciálne produktívne ukazuje jeho dichotomické členenie na juhozápadnú a severovýchodnú časť Slovenska (na mape znázornené červenou líniou – zvýraznenie je doplnené autorkami článku), ktoré dokladá príslušnými lexikálnymi javmi (napr. *borovica/sosna*, *žito/pšenica*, *raž/žito*, *sliepka/kura*, *jazvec/borsuk*, *duchna/perina*, *prst/paľec*, *praslica/kúdel'*, *horní/višní* a mnohé ďalšie). Toto členenie sa javí ako možná alternatíva k trichotomickému členeniu založenému na najstarších hláskových zmenách, pretože podľa Habovštiaka ide o slová staršej vrstvy slovnej zásoby, medzi ktorými prevládajú slová domáceho pôvodu. Naproti tomu lexikálne jednotky, ktoré rozdeľujú územie v smere severozápadnom proti juhovýchodnému (napr. *izba/chiža*, *hladní/lační*, *vnútri/dnu*, *hádzat'/rúcať* a pod.) považuje za novšie (porov. Habovštiak 1977a, s. 223 – 224, 1984b, s. 28 – 29). Ďalšou skutočnosťou, ktorá podporuje uvažovanie o základnom dichotomickom východisku, je podobne územne identifikovaný zväzok izosém (napr. významy slov *palec*, *žito* alebo *kúdel'* – Habovštiak 1977b, s. 89).

Obr. 4: Nárečové členenie z lexikálneho hľadiska (Habovštiak 1984a, s. 10)

A. Habovštiak na mape predstavuje aj ďalšie izolexy, ktoré vytvárajú menšie nárečové územia. Na západnom Slovensku vyčleňuje oblasť záhorských nárečí a ostatné západoslovenské nárečia delí na severozápadoslovenské a juhozápadoslovenské; stredné Slovensko výrazne rozdeľuje na južnú a severnú časť a osobitne vymedzuje oblasť gemerských nárečí a na východnom Slovensku vymedzuje oblasti spíš-

ských nárečí, šarišsko-zemplínske nárečia, užské a abovské nárečia. Podrobný popis lexikálnych javov, ktoré sú reprezentatívne pre uvedené nárečové členenia ponúka v komentárovej časti ASJ IV. (1984b, s. 26 – 34) a kartograficky spracované sú na syntetických mapách publikovaných v samostatnej mapovej časti ASJ IV. (1984a s. 445 – 463).

Tak sa odhalením relatívne totožne prebiehajúcich izoglos, resp. izolex, ponúka možnosť interpretácie a komparácie skúmaných lingvistických javov s ostatnými slovanskými jazykmi, či dokonca aj s historickými obdobiami vývinu nášho jazyka a usídľovaním jednotlivých prúdov Slovanov na našom území (Habovštiak 1977a, s. 226). A. Habovštiak na tento aspekt poukazuje už v prípade heteroným *raž* a *žito*: „binárne členenie názvov *raž/žito* na území Slovenska súvisí so stavom v ostatných slovanských jazykoch a nadväzuje na lexikálnu diferenciaciu praslovančiny“ (Habovštiak 1977a, s. 227), no v omnoho väčšom rozsahu ho predstavuje v samostatnej monografii *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov* (1993). V tejto práci predstavuje – z pohľadu nárečovej diferenciacie slovenskej slovnej zásoby – dichotomické členenie ako najstaršie, tvorené zväzkom izolex, „ktorý sa utvára na základe diferenciacie viacerých slov. Jednotlivé izolexy a izosémy sa síce dôsledne neprekrývajú, lebo niektoré z nich sa posúvajú raz na severovýchod, inokedy zas do juhozápadoslovenskej oblasti, predsa však prechádzajú krížom cez stredoslovenské nárečové územie na západné Slovensko, pričom sa spájajú v relatívne kompaktný zväzok izoglos“ (1993, s. 29). Na základe porovnania týchto dvojíc so stavom v slovanských jazykoch uvádza, že „(m)nohé z uvedených lexikálnych javov presahujú cez hranice Slovenska do susedných i vzdialenejších slovanských oblastí“ (s. 30), čo na tomto mieste demonštruje na príklade dvojice *borovica/sosna*. Ďalšie možnosti členenia slovenského nárečového územia na základe lexikálnej diferencovanosti a vzťahov k ostatným slovanským jazykom, resp. trom základným skupinám slovanských jazykov, spája s lexikálnymi jednotkami, ktoré priradzuje k „mladšej vrstve slovnej zásoby“ (s. 37 – 48).

Takouto podrobnou komparáciou lexikálnych a sémantických diferenciácií a identifikáciou zväzkov izoglos – so zohľadnením charakteru lexém z hľadiska ich starobylosti, pôvodu a vzťahov k iným slovanským jazykom – A. Habovštiak narúša prevládajúci a tradičný prístup k členeniu nárečového územia, ktorý uprednostňuje hláskové diferencie. Zároveň sa tým však nenarúša poznanie, že lexika jazyka je najvýraznejšie ovplyvnená vonkajšími mimojazykovými faktormi a práve táto problematika je rovnako výrazne reflektovaná aj v diele A. Habovštiaka a tiež v jeho uvažovaní o vplyve týchto faktorov na diferenciaciu nárečového priestoru.

3. MIMOJAZYKOVÉ FAKTORY

Na vysokú mieru diferencovanosti slovenských nárečí nevplýval iba rozdielny vývin jazykových javov v jednotlivých štruktúrnych vzťahoch a kategóriách. Samot-

né utváranie nárečových oblastí sa dialo na geograficky vymedzenom priestore (ktorý definoval rôznorodý reliéf) a na pozadí historického vývinu hospodársko-spoločenských reálií (osídľovanie územia, formácie rôzneho politického zriadenia, cesty a pozemné komunikácie a pod.) (porov. Krajčovič 1988, s. 189). O uvedomovaní si dôležitosti vonkajších faktorov na vývin nárečí svedčí aj konštatovanie J. Štolca, ktorý už v čase prípravy ASJ (a v nadväznosti aj na práce V. Vážneho) uvažoval nad zaradením viacerých „pomocných“ máp: „V atlase slovenského jazyka by mohla byť užitočná mapa znázorňujúca vývin administratívneho zriadenia, mapa feudálnych panstiev, mapa osád, v ktorých boli osídlení strážcovia hraníc — kopijníci, lanceáti, mapa nemeckej kolonizácie, mapa valašskej kolonizácie, mapa s údajmi o vzniku miest a obcí, mapa hospodárska, znázorňujúca obchodné centrá, osady s právom jarmokov, hlavné dopravné línie, hradske a cesty, mapa banských oblastí, mapa priemyselných podnikov, mapa znázorňujúca smery vojnových výprav a pustošení (tatársky vpád, turecké vojny, kurucké a pod.), mapa cholerových a iných epidémií, ich rozsah, intenzitu, mapa archeologických nálezov, mapa etnografických celkov atď.“ (Štolc 1961 s. 172). Tento zámer sa však nepodarilo zrealizovať a reflexii mimojazykových faktorov vo vývine nárečí sa venovali skôr samostatné práce. Tak sa aj A. Habovštiak vo viacerých štúdiách (porov. Habovštiak 1958, 1962b, 1962c, 1968, 1969, 1978 a ďalšie) venoval práve mimojazykovým faktorom, ktoré pôsobili na vytvorenie pestrého obrazu slovenských nárečí, a upriamoval pozornosť na ich vzájomné úzke prepojenie. Súhrnne sa im venuje v kapitole „Príčiny lexikálnej diferencovanosti nárečí s osobitným zreteľom na slovenčinu“ (1993, s. 151 – 160), v ktorej bližšie špecifikuje historické okolnosti slovanského osídľovania, geomorfologické faktory, staršie administratívno-správne rozdelenie, kolonizácie a inojazykové kontakty, ale aj niektoré kultúrne a psychologické aspekty (napr. vývin materiálovej kultúry alebo hodnotové vnímanie niektorých javov).

3.1. GEOMORFOLOGICKÉ FAKTORY

„Slovensko patrí k tým územiám, ktoré sú z geomorfologického hľadiska veľmi bohaté a výrazne rozčlenené“ (Habovštiak 1968, s. 159), čo vo veľkej miere vplývalo na formovanie slovenských nárečí. A. Habovštiak dokonca upriamuje pozornosť aj na fakt, že aj samotné názvy niektorých nárečí sú odvodené práve z pomenovania prírodnej reálie, ako je údolie, dolina či kotlina (liptovské, oravské, turčianske nárečia, v Gemeri – Muránska, Rimavská dolina a pod.).

Medzi najvýraznejšie geomorfologické činitele, ktoré sa odrážajú na diferencovaných nárečiach, patria najmä horské pásma. „Po ich chrbtoch tak na západoslovenskom, ako aj na stredoslovenskom a východoslovenskom území prechádzajú viaceré nárečové izoglosy“ (Habovštiak 1968, s. 162). Malá Fatra, Strážovská hornatina, Považský Inovec a Tribeč výraznejšie oddeľujú západoslovenské nárečia od

stredoslovenských. Avšak je zreteľné, že pohoria predstavujú len komplikáciu pri jazykových kontaktoch, nie neprekonateľnú prekážku, čo sa odráža napr. v prenikaní západoslovenských jazykových prvkov do skupiny turčianskych nárečí cez pohorie Malej Fatry (s. 164). Stredné Slovensko sa aj vďaka Nízkym Tatrám, Kremnickým horám, Vtáčniku a časti Slovenského Rudohoria ďalej rozčleňuje na menšie geografické – a tak aj nárečové – celky (napr. južnostredoslovenské nárečia), ktoré majú aj svoje osobitosti. Oveľa výraznejšou sa javí geografická hranica medzi stredoslovenskými a východoslovenskými nárečiami, ktorá vo zväzku izoglos prechádza východnými výbežkami Nízkych Tatier a východnou polovicou Slovenského Rudohoria. Východoslovenské nárečia ďalej predeľuje Vihorlat, Slanské pohorie (Šariš, Abov a Zemplín) a pohorie Čergov, ktoré „oddeľuje dve doliny v poriečí rieky Tople po ľavej strane a Torysy po pravej strane tohto pohoria. V týchto dvoch rozsiahlych údoliach vyvinuli sa aj nárečia, ktoré sa od seba odlišujú istými zvláštnosťami“ (s. 167). Spišské nárečia od šarišských a od oblastí s rusínskym a goralským etnikom oddeľujú Levočské vrchy.

Naproti tomu komparáciou nárečových izoglos so sieťou vodných tokov na Slovensku sa nepreukázala výraznejšia spojitosť. Keďže ani najväčšia slovenská rieka Dunaj nepredstavuje prekážku pre šírenie jazykových zmien a nárečia na jej oboch brehoch sú si veľmi podobné, je možné sa nazdávať, že ani ostatné rieky a potoky nepredstavovali takú prekážku, ktorá by obmedzovala jazykové či nárečové kontakty. Naopak, práve oblasti okolo riek a potokov boli osídľované ako prvé, čo odkazuje na ďalší mimojazykový faktor nárečového členenia.

Je však dôležité zdôrazniť, že zemepisné hranice jednotlivých nárečových oblastí tvorené pohoriami a inými prírodnými reáliami nevnímali iba A. Habovštiak, ale reflektujú ich vo svojich prácach aj ostatní dialektológovia, ktorí si plne uvedomujú ich vplyv na šírenie a vývin nárečí (Vážný 1934; Štolc 1994; Krajčovič 1988; Múcsková 2009; a iní).

3.2. KOLONIZAČNÉ FAKTORY

Pri skúmaní príčin nárečovej diferenciácie nemožno obísť osídľovanie jednotlivých oblastí, príp. presídľovanie obyvateľov s istým jazykom či nárečím do sídlisk s iným pôvodným obyvateľstvom, čo sa podpisovalo na formovaní jazykovej diverzity, ale aj nárečových zvláštností. V tomto prípade je potrebné zohľadňovať aj historické a archeologické zistenia o osídlení oblastí so slovenskými nárečiami a porovnávať ich so stavom jednotlivých jazykových foriem. Keďže ide naozaj o komplexnú interdisciplinárnu tému, ktorej sa, do istej miery, venuje aj história jazyka, na tomto mieste podávame iba základné informácie o vnímaní týchto faktorov v slovenskej dialektológii a vo výskume formovania jednotlivých hraníc slovenských nárečí.

Podľa R. Krajčoviča jestvuje viacero teórií, resp. hypotéz o najstaršom pôvode slovenčiny, resp. jej genetického východiska, čo zahŕňa aj problematiku pôvodu (areálových celkov) slovenských nárečí (Krajčovič 1988, s. 9 – 17). Podľa jeho migračno-integračnej teórie boli v 5. – 6. stor. oblasti západného a východného Slovenska osídlené staroslovanským obyvateľstvom s prabázou jazykov záposlovanského pôvodu a juh stredného Slovenska zas s prabázou jazykov južnoslovanského a východoslovanského pôvodu, čo sa odrazilo aj v štruktúrnych charakteristikách nárečí. Túto teóriu potvrdzujú aj reliktné psl. javy, ktoré sa zobrazujú izoglosami rozdeľujúcimi Slovensko na západ, stred a východ (s. 14 – 15). Príchod Slovanov na naše územie z dvoch rôznych smerov a pravdepodobne aj z dvoch rôznych báz praslovančiny predpokladá aj A. Habovštiak vo svojom dichotomickom nárečovom modeli, ktorý odráža „dávne rozdiely medzi dvoma kolonizačnými prúdmi starých Slovanov, predkov dnešných Slovákov, a lexikálnu diferencovanosť praslovančiny“ (Habovštiak 1993, s. 36).

Jazyková i mimojazyková situácia v neskorších obdobiach spôsobila ďalšie vnútorné členenie slovenského nárečového územia, keďže na základe presunu obyvateľstva a silných integračných tendencií sa jednotlivé jazykové prvky miešali alebo dochádzalo k stieraniu, posúvaniu starších hraníc a tiež k vytváraniu nových nárečových rozdielov. Z prác o vývine slovenského jazyka je známe, že sa slovenský jazyk, resp. jeho diferencovaný nárečový obraz, od 10. stor. menil a vyvíjal v jednotlivých častiach Slovenska rôzne. V neskoršom období na neho vplývali aj ďalšie migračné prúdy, ktoré privádzali na územie slovenských nárečí ďalšie jazykové elementy (nemecké osídľovanie, valašská kolonizácia, migrácia z okolitých štátnych útvarov, či presun obyvateľstva v rámci Slovenska a pod.). Napríklad vplyv nemeckého jazyka je badateľný v nárečiach v okolí Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice a Novej Bane stvrdnutím spoluhlások *d', t', ñ, l'* na *d, t, n, l* (Habovštiak 1962b, s. 370). So skutočnosťou, že sa „neosídľovali jednotlivé kraje naraz, ale postupne od brehov riek až po najvyššie položené oblasti“ (Habovštiak 1968, s. 161), súvisí posledná výrazná fáza kolonizácie nášho územia v období feudalizmu. Práve valašská kolonizácia (16. – 17. stor.), ktorá prichádza z východu a nesie rusínsko-ukrajinsko-poľský jazykový vplyv, osídľovala hornaté lokality, ktoré predstavovali prijateľné prostredie pre chov oviec a ich spôsob života. Okrem toho, že na východnom Slovensku sú ešte aj dnes obce s rusínskymi nárečiami a na severe Spiša, Oravy a Kysúc nachádzame goralské nárečia, „ako sa vplyv valašského obyvateľstva prejavil aj na slovenských nárečiach, je potrebné skúmať na základe podrobného historického a jazykového materiálu“ (Habovštiak 1962b, s. 369). Vplyvu valašskej kolonizácie na nárečia stredného Slovenska a Oravy sa podrobne venuje A. Habovštiak vo svojich príspevkoch *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia* (1962c) a *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov* (1958). Migrácia

sa prejavila aj v okolí Myjavy, kde je zaznamenaný prílev obyvateľstva z Čiech a Moravy z dôvodu náboženského prenasledovania (Habovštiak 1962b, s. 368). A napokon, vplyv na nárečia mal aj presun samotného slovenského obyvateľstva z rôznych kútov a nárečových oblastí s rozdielnymi jazykovými prvkami, napr. osídľovanie hornej Oravy obyvateľstvom z hornotrenčianskej oblasti či zo Spiša podložené nielen historickými dokladmi, ale aj prenesenými nárečovými špecifikami (Habovštiak 1958) alebo neskôr presídľovaním celých obcí, ktoré mali byť zaplavené pri výstavbe vodných nádrží (Starina, Orava, Liptovská Mara a pod.).

3.3. POLITICKO-ADMINISTRATÍVNE FAKTORY

Viacero autorov pri modelovaní územnej nárečovej klasifikácie pristupovalo k nárečovej diferenciácii cez prizmu historického zemepanského alebo politicko-administratívneho členenia slovenského územia. Istý vplyv sa pripisoval vlastníctvu nejakých území – napr. J. Stanislav v prípade liptovských nárečí hovorí o izoglosách, ktoré kopírujú geografické územie panstva rodu Svätajánskych z 13. storočia, M. Majtán či M. Pukanec reflektujú možné prepojenie nárečových zmien s hranicami jednotlivých panstiev v období stredoveku (podľa Pukanec 2009, s. 71). Prirodzene, ide o akési majetkovo-vlastnícke jednotky, ktoré v svojej dobe predstavovali prekážky nielen jazykových kontaktov, ale často aj spoločenských, keďže možnosti mobility obyvateľstva v stredoveku boli výrazne obmedzenejšie. Výraznejší vplyv na členenie nárečí – a teda aj výraznejšiu reflexiu v modeloch nárečových klasifikácií – mali administratívno-správne jednotky nazývané stolice alebo župy, ktorých vznik sa spája so začiatkom Uhorska. Slovenské územie sa na župy delilo postupne a z historických materiálov je známe, že hranice jednotlivých jednotiek sa v priebehu času posúvali a menili (Habovštiak 1969, s. 201). Je dôležité zdôrazniť, že župy vznikali zväčša v geograficky vyčlenenom priestore (často v oblasti kotlín), čiže ich hranice lemovali najmä horské pásma, čo sa prirodzene prepája s geomorfologickými faktormi, ktoré tiež vplývali na nárečovú diferenciáciu. Historické župy alebo stolice predstavovali relatívne samostatné hospodársko-administratívno-politické celky až do konca 1. sv. vojny. Je prirodzené, že sa v nich spoločenský život vyvíjal často odlišne od okolitých stolíc. Dôkazom prepojenia tejto mimojazykovej situácie s vývinom nárečí môžu byť aj pomenovania *zemiakov*, ktoré vo veľkej miere korešpondujú s hranicami žúp, príp. rozšírenie lexiky odrážajúcej botanické názvy, pomenovania odevov či rôznych nástrojov: „...možno s istotou tvrdiť, že účasť stoličného zriadenia pri utváraní nárečových skupín je veľmi preukazná, najmä pri slovách novšej vrstvy, t. j. pri slovách, ktoré prenikali do nárečí v období feudalizmu“ (Habovštiak 1969, s. 210). Nie je možné prehliadnuť ani skutočnosť, že samotné označenia nárečí, ktoré používame dodnes, reflektujú práve názvy historických žúp (Gemer, Tekov, Šariš, Spiš a ďalšie).

Je zaujímavé, že podrobnejšej analýze prepojenia nárečových hraníc s hranicami historických žúp sa v dialektologickej literatúre nevenovala väčšia pozornosť, ide skôr len o sekundárne zmienky v niektorých dialektologických alebo historickolin-gvistických prácach (J. Štolc, E. Pauliny, R. Krajčovič – podľa Habovštiak 1969, s. 200). Až citovaný príspevok A. Habovštiaka *Lexikálna diferenciacia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu* (1969) prináša doklady na paralely župných a nárečových hraníc. Na druhej strane župné členenie územia dnešného Slovenska je výrazne (hoci v rôznej miere) prítomné pri takmer všetkých nárečových klasifikáciách zobrazených na mapách, v syntetických dialektologických prácach, ale tiež v početných opisoch nárečí menších regiónov.

4. ZÁVER

V procese vývinu slovenskej dialektológie (a na pozadí celkového rozvoja geolingvistiky, dialektológie a dialektologickej kartografie) možno v súvislosti s problematikou členenia či klasifikácie nárečového areálu, vymedzovania nárečových hraníc a definovania nárečových areálov sledovať viaceré tendencie, ktoré priamo súvisia so zohľadňovaním, resp. konkurenciou jazykových kritérií (určovania vybraných – autoritatívnych alebo indexických – štruktúrnych jazykových jednotiek) a mimojazykových (geomorfologických, administratívnych alebo kontaktných) faktorov.

Zatiaľ čo pri pohľade na celé jazykové územie slovenčiny prevládal príklon k reflektovaniu mimojazykových faktorov (najmä administratívno-správneho členenia na stolice) ako východiska, pri podrobnejších členeniach menších nárečových celkov alebo dokonca mikroareálov sa autori viac opierajú o detailné poznanie diferencovaných výsledkov jazykových zmien, a teda aj o jazykové diferencie a z nich vyplývajúce izoglosy. Podľa nášho názoru práve toto poznanie a vytváranie nárečových hraníc založených na jazykových údajoch spätne motivovalo autorov novších dialektologických členení (napr. R. Krajčoviča alebo A. Habovštiaka) posilniť aj v celouzemnom modelovaní nárečovej členitosti práve jazykové rozdiely a zmierniť zohľadňovanie mimojazykových okolností ako primárnych kritérií pri stanovovaní nárečových hraníc (a do istej miery aj názvov nárečových celkov). Nejde tu však o popretie mimojazykových okolností ako faktorov prispievajúcich k rozdrobenosti nárečového územia, skôr o obrátenie uhla pohľadu: nárečové hranice a zväzky izoglos identifikované na základe jazykového materiálu sa stali východiskom pre hľadanie ich príčin a motivácií práve v mimojazykovom kontexte. Je však dôležité uvedomiť si, že v prípade nárečovej diferencovanosti, ktorá má skôr charakter nárečového kontinua, každá klasifikácia pracuje s istou mierou abstrakcie a selektívne vyberá relevantné jazykové i mimojazykové prvky, ktorým pripisuje relevantné dištinkatívne vlastnosti. Preto sú akékoľvek klasifiká-

cie alebo aj izoglosy (či už sú to izofóny, izomorfy, izolexy alebo izosémy) stále iba vedeckým zovšeobecnením a konštruktom, ktorý síce zachytáva stav istého jazykového javu v nejakom časovom bode, ale nedokáže zobrazit' variantnosť nárečí a následné procesy jazykových zmien, ktoré nepochybne v zobrazených oblastiach stále prebiehajú.

Literatúra

- AMMON, U. (1987): Language – Variety/Standard Variety – Dialect. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. (eds.): *Sociolinguistics/Soziolinguistik*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 316 – 335.
- BLANÁR, V. (1951): Dejiny jazyka a periodizácia dejín slovenčiny. In: *Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 5, 10 – 29.
- BOHUNICKÁ, A. (2020): Pragmatizácia štylistiky. In: *Jazykovedný časopis*, 71/2, 281 – 291.
- BUFFA, F. (1978): *Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (1981): *Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
- CZAMBEL, S. (1906): *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin.
- DUDOK, M. (2017): *Ribayov Idiotikon*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- ĎUROVIČ, E. (2000): Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000). In: *Slovenská reč*, 65/1, 22 – 32.
- GYÖRGY, L. (2012): Hovorená podoba slovenčiny v mestskom prostredí a stratifikácia slovenského národného jazyka. In: *Slovenská reč*, 77/3 – 4, 151 – 163.
- HABOVŠTIK, A. (1958): Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov. In: *Jazykovedný časopis*, 9/1 – 2, 117 – 138.
- HABOVŠTIK, A. (1962a): Poznámky k syntaktickej diferenciácii slovenských nárečí. In: Bauer, J. et al. (ed.): *Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference 17. - 21. IV. 1961*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 398 – 403.
- HABOVŠTIK, A. (1962b): Kolonizácia ako jeden z činiteľov pri utváraní nárečí. In: Bělič, J. (ed.): *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 367 – 371.
- HABOVŠTIK, A. (1962c): Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. In: *Jazykovedný časopis*, 13/1, 8 – 27.
- HABOVŠTIK, A. (1968): Geomorfologický činiteľ pri utváraní slovenských nárečí. In: *Jazykovedný časopis*, 19/1 – 2, 159 – 168.
- HABOVŠTIK, A. (1969): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu. In: Blanár, V. (ed.): *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 199 – 212.
- HABOVŠTIK, A. (1977a): Najvýraznejšie lexikálne areály v slovenských nárečiach. In: Ružička, J. (ed.): *O pôvode a najstaršom vývine slovenčiny. Jazykovedné štúdie, 14*. Bratislava: Veda, 220 – 228.
- HABOVŠTIK, A. (1977b): Sémantický aspekt pri lexikálnom výskume nárečí. In: *Slovenská reč*, 42/2, 86 – 93.
- HABOVŠTIK, A. (1978): K otázke genézy slovenských nárečí. In: *Slavica Slovaca*, 13/1, 43 – 56.
- HABOVŠTIK, A. (1981): Členenie slovenských nárečí zo sémantického hľadiska. In: Ružička, J. (ed.): *Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. Jazykovedné štúdie, 16*. Bratislava: Veda, 239 – 242.
- HABOVŠTIK, A. (1984a): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.

- HABOVŠTIAK, A. (1984b): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1984c): Lexikálno-sémantická členitosť slovenských nárečí ako výsledok historických procesov. In: Stieber, Z. (ed.): *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. 22. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 73 – 86.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Štylistická diferenciácia v nárečiach. In: Mistrík, J. (ed.): *Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie. Bratislava 29. – 31. 1. 1986*. Bratislava: Univerzita Komenského, 203 – 209.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1999): Z histórie slovenského jazykového zemepisu. In: Ferenčíková, A. (ed.): *Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997)*. Bratislava: Veda, 81 – 88.
- HABOVŠTIAK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II. 1. Lexikálna časť*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná časť*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HINSKENS, F. – AUER, P. – KERSWILL, P. (2005): The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological consideration. In: Hinskens, F. – Auer, P. – Kerswill, P. (eds.): *Dialect Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1 – 48.
- HODŽA, M. M. (1847): *Epigenes Slovenicus: Liber primus: Tentamen orthographiae slovenicae*, Leutschoviae: Typis Joannis Werthmüller & filii.
- HOMOLÁČ, J. et al. (2022): *Mišeni žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha: Academia.
- HORECKÝ, J. (1979): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 44/4, 221 – 227.
- HORECKÝ, J. (1981): K teórii spisovného jazyka, In: *Jazykovedný časopis*, 32/2, 117 – 122.
- HUDSON, R. A. (1986): *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHOCHOL, M. (2024): Anton Habovštiak a *Atlas slovenského jazyka*. In: *Slovenská reč*, 89/2, 23 – 32.
- JÓNA, E. (1953): Václav Vážný a jeho práce o slovenčine. In: *Naše reč*, 36/3 – 4, 80 – 87.
- KOLLÁR, J. (1846, 1823): O českoslowenské jednotě v řeči a v literatuře. In: Kollár, J. (ed.): *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, Praha: Kronbergr a Řivnáč, 101 – 126.
- KRAJČOVIČ, R. (1974): *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. (2002): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KRALČÁK, Ľ. (2008): K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: Mislovičová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 278 – 287.
- MAXWELL, A. (2008): Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptive dialektológie. In: Mislovičová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 189 – 210.
- MISTRÍK, J. (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÚCSKOVÁ, G. (2009): Nárečová diferenciácia a vymedzenie nárečových oblastí (na príklade Štoltcovho členenia spišských nárečí). In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Jazykovedné štúdie* 26. Bratislava: Veda, 63 – 70.
- MÚCSKOVÁ, G. (2024): Slovak dialect classifications. In: *Dialectologia. Special issue*, 12, 273 – 307.
- OLOŠTIAK, M. (2001): Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). In: *Jazykovedný časopis*, 52/2, 81 – 99.
- ONDREJOVIČ, S. (2000): Postoje k niektorým jazykovým varietám v slovenskej jazykovej situácii. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul, 250 – 258.

- ORGOŇOVÁ, O. – DOLNÍK, J. (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- PASTRNEK, F. (1888): *Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn*. Wien: Akademie der Wissenschaften.
- PAULINY, E. (1963): *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PAULINY, E. (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PAULINY, E. – ŠTOLC, J. (1947): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z. (2014): Interpretačná perspektíva sociolektov v rámci stratifikácie národného jazyka. In: Orgoňová, O. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 161 – 170.
- PUKANEC, M. (2009): *Vplyv aristokracie na nárečový vývin*. In: Múcsková, G. (ed.): *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Jazykovedné štúdie 26*. Bratislava: Veda, 71 – 78.
- RIPKA, I. (1994): Výjde I. zväzok Slovníka slovenských nárečí. In: *Kultúra slova*, 28/4, 221 – 226.
- SAMUELS, M. (1972): *Linguistic Evolution – with Special Reference to English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHAFFARIK, P. J. (1826): *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Budín: Ofen. Mit Kön. Ung. Universitäts – schriften.
- SLANČOVÁ, D. et al. (2023): *Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky (I)*. Prešov: Prešovská univerzita.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 23. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul, 225 – 240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 341 – 357. Dostupné aj na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/index.html>
- STANISLAV, J. (1956): *Dejiny slovenského jazyka I. Úvod a hláskoslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠAFÁRIK, P. J. (1963): *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Prekl. Betáková, V. – Beták, R. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠEKLI, M. (2023): On the genealogical linguistic classification of Slavic languages and their dialect macro-areas. In: *Dialectologia. Special issue*, 11, 5 – 49.
- ŠEMBERA, A. V. (1864): *Základy dialektologie československé*. Viedeň.
- ŠTOLC, J. (1939 – 1940): Dialektické členenie spišských nárečí. In: *Linguistica Slovaca*, 1 – 2, 191 – 207.
- ŠTOLC, J. (1946 – 1948): Atlas slovenského jazyka. In: *Linguistica Slovaca*, 4 – 6, 427 – 432.
- ŠTOLC, J. (1957): O súčasnej slovenskej dialektológii. In: Štolc, J. (ed.): *Dialektológia. Jazykovedné štúdie 2*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 7 – 18.
- ŠTOLC, J. (1960): Slovenská dialektológia v rokoch 1945 – 1960. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 175 – 187.
- ŠTOLC, J. (1961): Ku koncepcii atlasu slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 12/2, 159 – 176.
- ŠTOLC, J. (1972): Z problematiky výskumu slovenských nárečí. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Ústav školských informácií, 279 – 291.
- ŠTOLC, J. (1978): *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť druhá. Úvod – komentáre*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Ed. I. Ripka. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. – HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1968a): *Atlas slovenského jazyka 1: Vokalizmus a konsonantizmus: Časť prvá – mapy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- ŠTOLC, J. – HABOVŠTIAK, A. – BUFFA, F. (1968b): *Atlas slovenského jazyka 1: Vokalizmus a konsonantizmus: Časť druhá – úvod, komentáre, materiály*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- TRUDGILL, P. (1983): *On Dialect*. Oxford: Basil Blackwell.
- URBANCOVÁ, V. – TIBENSKÝ, J. (1984): Matej Bel a slovenský ľud. In: *Slovenský národopis*, 32/1, 6 – 36.
- VÁŽNÝ, V. (1934): Nářečí slovenská. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 219 – 310.
- VÁŽNÝ, V. (1955): *O jménech motýlů v slovenských nářečích*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Mária Mikolajová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: maria.mikolajova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0005-3839-5719

Gabriela Múcsková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: gabriela.mucskova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0001-9845-9594

OTÁZKY SOCIÁLNEJ DIFERENCIOVANOSTI SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO JAZYKA V DIELE ANTONA HABOVŠTIAKA¹

Stella Ondrejčíková

ONDREJČIKOVÁ, S. (2024): Issues of the Social Differentiation of the Slovak National Language in the Works by Anton Habovštiak. In: *Slovenská reč*, 89/2, 88 – 104.

Abstract: This paper presents views on the social differentiation of the Slovak national language with regard to the works of A. Habovštiak in the context of development of the Slovak linguistics. The social differentiation of the national language and, within its framework, the relation between the literary or standard language and the territorial dialect was studied by linguists such as J. Horecký, J. Bosák, I. Ripka, D. Slančová and M. Sokolová, E. Kralčák and others. The views on this relation were influenced by the historical development, political situation and the development of society, and it was the topic of several linguistic conferences and discussions.

Within this framework, Anton Habovštiak dealt mainly with the questions of the standard – dialect relationship, the influence of other languages on dialects, semi-varieties, the stylistic differentiation in dialects and specific social varieties as slang and argot, in particular, the language of the linen weavers and merchants. The aim is to present an overview of linguistic perspectives and unique contribution of Habovštiak, who looked at these issues from a dialectological perspective.

Keywords: dialects, national language, social differentiation, folk terminology, social argot.

Článok v skratke:

- V príspevku sa venuje pozornosť sociálnej diferencovanosti slovenského národného jazyka a pohľadom jazykovedcov na vzťahy medzi jeho existenčnými formami.
- Ponúka historický prierez diferenciačných a integračných pohľadov na vzťah spisovného jazyka a nárečia v slovenskej jazykovede a stručne sa venuje aj konceptom modelov sociálnej stratifikácie národného jazyka.
- Podrobne sa predstavuje prínos Antona Habovštiaka v jeho nazeraní na vzťah nárečí a spisovného jazyka, ktorý sa podáva z dialektologickej perspektívy, jeho pohľad na ďalšie útvary (semivariety) národného jazyka, ako aj jeho spracovanie jazyka plátenníkov, ako osobitej historickej sociálnej semivariety s charakteristickými prvkami slangu a argotu.

1. ÚVOD

Diferencovanosť národného jazyka možno vnímať vo viacerých dimenziách, no najvýraznejšie sa prejavuje v oblasti areálovej, sociálnej a kontextovej, ktoré tvo-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 *Slovník slovenských nárečí IV*.

ria komplexné jazykové kontinuum. Z pohľadu historickej lingvistiky vstupuje do tohto vzťahu aj diachrónna dimenzia, ktorá súvisí s historickými jazykovými zmenami prebiehajúcimi kontinuálne. Hranice rôznych jazykových útvarov (napr. dialektov, variet, registrov a pod.) v rámci týchto dimenzií sú priechné a nejasné, preto ich nie je možné presne vymedziť. Napriek tomu sa v lingvistike stretávame s pokusmi vytvárať vedecky konštruované kategórie alebo klasifikácie a ich ďalšie členenia na základe nejakých vopred určených kritérií. Okrem toho sa predstava o možných klasifikáciách vytvára aj tým, že jednotlivým typom diferencovanosti – hoci sa vzájomne ovplyvňujú a podmieňujú – sa venujú relatívne samostatné lingvistické disciplíny ako dialektológia (areálová diferencovanosť), sociolingvistika (sociálna diferencovanosť), štylistika (pragmaticko-komunikačná štýlová diferencovanosť) a historická lingvistika (diachrónna periodizácia).²

Práve charakter kontinua a prelínania/podmieňovania rôznych foriem a variet však motivuje lingvistov prekračovať hranice svojej disciplíny a výskumy usúvzťazňovať. Z tohto dôvodu sa v teóriách spisovného jazyka často pripomína vzťah spisovného jazyka k regionálnym nárečiam a ich vzájomné interferencie, pri sociálnej stratifikácii jazyka sa zohľadňuje vplyv regionálnych variet na variety sociálne (napr. Slančová – Sokolová 1994, 2011) a podobne sa otázky spisovného jazyka alebo iných nadnárečových variet objavujú aj v dialektológii, najmä vo výskumoch vývinu, diferencovanosti, dynamiky a funkčnosti dialektov.

Vzájomné prepojenie sociálnych a teritoriálnych aspektov jazykovej diferencovanosti vyvolalo záujem aj u Antona Habovštiaka, ktorý sa ako dialektológ vo viacerých prácach venoval aj vzťahu spisovného jazyka a nárečia, alebo tiež sociálnym varietám či štylistickým otázkam vo vzťahu s nárečovou rôznorodosťou. V tejto štúdii sa preto pokúsime predstaviť jeho práce a vklad do problematiky skúmania sociálnej diferencovanosti a stratifikácie v kontexte jeho vývoja v slovenskej lingvistike.

2. OD VZŤAHU SPISOVNÉHO JAZYKA A NÁREČIA K STRATIFIKÁCII NÁRODNÉHO JAZYKA

Reflexia vzťahu spisovného jazyka a teritoriálnych nárečí sa v priebehu vývoja lingvistického myslenia na Slovensku menila najmä v súvislosti s postupným oslabovaním štruktúrnolingvistického prístupu k jazyku a prenikaním sociolingvistických a pragmlingvistických smerov zameraných na fungovanie jazyka v komunikácii.

² Podľa J. Bosáka je sociálna stratifikácia jazyka komplexnejší pojem a chápe ju ako nadradenú kategóriu sociálnej diferencovanosti. Upozorňuje, že sociálnu stratifikáciu jazyka „nemožno stotožňovať ani s teritoriálnou diferenciáciou národného jazyka, ani so štýlovou (funkčnou) diferenciáciou spisovného jazyka, pretože sociálna stratifikácia je širší a komplexnejší pojem (v oboch predchádzajúcich fakticky prítomný)“ (Bosák 1997, s. 45).

Historickým východiskom vnímania tohto vzťahu je skutočnosť, že slovenské nárečia boli v skorších vývinových fázach spisovného jazyka východiskovou bázou, na základe ktorej sa formoval slovenský spisovný jazyk (napr. Bosák 1999a, s. 218 – 222; Habovštiak 1963, s. 202 – 205; Horecký 1979e, s. 17; Kačala 1998, s. 214 – 223; Ripka 1994, s. 16 a ďalší). Vzťah spisovnej slovenčiny a nárečí sa menil v závislosti od „špecifických historických podmienok, v ktorých sa utváral a vyvíjal slovenský spisovný jazyk“ (Ripka 1994, s. 16). Nejde však len o historický vzťah *spisovný jazyk – nárečia* príznačný pre obdobie, keď prebiehali prvé pokusy Antona Bernoláka a Ľudovíta Štúra kodifikovať spisovnú slovenčinu na základe niektorej vybranej regionálnej variety, ale aj o skorší vývinový stupeň tzv. kultúrneho jazyka a jeho vzťahu k ľudovému jazyku.

V neskorších obdobiach dotvárania, ustaľovania či kultivovania spisovnej slovenčiny bolo často uplatňované nárečové kritérium, vytvorila sa tradícia zohľadňovať stav v nárečiach a nárečia boli často vnímané ako východiskový zdroj v prípadoch, keď nastala v spisovnom jazyku neistota alebo rozkolísanosť.³ Ešte na začiatku 30. rokov 20. storočia považovali prispievatelia do časopisu *Slovenská reč* ľudovú reč za hlavný zdroj obohacovania všetkých rovín spisovného jazyka (Ripka 1994, s. 16 – 17, pozri aj Bosák 1999a, s. 218 – 219). Vnímanie nárečí ako prameňa rozvíjania a kultivovania spisovného jazyka sa napríklad posilňovalo v obdobiach, keď boli prítomné vedomé a politicky motivované snahy zbližovať slovenčinu s češtinou.⁴ Poukazovanie na nárečia a na to, že treba čerpať z nárečí, posilňovalo delimitačné snahy, t. j. oddaľovanie slovenčiny od češtiny. Smer pôsobenia tohto vzájomného vzťahu sa však v priebehu dvadsiateho storočia modifikoval a menila sa aj miera a predovšetkým nasmerovanie vplyvu jedného útvaru na druhý – v procese demokratizácie spisovného jazyka sa jeho vplyv začal prejavovať na dynamike nárečí. To bolo aj jedným z podnetov pre vyvolanie opätovného záujmu a potreby skúmať národný jazyk, jeho existenčné formy a vzťahy medzi nimi. Objavovali sa dokonca vyjadrenia, že spisovný jazyk môže vplývať na nárečia natoľko, že s ním splynú a zaniknú (napr. Ondrus 1961, s. 6;

³ Táto tradícia vychádzala z teoretickej a prakticko-redaktorskej práce S. Czambela a neskôr J. Škultétyho, ktorí vo svojej kodifikácii uplatňovali nárečové kritérium (Ripka 1994, s. 16). Podľa S. Czambela a J. Škultétyho mali „do spisovného jazyka prejsť všetky automatizované funkcie slov“, pričom J. Škultéty dodával, že „ľudová reč slovenská je ozónom spisovnej reči slovenskej“. Avšak H. Bartek tvrdil, že „nie každé nárečové slovo je súčasťou pre spisovnú reč“ a prenikanie nárečových slov „má sa spravovať iba zásadou funkčnosti, teda či je obohatením reči alebo nie“ (citované podľa Ripka 1994, s. 17).

⁴ Okrem obdobia 30. rokov 20. stor. si môžeme pripomenúť aj obdobie vedomého zbližovania oboch jazykov v 60. rokoch, ktoré vyplývalo z vtedajšej politickej situácie (Múcsková 2013, 2017). Na viditeľnú rozkolísanosť v spisovno-jazykovej norme a bohemizáciu slovenčiny zareagoval J. Ferencík článkom v *Kultúrnom živote* s názvom „Na obranu starých materí“, kde práve vyzdvihoval nárečia ako vzor a zdroj pri rozvoji spisovného jazyka a tvorbe slovníka (Ferencík 1964), a jeho článok vyvolal v kultúrnej verejnosti rozsiahlu diskusiu (zborník *Pri zelenom stole – naša reč. Návraty k takmer zabudnutej diskusii*; Múcsková – Vrábľová 2014).

porov. tiež Habovštiak 1963, s. 205). Jozef Štolc (1967) bol naopak presvedčený o tom, že spisovný jazyk sa nikdy nenaučia všetci príslušníci žijúci na území národného jazyka a zároveň sa aj v miere jeho ovládania budú vždy prejavovať rozdiely. Rovnako tvrdil, že budú vždy existovať jednotlivci i skupiny, ktoré si spisovný jazyk neosvoja nikdy a budú komunikovať iba miestnym nárečím. Preto si bol istý pevným postavením nárečí medzi útvarmi národného jazyka, ktoré sa ani v budúcnosti nezmení (Štolc 1967, s. 31 – 32). Pre A. Habovštiaka malo tvrdenie, že spisovný jazyk absorbuje nárečia, priam „utopický charakter“. Z historického i synchronného hľadiska považoval spisovný jazyk a nárečie za dva svojbytné útvary a argumentoval predovšetkým vyšším postavením nárečí vo vedomí ich používateľov v porovnaní so spisovným jazykom (1995, s. 53 – 54).

Vzťah slovenského spisovného jazyka k iným formám národného jazyka bol v období po druhej svetovej vojne v centre záujmu jazykovedcov, pričom dôraz sa kládol najmä na vzťah spisovného jazyka a nárečí z hľadiska základných teoretických otázok vtedajšej marxistickej jazykovedy. V popredí záujmu bol najmä ich vzťah v oblasti slovnej zásoby a frazeológie (pozri Habovštiak 1963, s. 200). Zvýšený záujem o teóriu a históriu spisovných jazykov sa v šesťdesiatych a najmä sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia prejavil nárastom prác a vedeckých konferencií zaoberajúcich sa rôznymi aspektmi spisovného jazyka. Potrebne je spomenúť predovšetkým rozsiahly výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny zorganizovaný začiatkom 60. rokov 20. storočia *Slovenským jazykovedným združením* pri SAV, ktorý viedol E. Pauliny (porov. zborník *Sociolinguistica Slovaca* 6; Ondrejovič 2007). V roku 1966 sa konala konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny (zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny*, 1967a), kde boli predstavené kritériá spisovnosti (Ružička 1967b, s. 15 – 17) a o rok neskôr vzniká časopis *Kultúra slova* so zameraním na jazykovú kultúru a terminológiu. O približne desať rokov neskôr v zborníku *Z teórie spisovného jazyka* (1979) J. Horecký predstavil stratifikačný model a iné vnímanie národného jazyka, postavené nielen na dichotómii spisovný jazyk vs. nárečie, ale na chápaní národného jazyka ako diasystému viacerých foriem (p. nižšie). Nové metódy a perspektívy smerovania slovenskej jazykovedy v oblasti jazykovej kultúry boli predstavené aj v roku 1985 na *Vedeckej konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti* (k tomu Ricziová 1985, s. 362 – 363).

Na rozdiel od situácie v 30. rokoch sa však v tomto období už medzi prameňmi kultivovania spisovného jazyka nezdôrazňovala ľudová reč a nárečia, dôraz sa skôr kládol na kritériá spisovnosti, najmä kritérium ústrojnosti, a na „dobrých autorov“ (Ružička 1967b, s. 17). J. Ružička dokonca zohľadňovanie ľudového jazyka považoval za vážnu teoretickú chybu matičného úzu, resp. teoretických východísk *Slovenskej reči* v tridsiatych rokoch, ktorú nazval „folklorizáciou“ spisovnej slovenčiny (1970, s. 90). Rovnaký názor zastávali neskôr aj ďalší jazykovedci, napr. J. Bosák,

ktorý zdôraznil, že nárečia sú „životaschopnou formou“ národného jazyka, ale nemali by sa považovať za „regulátor spisovnosti“ (1996, s. 32).

Vtedajšia jazykovedná literatúra sa zhodovala v tom, že spisovný jazyk je hotový, dlhým vývinom vykryštalizovaný útvar a chápe sa ako „vyjadrovací prostriedok umeleckej a odbornej literatúry, vzdelávania a masových komunikačných prostriedkov“ (Horecký 1978/1979, s. 165). Bol vymedzovaný ako vzorová a prestížna podoba celonárodného jazyka, ktorá sa v gramatickej stavbe i v slovnej zásobe vyznačuje pevnými zákonitosťami a inštitucionálnou starostlivosťou o kultivovanie, charakterizuje ho spisovnosť, jednotnosť, kolektívnosť, normovanosť, funkčnosť, stylistická vybrúsenosť, spoločenská záväznosť a pružná ustálenosť (porov. Habovštiak 1963, s. 201; Horecký 1978/1979, s. 165, 1979d, s. 224; Ripka 1979, s. 134; pozri aj Horecký 1979c). Z historicko-politického hľadiska sa vnímal ako znak národa a všetky ostatné podoby národného jazyka boli v jeho opozícii, ktorej deliacim kritériom bola spisovnosť – nespisovnosť; za takúto „opozičnú“ existenčnú formu sa považovali aj nárečia.

Neskôr sa začali rozvíjať výskumy vzťahu spisovného jazyka k iným útvarom národného jazyka, ktoré predznamenovali postupné zapájanie sociolingvistických prístupov v slovenskej lingvistiky. V otázke stratifikácie národného jazyka, čiže sociálneho rozvrstvenia jazyka, a vymedzenia vzťahu spisovného jazyka k ostatným útvarom národného jazyka sa však pohľady lingvistov rozchádzali.⁵ Východiskovým modelom stratifikácie národného jazyka, na ktorý neskôr nadväzovali sociolingvisti aj dialektológovia, bol model Jána Horeckého (1979d). Horecký odmietal členenie národného jazyka J. Ružičku (1975) na základe dvoch výlučných protipólov *spisovný jazyk – nárečie* (resp. *spisovný jazyk – slangy*). Jeho stratifikačný model pozostával z niekoľkých foriem národného jazyka: spisovná, štandardná, subštandardná a nárečová,⁶ pričom spisovná, štandardná a subštandardná forma sa v ňom považovali za celonárodné formy (Horecký 1976, 1979a, s. 99, 1979b, s. 59, 1979d, s. 224, 1979e, s. 18). J. Horecký považoval nárečia za necelonárodné formy a tiež skonštatoval, že „čisté nárečia sa už pomerne málo využívajú na jazykovú komunikáciu v širších komunikačných spoločenstvách“ (1979e, s. 18).

Vo svojom návrhu modelu národného jazyka Horecký nadviazal na teórie A. Jedličku (1974), D. Brozoviča (1970) či J. Novotného (1974), ktorým však vyčítal jednak nevysvetlený alebo nepresvedčivý vzťah medzi vymedzenými útvarmi národného jazyka,⁷ jednak nesprávne určenie kritérií pre vymedzenie spisovného

⁵ Pozri prehľad návrhov stratifikačných modelov u Slančovej – Sokolovej (2011, s. 341 – 343; pozri aj Bosák, 1997, s. 46).

⁶ Okrem nich vyčleňuje J. Horecký ešte jazyk literatúry (umelecký jazyk).

⁷ Napr. diferenciácia foriem národného jazyka podľa A. Jedličku *spisovný jazyk – hovorová forma spisovného jazyka – bežne hovorený jazyk – nárečia*.

jazyka,⁸ pretože tie sú podľa neho často prítomné aj v ďalších útvaroch, alebo sa týkajú len jednej roviny jazyka (1979e, s. 14 – 15). V nadväznosti na množstvo nejasností a otvorených otázok týkajúcich sa stratifikácie národného jazyka, vzťahu medzi jeho útvarmi a vymedzenia spisovného jazyka poukázal na to, že jestvujúca teoretická báza na riešenie načrtnutých problémov nedostačuje a je potrebné vychádzať z teórie jazykovej komunikácie.⁹

Nová stratifikácia národného jazyka mala (na rozdiel od minulosti, keď sa spisovný jazyk pokladal za znak národa a stál v opozícii k iným jazykovým formám – nárečiam) odzrkadľovať aktuálny stav v spoločnosti. Napriek tomu, že aj v tejto dimenzii vnímame diferencovanosť jazyka ako kontinuum, lingvisticky skonštruovaný model stratifikácie národného jazyka je aktuálnym odrazom prirodzeného stavu v jazykovej situácii a v danom období bol výsledkom procesu, v ktorom po dosiahnutí vyššej miery unifikácie (súvisiacej s ustáľovaním kodifikovanej formy jazyka) nasleduje postupom času čoraz väčšia diferenciácia (rozvrstvenie) spisovného jazyka ako dôsledok narastania komunikačných potrieb diferencujúcej sa spoločnosti (Bosák 1997, s. 45). V dôsledku rozvoja spoločnosti, demokratizácie spisovnej formy a technických možností sa popri spisovnom jazyku (charakterizovanom najvyššou mierou normovanosti a kodifikáciou) rozšírila aj menej regulovaná – štandardná forma jazyka,¹⁰ ktorá je prístupná kodifikovaniu v menšej miere, stále je však charakterizovaná „značným stupňom normovanosti“ (Horecký 1979b, s. 18). Táto forma národného jazyka bola považovaná za základnú formu jeho jestvovania (podľa Horecký 1978/1979, s. 165). Popri štandardnej forme sa vymedzila aj subštandardná forma národného jazyka, do ktorej „vo väčšej miere prenikajú prvky vrodenej návykov“, ale aj nárečové alebo „krajové prvky“ a ktorá je príznačná pre menšie kolektívy a spoločenstvá (Horecký 1979e, s. 18 a nasl., 1978/1979, s. 165).

Už pred vstupom stratifikačného uvažovania o diasystéme národného jazyka sa dialekt vymedzoval ako istá ustálená lokálna forma národného jazyka obmedzená teritoriálne i funkčne, ktorú charakterizuje hovorený charakter a pre ktorú je typická rozdrobenosť, nejednotnosť a obmedzenosť v stylistickom využití (Habovštiak 1963, s. 201). Na Horeckého model z dialektológov ako prvý nadviazal Ivor Ripka,

⁸ Napr. *racionálnosť* – *emocionálnosť*; *tendencia k stálosti* – *potreba vývoja*; *univerbizácia* – *multiverbizácia* a i.

⁹ Aj v rámci typológie komunikačných udalostí sa naďalej pridŕžoval opozície *spisovnosť* – *nespisovnosť*, ktorá sa prejavuje ako „rozdielna požiadavka používať spisovné, resp. menej spisovné výrazové prostriedky“ (1979e, s. 16), pričom zdôraznil, že jazyková stránka (resp. jazyková štruktúra) je iba jednou z častí komunikačných udalostí. Do týchto komunikačných udalostí vstupujú používatelia s rozličným stupňom spisovno-jazykovej kompetencie, ktorí na dorozumievanie používajú národný jazyk.

¹⁰ Prehľad autorov a ich možných chápaní pojmu *štandardný jazyk*, ako aj vymedzenie tohto pojmu pozri v Horecký (1979d, s. 224 – 227). Znaky štandardného jazyka z hľadiska gramatiky, výslovnosti, syntaxe, slovnej zásoby, spôsobu realizácie uvádza J. Horecký vo svojich ďalších prácach (pozri napr. 1979d, s. 225 – 227, 1983, s. 233).

ktorý vnímal rozdiel medzi spisovným jazykom a nárečiami na jednej strane a ostatnými útvarmi na strane druhej a bol presvedčený o tom, že „základnými útvarmi slovenského národného jazyka sú dva relatívne stabilné štruktúrne útvary: spisovný jazyk a dialekty“ (1979, s. 133). V práci *Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka* (Ripka 1980) predpokladal v rámci slovenského národného jazyka existenciu piatich existenčných foriem, a to *spisovný – hovorový spisovný – bežný hovorový – interdialekty – teritoriálne dialekty* (s. 230; porov. tiež 1990a, s. 248, 1990b, s. 122; 1994, s. 15).¹¹ Okrem toho zdôrazňoval, že medzi jednotlivými útvarmi nie je „nepriestupná stena“ a nefungujú izolovane. Funkčne obmedzená platnosť dialektu sa podľa neho prenáša aj na novovznikajúce interdialekty,¹² resp. také nadnárečové formy národného jazyka, ktoré sa chápu ako nestabilizované územné obmeny dialektu alebo ako jeho vyšší vývojový stupeň (porov. Ripka 1979, s. 133). Aj preto I. Ripka navrhoval, aby sa aj interdialekt považoval za osobitú varietu v rámci stratifikačného modelu národného jazyka, pričom by – spoločne s nárečiami – tvoril vrstvu jeho nespisovných, necelonárodných útvarov (Ripka 1980, s. 229).

Sociolingvistický aspekt štúdia dialektov ako existenčných foriem jazyka mal nachádzať svoj výraz v týchto konštatáciách:

- dialekt ako samostatná existenčná forma má okrem osobitných vnútroštruktúrnych čŕt aj svoju vlastnú funkciu,
- dialekt ako samostatná existenčná forma nevytvára opozíciu jazyku ako celku, ale je v protiklade voči ostatným existenčným formám, ktoré súhrnne tvoria jazyk,
- dialekt je samostatne existujúci (a fungujúci) jazykový systém, ktorý je vzájomne spätý s ostatnými existenčnými formami jazyka.

I. Ripka bol presvedčený o tom, že existencia nárečia sa „opiera o funkciu, v ktorej je nenahraditeľné“, pričom nárečia stále fungujú v istých komunikačných sférach, a tak sa nárečie síce mení, ale nezaniká (1994, s. 18). Vo vzťahu k spisovnému jazyku považoval nárečia za „najprirodzenejší zdroj obohacovania spisovného jazyka, obrodzovania jazykovej kultúry“ a vyzdvihoval potrebu neustále skúmať tento vzájomný vzťah (1994, s. 19).

Vzťahu spisovného jazyka a nárečí, ako aj ďalších variet v rámci sociálnej diferencovanosti jazyka sa neskôr venovali aj ďalší jazykovedci. Stratifikácia slovenčiny J. Bosáka (súhrnne 1996; pozri aj 1995) vyčleňuje hovorovú slovenčinu ako spisovnú, nekodifikovanú varietu. Model stratifikácie národného jazyka Daniely

¹¹ I. Ripka (1980) na úroveň Horeckého štandardnej formy postavil hovorový spisovný jazyk, ktorý však nebol empiricky nevymedzený ako samostatný útvar, a vyčlenil tiež bežný jazyk, ktorý chápal ako subštandardnú formu. Do diferenciacie národného jazyka zahrnul aj *supradialekt, interdialekt* a *tradičný teritoriálny dialekt* (podľa Bosák 1997, s. 49).

¹² Zároveň pripomínal, že pre vývin slovenských nárečí je príznačné, že nevzniká jeden spoločný interdialekt, ale niekoľko väčších alebo menších celkov, ktorých zemepisné ohraničenie nemožno presne určiť (Ripka 1980).

Slančovej a Miloslavy Sokolovej (1994, 2011) je najbližšie k modelu J. Horeckého, v grafickom zobrazení naznačuje priechodnosť medzi jednotlivými varietami a samostatne vymedzuje niektoré sociálne dialekty ako semivariety. Autorky zároveň upozorňujú aj na geografickú diferencovanosť jednotlivých nadnárečových variet, vrátane štandardnej variety, ktorá je tiež charakterizovaná ako regionálne diferencovaná. Túto dynamickú vzájomnú interferenciu regionálnych a nadnárečových variet, alebo „spontánnu, jazykovoštruktúrnú medzivarietnú expanziu“ zachytáva štvorcový model Ľubomíra Kralčáka (2008, s. 282 a nasl.), v ktorom stratifikačnú štruktúru slovenčiny predstavil ako komunikačné kontinuum a zobrazil ju v dvoch dimenziách – vertikálnej a horizontálnej. Slovenský národný jazyk tak predstavil komplexne ako sociálno-komunikačne, t. j. funkčne (vertikálne) a teritoriálne (horizontálne) diferencovanú dorozumievaciu sústavu.

Do uvažovania o sociálnej dimenzii jazykovej diferenciácie na začiatku rozvíjania stratifikačnej teórie (alebo aj v „predstratifikačnom“ období) vstupovali aj výskumy a práce viacerých dialektológov, okrem I. Ripku či J. Štolca sa niektorým témam venoval aj A. Habovštiak. V ďalšej časti príspevku preto priblížime niektoré témy a pohľady A. Habovštiaka súvisiace so sociálnou diferencovanosťou národného jazyka.

3. SOCIÁLNA DIFERENCOVANOSŤ NÁRODNÉHO JAZYKA A JEJ REFLEXIA V DIELE A. HABOVŠTIAKA

Ako bolo spomenuté, diferencovanosť národného jazyka existuje v dimenziách, ktoré sa vzájomne prelínajú. Tak aj lingvisti, ktorí sa zaoberajú jednou stránkou jazykovej diferencovanosti, reflektujú a vyjadrujú sa aj k otázkam z iných súvisiacich oblastí. Preto aj v prácach A. Habovštiaka nachádzame témy a myšlienky viažuce sa na 1) vzťah spisovného jazyka a nárečí, 2) iné – z jeho pohľadu „prechodné“ – formy jazyka medzi spisovným jazykom a nárečím, 3) súvislosti medzi nárečím a štýlovou diferenciáciou jazyka a 4) niektoré konkrétne sociálne nárečia.

3.1. VZŤAH SPISOVNÉHO JAZYKA A NÁREČÍ

Anton Habovštiak sa k otázke vzťahu spisovného jazyka a nárečí vyjadril v príspevku *Spisovná slovenčina a nárečia* (1963) a hoci vnímal spisovný jazyk a nárečie v istom protiklade, nepovažoval tento protiklad za vyhranený a predovšetkým pripomínal fakt, že spisovný jazyk vznikol na základe miestnych nárečí. Touto otázkou sa priamo zaoberal v článkoch *Spisovný jazyk a nárečia* (1969) či *O vzťahu spisovného jazyka a nárečí* (1976), *Spisovný jazyk a nárečia* (1995).¹³ Spisovný jazyk sa stal

¹³ V súvislosti so školským vzdelávaním, ktoré je predovšetkým zamerané na osvojovanie spisovného jazyka, písal A. Habovštiak o využití nárečí vo vzdelávaní v príspevkoch *Ako využiť nárečia pri vyučovaní slovenčiny* (1958); *Využitie nárečí v slovenskej literatúre* (1966/1967).

celonárodným a celospoločenským prostriedkom komunikácie, vedľa ktorého mali mať nárečia svoje miesto – nie ako protikladná forma národného jazyka s negatívnym odtienkom, pretože sú „integrálnou časťou národného jazyka, ktorá má v národe svoje miesto a ktorú si pre jej historický charakter musíme vážiť“ (1969, s. 98). Nerád uznával „nejasnú či skôr presne nedefinovateľnú hranicu medzi spisovným jazykom (normovaným a kodifikovaným) a nárečiami (ako tzv. nespisovnými útvarmi národného jazyka)“ a rozdiel videl iba v šírke ich dorozumievacieho a integračného záberu (1994, s. 227 – 228; 1995, s. 53). Nárečia považoval A. Habovštiak za korene, „na ktorých vyrástol spisovný jazyk“ a s ktorým je spisovný jazyk v ustavičnom spojení (1994, s. 228), videl v nich „prameň obohacovania spisovného jazyka“ v oblasti lexikálnej zásoby, syntaxe i frazeológie (1969, s. 99).

Ako dialektológ venoval svoju pozornosť predovšetkým nárečovej lexike a jej vzťahu k slovníku spisovného jazyka, čo tematicky spracoval v príspevkoch *Slovná zásoba stredoslovenských nárečí a spisovná slovenčina* (1974), *Členenie lexiky slovenských nárečí zo zemepisného hľadiska vo vzťahu k spisovnému jazyku* (1975) a *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny vo vzťahu k slovenským nárečiam* (1977).

3.2. PRECHODNÉ FORMY NÁRODNÉHO JAZYKA

S uvažovaním o ďalších formách národného jazyka neskôr známých z modelu J. Horeckého sa však – s výnimkou subštandardnej formy – stretávame u A. Habovštiaka už na začiatku šesťdesiatych rokov v práci *Spisovná slovenčina a nárečia* (1963). Medzi obomi útvarmi identifikoval tieto medzistupne: a) nadnárečia/interdialekty, ktoré vznikajú splynutím drobných nárečových skupín vo väčšie celky postupným zotieraním výrazných nárečových znakov typických len pre malú oblasť a stoja bližšie k spisovnému jazyku ako staršie miestne nárečia a b) hovorovú reč, ktorá je spojitom medzi interdialektom a spisovným jazykom a používa sa v ústnych prejavoch ľudí usilujúcich sa používať pri bežnej komunikácii spisovný jazyk, a nie nárečia alebo interdialekt. Toto jeho vymedzenie má mnoho spoločných prvkov s charakteristikami štandardnej variety v neskorších stratifikačných modeloch. V tých sa však často pripomína aj častejšie preberanie lexikálnych jednotiek z cudzích jazykov, no A. Habovštiak ako dialektológ si všima najmä vzťahy s nárečovými útvarmi. Preto uvádza, že hovorová reč môže sprostredkovať preberanie slov z nárečí a interdialektov do spisovného jazyka ako zákonitý jav v demokratizačnom procese jazyka a môže aktívne pôsobiť na stieranie nárečovej rozdrobenosti (s. 201 – 202, 209 – 210). Dôraz na sociálne faktory kladie v tejto práci aj v súvislosti s tzv. *vrstvovými nárečiami* (t. j. spoločenskými, resp. sociálnymi, pre ktoré sú dnes skôr ustálené termíny *profesionálny slang* alebo *register*), ktoré podľa neho „nie sú nárečiami vo vlastnom zmysle slova, lebo sa odlišujú tak od miestnych nárečí, ako aj od spisovného jazyka len súborom špecifických výrazových prostriedkov (predovšet-

kým lexikálnych), ktoré sa používajú v reči istej menšej spoločenskej skupiny vplyvom hospodárskych a sociálnych činiteľov“ (1963, s. 201).

3.3. NÁREČIA A ŠTÝLOVÁ DIFERENCIÁCIA JAZYKA

Vzťahu spisovného jazyka a nárečí a ich špecifik sa týkajú aj neskoršie práce A. Habovštiaka, v ktorých sa na túto otázku díval z hľadiska problematiky štýlovej diferenciácie. Tieto práce vznikali v období, keď už bola rozpracovaná teória funkčných štýlov v *Štylistike slovenského jazyka* (Mistrík 1970), v ktorej sa J. Mistrík vyjadril aj k otázkam týkajúcim sa pojmov *slang*, *žargón*, *argot* a chápal ich ako slovníky prislúchajúce istej sociálnej skupine ľudí (porov. tiež Mistrík 1977, s. 216 – 217). Vo svojich štúdiách *Štylistická diferenciácia v nárečiach* (1989), *Nárečia štýlovo diferencované* (1993a) či *Spisovný jazyk a nárečia* (1995) poukázal A. Habovštiak nielen na paralely (napr. členenie na vecné štýly a umelecký štýl sa vzťahuje aj na nárečia; lexikálne prostriedky nárečí sa v istom výbere využívajú aj v žánroch jazykových štýlov spisovného jazyka; spisovný jazyk aj nárečia sa budujú na tých istých princípoch – dorozumievacích a integračných – len šírka ich záberov je rozmanitá atď.) a rozdiely (napr. v ďalšom členení štýlov; v rozsahu uplatnenia jednotlivých štýlov; vo voľbe stylistických prostriedkov atď.), ale identifikoval aj špecifické črty naznačenej štýlovej diferenciácie v rámci vybraných štýlov. V súvislosti so štýlmi súkromného styku zdôraznil, že stylistické rozdiely možno pozorovať medzi prejavmi mladšej a staršej generácie či medzi prejavmi dospelých mužov a mládenčov alebo medzi prejavmi žien a dievčat, pričom stylistická úroveň týchto prejavov úzko súvisí nielen s povahovými črtami človeka, s jeho intelektom, rečovými a citovými dispozíciami, ale aj so sociálnymi zreteľmi (Habovštiak 1989, s. 204).

3.4. SOCIÁLNE NÁREČIA, PLÁTENNÍCKY SLANG A TAJNÁ REČ PLÁTENNÍKOV

Osobitnú pozornosť venoval A. Habovštiak jazyku hornooravských plátneníkov ako dorozumievaciemu prostriedku úzko vymedzenej sociálnej skupiny. V počiatkoch týchto výskumov stojí snaha zaznamenať zvyšky odumierajúcej plátneníckej terminológie, ktorú zbieral v období po druhej svetovej vojne uplatnením metódy priameho výskumu v teréne¹⁴ – jednak pre výskumy súvisiace s jeho monografiou o oravských nárečiach (*Oravské nárečia*, 1965), jednak špeciálne pre výskum tohto terminologického okruhu (*O terminológii hornooravských plátneníkov*, 1971; *Zo zanikajúcej plátneníckej terminológie*, 1988). V úvodoch týchto prác sa venoval histórii plátnenictva, ktorým sa živilo najmä obyvateľstvo na hornej Orave. Písal o spracovaní ľanu a konopí a o predaji plátna na Orave počnúc prvými záznamami z 18.

¹⁴ Kompletný zoznam skúmaných obcí uviedol autor v úvode monografie *Oravské nárečia* (1965, s. 6 – 8).

storočia, cez jeho metamorfózy v druhej polovici 19. storočia až jeho zánik, ku ktorému na Slovensku došlo po prvej a druhej svetovej vojne aj v prípade množstva ďalších remesiel. A. Habovštiak v týchto prácach zdôraznil potrebu zamerať výskum plátenníckej terminológie na všetky oblasti plátennického života, pričom vymedzil tri skupiny plátenníkov (v závislosti od toho, ako sa z historického hľadiska menil obsah pojmu *plátenník*). Zdôraznil potrebu výskumu terminológie súvisiacej s výrobou a spracovaním plátna, pretože tkanie plátna a spracovanie ľanu bolo na Orave stále živé, naopak horší stav odhalil pri zisťovaní terminológie súvisiacej s technologickými postupmi vo farbiarňach a mangľovniach, z ktorej v dôsledku technického pokroku a zmien spôsobu spracovania ostali už iba nepatrné zvyšky.

Výskum plátenníckej terminológie zamerail na tie oblasti plátennického života, ktoré boli preň najtypickejšie: 1. spoločenský život plátenníka, 2. rozvázaný a predávaný tovar, 3. šiator, uskladnenie a predaj tovaru, 4. doprava tovaru (Habovštiak 1971, s. 82),¹⁵ pričom podrobnejší materiál sa mu podarilo získať iba z okruhu plátenníckej terminológie, ktorá sa vzťahovala na tretiu skupinu. A. Habovštiak spracoval v tomto článku zozbieranú slovnú zásobu v štyroch častiach, pričom v každej sa venuje terminológii prislúchajúcej jednej zo štyroch vymedzených oblastí plátennického života. Ide o ucelený text, rozprávanie o plátenníckom živote, v rámci ktorého autor vysvetľuje vzťahy, procesy, činnosti, uvádza zozbierané termíny a tieto ďalej vysvetľuje, predstavuje rozbor týchto prvkov slovnej zásoby. Napríklad pri opise okruhu *spoločenský život plátenníka* sa venuje opisu organizácie spoločenskej štruktúry plátenníkov, charakterizuje ich povinnosti, opisuje oblečenie i bežné stravovacie návyky. Pri každom termíne/lexéme uvádza skratku/značku lokality, z ktorej pochádza daná lexéma, keďže pomenovania môžu byť z hláskoslovného, morfológického a slovotvorného hľadiska odlišné: „*zeřfir* Bo/*seřfir* Há – pružkovaná alebo štvorčeková tkanina, *žrd'e* HS/*žerd'e* Zhl/*žrtki* Há – tvorili kostru šiatra“.¹⁶ Vynechaný nie je ani opis spôsobu slovotvorby, tak sa napríklad dozvedáme, že „názvy šatiek sa najčastejšie tvorili príponou *-ka*“ (s. 84). V práci reflektuje aj zmeny v slovnej zásobe súvisiace s historicko-spoločenskými zmenami, napr. „V období pred prvou svetovou vojnou sa používali ešte staré dĺžkové miery, a to lakeť (36 cm, neskoršie 72 cm), ríř (78 cm), šuch (dĺžková miera dvoch piadí), polšuch (dĺžka jednej piade), saha, siaha (dvanásť ťuchov). V rokoch po prvej svetovej vojne sa používa na meranie textilného tovaru iba meter“ (s. 85). Okrajovo sa v súvislosti so spracovaním tejto terminológie venoval aj niektorým hovorovým zvratom a frazeologickým zvláštnostiam (1971, s. 87 – 89). V tejto práci, ktorá vychádzala z výskumu jazyka

¹⁵ V neskoršom článku *O slangu hornooravských plátenníkov* tento zoznam rozšíril ešte o dve oblasti, a to *organizácia plátennického života a uskladnenie a predaj tovaru* (1971 – 1972, s. 222).

¹⁶ Skratky obcí uvádzané v monografii *Oravské nářečia* (1965, s. 401 – 402): Bo – Bobrov, Há – Hámry, HS – Horný Štefanov, Zhl – Zubrohlava.

plátenníkov načrtnutého v monografii *Oravské nárečia*, poukázal na to, že „podaktoré slová z tohto okruhu slovnej zásoby nadobúdali dokonca aj slangový charakter“ a postupné hromadenie takýchto prvkov podmienilo vznik tzv. *plátennického slangu*, ktorý bol pre svoje špecifické črty akousi *tajnou rečou plátenníkov* a zároveň bol aj znakom príslušnosti k profesionálnej skupine (1971, s. 89; pozri aj 1965, s. 347 – 348; 1990, s. 103 – 104).

V ďalších prácach sa A. Habovštiak úzko zamerlal na plátennický slang a tajnú reč plátenníkov.¹⁷ Okrem materiálu získaného vlastným výskumom použil aj materiál zo štúdie A. Polomca *Organizácia obchodného života* (1955).¹⁸ A. Habovštiak skúmal proces formovania a utvárania tajnej reči zo slangu – jeho vývin, spôsob obohacovania tohto útvaru a na akej jazykovej rovine prebiehal. Z historicko-spoločenského hľadiska skúmal ciele a funkcie toho, prečo plátennický slang vznikol a fungoval, a tiež čo vplývalo na potrebu vytvoriť tajnú reč a odlíšiť sa. A hoci o samotnom vývine plátennického slangu neboli takmer žiadne poznatky, známe bolo, že sa musel vyvíjať dlhodobo a že si ho osvojil len veľmi úzky okruh ľudí. Habovštiak sa pokúsil predpokladať činitele, ktoré podmienili utváranie plátennického slangu, vymedzil štádiá vývinu plátennického slangu z hľadiska jazykových prostriedkov a poukázal na to, že zvláštnosti sa týkali najmä slovnej zásoby a frazeológie, čím sa plátenníci najprv odlišovali od svojho okolia, neskôr do nej zámerne vnášali najmä cudzie lexikálne prostriedky. A. Habovštiak tiež odhalil, že v neskoršom štádiu svojho vývinu plátennický slang nadobúdal už zreteľne *argotický charakter*. Cieľom tejto tajnej reči bolo jazykovými prostriedkami zakrývať obchodné tajnosti pred kupujúcimi a pred ľuďmi, medzi ktorými sa plátenníci pohybovali. Sám autor tvrdil, že to bola „akási obchodná reč, čo je pre slovenské prostredie dosť zriedkavá a nezvyčajná vec“ a bol si tiež vedomý priestupnosti a neostroty hraníc medzi jednotlivými jazykovými formami, preto pripustil, že ťažko „určiť hranicu, kde sa končil plátennický slang a kde sa začínal argot“ (1971 – 1972, s. 223). Za hlavné príčiny považoval rovnaké prostredie, v ktorom sa oba útvary vytvorili, a tiež skutočnosť, že už pôvodný slang obsahoval prvky, ktoré svedčia o jeho argotickom charaktere (1971 – 1972, s. 222 – 223).

Na základe analýzy získaného materiálu dospel tiež k záveru, že tento plátennický slang sa utvoril na základe domáceho (oravského) nárečia. Osobitý charakter nadobudol jednak zmenou významu slov a tvarov známych z rodného nárečia, jednak preberaním lexikálnych prvkov zo slovanských i neslovanských jazykov, čo vy-

¹⁷ *Od plátennického slangu k argotu* (1978), *O slangu hornooravských plátenníkov* (1971 – 1972), *Tajný jazyk hornooravských predavačov plátina ako prejav ich skupinovej odlišnosti* (1990), *Tajná reč plátenníkov* (1993b).

¹⁸ A. Polonec (1955) upozornil na „tajnú“, či skôr tzv. „plátennickú reč“, pomocou ktorej sa plátenníci dorozumievali pri predaji a zároveň si aj pomáhali pri oznamovaní obchodných tajomstiev. Na niektoré zvláštnosti tejto reči upozornil aj J. Felix (1956).

svetľoval autor obchodnými a spoločenskými príčinami, ktoré vyžadovali, aby plátenníci ovládali viac i menej dôkladne aj tie jazyky, ktoré potrebovali na svojich obchodných cestách. Viaceré prvky z týchto jazykov miešali potom aj s nárečím, ktoré používali na dorozumievanie v obchodnom živote i v domácom prostredí (1971 – 1972, s. 221; pozri aj 1990, s. 106 – 108).

Pri výskume slangu hornooravských plátenníkov si všimol aj iné zvláštnosti, napr. pomerne zriedkavé využívanie vulgarizmov, hrubých slov, nevyužívali sa slovotvorné postupy nepríznačné pre hornooravské nárečia, pozoroval menšie využitie expresivity, zato bohato zastúpenú metaforu, metonymiu a frazeologické prvky. Venoval sa zvláštnostiam, ktoré sú pre tento jazyk charakteristické z hláskoslovného, tvaroslovného i morfológického hľadiska, nevynechával pri tom ani analýzu jednotiek prevzatých z cudzích jazykov. Ponúkol rozbor prvkov z hľadiska odlišností od každodennej reči, z hľadiska osobitých lexikálnych zvláštností a poukázal aj na rozličné spôsoby, ktorými sa obohacovala slovná zásoba tohto jazykového útvaru¹⁹ (Habovštiak 1971 – 1972, s. 225 – 226; 1990, s. 104 – 105, 109; 1993b). V neskorších prácach upozornil aj na to, že súčasťou plátenníckej reči boli aj posunky „a či skôr pohyby, ktoré možno nazvať posunkovou rečou“ (1990, s. 108; 1993b, s. 54).

Výsledkami výskumu plátenníckej reči oravských plátenníkov bol jednak zber zanikajúcej terminológie, odhalenie jej zvláštností naprieč jazykovými rovinami, jednak sociolingvistický pohľad na formovanie útvaru, ktorého charakter sa spoločne s historicko-spoločenskými potrebami tejto uzavretej society menil. A. Habovštiak sledoval posun v charaktere, fungovaní a vnímaní plátenníckej reči, ktorá sa pôvodne „nehodnotila ako záporná črta, ale ako jeden z príznačných znakov obchodnícko-spoločenského života plátenníka“ (1990, s. 109). Odhalil, že jej cieľom bolo demonštrovať sociálnu alebo skupinovú odlišnosť plátenníkov. Plátennícky slang vyústil napokon v plátennícky argot (mal byť zrozumiteľný iba plátenníkom). Nebol to samoúčelný útvar, ale „mal vyhranený cieľ, ktorým bolo vedome a úmyselne zatajiť pred nepovolanými osobami istú informáciu. V tejto fáze vývinu už nadobúdala negatívny charakter“ (1990, s. 109). Tieto výskumy tiež odhalili, že plátennícky slang z hornej Oravy „je názorným dokladom, že jazykové vyjadrovanie závisí aj od povahy zamestnania, intelektuálnych schopností, psychiky a najmä podmienok, v ktorých žijú istí nositelia jazyka“ (1990, s. 109).²⁰ Spracovanie tejto problematiky

¹⁹ Išlo o týchto päť postupov: 1. tvorenie nových slov, ktoré neboli v slovenských nárečiach známe, no tieto postupy boli známe v hornooravských nárečiach, 2. zmeny významu slov známych v domácoch i iných nárečiach, 3. využitie takých slov hornooravských nárečí, ktoré v iných nárečiach neboli známe, 4. spájanie slov do ustálených spojení a frazeologických výrazov, 5. využívanie slov cudzieho pôvodu.

²⁰ K tematike plátenníckeho života sa A. Habovštiak vrátil v prozaickom príbehu o plátenníckom paholkovi Vendelínovi (*Plátennícka pieseň*, 1985). Rozprávanie v tomto románe vychádza z údajov získaných autorovým výskumom realizovanom na Orave po druhej svetovej vojne, počas ktorého získal

má výrazný sociolingvistický a historický rozmer. Jazyková stránka jedného profesionálneho slangového (a čiastočne aj argotického) charakteru sa tu predstavuje v úzkom prepojení s historickým a sociálnym kontextom. Z pohľadu súčasnej sociolingvistiky by sme toto dielo mohli zaradiť do oblasti historickej sociolingvistiky (ktorá v slovenskej sociolingvistike nie je dostatočne rozvíjaná), ale metodologicky môže byť inšpiratívna aj pre súčasné výskumy slangu, argotu a profesionálneho jazyka.

4. ZÁVER

Dielo Antona Habovštiaka je dnes stále inšpiratívne nielen v oblastiach dialektológie a geolingvistiky či lexicológie a nárečovej lexikografie, ale aj pre jeho historický a sociolingvistický rozmer. Inšpiráciu v práci tohto jazykovedca možno nájsť aj pri vypracúvaní metodológie súčasných výskumov semivariet národného jazyka (ako slang, argot a profesionálny jazyk), ktorým sa A. Habovštiak vo svojich prácach venoval.

Inšpiráciu nachádza jazykoveda dodnes v jeho nazeraní na vzťah nárečí a spisovného jazyka, ktorý sa podáva z dialektologickej perspektívy, ako aj z jeho dôkladného spracovania jazyka plátenníkov, ako osobitej sociálnej a historickej variety, resp. semivariety.

Literatúra

- BOSÁK, J. (1995): Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Ondrejovič, S. – Šimková, M. (eds.): *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 25 – 33.
- BOSÁK, J. (1996): Nárečia sa menia, postoje zostávajú? In: Ondrejovič, S. (ed.): *Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca. 2*. Bratislava: Veda, 25 – 33.
- BOSÁK, J. (1997): Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3*. Bratislava: Veda, 45 – 53.
- BOSÁK, J. (1999a): Sociolingvistické aspekty jazykovej situácie na prelome 19. a 20. storočia. In: Podrimavský, M. – Kováč, D. (eds.): *Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby*. Bratislava: Historický ústav SAV, 216 – 222.
- BOSÁK, J. (1999b): Spisovný jazyk a nárečia – ambivalentnosť ich vzťahu. In: Ferenčíková, A. (ed.): *Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 28. septembra 1997)*. Bratislava: Veda, 225 – 229.
- BROZOVIČ, D. (1970): *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- FELIX, J. (1956): O slangu a žargóne zásadne i z hľadiska prekladateľskej praxe. In: *Kultúrny život*, 11/5, 9 – 10.
- FERENČÍK, J. (1964): Na obranu starých materií. In: *Kultúrny život*, 18/1, 8.
- HABOVŠTIÁK, A. (1958): Ako využiť nárečia pri vyučovaní slovenčiny. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 4/6, 161 – 165.

dáta od plátenníkov a ich rodín. Román znovu vyšiel v upravenom a doplnenom znení v roku 1999 pod názvom *Plátennícka pieseň a jej finále*.

- HABOVŠTIAK, A. (1963): Spisovná slovenčina a nárečia. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie*. 7. *Spisovný jazyk*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 200 – 212.
- HABOVŠTIAK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HABOVŠTIAK, A. (1966/1967): Využitie nárečí v slovenskej literatúre. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 13/10, 294 – 297.
- HABOVŠTIAK, A. (1969): Spisovný jazyk a nárečia. In: *Kultúra slova*, 3/2, 97 – 100.
- HABOVŠTIAK, A. (1971 – 1972): O slangu hornooravských plátenníkov. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* 23 – 24. Bratislava: Filozofická fakulta UK, 221 – 226.
- HABOVŠTIAK, A. (1971): O terminológii hornooravských plátenníkov. In: Čaplovič, P. (ed.): *Zborník Oravského múzea II*, 2. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 80 – 93.
- HABOVŠTIAK, A. (1974): Slovná zásoba stredoslovenských nárečí a spisovná slovenčina. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie*. 12. Bratislava: Veda, 276 – 283.
- HABOVŠTIAK, A. (1975): Členenie lexiky slovenských nárečí zo zemepisného hľadiska vo vzťahu k spisovnému jazyku. In: Karaš, M. (ed.): *Slownictwo gwarowe a kultura. Księga referatów. Kraków* 26. – 29. 11. 1972. Wrocław: Ossolineum, 7 – 13.
- HABOVŠTIAK, A. (1976): O vzťahu spisovného jazyka a nárečí. In: *Nedelná Pravda*, 9/25, 6.
- HABOVŠTIAK, A. (1977): Slovná zásoba spisovnej slovenčiny vo vzťahu k slovenským nárečiam. In: Horecký, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie*. 13. Bratislava: Veda, 101 – 107.
- HABOVŠTIAK, A. (1978): Od plátennického slangu k argotu. In: Klimeš, J. (ed.): *Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977*. Plzeň: Samostatná pedagogická fakulta v Plzni, 50 – 55.
- HABOVŠTIAK, A. (1985): *Plátennická pieseň*. Bratislava: Mladé letá.
- HABOVŠTIAK, A. (1987): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí. In: *Zápisník slovenského jazykovedca*, 6/4, 5 – 7.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Zo zanikajúcej plátennickej terminológie. In: *Práca*, 25. 7. 1988, 5.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Štylistická diferenciácia v nárečiach. In: Mistrík, J. (ed.): *Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie*. Bratislava 29. – 31. 1. 1986. Bratislava: Univerzita Komenského, 203 – 209.
- HABOVŠTIAK, A. (1990): Tajný jazyk hornooravských predavačov plátna ako prejav ich skupinovej odlišnosti. In: *Slovenský národopis*, 38, 103 – 110.
- HABOVŠTIAK, A. (1993a): Nárečia štýlovo diferencované. In: *Národná osвета*, 3/7, 24.
- HABOVŠTIAK, A. (1993b): Tajná reč plátenníkov. In: *Gama magazin*, 3/9, 54 – 55.
- HABOVŠTIAK, A. (1994): Oravčina... In: *Kultúra slova*, 28/4, 227 – 228.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): Spisovný jazyk a nárečia. In: Doruľa, J. (ed.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994*. Bratislava: Veda, 53 – 57.
- HABOVŠTIAK, A. (1999): *Plátennická pieseň a jej finále*. Bratislava: Junior.
- HORECKÝ, J. (1976): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Kultúra slova*, 10/4, 257 – 259.
- HORECKÝ, J. (1978/1979): Spoločnosť a jazyk. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25/6, 163 – 167.
- HORECKÝ, J. (1979a): K štandardnej forme slovenčiny. Teze prednášky v JS dne 12. 4. 1979. In: *Jazykovedné aktuality*, 16, 99.
- HORECKÝ, J. (1979b): K vymedzeniu štandardnej formy slovenčiny. Teze prednášky v SJS SAV dne 29. 1. 1978. In: *Jazykovedné aktuality*, 16, 59 – 60.
- HORECKÝ, J. (1979c): Slovná zásoba dnešnej spisovnej slovenčiny. Teze prednášky v SJS – Prešov – dne 12. 6. 1978. In: *Jazykovedné aktuality*, 16, 19 – 20.
- HORECKÝ, J. (1979d): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 44/4, 221 – 227.
- HORECKÝ, J. (1979e): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda, 13 – 22.
- HORECKÝ, J. (1981): K teórii spisovného jazyka, In: *Jazykovedný časopis*, 32/2, 117 – 122.

- HORECKÝ, J. (1983): Stratifikácia a diferenciácia slovenčiny. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 229 – 238.
- JEDLIČKA, A. (1974): *Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii*. Praha: Universita Karlova.
- KAČALA, J. (1998): Trvalý stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 27. Prednášky XXXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul, 214 – 223.
- KRALČÁK, E. (2008): K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: Mislovičová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 278 – 287.
- MISTRÍK, J. (1970): *Štylistika slovenského jazyka*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MISTRÍK, J. (1977): *Štylistika slovenského jazyka*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MÚCSKOVÁ, G. (2013): „Nehatený rozvoj“ spisovného jazyka v kultúrnom a politickom kontexte 60. rokov 20. storočia. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 91 – 103.
- MÚCSKOVÁ, G. (2017): The ideology of bourgeois nationalism and its reflections on language planning. In: *Rasprave*, 43/1, 125 – 141.
- MÚCSKOVÁ, G. – VRÁBEOVÁ, J. (eds.) (2014): „Pri zelenom stole – naša reč.“ *Návraty k takmer zabudnutej diskusii*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- NOVOTNÝ, J. (1975): Dialektika vývoje súčasnej spisovnej češtiny. In: *Jazykovedné aktuality*, 11, 65 – 67.
- ONDREJOVIČ, S. (ed.) (2007): *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 6*. Bratislava: Veda.
- ONDRUS, P. (1961): *Prehľad slovenskej dialektológie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- POLONEC, A. (1955): Organizácia obchodného života hornooravských plátenníkov: Výňatok z historicko-etnografickej práce o hornooravskom plátenníctve. In: *Slovenský národopis*, 3/1, 49 – 83.
- RICZIOVÁ, B. (1985): Vedecká konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti. In: *Kultúra slova*, 19/10, 362 – 363.
- RIPKA, I. (1979): Dialekt ako útvar národného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda, 133 – 135.
- RIPKA, I. (1980): Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie*. 15. Bratislava: Veda, 227 – 231.
- RIPKA, I. (1987): O vzťahu spisovnosti a nespisovnosti. [Chloupek, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno 1986.] In: *Kultúra slova*, 21/4, 218 – 223.
- RIPKA, I. (1990a): Slovenské územné nárečia a súčasná jazyková situácia. In: Bielik, F. – Baláž, C. (eds.): *Zahraniční Slováci a materinský jazyk. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej*. Martin: Matica slovenská, 247 – 250.
- RIPKA, I. (1990b): Úloha slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii. In: Bosák, J. (ed.): *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 120 – 127.
- RIPKA, I. (1994): Vzťah spisovnej slovenčiny a nárečí z aspektu jazykovej kultúry. In: Doruľa, J. (ed.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava – Martin: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Matica slovenská, 14 – 19.
- RUŽIČKA, J. (ed.) (1967a): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RUŽIČKA, J. (1967b): Problémy jazykovej kultúry. In: Ružička, J. (ed.): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 9 – 22.
- RUŽIČKA, J. (1970): *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- RUŽIČKA, J. (1975): *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- RUŽIČKA, J. (ed.) (1979): *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 225 – 240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 341 – 357. Dostupné aj na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/index.html>
- ŠTOLC, J. (1967): O vzťahu spisovného jazyka a nárečí. In: Ružička, J. (ed.): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 29 – 33.

Stella Ondrejčíková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: stella.ondrejcikova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0002-9720-8256

LEXIKA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ V CELOSLOVANSKOM KONTEXTE. PRÍSPEVOK KU KONFRONTAČNÉMU SLAVISTICKÉMU VÝSKUMU ANTONA HABOVŠTIAKA

Gabriel Rožai

ROŽAI, G. (2024): Lexicon of Slovak Dialects in the All-Slavic Context. Contribution to the Confrontational Slavic Research of Anton Habovštiak. In: *Slovenská reč*, 89/2, 105 – 122.

Abstract: This paper presents the results and clarifies the scientific contribution of A. Habovštiak's confrontational Slavic research focused on the lexicon Slovak dialects in the Slavic context, which he presented in numerous articles published in domestic and foreign scientific journals and proceedings and later in a summarized form in the monograph *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* [From Slovak-Slavic Lexical Relations (with Regard to Linguistic Geography)] from 1993. With an emphasis on the Slovak-Slavic context, we can summarise that the author significantly contributed to the discussions about defining the place of Slovak in the group of Slavic languages, shed light on its West Slavic character and its relations with South Slavic and East Slavic languages, pointed to the peculiar development of the Slovak lexical fund and on the special continuity of the Slovak dialect lexicon with its Proto-Slavic linguistic origin.

Keywords: linguistic geography, confrontational method, Slavic studies, dialectology, Slovak dialects, lexicon of dialects.

Článok v skratke:

- V príspevku analyzujeme výsledky konfrontačného slavistického výskumu Antona Habovštiaka zameraného na slovenskú nárečovú lexiku v celoslovanských súvislostiach.
- V úvodnej časti štúdie ozrejmusujeme impulzy, ktoré viedli A. Habovštiaka k realizácii konfrontačného slavistického výskumu, konkretizujeme zdroje poskytujúce autorovi výskumné dáta a približujeme jeho výskumné očakávania.
- Na základe analýzy Habovštiakových textov – vedeckých štúdií v domácich i zahraničných vedeckých časopisoch a zborníkoch, ako aj súbornej monografie *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* z r. 1993, v ktorej autor interpretuje údaje z viacerých spomenutých štúdií – formulujeme základné tematické okruhy tohto výskumu a uvádzame najvýznamnejšie zistenia.
- V závere príspevku konkretizujeme prínos tohto výskumu pre slovenskú i slovanskú dialektológiu, lingvistickú geografiu a všeobecne pre slavistický výskum.

1. VÝCHODISKÁ HABOVŠTIAKOVHO KONFRONTAČNÉHO VÝSKUMU SLOVENSKEJ NÁREČOVEJ LEXIKY V CELOSLOVANSKOM KONTEXTE

V súvislosti s poznávaním slovnej zásoby slovenských (ďalej v skrátenej podobe „slov.“) nárečí a ich diferenciácie Anton Habovštiak (1975a, s. 75) opakovane konštatoval: „Slovenskú nárečovú diferenciáciu si nemožno všímať izolovane, ale v súvislosti s členením a vývinom slovnej zásoby v ostatných slovanských jazykoch, najmä však s tými jazykmi, s ktorými slovenčina bezprostredne súvisí.“ Považoval za prirodzené, že mnohé slová, ktoré sú rozšírené v slov. nárečiach, nachádzajú paralely v nárečiach susedných slovanských (ďalej slovan.) území, ale často aj v iných slovan. jazykoch, keďže ide o lexémy tvoriace súčasť celoslovanskej lexiky; porovnaj napr. západoslovenské (ďalej zsl.) *okno*, známe v iných západoslovanských (ďalej zslovan.), východoslovanských (ďalej vslovan.) a čiastočne aj v južnoslovanských (ďalej jslovan.) jazykoch, či stredoslovenské (ďalej strsl.) *oblok*, s ktorým sa možno stretnúť aj v jslovan. makroareáli (Habovštiak 1975a).

Autor pri konfrontačnom výskume čerpal jednak zo zistení z kartografického spracovania lexiky slov. nárečí, predstaveného v *Atlase slovenského jazyka* (ďalej ASJ), jednak z údajov prezentovaných v *Slovanskom jazykovom atlase* (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas; ďalej OLA) (Habovštiak 1993). V súvislosti so spomenutými atlasmi doplníme, že A. Habovštiak bol súčasťou autorského kolektívu podieľajúceho sa na príprave a vydaní *Atlasu slovenského jazyka 1 a 4* (1968, 1984), pričom osobitne treba zdôrazniť jeho autorstvo v prípade štvrtého zväzku, v ktorom bola kartograficky spracovaná lexika slov. nárečí. Okrem toho pôsobil viac ako 30 rokov v medzinárodnom komitáte pre Slovanský jazykový atlas ako stály zástupca Slovenska. Vystupoval tu ako člen redakčnej rady v rámci foneticko-gramatickej i lexikálno-slovotvornej série, v prípade lexikálno-slovotvorného spracovania materiálu sa ako autor i spoluautor podieľal na príprave vybraných nárečových máp; porov. mapy č. 56 „pohánka“, č. 67 „kosit“, č. 73 „mlátiť cepom“ v OLA 4 (2012).

ASJ prezentuje nárečovú diferencovanosť jedného národného jazyka – slovenčiny, zatiaľ čo OLA ponúka kartografické spracovanie nárečovej diferenciácie všetkých slovan. jazykov. Ako A. Habovštiak (1993) objasňuje vo svojej monografii, využitie údajov prezentovaných v ASJ v rámci konfrontačných analýz súviselo aj s kvantitou a kvalitou kartograficky spracovaného materiálu, vyplývajúcou z väčšej hustoty bodovej siete. V prípade ASJ sa robil výskum v 335 domácich lokalitách, zatiaľ čo pri výskumoch pre OLA sa v rámci slov. územia spracúval materiál iba z 26 lokalít. Takáto riedka sieť môže viesť k absencii rôznych variantov nárečových lexém, najmä tých, ktoré sa vyznačujú výraznou pestrosťou (porov. napr. lexémy *motýľ* či *netopier*). Materiál spracovaný a kartografovaný v OLA dával autorovi priestor na detailnejšie analýzy nárečovej lexiky, charakterizovanej výraznou slovo-

tvornou členitosťou, dopĺňané slovotvornými i hláskoslovnými osobitosťami zohľadnenými a interpretovanými v publikovaných výskumoch (Habovštiak 1993).

Prípravou na spracovanie materiálu tak pre ASJ 4, ako aj pre lexikálno-slovo-
tvorné zväzky OLA boli aj jeho viaceré parciálne štúdie a príspevky, v ktorých si
všimol problematiku lexikálnej diferencovanosti nielen v hraniciach slov. jazyka, ale
aj na území ostatných slovan. jazykových areálov. Materiál získavaný dotazníkovým
výskumom pre OLA bol vydávaný v špeciálnych zborníkoch *Obščeslavianskij lin-
gvištičeskij atlas. Materialy i issledovanija*, v ktorých sa od roku 1965 publikovali
príspevky z oblasti lingvistickej geografie s dôrazom na teoreticko-metodologické
otázky i predbežné zistenia a zovšeobecnenia (Habovštiak 1993; OLA.MI 1965,
s. 3); do týchto zborníkov opakovane autorsky prispieval aj A. Habovštiak.

Autor v súvislosti s bádateľskými motívmi konštatuje: „Jazykovo-zemepisné
výskumy a kartografické spracovanie lexikálnej diferencovanosti slovenských náre-
čí v Atlase slovenského jazyka 4 (Habovštiak 1984) ako aj viacročná spolupráca na
Slovanskom jazykovom atlase (OLA) boli pre nás impulzom i bohatým žriedlom pri
spracúvaní lexikálnej, resp. lexikálno-sémantickej diferencovanosti viacerých slov
nielen v slovenských nárečiach, ale aj v širšom slovanskom kontexte“ (Habovštiak
1993, s. 17). Vo svojich analýzach však čerpal údaje aj z iných dialektologických
výskumov; porov. napr. výskum zameraný na lexikálne členenie pomenovania mo-
týľa v slovan. jazykoch (Habovštiak 1974a), kde autor o. i. využil aj údaje z výsku-
mu V. Vážneho z roku 1955 analyzujúceho názvy niekoľkých druhov denných i noč-
ných motýľov z 898 slovenských lokalít. Priama účasť na týchto výskumných akti-
vitách podnietila autora k analýzam príčin nárečovej, predovšetkým lexikálnej čle-
nitosti, ako aj problematiky pôvodu slovenčiny. Výskumné zistenia mali zároveň
upozorniť na dôležité miesto jazykového zemepisu v slavistickom výskume, najmä
v súvislosti s poznaním spoločného lexikálneho východiska slovan. jazykov a me-
dzislovanských lexikálnych vzťahov (Habovštiak 1993).

Priestorom na sumarizáciu, interpretáciu a zovšeobecnenie údajov z početných
Habovštiakových konfrontačných výskumov, publikovaných od roku 1958 v domá-
cich i zahraničných zborníkoch (napr. *Studia Academica Slovaca*, *Obščeslavianskij
lingvištičeskij atlas. Materialy i issledovania*) a vo vedeckých časopisoch (*Sloven-
ská reč*, *Jazykovedný časopis*, *Kultúra slova*, *Slavia – časopis pro slovanskou filolo-
gii*, *Magyar Nyelvjárások* a i.) v slovenskom, ruskom (ďalej rus.), českom (ďalej
čes.) a maďarskom jazyku, sa stala monografia *Zo slovensko-slovanských lexikál-
nych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* (1993). Autor v nej pracoval
predovšetkým s celoslovanským jazykovým materiálom, na ktorého kartografickom
spracovaní sa priamo podieľal a ktorý bol následne zaradený do jednotlivých zväz-
kov OLA, ako aj s lexikálno-sémantickým materiálom určeným pre *Atlas slovenské-
ho jazyka 4* i na jeho ďalšie plánované kartografické spracovanie (Habovštiak 1993,

s. 17 – 18). Spomenutá monografia predstavuje zvolenú problematiku najkomplexnejšie, hoci odkazy na slovensko-ínoslovanské (poľské [ďalej poľ.], ukrajinské [ďalej ukr.], rusínske, české a i.) jazykové kontakty sa v rôznej miere a z aspektu rôznych jazykových rovin objavujú aj v iných Habovštiakových štúdiách, venovaných napríklad vplyvu kolonizácií a kolonizačných prúdov na vývin slov. nárečí (vrátane oravskej nárečovej oblasti) (Habovštiak 1958, 1962a, 1962b), jazykovému vývinu a jazykovým kontaktom na slovensko-poľskom pohraničí v oblasti Oravy včítane ich vplyvu na miestnu toponymiu (Habovštiak 1970, 1975b, 1979), analýze pôvodu a rozšírenia vybraných lexém v slov. nárečiach (porov. napr. údaje pri analýze pôvodu a rozšírenia lexémy *prr'* v slovenčine [Habovštiak 1972]) či výskumu enklávnych slov. nárečí, napr. nárečia Gornej Mitropolie v Bulharsku, kde poukázal na vplyv bulharčiny (ale aj iných, neslovanských jazykov) na miestnu nárečovú lexiku (Habovštiak 1968).

2. VYMEDZENIE A CHARAKTERISTIKA ZÁKLADNÝCH TEMATICKÝCH OKRUHOV VÝSKUMU

Na základe analýzy, predstavenej na ploche dvanástich kapitol súhrnnej monografie z roku 1993, môžeme vyselektovať päť tematických okruhov významných z hľadiska konfrontačného výskumu lexiky slov. nárečí a nárečí iných slovan. jazykov, ktorých obsah a prínos sa pokúsime stručne priblížiť na nasledujúcich riadkoch:

1) lexika slovenských nárečí vo vzťahu k lexike iných slovanských nárečí na krajných póloch osi (*jazykovezemepisná nediferencovanosť* (resp. *minimálna diferencovanosť*) – *maximálna diferencovanosť* a jej príčiny;

2) najstaršie dichotomické členenie lexiky slovenských nárečí a jej mladšia vrstva v slovanskom kontexte;

3) slovenská nárečová lexika odkazujúca na západoslovanský lexikálny charakter národného jazyka a na lexikálne vzťahy s južnoslovanským a východoslovanským jazykovým makroareálom;

4) najstaršie lexikálne prevzatia neslovanskej proveniencie a neskoršia slovná zásoba súvisiaca s valaskou kolonizáciou;

5) lexikálne osobitosti slovenčiny analyzované v konfrontácii s inými slovan. jazykmi.

2.1. LEXIKA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ VO VZŤAHU K LEXIKE INÝCH SLOVANSKÝCH DIALEKTOV Z HĽADISKA MIERY DIFERENCOVANOSTI

A. Habovštiak (1973d, s. 75) hovorí o lexike slov. nárečí vo vzťahu k jazykovému zemepisu ako o istom celku, charakterizovanom „celým radom lexikálnych zvláštností typických iba pre slovenčinu“, pričom „vzájomná spätosť jednotlivých

slovenských nárečových skupín je dokonca užšia ako v oblasti hláskoslovnia a tvaroslovnia“. Na druhej strane dodáva, že v celoslovanskom kontexte poukazuje lexika slovan. nárečí „na vzájomný vzťah jednotlivých slovanských jazykov, ktorý je vo viacerých prípadoch vlastne rezíduom staršieho stavu ešte z čias tzv. praslovančiny“ (Habovštiak 1973d, s. 77). Pri analýze jazykovo-geografickej nediferencovanej (resp. len minimálne diferencovanej) lexiky slov. a slovan. nárečí, ktorá je prezentovaná práve praslovanskou (ďalej psl.) lexikou, tvoriacou základ lexikálneho fondu všetkých slovan. jazykov, sa A. Habovštiak opiera o zistenia F. Kopečného (1964), podľa ktorého zo všeslovanskej slovnice zásoby, obsahujúcej takmer 2000 lexém, ktoré sú v slovan. jazykoch buď úplne totožné, alebo čiastočne modifikované z formálneho a zo sémantického hľadiska, je najviac slov v slovenčine (popri „srbochorvátčine“ a macedónčine) (Habovštiak 1993, s. 22). Podľa Habovštiakovho výskumu ide sémanticky o pomerne rôznorodý súbor lexém, patriacich do rôznych lexikálno-sémantických skupín, a to najmä do skupiny slov bezprostredne súvisiacich so životom človeka (príbuzenské vzťahy – *otec, sestra, nevesta, zať* a i., časti ľudského a živočíšneho tela a biologické procesy – *hlava, oko, čelo, šija, život* a i., názvy potravín, jedál a nápojov – *mäso, med, soľ, voda* a i.), s prírodou (názvy rastlín a zvierat, napr. *breza, dub, tráva, ovos, býk, ovca, had*; názvy terénnych a prírodných útvarov, nerastov a rozmanitých látok – *rovina, kameň, pole, zlato* a i.; názvy súvisiace s časom, oblohou, počasím – *deň, večer, slnko, sneh* a i.) a s názvami rozmanitých vecí (*cepy, lopata, kôš, pec* a i.). Taktiež sem patria lexémy s charakterom abstraktných slov (*dobro, duša, sláva, šťastie* a i.), prídavných mien vyjadrujúcich vlastnosti a vzťahy (*biely, bosý, hriešny, bratov* a i.), rôznych slovičiek (pomenúvajúcich biologické a fyziologické činnosti človeka a živočíchov – *rodiť, jesť, žiť, lietat*; psychický život človeka – *kričať, báť sa, radosť sa*; pracovné procesy – *dojtiť, kopať, piecť* a i.) a neohybných slovných druhov (príslovky – *ďaleko, málo, nazad, večer*; väčšina predložiek a spojok) (Habovštiak 1993, s. 22 – 24, 1981, s. 62 – 63). V prípade lexikálno-sémantického okruhu *názvy rastlín a živočíchov* však autor upozorňuje na značnú hláskoslovnú a vo väčšine prípadov aj slovotvornú členitosť v rámci slovan. jazykov, ako to o. i. dokumentuje analýza lexémy *kukučka* (*Cuculus canorus*) s koreňom *kuk-*, napr. *kukawa* (lužicky; ďalej luž.), *kukavica* (bulharsky; ďalej bulh.), *kukulka* (poľ.), *kukačka* (čes.), *kukuša* (rus.), *kukuk* (poľ., luž.) a i. (Habovštiak 1993, s. 134 – 135, 1973a, s. 191).

V časti celoslovanskej lexiky konštatuje osobitosti v sémantickej členitosti, ktorá môže byť v jednotlivých jazykoch minimálna, ale v celoslovanskom kontexte často výrazná, ako to dokladuje v prípade adj. *chudý* (*chudjъ*), v slov. nárečiach najmä „nemajúci sadla, tuku“, v iných slovan. jazykoch aj „pustnúci, rozpadajúci sa“ (o bydlisku), „chudobný, nemajetný“, „zlostný, nahneváný“, „pôstny“ a i. (Habovštiak 1993, s. 25). V súvislosti so stabilitou lexiky slov. a iných slovan. nárečí stojí

za zmienku aj zistenie, že niekedy je v jednom slovan. jazyku rozšírené iba jedno slovo psl. pôvodu, zatiaľ čo v inom sa používajú aj odlišné nárečové slová. V rámci slovenčiny uvádza ako príklad jednotné celoslovenské *dúha/duha* (oblúk farieb vznikajúci lomom slnečných lúčov v daždi), ktoré porovnáva so stavom v poľštine, kde sa popri slove *doga* vyskytujú i slová *tęcza*, *pijawa*, *pręga* a pod. Z hľadiska porovnávania stability lexiky slovenčiny a iných slovan. jazykov ide o prípad, „keď sa lexika slovenských nárečí javí ako jednotná v pomere k nárečovo diferencovanej lexike iného slovanského jazyka“ (Habovštiak 1973d, s. 76). Opačný prípad prezentuje diferencovanosť názvu *rasca* v slovenčine (*rast*, *rost'a*, *rosca*, *raška*, *kmín*, *kmínok*,...) v opozícii k jednotným názvom v iných slovan. jazykoch, utvorených od latinského základu *Cuminum* (Habovštiak 1993, s. 25 – 26, 1973d, s. 76).

Autor hovorí aj o tzv. minimálnej lexikálnej členitosti, keď sa na pomenovanie istého denotátu používajú iba dve lexémy, resp. názvy utvorené z dvoch rôznych koreňov, ktoré utvárajú na slovan. území dva výrazné makroareály, ako je to v prípade lexémy *jarabica* a jej variantov vo väčšine slov. nárečí a v jslovan. jazykoch, na rozdiel od ostatných slovan. jazykov s názvami utvorenými z koreňa *kur-* (*kuropatka*, *kurotwa* a pod.) (Habovštiak 1993, s. 26). Podobný stav charakterizuje aj lexému *kukučka*, s koreňom *kuk-*, charakteristickým pre vslovan. jazyky, časť zvslovan. jazykov a jazyky na Balkáne, a s koreňom *žezg-*, rozšíreným predovšetkým na súvislej oblasti bieloruských (ďalej brus.) a ukr. nárečí (Habovštiak 1973a) vrátane najväčšej časti rusínskych nárečí severovýchodného Slovenska, kde vytvára pomerne súvislú líniu od ukr. hraníc až po obec Cigel'ka na severozápad od Bardejova s podobami *zû-/zôzûl'a* (proti *kukúčka*, *kukôyka* a i.) (Latta 1991, mapa 326).

Podnetné je aj Habovštiakovo konštatovanie neprítomnosti niektorých všeobecne rozšírených lexém vo vybraných geograficky ohraničených rajónoch a mikrorajónoch s odlišným názvom, ako to dokumentuje lexéma *kršiak* vo význame ‚jas-trab‘ v niekoľkých obciach Zvolenskej župy (Habovštiak 1981). Prítomnosť lexém rozšírených na geograficky ohraničenom slov. území môže poukazovať aj na súvis s inými slovan. jazykmi, najmä s bezprostredne susediacimi, resp. s tými, ktoré boli so slovenčinou v historickom kontakte. K takýmto slovám patrí napríklad slovo *test'* (otec manželky), v slov. nárečiach známe výhradne v oravskej oblasti a čiastočne na Záhorí, no zato bežne rozšírené v mnohých iných slovan. jazykoch vrátane susednej poľštiny (*cieść*, *teść*) (Habovštiak 1981, s. 64). Takéto nárečové mikrorajóny sú známe aj v celoslovenskom kontexte.

V prípade maximálne diferencovanej lexiky slov. a slovan. nárečí A. Habovštiak (1993) pozoruje výraznú členitosť v lexike tvoriacej súčasť novej vrstvy slov, utvorenej z lexém cudzieho pôvodu; porov. napr. názvy zatváracieho špendlíka, sporny, zápinky v slov. nárečiach – *zicherhajcka*, *zicherka*, *sicherhec* a i., z nem. *sicher* ‚istý, bezpečný‘, *Sicherheit* ‚bezpečnosť, istota‘ (Habovštiak 1993, s. 138). Mimo-

riadnu lexikálnu pestrosť nachádza pri pomenúvaní častí istého nástroja či zariadenia (na rozdiel od názvu celého objektu s jednotnou podobou na celom území), čo dokladá rôznymi podobami názvu časti krosien, na ktorej sú zavesené nitelnice (*obvrtáčky, škripce, kačky, kotuľky* a i.), a názvami zo živočíšneho sveta, prameniacimi z ľahostajného (napr. názvy motýľov) či negatívneho postoja (napr. pri názvoch zle vyvinutého prasat'a – *ňepodarča, zákrpok* a i.) alebo z pozitívneho postoja človeka k objektu (napr. *skorocel' – kolociar, kovocer, babe lisce, madraguľa, belijovo listki* (a i.) či *kyslička – zajačia šľava, kislá d'atelina, konský štiav, kukučkina kapusta* (a i.) pre ich liečivý účinok) (Habovštiak 1993, s. 139 – 142, 1980, s. 108 – 109). Frekvencovanú skupinu slov s mimoriadne bohatou jazykovozemepisnou členitosťou nachádza aj v kategórii tzv. tabuových slov, ktoré pomenúvajú obávané bytosti alebo rastliny s magickou mocou, napr. názvy *zmije, medveďa, jašterice, netopiera, imela* či *paprade*. Tieto názvy charakterizujú hláskoslovné i slovotvorné odlišnosti vrátane výraznej deformácie slovného základu, čo autor dokumentuje napríklad prostredníctvom názvu *škvora* v slov. nárečiach: *ucháč, chucholák, charcholak, kikuláš* a i. (Habovštiak 1993, s. 147). Autor sa dopracoval k pozoruhodnému zisteniu, podľa ktorého je „maximálna diferencovanosť istých názvov (...) neraz charakteristická iba pre časť slovanského územia“, ako to dokladujú názvy *netopiera* a *motýľa* predovšetkým v zsl. jazykoch či názov *borievky obyčajnej* vo vsl. jazykoch (Habovštiak 1993, s. 169).

Pri ozrejmovaní príčin lexikálnej diferencovanosti slov. nárečí s osobitným zreteľom na slovenčinu poukazuje A. Habovštiak (1993) na súvislosť binárneho členenia najstaršej lexikálnej vrstvy v slovenčine (*raž/žito, spiepa/kura, prst/palec, borovica/sosna, žito/pšenica* a i.) s lexikálnou diferencovanosťou praslovančiny a s dvojsmerným príchodom prapredkov Slovákov; z juhovýchodu a zo severu či severovýchodu. Základné trichotomické členenie slov. nárečí dáva do súvisu s presunom prapredkov Stredoslovákov z juhu na sever a ich vsunutím medzi oblasť západného a východného Slovenska, pričom touto migráciou vysvetľuje aj niektoré (hláskoslovné, tvaroslovné i lexikálne) zhody medzi západoslovenskými a východoslovenskými (ďalej vsl.) nárečiami, pri ktorých predpokladá genetickú súvislosť a utváranie sa na základe substrátu zsl. typu, a špecifickosť srsl. nárečí, výraznú aj z lexikálnej stránky (Habovštiak 1973d). Ako ďalej dopĺňa (Habovštiak 1993, s. 170 – 171), na vydelenie slov. jazykovej oblasti vplývali aj geomorfologické osobitosti nášho územia a na podobu a vývin lexiky slov. nárečí i prísuny cudzieho (nemeckého, chorvátskeho a iného) obyvateľstva, kontakty s maďarským, poľským a ukrajinským etnikom, rôzne cesty a formy preberania názvov nových reálií, vo vybraných prípadoch aj krajovo variantné názvy častí predmetov/nástrojov, ako aj rozmanité psychické činitele spojené s jazykovým stvárnením mimojazykovej reality.

2.2. NAJSTARŠIE DICHOTOMICKÉ ČLENENIE LEXIKY SLOVENSKÝCH NÁREČÍ A JEJ MLADŠIA VRSTVA V SLOVANSKOM KONTEXTE

V rámci najstaršieho dichotomického členenia lexiky slov. nárečí autor poukazuje na významný zväzok lexikálno-sémantických izoglos, ktoré rozdeľujú slov. územie na dve oblasti, a to na a) juhozápadoslovenskú oblasť, ktorá zahŕňa nárečia Bratislavskej a Nitrianskej stolice, dolnej polovice Trenčianskej stolice, Turiec, Hont, časť Novohradu a Zvolenskej stolice, a b) severovýchodoslovenskú oblasť, reprezentujúcu nárečia Oravy, Liptova, časti Zvolenskej stolice, Novohradu, celého Gemera a východného Slovenska (Habovštiak 1993, s. 28 – 29). Toto binárne členenie sa dotýka viacerých lexikálno-sémantických skupín slov, a to názvov obilnín a niektorých pomenovaní z botanickej oblasti (typu *raž/žito*, *žito/pšenica*, *borovica/sosna*), názvov zo živočíšnej oblasti (typu *sliepka/kura*, *moriak/pul'ka*, *jazvec/borsuk*, *paprč*, *paprčka/ratica*, *plznut'/lienit' sa* a pod.), názvov z oblasti prírody (*kálna/mútna* (voda), *oblak* (strsl. i *mračno*)/*chmára*, *studená/zimná* (voda), *vlažná/letná* (tekutina) a pod.), názvov vecí (*ohreblo/potiesk*, *tiesk*, *praslica/kúdel'* a pod.), názvov odkazujúcich na fyzický a spoločenský život človeka (*prst/palec*, *žobrák/d'ad*, *plešina/lisina*, *horní/višní* a pod.), ako aj niektorých prísloviak (*akurát/práve*, *na-späť/nazad*) (Habovštiak 1993, s. 29 – 30, 1981, s. 65 – 66).

Z celoslovanského aspektu je významné konštatovanie presahu týchto lexikálnych javov za hranice Slovenska do susedných i vzdialenejších slovan. jazykov, ako to autor ilustruje na príklade izolexy *raž/žito* (Habovštiak 1993, 1981); juhozápadoslovenská podoba *raž* (a jej varianty) presahuje podľa jeho zistení na Moravu, Balkán a do rus. nárečí, podoba *žito* je okrem severovýchodného Slovenska rozšírená aj v ukr., brus., luž. a čes. nárečiach. A. Habovštiak pri viacerých dvojiciach zdôrazňuje ich nadväznosť na lexikálnu diferencovanosť praslovančiny a odzrkadľovanie dichotomického členenia psl. základu lexiky slovenčiny i ostatných slovan. jazykov, čo bližšie analyzuje na dvojici *borovica/sosna*. Uvedená dvojica poukazuje na osobitné postavenie slov. územia v slovan. jazykovom priestore, keďže ním prechádza kľúčová psl. izolexa *borъ/sosna* (Habovštiak 1993, s. 34; pozri aj ASJ 4 1984, s. 52). Autor upozorňuje na významnosť dichotomického členenia aj zo širšieho slovan. hľadiska; ide totiž o javy, ktoré boli nárečovo diferencované už v praslovančine. Cez územie dnešného Slovenska teda vedie hranica niektorých starých psl. nárečových rozdielov, pričom dôležitú úlohu tu zohrali aj mimojazykové činitele. Autor predpokladá, že práve príchod Slovanov v dvoch hlavných prúdoch, ako aj ich usadenie sa v Západoslovenskej a vo Východoslovenskej nížine viedli k dichotomickému členeniu slov. nárečí na dva areály, rozlíšené izolexami typu *borovica/sosna*, *raž/žito*, *sliepka/kura* a pod., pričom o starobyľom charaktere tohto členenia slov. nárečí autora utvrdzujú aj archeologické nálezy z nášho územia (Habovštiak 1993, s. 36).

Dichotomické členenie slov. nárečí na dva makroareály „odzrkadľuje teda dávne rozdiely medzi dvoma kolonizačnými prúdmi starých Slovanov, predkov dnešných Slovákov, a lexikálnu diferencovanosť praslovančiny“ (Habovštiak 1993, s. 36).

Analýza mladšej vrstvy lexiky slov. nárečí v slovan. kontexte priviedla autora k členeniu slov. nárečí v odlišnej podobe ako v prípade najstaršej slov. lexiky. A. Habovštiak tu hovorí o severozápadnej oblasti, vytváranej západným Slovenskom spolu so severným stredným Slovenskom, a o juhovýchodnej oblasti, ktorá zahŕňa východné Slovensko, Gemer, časť Zvolenskej stolice a Novohrad. Z hľadiska pôvodu slovnej zásoby sa tu vyskytuje nielen vrstva domácich slov (*hladní/lační, izba/chiža,...*), ale v juhovýchodnej oblasti aj silná vrstva slov cudzieho (najmä maďarského) pôvodu (*fajka/pipa, tabak/dohán, bocian/goľa* a pod.) (Habovštiak 1993, s. 37 – 38).

Názvy novších reálií v nárečiach slovan. jazykov sú charakterizované výraznejšou jazykovozezempisnou diferenciáciou z lexikálneho, ale aj zo slovotvorného a z hláskoslovného hľadiska (na rozdiel od najstaršej vrstvy slovan. lexiky) a zároveň vytvárajú jazykovozezempisné areály rôznej veľkosti. Ako príklad autor uvádza analýzu názvov dvoch plodín – *pohánky* a *zemiakov*, ktoré rôzne slovan. národy začali pestovať v odlišných obdobiach a ich prisun do týchto krajín bol sprostredkovaný rozličnými cestami i viacerými jazykmi. Na ilustráciu priblížime lexikálno-sémantickú charakteristiku *pohánky*, hoci lexikálne, slovotvorne i hláskoslovne rozmanité podoby by nepochybne ponúkla aj analýza názvov *zemiakov* (podrobnejšie pozri najmä Habovštiak 1973c; OLA 4 2012, s. 204 – 205; ASJ 4 1984, s. 77). Výskum poukázal na to, že názov *pohánky* prenikal na územie slovan. jazykov prostredníctvom rôznych národov. Súvislosť s Gréckom autor nachádza pri názvoch v rus., ukr. a brus. nárečiach (*grečka, greca, grečicha, hrečka, hryka* a i.); na litovské prostredníctvo poukazujú sporadické názvy v poľštine (*lytefka, letefka*); tatársky vplyv naznačuje pri názvoch z vsl. a poľ. nárečí (*tatarka, taterka*). Názov *pohánka* v zsl. a strsl., moravských a čes. nárečiach poukazuje na sprostredkovanie obilniny pohanmi; z nem. *Heidekorn* sú prevzaté názvy v lužičtine (*hejda, hejduška*), srbcine a chorvátčine (*hejda*) a v slovinčine (*ajda, hajda*); s tureckým slovom *helda* zase súvisia názvy s koreňom *hel-* v srbcine, chorvátčine, macedónčine a bulharčine (*helda, chelda, elda* a i.). Ich sémantická motivácia jednoznačne poukazuje na mimojazykové hospodársko-spoločenské okolnosti prieniku rastliny k Slovanom. Názvy vytvorené zo slovan. lexikálnych základov sú v skúmanom súbore zriedkavé, rovnako ako lexikálne výpožičky z iných jazykov (taliančina, dolná nemčina či maďarčina) (Habovštiak 1993, s. 38 – 43). Analýzou jazykovozezempisnej diferencovanosti názvov plodín mladšieho pôvodu autor poukázal na výraznú jazykovozezempisnú členitosť slov mladšej proveniencie, podmienenú aj extralingválnymi činiteľmi.

2.3. ZÁPADOSLOVANSKÝ CHARAKTER SLOVENSKEJ NÁREČOVEJ LEXIKY A JEJ KONTAKTY S LEXIKOU JUŽNO- A VÝCHODOSLOVANSKÉHO JAZYKOVÉHO MAKROAREÁLU

Jazykovozemepisný výskum lexiky slov. nárečí z hľadiska ich vzťahu k trom slovan. makroareálom priniesol niekoľko hodnotných zistení do slavistického bádania a areálovej lingvistiky a zároveň poukázal na špecifické lexikálne vzťahy slovenčiny s inými slovan. jazykmi, vyplývajúce predovšetkým z jej polohy „priamo v centre slovanských jazykov“ (Habovštiak 1973d, s. 80). Pokiaľ ide o zslavan. charakter slovenčiny, ten možno podľa A. Habovštiaka potvrdiť nielen prostredníctvom osobitosti v lexikálnej rovine, ale aj niekoľkými významnými rezíduami jej psl. vývinu, kde zslavan. základ „výrazne vyniká z porovnania výsledkov najstarších psl. zmien v ostatných slovanských jazykoch“ (Krajčovič 1971, s. 28). A. Habovštiak (1993, s. 50 – 53) sústreďuje svoju pozornosť predovšetkým na lexikálnu analýzu, pričom tvrdí, že na zslavan. charakter slovenčiny poukazujú: a) názvy slovan. proveniencie, napr. názvy zo živočíšneho sveta typu *sýkorka*, *pazúry*, *slimák*, *brucho*, ktoré môžu charakterizovať v rámci zslavan. skupiny i vybrané slovotvorné osobitosti, ako je to v prípade názvu *slávik* s príponou *-ik/-ik* namiesto vslovan. a jslovan. podôb typu *solovej*, *slavec*, *slavej*, *slavyj* a i.; b) lexémy vytvárajúce v rámci zslavan. jazykového areálu menšie jazykovozemepisné oblasti, napr. *kanec* ‚samec svine‘ v slov. a čes. nárečiach, *strom* ‚drevnatá rastlina s kmeňom a korunou konárov‘ v slovenčine a češtine a pod.; c) slová cudzieho pôvodu, predovšetkým latinského, grécko-latinského a nemeckého, tvoriace organickú zložku lexiky zslavan. jazykov, napr. *kalamár*, *komora* ‚miestnosť na uskladňovanie potravín‘, *cukor*, *hoblík*, *kufor* či *fajka*.

Časť tejto zslavan. lexiky je známa aj v jazykových areáloch susedných slovan. národov, prípadne vo forme archaizmov aj v iných (vzdialenejších) slovan. jazykoch. Ako príklad môžeme z Habovštiakovho výskumu (1993, s. 54 – 58) spomenúť lexému *pes* (psl. **psъ*), ktorá je typická pre všetky zslavan. jazyky a slovinčinu, no sporadicky sa s ňou možno stretnúť aj v macedónskych (ďalej mac.), srbských (ďalej srb.), chorvátskych (ďalej chorv.), rus. i ukr. nárečiach, hoci pre vslovan. oblasť je príznačný (hláskoslovne variantný) názov *sobaka* a pre jslovan. jazyky zase názvy odvodené zo základu *kuč-* (*kuče*, *kuča*, *kucko* a i.). Podobný charakter má aj slovo *šteňa*, charakterizujúce najmä zslavan. jazykovú oblasť (Habovštiak 1993).

A. Habovštiak ozrejmuje zslavan. jazykový charakter slovenčiny aj prostredníctvom slov s výraznou hláskoslovnou i slovotvornou diferenciáciou, ktorá však nebráni jazykovozemepisnému vymedzeniu zslavan. makroareálu. Robí tak na príklade názvov *netopier* a *motýľ*, ktoré majú napriek svojej hláskoslovnej a slovotvornej rozmanitosti v zslavan. priestore dominantné postavenie (vrátane slov. nárečí, v ktorých sa však objavujú aj iné pomenovania oboch živočíchov; pozri aj ASJ

4 1984, s. 81, 86). Názvy *netopier* a *motýľ* sú v kontraste k situácii vo vslovan. areáli, s dominujúcimi názvami typu *letučaja myš* (a i.) v ruštine a bieloruštine a *kožan* i *(s)koržan* v ukr. a brus. dialektoch a rovnako s prevažujúcim názvom *motýľa* v podobe *babočka* (a i.) vo všetkých troch vslovan. jazykoch, i v jslovan. areáli s odlišnými názvami (*netopier* – *prilep*, *liljak*, *sle:pi miš*, *čoravi miš* a i.; *motýľ* – *peperuga*, *lepir*, *leptir* a i.). Zároveň však dopĺňa, že zslovan. názvy *netopiera* a *motýľa* čiastočne prenikli aj do susedných slovan. jazykov (porov. napr. slovin. *netopi:r*, ukr. *nydopyr*, slovin., srb. a chorv. *metul*, *metil*, *mitul* a i., ukr. *motyl*, *mutyl*, *matel* a i., jednotliv. brus. *matyl*, *motyl*) (Habovštiak 1974a, 1974b, 1993; pozri aj OLA 13 2024, s. 99, 273).

V slov. nárečovej lexike však nachádzame aj významné jazykovozemepisné kontakty s jslovan. i vslovan. makroareálom, ktoré vychádzajú z prirodzených geograficko-historických súvislostí. Osobitná pozornosť viacerých lingvistov (napr. S. Czambela, Zdz. Stiebera, Fr. Trávníčka a i.) bola najmä v 1. polovici 20. storočia venovaná slov.-jslovan. jazykovým kontaktom, a to vzhľadom na hláskoslovné, resp. i tvaroslovné osobitosti centrálnej oblasti psl. základu slovenčiny, ktorá sa už na začiatku 9. storočia niektorými javmi odlišovala od zslovan. skupiny a nadväzovala na jslovan. oblasť (Krajčovič 1971; Habovštiak 1987). Upriamujúc pozornosť na lexikálnu rovinu, A. Habovštiak (1993) tvrdí, že susedstvo juhozápadoslovan-skej prabázy slovenčiny s jslovan. oblasťou (najmä do obdobia rozpadu Veľkomoravskej ríše) determinovalo prienik lexikálnych javov typických pre iné zslovan. i jslovan. jazyky, ako to dokumentujú celoslovenské slová *čelo*, *postel'* či *besný*, resp. slov typických pre prevažnú časť slov. nárečí a viaceré jslovan. jazyky (porov. napr. strsl., vsl., slovin. a mac. *mačka* oproti čes. a zsl. *kočka*, poľ. *kot*, rus., brus. *koška*, ukr. *kiška* a i.). Výraznejšie lexikálne súvislosti s jslovan. makroareálom nachádza v lexike známej iba v časti strsl. nárečí. Ide o lexémy ako *oblak* ‚mračno‘ (tak aj v iných jslovan. jazykoch, na rozdiel od podôb *mračno*, *mrak*, *mrok* a i. v zsl. a iných zslovan. nárečiach či *chmara*, *chmura* vo vsl., ale aj v ukr. a brus. dialektoch), strsl. *kečka/käčka* ‚štica, chumáč vlasov‘ (tak aj v slovinčine), v časti strsl. nárečí *junec* ‚mladý býček‘ (s paralelami v slovinčine, srbčine a chorvátčine), sporadické strsl. *maček*, *máčok* ‚kocúr‘ (s paralelami v slovinčine, srbčine, chorvátčine a macedónčine) a i. (Habovštiak 1993, s. 164 – 165). Jazykové súvislosti autor spozoroval aj v slovách latinskej (resp. i gréckej) proveniencie (*cintorín/cmíter/cemíter*, *ruža/ruže*, *križ/kříž/křižna*, *família* a i.), pri lexikálnych prevzatíach z nemčiny (ako napr. zsl. *kíbel*, strsl. i zsl. *vankúš* či juhostredoslovenské *krumple*, *kromple*, ktoré nachádzajú paralely v nárečiach jslovan. jazykov), ale aj v skupine slov karpatskej vrstvy spojenej s valaskou kolonizáciou (*šuta*, *bakeša/vakeša* a i.) (Habovštiak 1993, s. 165, 1987, s. 100 – 103). Autor zároveň zaznamenal aj niektoré sémantické paralely medzi strsl. nárečiami a jslovan. jazykmi, napr. *hora* vo význame ‚súvislý lesný

porasť, dominujúcim aj v bulharčine a macedónčine; *skala* vo význame ,kus kameňa‘ ako v slovinčine či gemerské i slovinské *chvoj/-a* vo význame ,haluz listnatého stromu‘ (Habovštiak 1993, s. 165, 1987, s. 100). Sumarizujúc dopĺňa, že tieto lexikálne zhody a paralely môžu pochádzať zo spoločnej prabázy (*raž, bor/borovi-ca*) alebo zo vzájomného stýkania sa zslowan. a jslovan. makroareálu (*jarabica, mačka*) a rovnako aj z mladšieho obdobia v rámci špecifických hospodársko-spoločenských podmienok a spolužitia Slovákov i jslovan. národov v Rakúsko-Uhorsku (*krumple, kromple* a i.) (Habovštiak 1993, s. 166, 1973c, s. 73, 75).

A. Habovštiak svojím konfrontačným výskumom prispel aj k podrobnejšiemu poznaniu súvislostí medzi lexikou slov. nárečí (s akcentom na vsl. oblasť) a vslovan. jazykmi, resp. s ich časťou. Na kontakty slovenčiny a zslowan. makroareálu s časťou vslovan. areálu odkazujú slová ako *ropucha*, slov. i poľ. *kapusta, cap* (v rámci karpatského areálu v časti ukr. nárečí, ale aj v niektorých jslovan. lokalitách; Habovštiak 1987), severostredoslovenské *kura*, strsl./vsl. *kačka*, na severovýchodnom Slovensku aj sloveso *brechať*, rozšírené i v bieloruštine a v okrajových rajónoch rus. a ukr. nárečí. Iba v časti slov. a čes. nárečí a na okraji ukr. nárečí zaznamenáva A. Habovštiak slová *rumigať* ,chrúmať‘, *ratica* ,paznecht na kravskej nohe‘, vo východnej polovici slov. nárečí a v časti ukr. nárečí lexému *jarec* vo význame ,jačmeň‘. Úzku spätosť vidí najmä medzi slovenčinou a ukrajinčinou i bieloruštinou, pričom ako spojovací článok medzi spomínanými jazykmi vystupuje poľské jazykové územie. Analýza lexikálneho materiálu zároveň ukázala, že na jazykové kontakty s vslovan. makroareálom odkazujú jednak lexikálne osobitosti vsl. nárečí, jednak slová zo strsl. a zsl. nárečového makroareálu (*klať, kura*), ako aj vybrané lexémy rozšírené na celom území Slovenska (*suka, chvost, srst*) (Habovštiak 1993 s. 166 – 167).

2.4. NAJSTARŠIE LEXIKÁLNE PREVZATIA NESLOVANSKEJ PROVENIENCIE A NESKORŠIA SLOVNÁ ZÁSoba SÚVISIACA S VALASKOU KOLONIZÁCIou

V tematickom okruhu venovanom lexike nedomáceho pôvodu A. Habovštiak (1993) najprv analyzoval najstaršie lexikálne výpožičky, najmä z latinčiny a gréčtiny. Autor tu ozrejmuje jazykovozemepisné rozšírenie a etymológiu prevzatých slov z okruhov živočíšstva (*jazvec/borsuk, potkan/patkaň*), botaniky (*egreš/puolka/kosmatki, muchienki* a i.; *kmín/rasca/reška, kminek* a i.), kresťanskej terminológie, kultu a kresťanského života (*cintorín/cintor, cinter, cmiter/cmentarz, cvintar/hřbitov, kladbišče, grobišča* a i.; *nešpori/večiereň, kmotor/kum, biskup/viskup, birmovať*). Svojou analýzou poukázal na prienik týchto lexikálnych prevzatí do jazyka niekdajších obyvateľov Slovenska ešte v predveľkomoravskom období. Dané lexémy zároveň ponúkli možnosť interpretovať niektoré znenia ako lexikálne prevzatia z latinčiny, resp. zo severnej taliančiny (*biskup, birmovať, potkan...*), a nie ako pre-

vzatia preniknuvšie do slovenčiny prostredníctvom maďarčiny, resp. germánčiny (Habovštiak 1993). Kontakty s latinčinou a gréčtinou sú podľa autora dôkazom toho, že predkovia Slovákov „nadväzovali na kultúrnu a hospodársku aktivitu v Európe. Početné slová latinskej i gréckej proveniencie dokazujú, že ‚vstup‘ našich predkov do stredoeurópskeho kultúrneho diania je dávny, predveľkomoravský“ (Habovštiak 1993, s. 167 – 168). Zároveň vyslovil predpoklad, že lexémy neslovanského pôvodu prenikali z veľkomoravského územia aj do iných slovan. jazykov, pričom východiskom ich expanzie bolo veľkomoravské územie (Habovštiak 1993). Tieto zistenia ho priviedli k formulovaniu úloh a prínosu jazykového zemepisu pri vyjasňovaní poznatkov o najstarších lexikálnych výpožičkách, ich rozšírení v rôznych slovan. jazykoch či o mieste, z ktorého sa do týchto jazykov šírili (Habovštiak 1993, s. 114 – 115).

S prevzatou lexikou súvisia aj novšie slová typické pre oblasť karpatského oblúka a spojené s tzv. valaskou kolonizáciou.¹ A. Habovštiak tu upozorňuje na niektoré lexikálne osobitosti slovanskej i neslovanskej proveniencie, ktoré obohatili domácu lexiku po príchode etnicky rôznorodého valaského obyvateľstva, napr. *jafura/hafira* a i. ‚čučoriedka‘, z rum. *afira*; *kuľaša/kuleša* ‚kaša z kukuričnej krupice‘, známe aj v poľštine, v jslovan. a vo vslovan. jazykoch, *kuľastra/kurastra* a i. ‚mle-dzivo‘, ale aj množstvo iných slov rumunského (*bryndza*, *čutora*, *cap*, *strunga*, *redy-kať*, *grapa*, *vakeša* a i.), ba aj maďarského pôvodu (*juhas*, *salaš*, *bojtar*, *chotár*, *chasen*, *oldomáš* a i.) (Habovštiak 1993, s. 118 – 119, 1962b, s. 26). Osobitnú pozornosť venuje analýze slova *cap* ‚samec kozy‘, pôvodne predstavenej v samostatnej vedeckej štúdii (Habovštiak 1985), ktoré sa na našom území rozšírilo do všetkých nárečí a stalo sa aj súčasťou spisovného (ďalej spis.) jazyka, a teda úplne nahradilo pôvodnú slovan. dvojicu *koza* – *kozol* (porov. doklady v 2. zväzku Historického slovníka slovenského jazyka [1992, s. 119]: *smrduty kozel* [Štítnik, 1668], *chlipný gako kozel* [18. stor.]) dvojicu *koza* – *cap* (na rozdiel od súčasného spis. čes., ukr., slovin., bulh. *kozel*, poľ. *koziol*, rus. *koziol*, srb. a chorv. *jarac* a i.^[1]). Lexéma *kozol* (pôvodne *kozel*, z psl. **kozьlbь*) sa však významovým posunom v smere ‚predmet pripomínajúci tvarom capa‘ – ‚podstavec, stojan‘ dochovala v nárečovej variete slovenčiny a zrejme aj v deminutívnej podobe *kozlík* ‚vyvýšené sedlo na voze pre pohoniča‘ (tak aj spis., staršie i *kozol*) a ďalším významovým posunom (‚stojan‘ – ‚na ňom uložená slama‘) pravdepodobne aj vo význame ‚stoh‘ (*kozol slamy*; tak aj spis.) (Králík 2015, s. 295). Aj lexéma *cap* je v slov. nárečiach polysémická, využíva sa pri derivácii (*capina*, *capok/capek*, *capín*) a na rozdiel od slova *kozol* sa často vyskytuje v domácej frazeológii, napr. *pustiť capa do záhrady* (Habovštiak 1985, s. 39). Vý-

¹ Podrobnejšiu analýzu vplyvu danej kolonizácie na zvukovú, morfológickú i lexikálnu rovinu strsl. nárečí (vrátane propriálnej lexiky) ponúka A. Habovštiak v štúdii *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia* (1962b).

sledkom tejto analýzy je zistenie, že slovo *cap*, spojené s valaskou kolonizáciou, je v rámci slovanských i neslovanských jazykov karpatského areálu najrozšírenejšie práve v slovenčine (Habovštiak 1993, s. 123). Analyzovaný jazykový materiál je podľa autora „výrečným svedectvom o pôsobení migračných prúdov na domáci lexikálny fond (na zánik staršieho názvu *kozol*)“ (Habovštiak 1993, s. 168).

2.5. LEXIKÁLNE OSOBITOSTI SLOVENČINY ANALYZOVANÉ V KONFRONTÁCII S INÝMI SLOVANSKÝMI JAZYKMI

V danom výskumnom okruhu A. Habovštiak opisuje lexikálno-sémantické osobitosti slov. nárečí vrátane lexiky, na ktorú už upozornili aj iní bádatelia (*báň, súriť, sobáš, vravieť, bujak, gunár, púpava* a pod.; Habovštiak 1993, s. 124 – 125). Osobitnú pozornosť venuje lexéme *rasca*, ktorá je v tejto podobe charakteristická iba pre slov. nárečia (s výnimkou západného Slovenska s podobami *kmín, stokláška* a časti vsl. nárečí s podobami *kmínek, kmin*; porov. ASJ 4 1984, s. 251, komentár na s. 172), kým pre iné slovan. jazyky sú typické predovšetkým názvy súvisiace s latin-ským *Cuminum* (porov. súčasné spis. čes. *kmín*, poľ. *kmínek*, ukr. *tmin/kmin*, rus. *tmin*, srb., bulh. *kim*, chorv. *kumin*, slovin. *kumina*^[1]). Za pozoruhodnú lexikálno-sémantickú osobitosť slovenčiny, svedčiacu „o svojráznom vývine slovenského lexikálneho fondu“ (Habovštiak 1993, s. 133), považuje prevažne zsl. slovo *lichva* ‚dobytok, statok‘ (pozri ASJ 4 1984, s. 106), v tomto význame známe výhradne v slovenčine (vrátane jej spis. variety), zatiaľ čo v iných slovan. jazykoch má abstraktný význam ‚úžera‘. Opierajúc sa o výklad Š. Ondruša (1969) však hovorí o genetickej súvislosti, spočívajúcej v spoločnom psl. východisku **lichъ* s významom ‚nadbytočný, nadmerný‘, pričom v slov. názve vidí zachovávanie staršieho, konkrétnejšieho významu (Habovštiak 1993, s. 133). Tu je však potrebné doplniť, že význam ‚úrok, úžera‘ je doložený aj v staršej slovenčine (Historický slovník slovenského jazyka II 1992, s. 220; Králik 2015, s. 327). Pozornosť venuje aj lexéme *kukučka*, ktorú v rámci slovan. dialektov charakterizujú iba dva korene (*kuk-* a *žegъz-*) a zároveň výrazná hláskoslovná a slovotvorná variantnosť. Z jazykovozemepisného aspektu je však významné zistenie, že v podobe *kukučka* je táto lexéma charakteristická výhradne pre slovenčinu a okrajové nárečia susedných slovan. jazykov (t. j. pre najvýchodnejšiu časť Moravy a poľ. nárečia južne od Krakova) (Habovštiak 1973a, 1973b, 1993). Analýzou lexikálnych osobitostí slov. nárečí A. Habovštiak poukázal na osobitné postavenie slovenčiny v skupine slovan. jazykov.

3. ZHRNUTIE A ZÁVER

Konfrontačné výskumy Antona Habovštiaka, zamerané na slov. nárečia v celoslovanskom kontexte vo svetle jazykového zemepisu, priniesli do tejto lingvistickej disciplíny, do slov. i inoslovanskej dialektológie, ako aj do iných oblastí slavistické-

ho výskumu niekoľko významných zistení. V prvom rade je potrebné zdôrazniť, že jazykovedec neanalyzoval problematiku lexikálnej diferencovanosti iba v rámci nárečí slovenčiny, ale na celoslovenskej úrovni, čo bolo nevyhnutným predpokladom na objektívne poznanie a hodnotenie lexikálnych osobitostí slovenčiny a jej miesta v skupine slovan. jazykov.

Autor svojimi analýzami, nadväzujúcimi na kartografické spracovanie lexiky slovan. nárečí, opísal a konkretizoval spoločný lexikálny fond dialektov slovenčiny a iných slovan. jazykov, naznačil osobitosti v sémantickej členitosti časti celoslovenskej lexiky a poukázal na špecifiká maximálne diferencovanej lexiky slov. a slovan. nárečí, spojenej s novšou vrstvou slov nedomáceho pôvodu či s tzv. tabuovými slovami. Pri identifikácii príčin lexikálnej diferencovanosti kládol dôraz na hľadanie súvislostí medzi binárnym členením najstaršej slov. lexiky s lexikálnou diferenciáciou praslovančiny a s významnými mimojazykovými faktormi, akými boli napr. migrácia obyvateľstva, reliéf krajiny, kontakty s inými etnikami a pod. Prostredníctvom bádania zameraných na najstaršie dichotomické členenie lexiky slov. nárečí poukázal na vzťah medzi spomenutým členením a odlišnými črtami dvoch historických slovan. kolonizačných prúdov. Dôležité miesto v jeho výskumnej práci patrilo bližšiemu vymedzeniu postavenia slovenčiny a jej dialektov v skupine slovan. jazykov a zároveň poukázaniu na špecifický vývin slov. lexiky i na jej prepojenie s psl. jazykovým východiskom. Analýza lexikálneho materiálu umožnila vymedziť slovenčinu ako jazyk z slovan. typu aj z lexikálno-sémantického hľadiska, poukázala však i na jej svojrázne črty v rámci daného makroareálu a ozrejmla jej lexikálno-sémantické súvislosti a vzťahy s jslovan. a vslovan. jazykmi (s naznačením rôznej intenzity týchto kontaktov vo vzťahu k jednotlivým slov. nárečovým makroareálom), čím vniesla viac svetla aj do problematiky stredovekého osídľovania Európy a intenzity kontaktov medzi jednotlivými národmi. Aj na základe uvedeného sa žiada prízvukovať, že A. Habovštiak pri svojich analýzach často prihliadal na mimojazykové aspekty, s osobitným dôrazom na geomorfologické osobitosti, historicko-spoločenské i psychické zretele, vplývajúce na členitosť slov. a iných slovan. nárečí. Jeho lingvistický výskum prehĺbil poznatky o prenikaní slov cudzieho pôvodu na územie Slovenska a priblížil charakter najstarších prevzatí, ktoré súvisia ešte s predveľkomoravským obdobím a odkazujú na priamy kontakt našich predkov so stredo-európskym kultúrnym priestorom. Autor tiež poukázal na vplyv etnicky zmiešanej valaskej kolonizácie na lexikálny fond slovenčiny, ktorá ho čiastočne modifikovala aj vo vzťahu k iným slovan. jazykom, ako to naznačuje dvojica *koza* – *cap* namiesto dominujúceho inoslovenského *koza* – *kozol* (a i.). Dlhoročné pôsobenie A. Habovštiaka v oblasti kartografického spracovania nárečovej lexiky poukázalo aj na náročnosť tohto procesu vzhľadom na lexikálnu, slovotvornú i hláskoslovnú rozmanitosť slov. i slovan. nárečovej lexiky.

Záverom môžeme konštatovať, že okrem akcentovania miesta jazykového zemepisu v dialektologickom bádani sa A. Habovštiak svojím konfrontačným slavistickým výskumom zaslúžil o dôkladnejšie poznanie dejín vývinu nášho národného jazyka, jeho dialektov a osobitostí ich lexikálneho charakteru v celoslovenskom jazykovom kontexte a, ako to naznačili viaceré jazykové analýzy prihliadajúce na rôzne extralingválne faktory, prispel i k detailnejšiemu poznaniu širšieho kultúrno-spoľočenského pozadia historického vývoja slovenského národa, ako aj iných slovan-ských (i susediacich neslovanských) národov.

Literatúra

- ASJ 4 – HABOVŠTIK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazníky – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1958): Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov. In: *Jazykovedný časopis*, 9/1 – 2, 117 – 138.
- HABOVŠTIK, A. (1962a): Kolonizácia ako jeden z činiteľov pri utváraní nárečí. In: Bělič, J. (ed.): *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 367 – 371.
- HABOVŠTIK, A. (1962b): Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. In: *Jazykovedný časopis*, 13/1, 8 – 27.
- HABOVŠTIK, A. (1968): K charakteristike slovnej zásoby slovenského nárečia v G. Mitropolii (Bulharsko). In: *Slavica Slovaca*, 3/3, 299 – 314.
- HABOVŠTIK, A. (1970): *Oravské chotárne názvy*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo.
- HABOVŠTIK, A. (1972): Pôvod a rozšírenie slova *prt'* v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 37/5, 278 – 281.
- HABOVŠTIK, A. (1973a): Názvy kukučky v slovanských jazykoch. In: *Slovenská reč*, 38/3 – 4, 190 – 194.
- HABOVŠTIK, A. (1973b): Dva nazvanija ptic v slavianskych jazykoch. In: Avanesov, R. I. (ed.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija* 1973. Moskva: Nauka, 22 – 28.
- HABOVŠTIK, A. (1973c): Názov zemiakov v slovanských jazykoch. In: *Jazykovedný časopis*, 24/1, 71 – 76.
- HABOVŠTIK, A. (1973d): Slovensko-inoslovenské lexikálne vzťahy. In: Havránek, B. (ed.): *Česko-slovenské přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. Praha: Academia, 75 – 81.
- HABOVŠTIK, A. (1974a): Lexikálne členenie pomenovaní motýľa v slovanských jazykoch. In: *Slavica Slovaca*, 9/3, 261 – 268.
- HABOVŠTIK, A. (1974b): Názvy netopiera v slovanských jazykoch. In: Mitrev, D. et al. (ed.): *Prilozi. V. 1 – 2*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 117 – 127.
- HABOVŠTIK, A. (1975a): Slovenské nárečia z lexikálneho hľadiska. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 67 – 79.
- HABOVŠTIK, A. (1975b): Slovensko-poľské kontakty v mikrotoponymii Oravy. In: *Slavica Slovaca*, 10/1, 67 – 73.
- HABOVŠTIK, A. (1979): O jazykovom vývine na slovensko-poľskom pohraničí. In: *Jazykovedný časopis*, 30/1, 33 – 39.
- HABOVŠTIK, A. (1980): O názvoch kysličky v slovenčine. In: *Kultúra slova*, 14/4, 107 – 111.
- HABOVŠTIK, A. (1981): Problema proischozdenija slovackogo jazyka s točki zrenija lexiki. In: *Sovetskoje slavianovedenije*, 17/5, 61 – 76.

- HABOVŠTIAK, A. (1985): Lexemy *cap* i *koziol* v slavianskich jazykach. In: Ivanov, V. V. (ed.): *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1982*. Moskva: Nauka, 29 – 40.
- HABOVŠTIAK, A. (1987): Slovenčina a južnoslovanské jazyky. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 95 – 107.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. Bratislava: Veda.
- HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA II. K – N. (1992). Hl. red. M. Majtán. Bratislava: Veda.
- KOPEČNÝ, F. (1964): *Základní všeslovanská slovní zásoba*. 2. vyd. Brno: Ústav jazyků a literatur ČSAV, Etymologické pracoviště.
- KRAJČOVIČ, R. (1971): *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRÁLIK, Ľ. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- LATTA, V. (1991): *Atlas ukrajinských hovoriv Schidnoji Slovaččyny. Naukove i kartohrafične opracuvannya Z. Hanudel', I. Ripka, M. Sopolyga*. Bratislava: Slovacke pedahohične vydavnyctvo – Vidil ukrajinskoji literatury v Priaševi.
- OLA 4 – OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SERIJA LEKSIKO-SLOVOOBRAZOVATELNAJA. VYPUSK 4. SEĽSKOE CHOZIAJSTVO (2012). Hl. red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda.
- OLA 13 – OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. SLAVIANSKOE SLOVO V AREAĽNOM KONTEKSTE (ŽIVOTNYJ MIR) (2024). Hl. red. T. I. Vendina. Moskva: SPB.: Nestor-istorija.
- OLA.MI – OBŠČESLAVIANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS. MATERIALY I ISSLEDOVANIJA (1965). Hl. red. R. I. Avanesov. Moskva: Nauka.
- ONDRUŠ, Š. (1969): Dva slovenské lexikálne archaizmy. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie 10. Štoltcov zborník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 17 – 23.
- ŠTOLC, J. – BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. (1968): *Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: mapy. Časť druhá: úvod, komentáre, materiály*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Internetové zdroje

- [1] <https://slovníky.lingea.sk/> (cit. 18. 11. 2024).

Zoznam skratiek

ASJ – Atlas slovenského jazyka

brus. – bielorusky, bieloruský

bulh. – bulharsky, bulharský

čes. – česky, český

jslovan. – južnoslovanský

mac. – macedónsky

chorv. – chorvátsky

luž. – lužicky, lužický

OLA – Slovanský jazykový atlas (Obščeslavianskij lingvističeskij atlas)

poľ. – poľsky, poľský

psl. – praslovanský

rus. – rusky, ruský

slov. – slovensky, slovenský

spis. – spisovne, spisovný
srb. – srbsky, srbský
strsl. – stredoslovensky, stredoslovenský
ukr. – ukrajinsky, ukrajinský
vsl. – východoslovensky, východoslovenský
vslovan. – východoslovanský
zsl. – západoslovensky, západoslovenský
zslovan. – západoslovanský

Gabriel Rožai

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 51, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: gabriel.rozai@umb.sk

ORCID: 0000-0003-4424-478X

REFLEXIA OSOBNOSTI ANTONA HABOVŠTIAKA PRI INICIOVANÍ ZAČIATKOV PROJEKTU *SLOVNÍKA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ*¹

Miloslav Smatana

SMATANA, M. (2024): Reflection on the Personality of Anton Habovštiak in Initiating the Beginnings of the *Dictionary of Slovak Dialects* Project. In: *Slovenská reč*, 89/2, 123 – 136.

Abstract: The article focuses on the personality of the prominent Slovak linguist and dialectologist Anton Habovštiak, in the context of the beginnings of work on one of the key projects of Slovak dialectology – *Slovník slovenských nářečí* [Dictionary of Slovak Dialects]. It points out the connection and inspirations in solving the theoretical and methodological issues of this work with the principles of a regional dialect research and their application in the subsequent processing of the rich dictionary material, also against the background of the materials of the Bratislava conference on the tasks and problems of Slovak dialectology (1960).

Keywords: Slovak dialectology, dialectal lexicography and lexicology, *Dictionary of Slovak Dialects*, history and development of the dictionary project.

Článok v skratke:

- Príspevok približuje popredného slovenského jazykovedca a dialektológa a jeho zástoj pri príprave koncepcie a raných (iniciálnych) prácach na *Slovníku slovenských nářečí*.
- Poukazuje na spätosť a inšpirácie pri riešení teoreticko-metodologických otázok tohto slovníkového diela s regionálnymi princípmi skúmania nárečí (najmä oravských).
- Predstavuje obdobie, v ktorom sa aj pričinením A. Habovštiaka podarilo získať, zhromaždiť, utriediť a archivovať zásadný nárečový materiál pre ďalšie vedecké (i slovníkové) spracovanie.
- Článok prezentuje viaceré (niekedy i menej známe) jazykovedcove názory a podnety pri hľadaní adekvátnych postupov pri konkrétnom slovníkovom koncipovaní a to nielen na pozadí materiálov bratislavskej konferencie o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie (1960), ale aj v čase aktuálnych príprav ukážkového zväzku slovníka (1970 – 1980), a tiež 1. zväzku celonárodného nárečového diela (1980 – 1994).

1. OSOBNOSŤ ANTONA HABOVŠTIAKA

Zarezonovanie osobnosti Antona Habovštiaka, ktoré sa naplno prejavilo najmä v druhej polovici minulého storočia, bolo v danom období výrazné a neprehliadnuteľné. Zreteľne sa prejavilo vo viacerých sférach spoločenských odvetví ako fenomén v oblasti autorských, bádateľských, vedeckých, spoločenských či iných dimenzií. Výrazná individualita s večným prívlastkom oravský rodák a rodolub, v priestore slovenskej – širšie aj

¹ Článok bol vypracovaný s podporou grantu VEGA 2/0114/22 *Slovník slovenských nářečí IV*.

slovanskej – lingvistickej obce, známy renomovaný dialektológ a slavista, vo vnímaní čitateľskej verejnosti vychýrený a uznávaný autor mnohých rozprávkových kníh, povestí a v neposlednom rade aj beletristicky spracovaných osudov svojich krajanov.

Aj keď bola Habovštiakova výskumná a organizačná práca v rámci jazykovedy značne rozsiahla a orientovaná na viaceré oblasti, prevažovala v jeho bádateľskom záujme dialektológia. Vedcovu dominantnú spätosť s touto jazykovednou disciplínou v jednom zo svojich textov výstižne vystihol Ivor Ripka: „Anton Habovštiak a dialektológia predstavujú dva neoddeliteľne späté pojmy... Bez vedeckého vkladu Antona Habovštiaka si nemožno predstaviť súčasnú slovenskú dialektológiu; bez celoživotného koncentrovaného záujmu o slovenské nárečia by jubilant nebol sám sebou“ (Ripka 1994, s. 286). Celoživotná bilancia Habovštiakovho diela jednoznačne potvrdila, že „tento záujem sa v priebehu dlhoročnej bádateľskej činnosti reflektoval v širokom výskumnom diapazóne“ (s. 286).

2. ŽIVOTNÉ MÍLNIKY JAZYKOVEDCA A PROZAIKA

Pre plastickejšiu predstavu o Habovštiakovom prínose k formovaniu fenoménu „slovenský nárečový slovník“ je užitočné hľadiť na jazykovedcovu životnú púť cez prizmu najdôležitejších a najvýraznejších období jeho života. Zhrnujúco a koncízne možno hovoriť o troch hlavných obdobiach:

- 1) roky štúdia a začínajúceho vedeckého rastu (1938 – 1951);
- 2) obdobie etablovania sa (ako vedca i spisovateľa), intenzívnych vedeckých bádání a ich zúročení na domácej i zahraničnej pôde (1952 – 1990) a
- 3) završovanie odbornej vedeckej (jazykovednej/dialektologickej) a spisovateľskej činnosti a rôznych spoločenských aktivít (1991 – 2004).

Charakteristickými prejavmi, ktoré ho v naznačených obdobiach sprevádzali a vytvárali míľniky jeho príznačných počinov a činností, bola najmä neoddeliteľná spätosť k Orave, keď rodný kraj – ako východisko vedeckého bádania i spisovateľských aktivít – formoval jeho subjektívny profil jazykovedca a prozaika. Popri tom to boli jazykovedné, predovšetkým dialektologické počiny reflektujúce Oravu v celoživotnom diele, intenzívny výskum lexiky (doma i v zahraničí) spätý s náročnými spôsobmi získavania výskumného materiálu a jeho spracovania, postupné vyúsťovanie vedeckých bádání v podobe reprezentatívnych publikačných výstupov (*Atlas slovenského jazyka*, *Slovenský jazykový atlas* a *Slovník slovenských nárečí*) a napokon, spoločenský prínos komplexu jeho súborného diela.

3. PRVÉ ŠTÚDIE O ORAVSKÝCH NÁREČIACH A RANÉ VÝSKUMY PRE ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA

Ako je známe, už v 40. rokoch minulého storočia sa A. Habovštiak zaradil medzi bádateľov vykonávajúcich pre *Atlas slovenského jazyka* (ďalej ASJ) základný

terénny výskum nárečí na Slovensku. Svoj výskum začal, pravdaže, v domácom prostredí, čo potvrdzuje našu poznámku o fixnej spätosti s Oravou, zreteľne popretkávanej jeho celým (nielen jazykovedným) dielom. Práve na základe prvých výskumov na Orave vznikli jeho rané štúdie týkajúce sa oravských nárečí. Jozef Štolc sa pri rôznych príležitostiach (napr. Štolc 1960, s. 181) zmienil o vtedajších aktuálnych zásluhách A. Habovštiaka a jeho značnom prínose v rámci dialektologických výskumov na Slovensku v podobe viacerých menších štúdií, ktoré prispeli k lepšiemu poznaniu niektorých javov v oravských nárečiach. Spresnil ich zemepisnú situáciu, priniesol hlbšie poznatky o viacerých hláskoslovných a tvaroslovných zákonitostiach, priblížil vzájomné vzťahy migrácie obyvateľstva na Orave a pod.²

Svoje pracovné tempo a bádateľské nasadenie dokázal primerane zamerať a usmerniť na podstatné zložky vykonávanej výskumnej činnosti s dokonalým a precíznym využitím získaného materiálu z uskutočňovaných terénnych výskumov v rodnom kraji. Získané poznatky a skúsenosti vedel priebežne, ba aj v neskoršom období svojho bádania, zúročiť v monografiách viacerých oravských obcí (napr. Zá-zrivá, Oravská Lesná, Námestovo, Krušetnica, Oravská Polhora, Hruštín, Novot', Oravská Jasenica, Vavrečka, Nižná), do ktorých pripravil kapitoly o nárečiach.³

4. DIALEKTOLOGICKÁ KONFERENCIA V BRATISLAVE (1960)

V roku 1960 vystúpil A. Habovštiak na dialektologickej konferencii *O úlohách a problémoch slovenskej dialektológie* usporiadanej vtedajším Ústavom Slovenského jazyka SAV v Bratislave (ďalej ÚSJ). Podujatie sa uskutočnilo za účasti pracovníkov ÚSJ a akademických i vysokoškolských pracovníkov z dôležitých výskumných dialektologických centier z takmer celého vtedajšieho Československa. Okrem dvoch zásadných referátov a diskusií na tému atlasového spracovania nárečí a ASJ a tému monografického spracovania slovenských nárečí, to bola práve téma približujúca výskum slovnej zásoby slovenských nárečí a slovenský nárečový slovník, ku ktorej A. Habovštiak predniesol hlavný referát. V ňom predstavil i podobu lexikálneho dotazníka pre organizovaný lexikálny výskum na Slovensku, jeho zostavenie a využitie i pre potreby *Slovníka slovenských nárečí* (ďalej SSN), pričom stanovil

² Porov. napr. príspevky *Stredoslovenské ä, ě na rozhraní dolnej a strednej Oravy* (1948), *Striednice za predhistorické ѣ, ě v oravských nárečiach* (1954), *Genitívne tvary mask. pl. na -uov (-vov, -uof) v slovenských nárečiach* (1955), *Dve štúdie z oravskej dialektologie* (1957), *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov* (1958).

³ Široký záber výskumu A. Habovštiaka na Orave ilustruje výber niektorých názvov či tém príspevkov (prezentovaných často ako kapitoly, príp. články v lokálnych monografiách), na ktorých sa dialektológ podieľal, napr.: *Nárečie Zá-zrivej* (1988), *Oravská Polhora a jej reč* (1989), *Hruštianske nárečie* (1990), *Jasenické nárečie* (1993) a i.; priebežne vyšli jeho príspevky o chotárných názvoch v Oravskej Lesnej (1991), o nárečiach v obciach Novot' (1991), Krušetnica (1992a), Vavrečka (1994a), o nárečí v Námestove (1992b), v Nižnej (1995) a i.

isté zásady pre jeho vytvorenie zhrnuté do 10 bodov.⁴ Aj na základe autopsie zo svojich oravských výskumov predstavil A. Habovštiak viaceré zásadne a podnetné myšlienky smerujúce k formám zberu, spracovania a výstupu získaného nárečového materiálu. Zdôraznil, že predmetom výskumu by mala byť celá slovná zásoba a lexikálny dotazník by mal obsahovať nielen slová známe na celom území (názvy domu, hospodárskych stavísk, stavieb domáceho zariadenia, rastlín, zvierat, rodiny a i.), ale aj slová používané iba v istej oblasti (napr. názvy zo salašníctva, pastierstva, vinohradníctva a pod.). Popritom by mal obsahovať i výrazy vyskytujúce sa len miestami, t. j. ktoré nevytvárajú súvislú zemepisnú oblasť (napr. slová z ľudových remesiel, ako je čipkárstvo, hrnčiarstvo, garbiarstvo ap.). Celkovo navrhol do dotazníka zaradiť 18 tematických celkov (porov. Pikorová 1960, s. 194). Tento programový zámer vyústil do vytvorenia *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1964), z ktorého výsledkov vznikol neskôr ASJ IV.

A. Habovštiak predniesol podstatné problémy týkajúce sa slovenského nárečového slovníka, pričom v súvislosti s touto problematikou vznikli v diskusii rôzne otázky a námety. Závažným problémom bola otázka rozsahu slovníka, no v diskusii sa osvetlil aj celý rad parciálnych problémov, napríklad do akej miery zaradiť do slovníka jednotlivé slovotvorné varianty, viacslovné pomenovania používané v nárečiach a pod.

Jedným z podstatných záverov konferencie bol návrh začať ihneď so systematickým výskumom slovnej zásoby slovenských nárečí a výsledky výskumu spracúvať jednak vo forme slovníkovej časti ASJ, jednak vo forme štúdií, monografií a nárečových slovníkov a popritom vybudovať vo vtedajšom ÚSJ kartotéku slovnej zásoby slovenských nárečí. Súčasne sa malo pokračovať v monografickom spracúvaní slovenských nárečí a ďalšom zveľaďovaní zbierky nárečových materiálov, t. j. zápisov súvislých textov, nahrávok živej reči a pod. (porov. Pikorová 1960, s. 199 – 200). Je škoda, že príspevky z uvedenej dialektologickej konferencie sa nezachovali v plnom rozsahu, zaiste by boli užitočným prameňom na sledovanie vedeckého uvažovania o koncepcii syntetických dialektologických diel.

⁴ Patria k nim: 1. Lexikálny dotazník (LD) by mal obsahovať kvantum otázok z najrozličnejších okruhov hmotného a kultúrneho života ľudu (prednostne sa budú skúmať nárečovo bohato diferencované pomenovania); 2. Do LD by mali byť zaradené inoslovanské otázky, samozrejme, pokiaľ sú pre slovenskú dialektológiu dôležité; 3. Nemali by byť zaradené heslá, kt. už boli predmetom výskum pre ASJ; 4. Heslá v LD je potrebné členiť podľa tematických celkov (okruhov) a laďiť ich v istom logickom postupe (od základ. názvov až k detailnejším názvom predmetu); 5. Formulácia otázok by mala byť presná, aby odpoveď na ne bola jednoznačná; 6. Štylizácia otázok bude spresňovaná nákresemi; 7. Otázky musia byť stručné, jednoduché, zreteľné – informátor ich hneď musí pochopiť (niektoré môžu mať podobu spisovného slova, iné podobu opisu al. nákresu); 8. Niektoré otázky sa budú týkať významu slova, iné naopak formy pomenovania pre istý význam; 9. Do LD budú zaradené najmä také slová, ktoré sú rozšírené na celom území Slovenska alebo aspoň na jeho väčšej časti. 10. Súčasne s vyplňovaním LD budú sa zapisovať aj texty pre nárečový archív (vtedajšieho Ústavu národného jazyka) – z nich bude možné vyexcerpovať i ďalšie termíny a slová, ktoré neboli zaradené do LD (porov. Pikorová 1960, s. 194).

Slovenská dialektologická komisia, ktorej bol A. Habovštiak členom, v plnom zmysle podporila uznesenia dialektologickej konferencie a zdôraznila, že materiál získaný v rámci nárečových výskumov sa zužitkuje ako základný materiál pri spracúvaní lexikálnej a slovotvornej časti ASJ, pričom podčiarkla dôležitosť plánovitého a cieľavedomého zberu slovnej zásoby pre slovenský nárečový slovník. Na základe vtedajšieho zbierania vznikla v ÚSJ ústredná nárečová kartotéka, ktorá mala byť v dohľadnom čase aj podkladom pre koncipovanie SSN.

5. PRÁCE A. HABOVŠTIAKA O ORAVSKÝCH NÁREČIACH V ČASE PRÍPRAV CELONÁRODNÉHO NÁREČOVÉHO SLOVNÍKA

V opisovanom období čoraz častejšie zaznievali názory na prepojenosť synchronického opisu nárečí s diachronickou dialektológiou. Z viacerých vtedajších vyjadrení A. Habovštiaka je zrejmé, že sa stotožňoval s názorom, ktorý určoval, podporoval a akcentoval dôležitosť vývoja a smerovania dialektológie a podľa ktorého optimálne prepojenie dvoch spomenutých aspektov prispeje k požadovaným kladným výsledkom pri optimálnom zozbieraní (zhromaždení) potrebného výskumného materiálu, pričom konfrontácia písomne doložených skutočností zo starších výskumov so súčasným stavom v nárečiach je nevyhnutná pre primeranú dedukciu a splnenie žiaducich konklúzií v podobe náležitých lexikografických výstupov. Habovštiakove výskumy oravských nárečí ukazovali na správnosť takýchto tvrdení a prejavili sa aj v názoroch týkajúcich sa nastávajúcich prác okolo SSN. Niektoré nosné myšlienky a podnety A. Habovštiaka (porov. nižšie) sa postupne pretransformovali do následných postupov pri konštruovaní neskoršej základnej (východiskovej) koncepcie *Slovníka slovenských nárečí*.

Nemožno zabúdať, že pre obdobie, o ktorom hovoríme, sú príznakové aj spisovateľské aktivity oravského rodáka. Svoje získané poznatky zužitkúval nielen v mnohých jazykovedných štúdiách či menších prácach typu *Oravské chotárne názvy* (1970), ale aj v najznámejších dielach, napr. v zásadnej monografii *Oravské nárečia* (1965) či beletristicky ladenom dobovom svedectve *Oravci o svojej minulosti* (1983), ktoré zohralo pozitívnu obohacujúcu úlohu aj pri slovákistických i slavistických výskumoch.

V knihe *Oravské nárečia* Habovštiak predstavil obsiahly a spoľahlivý materiál z prezentovaných nárečí, súčasne s opisom jednotlivých nárečových javov. Autor sa zameral aj na otázku výkladu týchto javov a na interpretáciu možných príčin nárečovej diferenciácie. Táto zásadná monografia o nárečiach na Orave približuje časti o hláskosloví, tvarosloví, tvorení slov, nárečové texty, mapy a index, pričom autor zozbieral, utriedil a vysvetlil opisované nárečové javy na úrovni požiadaviek vtedajšej modernej jazykovedy.

V knihe o minulosti Oravcov autor okrem originálnych vlastivedných statí predstavil bohaté nárečové texty a slovníček tamojších nárečových výrazov, čím

naznačil zámer – v čase vzniku knihy rozpracovaný v plnom rozsahu – vydať zozbierané nárečové lexémy v pripravovanom *Oravskom nárečovom slovníku*.

Navyše, v 70. a 80. rokoch sa už tento „spovedník slovenského ľudu a najmä Oravcov“, ako o sebe často s úsmevom vrazil, intenzívne zapojil do rozbiehajúcich sa prác na SSN, čo len podčiarkuje spätosť oravských výskumov s prebiehajúcimi slovníkovými aktivitami a zákonitú vzájomnú reflexiu oboch oblastí jeho bádateľských počínov.

Kvôli aspoň relatívnej komplexnosti na tomto mieste pripomíname, že zásadné skúsenosti s prácou na lexikálnom zväzku ASJ (1984), v ktorom A. Habovštiak v značnej kvantite i kvalite predstavil staršie i novšie slová (domáceho i cudzieho pôvodu) primerane reprezentujúce slovenskú lexiku, dokázal prepojiť s prácami na veľkom a významom medzinárodnom projekte *Slovanský jazykový atlas*.

6. ZAČIATKY FORMOVANIA KONCEPCIE SLOVNÍKA SSN (1960 – 1980)

Keď sa v 60. a 70. rokoch minulého storočia začal dôraznejšie pripomínať fakt o disporporciách v spracovaní jednotlivých rovín jazyka (porov. napr. Ripka 1973, s. 97, 2023, s. 7), prezentoval Habovštiak viacero svojich názorov na naznačenú problematiku. V tom čase nejestvovala totiž žiaduca (primeraná) materiálová základňa, ktorá by podporovala teoretické úvahy o vnútorných zákonitostiach nárečovej slovnej zásoby s dostatočnou interpretáciou jej špecifických osobitostí. Hovorilo sa síce o potrebe vytvárania podmienok na systematickú prácu pri zbere zodpovedajúceho materiálu a koncipovaní oblastných nárečových slovníkov, prípadne neskôr i takéhoto celonárodného slovníka, no skutočnosť bola iná. Bolo zrejmé, že pri tvorbe koncepcie nárečového slovníka je potrebné (okrem iného) vyriešiť predovšetkým otázku typu slovníka (ibid.).

Aj napriek danej situácii sa v tejto etape plánovania a prípravných prác súvisiacich so slovníkom darilo pomerne intenzívne zhromažďovať lexikálny materiál do vzniknutých kartoték – tie mali predstavovať východisko pre koncipovanie budúceho SSN. Na túto problematiku sa sústredil A. Habovštiak v svojom článku z roku 1968 *O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník*, v ktorom okrem priblíženia rôznych aspektov zberu a spracovania lexikálneho materiálu pripomenul neskôr viackrát citovanú myšlienku, že SSN „nemôže byť iba akousi zbierkou jazykových kuriozít, ktoré sa viac alebo menej diferencujú vo vzťahu k spisovnému jazyku, ale tezaurem slovnej zásoby slovenských nárečí“ (Habovštiak 1970, s. 23). Habovštiak po čase nadviazal na spomenutú stať teoreticko-metodologickými otázkami o výskume nárečí na Slovensku, využívajúc doklady pochádzajúce z *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II* (1964), pričom zreteľne ukázal aj na bohatstvo nárečovej frazeológie a upozornil na potrebu celé toto bohatstvo zachytiť v nárečovom

slovníku (Habovštiak 1970). V mnohých priebežne publikovaných štúdiách A. Habovštiaka sa odrážali jeho názory na spôsob a možnosti eventúálnych postupov prác pri príprave slovenského nárečového slovníka; tie boli celkom logicky inšpirované výskumom oravských nárečí a jednotlivými publikačnými výstupmi o nich a ako sa ukázalo, viaceré sa mohli uplatniť pri zostavovaní koncepcie tohto diela. Už pri *Ukážkovom zväzku SSN* (1980) bolo zrejmé, že mnohé jeho podnety v slovníkovej praxi spoľahlivo fungujú.

7. NÁZORY A PRAKTICKÉ PODNETY A. HABOVŠTIAKA PRE SPRACOVANIE HESIEL DO SSN

Začiatkom 70. rokov I. Ripka vo svojej štúdii *O problematike nárečových slovníkov* (1973) predložil zreteľné kontúry dotvárania koncepcie budúceho SSN. Následne sa pod Ripkovým vedením podľa tohto – vlastne východiskového textu o koncepcii SSN – začali naznačené predstavy o komplexnom slovníkovom diele naplňovať. Počas takpovediac „predslovníkového obdobia“ sa A. Habovštiak pri rôznych príležitostiach viackrát vyjadril o naliehavosti spracovania nárečového slovníka na Slovensku. Viaceré jeho myšlienky, podnety a názory zaznamenali odozvu a prispeli, či nepriamo aj podnietili a formovali prípravné práce na slovníkovom diele. V nasledujúcom prehľade niektoré inšpiratívne z nich krátko pripomenieme.

Už v 50. rokoch minulého storočia upozornil A. Habovštiak na zásadný fakt, že „ak sa nárečia nezachytia v tomto štádiu ich vývinu (50. a 60. roky, pozn. M. S.), v blízkej budúcnosti bude ich spracovanie omnoho ťažšou, ba v určitom zmysle aj neuskutočniteľnou úlohou“ (Habovštiak 1956, s. 107). Po spomínanej dialektologickej konferencii (1960) opakovane pripomínal, že „jednou z naliehavých úloh slovenskej dialektológie je aj výskum a spracovanie slovnej zásoby slovenských nárečí, teda tá oblasť, ktorej sa doteraz venovalo pomerne málo pozornosti“ (Habovštiak 1961, s. 30). Problematiku podrobného spracovania slovnej zásoby slovenských nárečí pokladal za nanajvýš aktuálnu, o čom svedčí konštatovanie: „Čím ďalej tým viac sa cíti potreba spracovať slovnú zásobu slovenských nárečí či už vo forme menších lokálnych slovníkov alebo vo forme relatívne úplného spoločného slovníka slovenských nárečí“ (s. 35). Túto myšlienku opakovane pripomína aj v neskorších obdobiach svojej výskumnej činnosti (porov. nižšie). Pokladá za dôležité pokračovať v zbieraní slovnej zásoby pre slovenský nárečový slovník a dopĺňať kartotéku nárečových slov uloženú v archíve ÚSJ. Vidí viaceré spôsoby a možnosti rozširovania kartotéky a za najefektívnejšie považuje napr. jej dopĺňanie: a) nárečovým materiálom získaným metódou priameho výskumu rozmanitými cestami (napr. pomocou predstavenej dotazníkovej akcie, získavaním materiálu od externých pracovníkov a pod.); b) excerpovaním doteraz uverejnených nárečových textov (z rozmanitých zdrojov); c) excerpovaním prác, ktoré sa doteraz už

zaoberali otázkami slovnej zásoby vo vzťahu k slovnej zásobe slovenských nárečí (Habovštiak 1961, s. 37).

V roku 1967 dialektológ nielenže opätovne a kriticky hodnotí výsledky dosiahnuté vo výskume opisovanej oblasti nášho jazyka, ale súčasne podáva návrhy, ako by sa malo postupovať pri slovníkových prácach v nasledujúcich rokoch. Okrem iného zdôrazňuje, že nárečový materiál získaný v rámci výskumu pre ASJ, ktorý sa zužitkuje ako základný materiál pri spracúvaní jeho lexikálnej a slovotvornej časti, je možné využiť pre najrozmanitejšie ciele, napr. pri spracúvaní slovníkov, pri porovnávaní slovnej zásoby spisovného jazyka a nárečí ap. (Habovštiak 1967, s. 226). Opakovane hodnotí užitočnosť spracovania menších slovníkov (t. j. slovníkov menších oblastí, ktoré by obsahovali napr. slovnú zásobu z územia niekdajších stolíc a stali by sa neskôr základom pre zhrnutie slovnej zásoby všetkých slovenských nárečí) ako úlohu blízkej budúcnosti, kým spracovanie slovníka všetkých slovenských nárečí by zostalo dlhodobou úlohou (Habovštiak 1967, s. 228).

A. Habovštiak v svojich pripomienkach a poznámkach neustále a neúnavne hovorí o dôležitosti plánovitého a cieľavedomého zbierania slovnej zásoby pre slovenský nárečový slovník. Táto významná úloha sa vtedy plnila na viacerých pracoviskách, no ako správne poznamenal „bolo by potrebné jednotlivé práce tak koordinovať, aby na základe doterajšieho zbierania vznikla ústredná kartotéka, ktorá by bola v dohľadnom čase aj podkladom pre koncipovanie slovníka slovenských nárečí“ (Habovštiak 1967, s. 228). Postup prác na slovníkovej úlohe, ako aj získaný a usporiadaný materiál ho utvrdzovali v presvedčení, že na prípravu i koncipovanie SSN sú najvhodnejšie podmienky v dialektologickom oddelení vtedy už Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV).

Viaceré Habovštiakove príspevky (napr. článok *O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník*, publikovaný v roku 1968, ktorý bol časťou referátu predneseného 12. 12. 1967 na zasadnutí Slovenskej dialektologickej komisie) priblížili podstatné fakty o archíve *Slovenského nárečového slovníka* (ďalej SNS) v dialektologickom oddelení JÚĽŠ SAV⁵, pričom uvádza, že materiál pre potreby SNS sa dopĺňa aj excerpciou rukopisných a publikovaných prác, v ktorých sa nárečový materiál vyskytuje, a tiež metódou priameho výskumu v teréne (Habovštiak 1968, s. 224).⁶ Za hodnotný materiál pre potreby SNS považoval zápisy získané metódou

⁵ Okrem iného spomenul aj fakty, že archív sa budoval od roku 1953 a podklad tvoril nárečový materiál, ktorý sa za pomoci poslucháčov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave zhromažďoval v rámci činnosti Jazykovedného ústavu SAVU už počas druhej svetovej vojny v rozsahu okolo 80 000 dokladov; v roku 1953 sa utriedil a spolu s novozískaným materiálom bola založená napokon nová, abecedne usporiadaná kartotéka. Po roku 1953 sa získaval nový materiál a vo vtedajšom štádiu zbierania mala kartotéka okolo 280 000 dokladov (Habovštiak 1968, s. 224).

⁶ Upresňuje, že na excerpciu sa dosiaľ využili rukopisné nárečové práce (štátne, diplomové a ročníkové práce, monografie a nárečové slovníky i slovníčky z jednotlivých nárečových jednotiek), jazyko-

priameho výskumu podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II* (1964); na jeho základe by mala vzniknúť osobitná kartotéka, ktorá sa využije najmä pre tzv. lexikálnu a slovotvornú časť ASJ. Zámerom bolo využívať materiál utriedený podľa tzv. vecných kritérií aj pre ostatné jazykovedné ciele priamo z kartotéky.

Podľa jeho názoru je cieľom zbierania slovnej zásoby slovenských nárečí pripraviť relatívne vyčerpávajúcu dokumentáciu slovnej zásoby i frazeológie pre SNS, a to materiál zo všetkých okruhov spoločenského života na dedine, ktorý sa získa zo všetkých slovenských nárečí. Primárnym cieľom zbierania takéhoto slovníkového materiálu bolo teda pripraviť kartotéku pre slovenský nárečový slovník (Habovštiak 1968, s. 225). Tiež sa vyjadril o potrebe založiť tzv. vecnú kartotéku, t. j. archív, v ktorom by sa lexikálny materiál zaraďoval aj podľa vecných kritérií; takúto kartotéku bude možné postupne dopĺňať excerpami z literatúry, zaoberajúcej sa výskumom ľudovej kultúry, najmä však excerpami etnografických prác.

8. KONŠTRUKTÍVNE IMPULZY V ČASE PRÍPRAV UKÁŽKOVÉHO ZVÄZKU SSN

V roku 1970 prezentoval A. Habovštiak svoj názor, že „pre lexikografické spracovanie má význam nielen slovo, ktoré zberateľ jednoznačne definoval a pri ktorom určil jeho význam, ale aj príslušný kontext, v ktorom sa môže skúmané slovo vyskytovať“ (Habovštiak 1970, s. 24). Okrem nárečového materiálu zameraného na výskum frazeológie, ktorá má pre slovenský jazyk osobitný význam, a významových odtienkov jednotlivých slov, navrhoval venovať osobitnú pozornosť ľudovej terminológii. Zároveň odporučil zamerať sa na výskum jednotlivých významov slov v najrozmanitejších spojeniach, ktoré sa získajú z príslušného kontextu. Svoje tvrdenie podopiera množstvom príkladov aj zo svojich oravských výskumov (s. 25 – 26). Uvedomuje si, že aj pri výskume slovnej zásoby je potrebné klásť dôraz na slovnú zásobu v celom rozsahu, teda „nielen na výrazné zvláštnosti, ktoré bývali zvyčajne stredobodom záujmu dialektológov, ale aj na slová, pri ktorých sa vyskytuje viac či menej výrazná významová diferenciácia“ (s. 27).

O pár rokov neskôr sa A. Habovštiak vyjadril aj o tzv. dichotomickom členení slovenských nárečí, keď zdôraznil nasledujúci fakt: „Viaceré lexikálne zvláštnosti poukazujú na to, že slovenské nárečia sa rozpadajú napr. aj na dve dôležité skupiny, a to na skupinu juhozápadoslovenskú a skupinu severovýchodoslovenskú. Doklady na toto dichotomické členenie sú početné a vzťahujú sa zvyčajne na staršiu vrstvu slovnej zásoby“ (Habovštiak 1974, s. 27, p. tiež príklady na s. 41 – 42). Zohľadnenie tohto aspektu môže zohrať nemalú úlohu pri koncipovaní celonárodného nárečové-

vedné publikácie (napr. monografie, štúdie i príspevky uverejnené samostatne i v slovníkoch alebo časopisoch), etnografické práce, v ktorých sa zachytáva ľudová terminológia z jednotlivých okruhov spoločenského života a nárečové texty uložené v dialektologickom oddelení JÚLEŠ SAV (Habovštiak 1968).

ho slovníka, napr. aj pri určovaní pravidelnosti územného rozšírenia niektorých nárečových lexém a ich prípadnom označení zemepisným kvalifikátorom.

Jednou zo základných lexikografických otázok bola podľa Habovštiaka sémantická diferenciacia slova. V súvislosti s lexikografickým spracovaním nárečového materiálu považoval túto otázku za osobitne dôležitú, lebo sémantická členitosť mnohých nárečových slov (i slov formálne v slovenských nárečiach nediferencovaných) býva neraz značná. Keď sa isté slovo skúma zo sémantického hľadiska na celom území Slovenska, jeho významová diferenciacia je podstatne väčšia a bohatšia ako v spisovnom jazyku (Habovštiak 1977, s. 90).⁷

Dôležité boli jeho zistenia o rozšírení významu niektorých slov: ten je možné geograficky vymedziť podobne ako rozsah javov z iných jazykových rovín. Súčasne sa významy skúmaných slov môžu vyskytovať raz na minimálnej, inokedy na maximálnej zemepisnej oblasti. Nárečové oblasti teda možno ohraničiť aj na základe lexikálno-sémantického členenia slovnej zásoby (Habovštiak 1977, s. 86 + príklady na s. 87 a n.). Významy slov utvárajú v niektorých prípadoch zo zemepisného hľadiska zväzky izosém, ktoré sa zhodujú s lexikálnym členením slovenských nárečí – to svedčí o vzájomnej prepojenosti lexiky a sémantiky (s. 89).

Aj pri tejto príležitosti opäť pripomenul, že na základe sémantickej diferenciácie (podobne ako na základe mnohých lexikálnych zvláštností) možno slovenské nárečia rozdeliť na dva už spomenuté makroareály – juhozápadoslovenský a severovýchodoslovenský (tzv. dichotomické členenie, porov. vyššie). Takéto členenie pokladal vedec z hľadiska vývinu slovenských nárečí za dôležité, lebo sa nazdával, že je staršie ako členenie na tri základné skupiny (stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nárečia), o čom svedčia aj významy viacerých slov (s. 89).

Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí zo sémantického hľadiska teda podľa neho ukazuje, že „významy mnohých slov možno ohraničiť pomocou izoglos, resp. izosém, ktoré často utvárajú podobné súvislé nárečové areály, ako napr. pri lexikálnej diferenciácii jazyka. Sémantická diferenciacia slovenských nárečí sa najviac zhoduje s ich lexikálnym členením“ (Habovštiak 1977, s. 93). Konštatuje aj, že „pri výskume sa vo viacerých prípadoch podarilo získať údaje na také členenie slovenských nárečí, ktoré je príznačné pre staršie vývinové štádium nášho jazyka (členenie na dve výrazné oblasti)“ (Habovštiak 1977, s. 93).

V kontexte slovníkového spracúvania geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky Habovštiak primárne nastolil otázku odhadu rozsahu chystaného slovníka. Konštatoval, že v nárečovom slovníku nebude môcť byť spracovaná slovná zásoba,

⁷ Napríklad slovo *kadlub* má v slovenských nárečiach 10 významov, no v *Slovníku slovenského jazyka* sú uvedené iba tri významy (Habovštiak 1977, s. 90); iným výpovedným príkladom je materiálom bohato doložené mnohovýznamové slovo *baba* (s. 90 – 92). Porov. aj heslá *baba* a *kadlub* spracované v *Ukázkovom zväzku SSN* (1980, s. 91, s. 176).

ktorá sa používa na území Slovenska v celom rozsahu a uvažoval aj o prípadnej redukcii materiálu získaného pre slovník. V súvislosti s týmito úvahami sa objavila otázka „či by sa pri tejto práci nemalo uplatniť selektívne hľadisko najmä pri tej vrstve slov, ktorá sa geograficky nediferencuje a ktorá sa zhoduje aj so stavom v spisovnom jazyku“ (Habovštiak 1980, s. 158). Uvedomoval si, že táto problematika je zložitá a vyžaduje si analýzu z viacerých hľadísk, a preto si pri riešení a rozbere nastolenej problematiky podrobnejšie všimol aj slová, ktoré sa na území Slovenska geograficky nečlenia.

Zmieňuje sa o irelevantnosti pravidelných (systémových) hláskových zmien pre lexikografické ciele – môžu sa síce zaznamenať „uvedením niekoľkých základných podôb“, ale „iný je stav pri nepravidelných hláskových zmenách (niekedy s nimi súvisí aj zmena významu), a preto ich treba v slovníku dôsledne uvádzať“ (Habovštiak 1980, s. 159). Podľa dovtedajších skúsenosti z koncipovania SSN sa ukázalo, že „zemepisne najrozšírejší význam býva zvyčajne z vývinového hľadiska najstarší, a preto je odôvodnené uvádzať ho v slovníku na prvom mieste, to značí, že o poradí významov v hesle nárečového slovníka rozhoduje geografický zreteľ“ (Habovštiak 1980, s. 162).

Dôležitý a podnetný je Habovštiakov postreh, že i keď je základné slovo geograficky a sémanticky nečlenené, treba vziať do úvahy aj jeho spájateľnosť s inými výrazmi, s ktorými utvára združené a lexikalizované spojenia územne diferencované. Tak napríklad v materiáli pre SSN a ASJ 4 sa vyskytuje vyše päťdesiat ustálených spojení slova *kôš* s prídavným menom (Habovštiak 1980, s. 162 – 163). Výpovedné príklady presvedčili aj zainteresovaných autorov SSN o tom, že mnohé lexikálne nediferencované slová pre ich spájateľnosť s inými slovami a schopnosť utvárať združené a lexikalizované spojenia, ktoré môžu byť územne diferencované, treba v SSN spracovať.

Mnohé z vyššie uvedených myšlienok A. Habovštiaka našli uplatnenie v slovníkovej praxi už pri heslách, ktoré boli spracované a prezentované v *Ukážkovom zväzku SSN* (1980) a neskôr aj pri koncipovaní hesiel do SSN.⁸

9. ZÁVER

Náš popredný jazykovedec a dialektológ sa na tému spisovný jazyk verzus nárečia v jednom zo svojich článkov priznal: „Počas prác na jazykovednom poli som nerád uznával nejasnú či skôr presne nedefinovateľnú hranicu medzi spisovným jazykom (normovaným a kodifikovaným) a nárečiami (ako tzv. nespisovnými útvarmi národného jazyka). Veď obidve jazykové štruktúry sa v podstate budujú na zhod-

⁸ Sám A. Habovštiak spracoval v *Ukážkovom zväzku SSN* heslá *čihi, iba, imelo, kadlub, paprad', viecha* a heslá písmena H; do prvého zväzku SSN autorsky pripravil heslá *ha – hračka* (okrem hesla *hlava*), *kut' – kýže*.

ných princípoch – dorozumievacích a integračných, iba šírka ich dorozumievacieho a integračného záberu je rozmanitá“ (Habovštiak 1994b, s. 227 – 228). Aj toto jeho vyznanie presvedčivo ukazuje, ako citlivo, presne a konštruktívne, vnímal úlohu a prínos nárečí v rámci národného jazyka a ako mu záležalo na čo najpresnejšom a korektnom zachytení a následnom prezentovaní ich stavu aj na lexikálnej rovine.

Anton Habovštiak priviedol (z pohľadu možností doby, v ktorej žil a pôsobil) jazykovedné dielo súvisiace s ASJ a inšpiratívnymi pracovnými námetmi ku koncepcii nárečového slovníka i vlastným autorským podielom v prvom zväzku SSN do zdarného konca. Bol však aj svedkom obdobia, keď sa kedysi vzdialené a nepredstaviteľné elektronické spracovanie výskumného nárečového materiálu stávalo skutočnosťou. Začalo sa naplňovať až v 80. a 90. rokoch minulého storočia, teda v čase, keď vznikla 1. časť SSN (pôvodne ešte plánovaného trojzväzkového diela), avšak práve prvý zväzok, ktorý obsahoval úvodné state s predstavením koncepcie, heslá písmen A – K a pomocný aparát, bol pripravovaný do tlače ešte klasickým spôsobom. Až v r. 1990 sa začalo s prepisovaním slovníka do elektronickej podoby s využitím vtedajších dostupných programových nástrojov a technológiou na kontrolu kvalifikátorov a názvov lokalít v textoch heslových statí (Ripka 1996, s. 302; 2023, s. 83 – 84).

Súčasný moderný elektronický spracovanie získaného nárečového lexikálneho materiálu (napr. Balleková 2024) deponovaného v dialektologickom oddelení JÚLŠ SAV v podobe kartotéky SSN, archívu nárečových textov a iných vzácných materiálov, ktoré sa podarilo získať, zhromaždiť, utriediť a archivovať aj výrazným pričinením A. Habovštiaka, je už však ďalšou kapitolou bohatých dejín významného slovenského nárečového slovníkového diela.

Literatúra

- BALLEKOVÁ, K. (2024): *Edičná príprava digitalizovaného Atlasu slovenského jazyka*. Príspevok prezentovaný 15. 10. 2024 v Bratislave na vedeckom seminári *Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka. Inšpirácie a metamorfózy*.
- FERENČIKOVÁ, A. (hl. red.) (2021): *Slovník slovenských nářečí. 3. P(poza) – R*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIÁK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nářečí. II. 1. Lexikální část*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná část*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HABOVŠTIÁK, A. (1948): Stredoslovenské *ä, ě* na rozhraní dolnej a strednej Oravy. In: *Jazykovedný sborník*, 3, 17 – 23.
- HABOVŠTIÁK, A. (1954): Striednice za predhistorické *ь, ѣ* v oravských nárečiach. In: *Adolfu Kellnerovi: sborník jazykovědných studií*. Opava: Slezský studijní ústav, 126 – 133.
- HABOVŠTIÁK, A. (1955): Genitívne tvary mask. pl. na *-uov (-vov, -uof)* v slovenských nárečiach. In: *Slovenská reč*, 20/3, 156 – 162.
- HABOVŠTIÁK, A. (1956): Vydávať či nevydávať nárečové monografie? In: *Slovenská reč*, 21/1, 107 – 109.
- HABOVŠTIÁK, A. (1957): Dve štúdie z oravskej dialektológie. In: Štolc, J. (ed.): *Jazykovedný štúdie. 2. Dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 139 – 177.

- HABOVŠTIAK, A. (1958): Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov. In: *Jazykovedný časopis*, 9/1 – 2, 117 – 138.
- HABOVŠTIAK, A. (1961): O výskume slovnej zásoby slovenských nárečí. In: *Slovo a slovesnosť*, 22/1, 30 – 40.
- HABOVŠTIAK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HABOVŠTIAK, A. (1967): K výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 32/4, 224 – 228.
- HABOVŠTIAK, A. (1968): O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník. In: *Slovenská reč*, 33/4, s. 223 – 229.
- HABOVŠTIAK, A. (1969): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu. In: *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 199 – 212.
- HABOVŠTIAK, A. (1970): O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí. In: *Slovenská reč*, 35/1, 23 – 28.
- HABOVŠTIAK, A. (1971): O výskume slovnej zásoby slovenských nárečí zo zemepisného hľadiska. In: *Jazykovedné aktuality*, 8/3 – 4, 82 – 83.
- HABOVŠTIAK, A. (1974): Atlas slovenského jazyka (Konceptcia lexikálnej časti Atlasu). In: *Jazykovedný časopis*, 25/1, 38 – 46.
- HABOVŠTIAK, A. (1977): Sémantický aspekt pri lexikálnom výskume nárečí. In: *Slovenská reč*, 42/2, 86 – 93.
- HABOVŠTIAK, A. (1980): O slovníkovom spracúvaní geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky. In: *Slovenská reč*, 45/3, 158 – 164.
- HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIAK, A. (1987): Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí. In: *Zápisník slovenského jazykovedca*, 6/4, 5 – 7.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Nárečie Zázrivej. In: Huba, P. (ed.): *Zázrivá*. Martin: Osveta, 229 – 251.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Oravská Polhora a jej reč. In: Huba, P. (ed.): *Oravská Polhora: Vlastivedná monografia*. Bratislava: Šport, 112 – 124.
- HABOVŠTIAK, A. (1990): Hruštianske nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Hruštín: Vlastivedná monografia*. Martin: Tlačiarne SNP – vydavateľský odbor, 194 – 224.
- HABOVŠTIAK, A. (1991a): Chotárne názvy. In: Maňugová, S. – Huba, P. (eds.): *Oravská Lesná: Vlastivedná monografia*. Martin: Neografia, 79 – 82.
- HABOVŠTIAK, A. (1991b): Nárečie obce. In: Huba, P. (ed.): *Novoť 300 rokov: Vlastivedná monografia*. Martin: Neografia, 163 – 172.
- HABOVŠTIAK, A. (1992a): Krušetnica. Nárečie obce. In: Huba, P. (ed.): *Krušetnica: Vlastivedná monografia*. Krušetnica: Obecný úrad v Krušetnici, 151 – 155.
- HABOVŠTIAK, A. (1992b): Nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Námestovo: monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 159 – 168.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): Jasenické nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Oravská Jasenica. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 91 – 96.
- HABOVŠTIAK, A. (1994a): Nárečie. In: Holub, I. – Huba, P. (eds.): *Vavrečka. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 94 – 99.
- HABOVŠTIAK, A. (1994b): Oravčina. In: *Kultúra slova*, 28/4, 227 – 228.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): Nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Nižná 600. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 146 – 155.
- Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.
- PIKOROVÁ, J. (1960): Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 190 – 200.

- RIPKA, I. (1973): O problematike nárečových slovníkov. In: *Slovenská reč*, 38/2, 97 – 103.
- RIPKA, I. (1974): Z problematiky slovenskej nárečovej lexiky. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Ústav školských informácií, 337 – 351.
- RIPKA, I. (1984): Jubileum Antona Habovštiaka. In: *Slovenská reč*, 49/5, 291 – 292.
- RIPKA, I. (1994): Sedemdesiat plodných rokov Antona Habovštiaka. In: *Slovenská reč*, 59/5, 285 – 288.
- RIPKA, I. (1996): O niektorých otázkach koncepcie a realizácie celonárodného nárečového slovníka. In: Dunaj, B. – Reichan, J. (eds.): *Studia dialektologiczne. 1*. Kraków: Instytut języka polskiego, 295 – 302.
- RIPKA, I. (1976): O koncepcii Slovníka slovenských nářečí. In: *Slavica Slovaca*, 11/1, 90 – 95.
- RIPKA, I. et al. (1980): *Slovník slovenských nářečí. Ukázkový zväzok*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. (hl. red.) (1994): *Slovník slovenských nářečí. 1. A – K*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. (hl. red.) (2006): *Slovník slovenských nářečí. 2. L – P (povzchádzať)*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, J. (1960): Slovenská dialektológia v rokoch 1945 – 1960. In: *Jazykovedný časopis*, 11/2, 175 – 187.

Miloslav Smatana

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, 811 01 Bratislava I
miloslav.smatana@juls.savba.sk
ORCID: 0009-0002-8436-4620

SYNTAKTICKÉ OSOBITOSTI ORAVSKÝCH NÁREČÍ¹

Adriana Ferenčíková

FERENČÍKOVÁ, A. (2024): Syntactic Peculiarities of Orava Dialects. In: *Slovenská reč*, 89/2, 137 – 148.

Abstract: The paper is based on the brief data on the syntax of the Orava dialects in Habovštiak's monograph *Oravské nárečia* [Orava Dialects] (1965) and tries to detect some peculiar syntactic forms, the functioning of synonymic constructions with regard to their territorial distribution, frequency, stylistic characteristics and place on the temporal axis. The material base of the paper consists of samples of dialect texts published in Habovštiak's monograph and his extensive anthology of dialect narratives *Oravci o svojej minulosti* [The Orava Inhabitants about Their Past] (1983). The results of the research indicate that, in comparison with neighbouring dialects, Orava dialects use syntactic constructions with the primary prepositions *do*, *na*, *za* to a larger extent, and that they also express the simile by means of the conjunctions *sťa* and *že*. The productive item of their syntactic system is the genitive of negation, as well as several kinds of infinitive constructions. A characteristic feature of all Orava dialects is the use of the negative form of the 2nd pers. sg. of the verb *mať* [to have] in the function of denying existence – as a synonym of the form *nejest* it is the main element for expressing this meaning in the dialects of Upper Orava.

Keywords: Slovak, Orava dialects, dialectal syntax, peculiarities, comparative aspect.

Článok v skratke:

- Príspevok nadväzuje na stručné údaje o syntaxi oravských nárečí v krajovej monografii Antona Habovštiaka *Oravské nárečia* a pokúša sa zachytiť niektoré svojské syntaktické konštrukcie, fungovanie synonymných konštrukcií s ohľadom na ich územné rozšírenie, frekvenciu, štylistickú charakteristiku a sčasti aj vymedziť ich miesto na časovej osi.
- Materiálovú bázu nášho sondážneho výskumu tvoria ukážky súvislých nárečových prejavov v Habovštiakovej monografii, v jeho štúdiách o nárečí jednotlivých oravských obcí v lokálnych vlastivedných publikáciách, no najmä jeho antológia nárečových textov *Oravci o svojej minulosti*.
- V porovnaní so susednými nárečiami oravské nárečia v širšej miere využívajú syntagmy s predložkami *do*, *na*, *za*, porovnanie vyjadrujú aj pomocou spojok *sťa* a *že*, záporový genitív je stále živým prvkom ich syntaktického systému a pevnou súčasťou syntaktických prostriedkov sú aj viaceré typy infinitívnych konštrukcií. Svojskou syntaktickou formou oravských nárečí je vetná konštrukcia $S_N + \text{rád} + \text{Vf byť} + O_A$ (*radi ho ľudia boľi*), synonymná s konštrukciou $S_N + \text{rád} + \text{Vf mať} + O_A$ (*radi ho ľudia mal'i*).

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0123/22 *Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka*.

1. ÚVOD

V monografii *Oravské nárečia* (1965) podal Anton Habovštiak opis hláskoslov, tvaroslov a tvorenia slov v nárečí všetkých obcí s etnicky slovenskými obyvateľmi a z každej skúmanej lokality pripojil aj ukážky súvislého nárečového prejavu. Na lexikálne a syntaktické zvláštnosti upozornil iba okrajovo s odôvodnením, že tieto jazykové roviny „si vyžadujú ešte podrobnejší výskum a dôkladnejšie spracovanie“ (s. 9, 10). Syntaktickým otázkam a zbieraniu slovníkového materiálu sa mienil venovať v nasledujúcich rokoch, aj preto počas ďalšieho štvrtstoročia vytrvalo zaznamenával súvislé nárečové prehovory.² Tento nárečový materiál využil v plnej miere pri budovaní kartotéky plánovaného slovníka oravských nárečí³ a vychádzal z neho aj pri písaní viacerých štúdií o slovnej zásobe (napr. o jazyku hornooravských plátenníkov či o pastierskej a salašníckej terminológii), no pre pracovnú vyťaženosť na iných úlohách ho ako prameň podrobnejšieho výskumu syntaktickej stavby oravských nárečí už využiť nestihol.⁴

Bohatý archív nárečových textov umožnil Habovštiakovi nadviazať na monografiu *Oravské nárečia* jedinečnou antológiou s názvom *Oravci o svojej minulosti* a s podtitulom *Reč a slovesnosť oravského ľudu* (1983). Koncipoval ju tak s ohľadom na lingvistov, ako aj na širšiu kultúrnu verejnosť – lingvistom prináša cenný pramenný materiál pre výskum syntaxe, slovnej zásoby i frazeológie, širšiu kultúrnu verejnosť zaujme obsahom textov podávajúcich svedectvo o živote Oravcov na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia. Najmä z týchto knižných publikácií čerpáme údaje, o ktoré sa opierame pri sondážnom výskume syntaxe oravských nárečí.

2. POZNÁMKY O SYNTAXI V MONOGRAFII ORAVSKÉ NÁREČIA

Medzi znaky navzájom diferencujúce oravské nárečia Habovštiak zaradil päť dvojíc syntaktických konštrukcií. Dolnooravským spojeniam *id'em gu/ku totke/tet-ke; vidala sa na Malatinú, na Trst'enu; kšu/šu xľ'ieu; hibaj domov; u Bencúrov svjeťä; id'e do Kavuljakou* zodpovedajú v stredo-oravských a v hornooravských nárečiach konštrukcie *id'em do t'etki; vidala sa do Trst'enej, do Brezovice; kšu (šu) do xľ'ieva; hibaj do domu; u Bencúra svjeťä; id'e do Kavuljaka* (Habovštiak 1965, s. 24).⁵ Ná-

² V čase završenia prác na monografii ich autorov archív obsahoval cca 800 normalizovaných strán (Habovštiak 1965, s. 9). Prvé zápisy sú z júla 1947 (pozri Habovštiak 1948, 86 – 89).

³ Lexikálna kartotéka oravských nárečí je od roku 2014 uložená v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. Tvorí ju 36 typizovaných škatúl plných dokladového a sčasti aj predbežne lexicograficky spracovaného materiálu. Tento fond sa využíva pri koncipovaní *Slovníka slovenských nárečí*.

⁴ Publikoval iba štúdiu o slovoslede v oravských nárečiach (Habovštiak 1992).

⁵ V prvých troch dvojiciach sú rozdielne predložkové konštrukcie (v prípade *(k)šu xľ'ieu* predložka v zaniká v dôsledku splývavej výslovnosti), v štvrtej dvojici konštrukcii s adverbium zodpovedá predložková konštrukcia a v piatej dvojici rovnoznačných konštrukcií význam rodinného prostredia vyjadrujú dolnooravské nárečia plurálom, stredo-oravské a hornooravské nárečia singulárom priezviska.

sledne z iných syntaktických javov priamo spomína iba fungovanie záporného tvaru 2. os. sg. slovesa *mať* vo význame ‚nieť‘ v nárečí časti hornooravských obcí (s. 31, 291 a 324), používanie tvaru *jest(o)* pri vyjadrovaní existencie predmetov a tvaru *nejest* pri jej popieraní. Ilustračné doklady potvrdzujú vetné typy *N/G part + jest* a *G neg + nejest* vo všetkých oravských nárečiach (s. 291).

Množstvo informácií o syntaktických konštrukciách v oravských nárečiach ponúkajú state o predložkách, spojkách, spájacích výrazoch a časticiach (s. 299 – 305, 311 – 317). Napríklad v časti o predložkových väzbách sa ako charakteristický znak oravských nárečí javí spájanie podvojných predložiek *ponad*, *popod*, *popred*, *poza*, *pomedzi* s dvoma pádmi⁶ – s akuzatívom, ako je to v spisovnom jazyku, aj s inštrumentálom, čo sa v spisovnom jazyku nepripúšťa (pozri Ružička et al. 1966, s. 649). Rovnako – na rozdiel od spisovnej slovenčiny – sa s dvoma pádmi spája podvojná predložka *napred* a druhotné predložky *kraj* a *stred* – s genitívom vyjadrujú miesto, s inštrumentálom smerovanie deja. Príklady:

a) *id'em s koňmi ponad Ostražicu* (Nižná n. Or.) – *striel'alo sa ponad našuov d'e-d'inuov* (Zábiedovo); *vez'li zme seno popod Barini* (Krivá) – *pás'li zme popod horou* (Zemianska Dedina); *jeden struom popred voli padnú* (Kňažia) – *krút'ili zme sa z vozom popred zvoňicou* (Medzibrodie); *pás'li zme poza Holicu*⁷ (Krivá) – *behal'li zme poza humnamí* (Revišné); *nasad'ili repi pomezi hrátke* (Podbiel) – *išla som pomezi smrekami* (Krušetnica);

b) *napret kostola postavili šátre* (Krivá) – *napred nami šiel takí vos* (Krásna Hôrka); *čupeli zme kraj cesti* (Dlhá n. Or.) – *u'ekali zme kräj potokom* (Revišné); *aj sred mesta sa predávalo* (Vyš. Kubín) – *aj sre d'ed'inou tekla voda* (Krivá).⁸

V časti o spojkách a spájacích výrazoch každý prostriedok vyjadrujúci členský alebo vetný syntagmatický vzťah Habovštiak dokladá aj v plnovýznamovej výpovedi, čím zároveň prispieva aj k vytváraniu materiálnej bázy pre ďalší syntaktický výskum oravských nárečí. V odseku o podradňovacích spojkách upozorňuje, že v predmetových vetách pred spojkami *abi*, *či*, *neχ* (*ňäχ/ňaχ*) a spájacími výrazmi často býva aj spojka *že*, čím sa vytvárajú spojkové výrazy *že abi*, *že či*, *že neχ*, *že kto* (*χto*), *že čo* (*čuo*), *že akí*, *že ako*, *že d'e*, *že kedi* a pod. Na tendenciu používať spojku *že* pred spojkami *abi*, *čo*, *či* poukazuje aj pri účelových vetách. Na súvetiach *Žiu som päďesäd rokou*, *čo som páľejki na jáziku nēmau* (Záskalie) a *Tak prišiel potom ku mne*, *čuo som aňi nevedel* (Zábiedovo) zas ukazuje, že v spôsobových vetách spojku *že* môže nahrádzať spojka *čo/čuo* (Habovštiak 1965, s. 304 – 305).

⁶ Na tento jav osobitne Habovštiak neupozorňuje.

⁷ Ide o označenie koncovej hranice dosahu deja – porov. *Aš poza faru stali hrnčari* Trstená (Habovštiak 1983, s. 112).

⁸ Príklady sú prevzaté z monografie *Oravské nárečia* (Habovštiak 1965, s. 301 – 302).

3. SYNTAKTICKÁ SONDA DO ORAVSKÝCH NÁREČOVÝCH TEXTOV

Sondážny výskum syntaxe oravských nárečí na materiálovej báze, ktorú tvoria súvislé nárečové prehovory v antológii *Oravci o svojej minulosti* (Habovštiak 1983), nárečové ukážky vo vlastivedných publikáciách o oravských obciach (Habovštiak 1973, 1988, 1990, 1995, 1997) a ilustračné doklady a ukážky textov v monografii *Oravské nárečia* (Habovštiak 1965) signalizuje viacero osobitostí tak v inventári výrazových prostriedkov syntagmatických vzťahov, ako aj vo frekvenčnom rozsahu synonymných konštrukcií či ich miesta na časovej osi a na osi neutrálnosť ↔ expresívnosť.

3.1. PREDLOŽKOVÉ KONŠTRUKCIE

Jedným zo znakov, ktorým sa oravské nárečia v syntaktickej rovine vymedzujú proti susedným stredoslovenským nárečiam, je vyššia frekvencia konštrukcie *do* + *G*. Bežne sa používa vo význame smerovania dovnútra alebo do blízkosti niečoho, napr.: *läŕko náz mohlo s'tenúď do Králován* (Orav. Poruba); *do Habofki postavila firma úskokoläjku* (Podbiel), ale v spojeniach typu *skovali sa do mlinárä* (Orav. Biely Potok), *ešše nebolo vlakou do Oravi* (Medzihradné), *oťel prišjeu* (kráľ Matej) *do Oravi* (Srňacie) je z hľadiska susedných nárečí príznakové.

Podľa Habovštiaka (1965, s. 24) sa stredooravské a hornooravské nárečia spojením slovesa pohybu s tvarom *do domu* vo význame ‚domov‘ odlišujú od dolno-oravských nárečí, ktoré rovnaký syntaktický význam vyjadrujú konštrukciou s príslovkou *domov*. Textový prieskum však ukázal, že v stredooravských nárečiach obidve konštrukcie v súvislom prejave strieda aj ten istý rozprávač. Porovnaj: *Seno šetko zme fiedi vozili domuoľ – Šetko sa do domu vozjevalo, a tag d'elako* (Tvrdošín); *Naši ŕlapci ma kceli nabiť, že moz zarábem a že pošjeľam do domu – Tak som misel utekať s Pešti domuoľ* (Lomná); *Al'e višli preca na breh a pobrali sa domof – Poprestidali vo voďe, habi nedosušili, v mokrom šli do domu* (Vavrečka).

Častejšie ako v iných nárečiach severnej stredoslovenskej skupiny sa predložka *do* v oravských nárečiach uplatňuje pri vyjadrení účelu. Príklady: *Maď i oťec šli do jarmaku* (Dol. Štefanov); *Do žádneho remesla* (synovia) *ňešli* (V. Bysterec); *Ked' on išjeľ do zapisu* (ohlášok), *z novix topaneg jej otpadol napetek* (Orav. Jasenica); *Ŕlapou v d'ediňe nebolo, šetko hibaj do vojni* (Krivá); *F sedemnástom ho* (zvon) *zobrali do vojni* (Medzibrodie); *Voli boľi mocnje do ťahaňä* (Nižná n. Or.); *A koňe kúpali v zimnej voďe, že budú zdravje, lepšje do ťahaňä* (Sedliacka Dubová); *To sa koňe do ťahaňä* (Krivá).

Konštrukcia predložka *v* + akuzatív ako výraz časového určenia deja sa v oravských nárečiach používa nielen v spojení s názvami dní v týždni, napr. *v pond'elok*, *v sredu*, a s názvami častí dňa a časových úsekov (ak ich rozvíja uka-

zovacie zámeno), napr. *f ten d'eň, f takú chvíľu, f tje časi, f takí čas, f ten rok*, ale – hoci zriedkavo – aj s názvami niektorých sviatkov. Príklady: *Došiel vo Viľiju* (Podbiel); *Vo Veľki patek pašije spievaju f kostoľe* (Hámry); *Vo Veľkú ňed'eľu sa ňes-melo ňigde ħod'it'* (Zuberec). Pravidlom sú však spojenia *na Veľkí pétok, na Bielu sobotu, na Veľkonočnú ňed'eľu* (Sedliacka Dubová); *na Viľiju, na Hodi* (Dlhá n. Or.); *na Veľkonoční pond'elek* (Krivá).

Na Orave sa spojením predložky *v(o)* s akuzatívom vyjadruje aj čas realizácie deja z hľadiska nejakej udalosti alebo obdobia nejakej činnosti, napr.: *Aľe vo frontu školu zŋivoč'ili* (Osada); *Vo vojnu sa tuná zdržávali partizáni* (Pribiš); *To bulo práve vo vojnu* (Liesek); *F senné roboti to bolo, keť sa sená kosili* (Ťapešovo). Bežne sa takéto časové určenie deja vyjadruje spojením predložky *v* s lokálom. V reči najstarších Oravcov sa obidve konštrukcie používajú bezpríznamovo – porovnaj: *Aj Brächna, čuo padnú vo vojne, bou ftej jäskeňi* – *On sä volau Brächna a zahinú vo vojnu* (V. Bysterec). Mladšie generácie už akuzatívnu väzbu opúšťajú.

Ako zanikajúci syntaktický prostriedok sa javí akuzatív s predložkou *v* aj pri vyjadrení smerovania deja na nejaké miesto alebo dovnútra niečoho.⁹ Okrem fungovania v ustálených konštrukciách typu (*ist'*) *f tú stranu* (Žaškov), (*pųojdem*) *f širi svet* (Revišné) sa v analyzovaných textoch vyskytuje iba v spojení so slovom *dolina*. Porovnaj: *Miseų som zabehnúď na to istųo mesto, otkel zme sa pustili v dolinu* (Veličná); *Koňe sa pustiiųi v dolinu a hnaųi do zabiťä* (Zázrivá); *Miseų si veľkí pozor dat', abi ho dreųo ňepriųal'ilo, keť sa pojälo v doľinu* (Krivá); *Pojďeme ot piramidi v doľinu* (Orav. Jasenica).

Oproti susedným nárečiam sa v oravských nárečiach vo zvýšenej miere uplatňuje konštrukcia *na* + lokál pri vyjadrení podmienky, prostriedkov a stavu existencie. Porovnaj: *Treba robid' aj na mraze* (Sedliacka Dubová); *Na dažďi zvoňez ňemá dobrú vųoľu, hųaz mu tag ňejde, ako bi mau* (Zázrivá); *A dakedi aj spot sňehu švápku viberali, a na akej zime!* (V. Bysterec); *Aj na mrazox sa šlo* (s tovarom na trhy) (Vavrečka); *Plateňici žili najvacej na mase, na suųih jedlah najvacej žili, na slaňiňe* (Hámry); *Prez ľeto aňi ňeváral'i, ľen boľi na mľieku* (Zábiedovo).

Predložku *po* popri spojení s akuzatívom (napr. *po hraňice, po samé srce, rok po rok, ħod'ili po soľ*) a s lokálom (napr. *po poľi, po vojne, bolo po hňeve, zaopųod'it' po dobrom, predať po järmakox, buųňe paľicou po dverox, ħod'it' po murovaňi, po zvoncoh ix poznal*) v oravských nárečiach ešte možno zachytiť aj vo väzbe s datívom.¹⁰ V tejto fáze výskumu sa nám javí, že ako reliktná forma praslovanského stavu¹¹ je v nich už sémanticky obmedzená – s datívom prívlastňovacích zámen vyjad-

⁹ O zvyškoch starej väzby akuzatívu s predložkou *v(o)* v strednej slovenčine pozri Stanislav 1958, s. 623.

¹⁰ Habovštiak (1965, s. 301) konštatuje spojenie predložky *po* iba s akuzatívom a lokálom.

¹¹ Pozri Stanislav 1958, s. 615 a 616.

ruje význam ,zhodne s´. Porovnaj: *Jǎ si to poviem po našǎjemu* (Orav. Poruba); *Jǎ si to ždi len po svojemu* (Osádka); *Vi si len ropťe po svojemu!* (Babín); *Pl't stroskotat, rostrepal sa* (hovoríme) *po našému* (Breza); *Teras som robil hrnce, gl'edňaki, tak po našemu gl'edňaki zme volaľi* (Trstená).¹²

Pre oravské nárečia je príznačné, že popri iných syntaktických prostriedkoch vyjadrujú význam prechodového priestoru deja aj pomocou konštrukcie predložka *za* + inštrumentál.¹³ Porovnaj: *Išǎu za cestou a preborilo sa mu pod nohami* (Srňacie); *Našiel som si takí ěodňíček, nuš som išǎel za ním* (Orav. Biely Potok); *Šľi zme za cestuof do vrĥuof* (Zuberec); *Rozhodovali zme sa, či mame is prez vrh za ěodňikom alebo za hrackuof* (Orav. Jasenica).

Rovnaká predložková konštrukcia sa uplatňuje aj pri určení spôsobu: *Ostala na dreve takǎ gl'ǎjĥa a uš za gl'ǎjĥou sǎ řesalo ľebo kresalo* (Žaškov); *Potom zme miseli hľadat koňe. Za šľakom zme ih našli* (Sedliacka Dubová); *Rušǎj za šľakom za ním* (za diviakmi) (Orav. Biely Potok); *„Ĉloveče, za tuo_voduov* (podľa jej prívodu) *nǎz nǎj-du!*“ (Beňadovo).

3.2. POROVNÁVACIE KONŠTRUKCIE

Pri rovnakej miere porovnávaného príznaku sa v oravských nárečiach prvý a druhý člen prirovnania najčastejšie spája pomocou spojok *ako* (*jǎko, jako*) a *aňi*. Základnou je spojka *ako*, konštrukcia so spojkou *aňi* má najvyššiu frekvenciu na dolnej Orave, smerom na hornú Oravu sa jej výskyt výrazne znižuje. V nárečí dolnooravských obcí sa v rovnakej funkcii používa aj spojka *sťǎ* (*řťǎ*).¹⁴ V porovnaní s spojkami *ako* a *aňi* je síce zriedkavá, stále je však živým prvkom inventára syntaktických prostriedkov. Príklady:

Zariu som sǎ do takej ĥrast'i ako zajǎc (Žaškov); *Kosila som ako ĥlap* (Záskalie); *Hľuǎň je veľkí, ĥvozď má jǎko parazol'* (Krivá); *Mňe tam bolo dobre jako f paláci* (Lokca); *tol'ǎ bl'ĥa jako kl'pko a řša jako klát* (Krušetnica); *Mala takuǎ řelo ěierno jako hlaveň* (Zuberec); *Bil ho jako koňa* (Bobrov); *Spal tuho jako zabiti* (Klin); *miski veľke jako ľavori* (Trstená);

Vľekla takí batožisko aňi dáku sipáreň (Žaškov); *Išľi zme zasǎ takimí horamí aňi f sitňe, aňi f pekl'e* (Žaškov); *Hǎpki* (mala) *po kolená, zadog opt'ǎhnutí aňi komediǎntka* (Párnica); *ĥlab dlhí aňi plátva* (Pucov); *Pekňe zme si tu žil'i aňi tje lastoviĥki* (Dol. Kubín); *Takí som ustati aňi jeden kuǎň* (Dol. Lehota); *Hora* (bola) *hustǎ aňi u nǎz v Dr-*

¹² Datívna väzba predložky *po* je doteraz potvrdená iba v severošarišských nárečiach. F. Buřfǎ ju zaznaĥil aj v spojeniach *uš po šickemu, po starodavnu, po starodavnemu* (1953, s. 111; 1995, s. 170, 355, 356; 2004, s. 258).

¹³ Základným prostriedkom vyjadrenia miesta, kde dej preĥádza, je *za* + I. vo východoslovenských náreĥiach.

¹⁴ Porovnaj Habovštiak 1965, s. 94 a 304. Zo susedných obcí na západnom okraji Liptova Ján Stanislav (1932, s. 477) doložil variant *ĥťǎ, ĥťǎ*.

viskoχ (Dol. Lehota); *Toľo váz aňi hidu* (Krivá); *Trúba otrúbila aňi siréna na poplay* (Vitanová);

Malá Milka bežala sťä psík popri nej (matke) *do pol'a* (Žaškov); *Má licä červe-nje sťä ružä* (Vyš. Kubín); *Uži času sťä hus klasu* (Krivá); *dľhí sťä drabina, stratiu sa fľä gáfor* (Párnica).

Pri nerovnakej miere porovnávaneho príznaku a po slovách *iní*, *inakší* sa vo všetkých oravských nárečiach vyjadruje prirovnanie pomocou spojky *ako* (*jäko*, *jako*). Napríklad: *Kresaňä višlo lacnejšie ako píleňä* (Žaškov); *Uš sa mi aňi horšuo nemuohlo stad' ako toto* (Bziny); *Zašla som nje vǎž ako sto metrou* (Mokrad'); *Lepši opilež jako nedbaľec* (Breza); *Lepše je peši χoďid' jako slepeho koňa vod'it'* (Bobrov); *Jedneho koňa hodilo o zem, ľebo bol slapši ako ten druhi* (Hor. Štefanov); *Teras šetko inakšie ako prvej* (Orav. Biely Potok); *Robota okolo zbožä bola celkom inä ako pri seňe* (Krivá).

Na dolnej Orave sa v členskom prirovnaní po komparatívoch ako zriedkavá používa aj spojka *že*. Porovnaj: *Mojä sestra boua myačä že jǎ* (Zázrivá); *Horšuo bolo že tem partizán datorí* (Párnica). V beletrii ju dolnooravský rodák M. Kukučín využíval ako charakterizačný prostriedok reči postáv.¹⁵

3.3. GENITÍV ZÁPOROVÝ

V oravských nárečiach má genitív záporový aj v súčasnosti silnú pozíciu a bežne sa používa aj v takých prípadoch, kde ho príslušníci iných stredoslovenských nárečí vnímajú ako výrazný archaizmus. Príklady: *Keť sä* (dievka) *ostarije, ňebud'e hej ňik kciet'* (Párnica); *Ňemali zme mosta celje roki* (Orav. Poruba); *Špahrieta si ňevideu, kím si ňezišjeu do d'ed'ini* (Zábřez); *Ftedi ešće ňebolo vlakou do Oravi* (Medzihradné); *A kávi ftedi ňepili, len na Hodi kávu pili* (V. Bysterec); *Jǎ tih volou ňekcem* (Bziny); *Potim ňebud'e mat' (kobyľa) koňičat'a* (Habovka); *Voluof som už ňemal, bo mi ih Ňem-ci zaľi* (Brezovica); *Ked' hu (zem) každé dva-tri roki gazda ňepopravi, tag vam urodi ňevida* (Trstená); *Po tih mestoχ človek šetko kúpil, a tunä ňekúpil aňi ľen topánok* (Breza).

3.4. VYPÚŠŤANIE PRÉZENTNÉHO TVARU SLOVESA BYŤ

Charakteristickým znakom oravských nárečí je časté vypúšťanie prítomného tvaru slovesa *bit'* (*bist'*, *buť*, *búct'*)¹⁶ vo funkcii spony. Porovnaj: *Z mladjeho* (prasať a) *ždi χutnejšuo mäso* (Zábřez); *Iba sa ma (otec) píta, že d'e koňe* (Sedliacka Dubová); *Spo-ločne to ždi akosi veselšie* (Dlhá n. Or.); *Toľo váz aňi hidu* (Krivá); *Na takom* (koni) *dad'e izd' nje dobre* (Habovka); *Aľe teras to už inakšie f tih Oravicáχ* (Tvrdošín); *Nuž dľho o tǎχ čas, čuo zme sa ňevideľi* (Lomná); *Ked' dǎž ofsa, koňe dobré* (Breza); *Kad'e*

¹⁵ Pozri Ružička et al. 1966, s. 741; Peciar 1965, s. 791; Orlovský 1965, s. 99.

¹⁶ Pozri Habovštiak 1965, s. 290 – 291.

najmenša voda, keď sa dostaňeme na suš? (Vavrečka); *Ľnevidiš, že vocka potrhana?* (Bobrov); *Čože tera žid' na sveťe!* (Slanica).

Zriedkavejšie sa vynecháva verbum existencie: *Tlčje sa* (ľan) *aj pri mesáčiku, ľen takí buxot fiedi po d'edňe* (Dlhá n. Or.); *Vravel'i, že na Magurke poklad* (Vavrečka).

Rovnako – a v stredooravských a hornooravských nárečiach v zvýšenej miere – sa vypúšťa aj samostatná gramatická morféma *som* v 1. os. sg. préterita, ak kategóriu osoby vyjadruje osobné zámeno¹⁷: *Já to ced'ilo z hrařom s řrpta zhoďiř a hibaj ku sviři* (Chlebnice); *Já mal řlintu na řpeci, aľe keď mä* (medveď) *dozrel, uř stal na zadňje nohi a já ved'el, že řuojďe do mňä* (Orav. Biely Potok); *Kamarád mal řlintu a já řnemal řlinti* (Čimhová); *No já řňhau řje jalovetá na Poľánečke* (Habovka); *Já už ved'eu, řřo to, já už badař* (Habovka); *Já pošřel ku koňom a koňi už tam řňbolo* (Beňadovo); *Já si potom sednul na koňa, řřel domřof* (Beňadovo).¹⁸

3.5. KONŠTRUKCIE S VÝZNAMOM POTVRDENIA A POPRETIA EXISTENCIE

V oravských nárečiach sa existencia predmetov vyjadruje tvarom 3. os. sg. *jest*, zriedka i *jesto* a tvarmi 3. os. pl. *sa/sä, sta* (dor.), *sú/su* (stror- a hornoor.), *jesú* (celoor. zastar.).¹⁹ Porovnaj:

Na tej ľúčke jes tráva, tam že jezd akisi poklat (Žaškov); *Jesto aj slintačka a kriváčka* (Istebné); *Tu jes taká zeľina, tá nohu viľječi* (Orav. Biely Potok); *V Oravicoř jezd jeden vrř a na tom vrřu jes taká poľana* (Liesek);

Tam sa aj takí, řřo sa řničoho řňbojä (Beňova Lehota). *Sta osobi, řřo tvrďä, že ho vid'eli* (Veličná); *Řteraz jesú vali, řřo sä s řnimi hrudi valkujř po poli* (V. Bysterec); *Jesú aj takí, řřo nigdi gräřcárom nesmrďä* (Valaská Dubová); *To takí ľuďä jesú, řřo řecitä ř řľovekom* (Lomná); *U nas su take rařeliňiska* (Klin).

Pri podmete v pluráli však môže byť prísudkom aj singulárový tvar *jest*.²⁰ Porovnaj: *Jes tu taki majstri* (Ústie n. Or.); *A po řtim cminťjerom také smrečki jest* (Dol. Štefanov); *Mľádenci* (na Veľkú noc) *řoďä hľadajřci po domoř a d'e jest pece, i tam poprezerajř* (Zuberec).

Pri popieraní existencie má veta s prísudkom *ňejest* podmet vyjadrený singulárovým tvarom záväzne formu genitívu, no v pluráli môže mať aj formu nominatívu. Porovnaj:

Takřeho siläka řnejest, abi tú skalu oträřau (Jasenová); *Zatřm už řnejest tag veľmi moz roboti* (Dlhá n. Or.); *Naisto ved'eli, že iř* (Turkov) *tam řnejest* (Vavrečka); *Kolo řřäřmof takře* (lipy) *rásľi, teraz už iř tag řnejest* (Babín);

¹⁷ Na tento jav v hornooravských nárečiach upozornil E. Pauliny (1947, s. 62).

¹⁸ Vo východoslovenských nárečiach sa spona a samostatná osobná morféma vypúšťajú v širšom rozsahu – pozri Štolc 1994, s. 59; Buffä 1995, s. 157; Múcsková 2016, s. 76 a nasl.

¹⁹ Pozri Habovštiak 1965, s. 291.

²⁰ Na tento jav v nárečiach na hornej Orave upozornil už E. Pauliny (1947, s. 59).

Kuláša je dobrojo jed'ehňa a zdravjo, teraz hu už aňi nĕnavarí, lebo nĕjest kámenje mlini (Zázrivá); *Přišlo dvanást' srpskih vozov na voláχ, lebo tam koňe nĕjest* (Pribiš).

Na skutočnosť, že na hornej Orave sa popieranie existencie vyjadruje aj záporným tvarom 2. os. sg. slovesa *mať*, poukázal už E. Pauliny (1947, s. 59). Tvar *ňemaš* v tejto funkcii zaradil medzi javy, ktorými sa hornooravské nárečia líšia od stredoslovenských nárečí, a pripustil, že by do nich mohol preniknúť zo susedných goralských nárečí (s. 94).

Podľa Habovštiaka je tento typ existenciálnych viet dôkazom o vplyve goralských nárečí na hornooravské nárečia (Habovštiak 1965, s. 324). Výsledky nášho sondážneho výskumu na súvislých nárečových prehovoroch ho však dokumentujú na celej Orave.

Príklady z hornooravských nárečí: *Červene farbi boľi pekne, teraz ih_ňemaš* (Bobrov); *Teraz nĕmaš teľo gazdoχ* (Bobrov); *Tu nĕmaž ničeho* (Liesek); *Tam nĕmáz ja-hoduov aňi brusňic* (Brezovica); *V našom kraji nĕmaš aňi tej kapusti* (Vavrečka);

zo stredooravských nárečí: *Tu do vrχuof sa ňig nĕrá_tišne, tu ničeho nĕmáš* (Habovka); *Máme tu moz vrχuof, d'e vodi nĕmáš* (Zuberec); *Starje mľini už dávno skasí-rovaľi, už ih_ňemáš* (Tvrdosín);

z dolnooravských nárečí: *Teraz už nĕmáš taki_χlapou* (Krivá); *F Češli samá psérka, tam veru nĕmáz rúcej trávi* (Dol. Lehota); *Tu nĕmáš takih vľn* (V. Bysterec); *Đeže puojđeš, keď nĕmáš slncá!* (Veličná).

Fakt, že táto vetná konštrukcia je vlastná aj turčianskym nárečiam²¹ a z Liptova je doložená už v písomnosti z roku 1616 (Stanislav 1973, s. 67), nám dovoľuje predpokladať, že ani v hornooravských nárečiach nemusí ísť o jej prevzatie z goralských nárečí (pozri aj Ferencíková 2013, s. 63 – 65).

3.6. INFINITÍVNE KONŠTRUKCIE

Opisné prejavy Oravcov sa vyznačujú hojným používaním infinitívnych konštrukcií. Časť takýchto výpovedí v analyzovaných textoch má povahu eliptických útvarov – napríklad: *Náľe mi dal'i pohárig vipit'* (Párnica); *Iba čyo bi furt ku kováčovi χod'il, prosil sa zaostrit'* (pracovné náradie) (Orav. Biely Potok); *Ňĕje je s ňeho* (zo syra) *ňijákĕho osohu, len ho do srcňika na srcká porobiť* (Zázrivá) –, no niektoré infinitívne konštrukcie, doložené viacerými dokladmi, treba pokladať za ustálené prostriedky syntaktického systému oravských nárečí. V týchto prípadoch infinitív obyčajne spĺňa funkciu príslovkového určenia účelu, nezhodného prívlastku²², ktorým sa vyjadruje, na aký cieľ slúži vec pomenovaná nadradeným substantívom, alebo je súčasťou

²¹ Porovnaj: *Už viac prauďi nĕmáš, už hej ozvoňil'i*. (Mošovce); *Ňemáz už tunajšijχ, to je šetko cu-zyo* (Socovce). Záporným tvarom 2. os. sg. sa v Turci bežne vyjadruje aj popieranie existencie v minulosti: *V Rusku si inšje nĕmay, len té drevené búdi* (Priekopa).

²² V spisovnom jazyku infinitívny prívlastok stojí len pri abstraktných substantívach, „ktoré vyjadrujú vôľu, povinnosť alebo potrebu, možnosť alebo nemožnosť, právo, príčinu a zvyk konať dej vyslovený závislým slovesom v neurčitku.“ (Oravec 1982, s. 137; podrobnejšie Ružička 1956, s. 152 – 164).

syntagmy s infinitívom slovesa, ktoré sa viaže na substantívum v postavení základného člena nezhodného prívlastku. Na ilustráciu uvádzame:

Nosjevala som maslo a smotanu do Kubína predat'; Xitro sa zmútilo a hibaj s frišním maslom predávať; Tam mi dali fše do pohárika vipit' (Osádka); Tá haljena bola len tag na plecã zahod'it' (Veličná); To bolo mesto ñevihovujuce past', len kopad' rašel'inu (Ústie n. Or.); Tyrdã to bola hus škl'bat' (Krivã).

S kostrykujof sa zvãzala masťeñička poñjerat' pečeñã (Zãzrivã); Bielopotočãñi robã osli ostrit' kosi (Podbiel); Pletãvam košíki sečku fsípãt' (Chlebnice); kl'in (spiľovãný) strujom podbijãt' (Nižná n. Or.);²³

Pletãvam košíki i na seno znãšãd' zo šopa a takje menšje na repu kopãt', sed'it'; Aj takí (košík) pre d'jetã nosid' do polã som upľjetou (Chlebnice); nuož na šunju rezãt' (Veličná);

Repíg je na rani vimívãt' (Kñažia); Ked' odberã, na to je dobrã repa z mljekom priložit' (Krivã); Pozjemki sa dobrã na čaj na želúdog ľječit' (Čimhovã); pouťopãñki na gombičku zapínãt' (Pribiš); brazoletñe na bl'usku zapnuť (Bobrov).

Tieto konštrukcie si vyžadujú hlbšiu sémanticko-syntaktickú analýzu (pozri aj Ferencíková 2019, s. 156 a nasl.).

3.7. VETNÝ TYP $S_N + (ne)rãd + VF byť + O_A$

Význam, že niekto má/nemã k niekomu, niečomu kladný/zãporný postoj, že niekoho, niečo má/nemã v obl'ube, sa v oravských nárečiach vyjadruje nielen pomocou spojenia adjektíva *rãd* s určitým tvarom slovesa *mať*, ale aj pomocou jeho spojenia s určitým tvarom slovesa *byť*. Účastník komunikačného aktu neovládajúci oravské nárečia však výpovede typu *Uš te klobasi tag ñerãd'i bol'i* (Hãmry); *Kričãce kveti ñerãd'i zme* (Bobrov) môže vnímať ako neúplné alebo defektné, správne dešifrovať ich obsah mu pomôže len širší kontext. Porovnaj: *Al'e plaťeñici žil'i najvacej na mase. Uš te klobasi tag ñerãd'i bol'i, al'e koľejko, oškvariki, to hej* (Hãmry); „*Jake farbi xceťe?*“, *pital sa plaťeñik. „No tixu, zapaľistu, ñebovu, modru ako fíjalka. Kričãce kveti (na látke) ñerãd'i zme.*“ (Bobrov).

Územné rozloženie dokladov ukazuje, že tento vetný typ je vlastný všetkým oravským nárečiam. Príklady: *Ti si mã už ñerãda, Hañka* (Pokryvãč); *Rad'i ho* (Nãdašihó) *bol'i, pomãhau, ako len ved'euj* (Dol. Kubín); *Rad'i zme sa bol'i, akobi zme bol'i šeci z jednej rod'ini* (Dol. Kubín); *Ked' na ñih (na pltníkov deti) zakričãli: „A d'e bud'eťe krmit?“, to už ñerãd'i bol'i, to sa nahñeval'i* (Dol. Lehota). *Komãrã zme ñerãd'i bol'i, bál'i zme sa ho* (Dlhã n. Or.); *Jã som to (kuľãšu) ñerãda bola* (Orav. Biely Potok); *Zomrel, uš ped' rokuof je v zemi, rada som ho vel'mi bola* (Orav. Jasenica).

Doterajšie dialektologické štúdie sa o tomto vetnom type nezmieñujú.

²³ Tento typ infinitívneho prívlastku použil Habovštiak v spisovnom jazyku v diele *Oravské chodničky* (1985, s. 28): „Ak nestačil domãí inventãr, šli sa po ulici zhãñãť ãpše na pečenie, tiesk na vyhrobãvanie uhliã i lopata sãdãť chleby.“

4. ZÁVER

Zámerom nášho príspevku bolo sumarizovať údaje o syntaktických javoch, ktoré v monografii *Oravské nárečia* uvádza Anton Habovštiak (1965), a na základe analýzy súvislých nárečových prejavov väčšieho rozsahu získať obraz o niektorých charakteristických črtách syntaktickej stavby oravských nárečí. Výsledky nášho sondážneho výskumu ukazujú, že v porovnaní so susednými stredoslovenskými nárečiami oravské nárečia v širšej miere používajú syntagmy s predložkami *do*, *na*, *za* a že v zmeravených výrazoch *po našejmu*, *po svojem* a pod. do našich čias zachovali praslovanskú datívnu väzbu predložky *po*.

Porovnanie dvoch javov s rovnakou mierou spoločného príznaku sa na dolnej Orave vyjadruje nielen pomocou spojok (*j*)ako, *añi*, ale aj pomocou spojky *s'a* (*f'a*) a pri nezhodnej miere spoločného príznaku aj pomocou spojky *že*. Spojku (*j*)ako v tejto funkcii používajú všetky oravské nárečia.

Analyzované texty dosvedčujú, že záporový genitív má silnú pozíciu vo všetkých oravských nárečiach. Vypúšťaním tvarov pomocného slovesa *byť* sa oravské nárečia čiastočne zhodujú s východoslovenskými nárečiami. Na celej Orave sa ako výraz popierania existencie popri tvare *nejest* používa aj záporný tvar 2. os. sg. slovesa *mať*, v hornooravských nárečiach ako základný, v dolnooravskej skupine je v tejto funkcii zriedkavejší.

Pevnou súčasťou súboru syntaktických prostriedkov oravských nárečí sú viaceré typy infinitívnych konštrukcií a rovnako aj vetná konštrukcia $S_N + \text{rád} + V_f \text{ byť} + O_A$ (*rad'i ho ľuď'a boľi*), synonymná s konštrukciou $S_N + \text{rád} + V_f \text{ mať} + O_A$ (*rad'i ho ľuď'a maľi*).

Poznámka na záver záveru: O monografii *Oravské nárečia* jej autor hovorí: „V prvej rukopisnej (1200-stranovej) verzii som sa zamerlal na deskripciu všetkých rovín jazyka (i syntaxe). Škoda, že pre údajne veľký rozsah mohla vyjsť táto monografia iba v skrátrenom rozsahu a bez syntaxe. A práve tú časť mojej práce pokladali oponenti za najhodnotnejšiu“ (Habovštiak 2003, s. 37 – 38). V rukopisnej pozostalosti autora sa táto časť, bohužiaľ, zatiaľ nenašla.

Literatúra a pramene

- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (2004): *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Náuka.
- FERENČÍKOVÁ, A. (2013): Dva syntaktické javy z geografického aspektu. In: Múcsková, G. – Muziková, K. – Hargašová, Z. (eds.): *Philologica 72. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 63 – 68.
- FERENČÍKOVÁ, A. (2019): Niektoré typy nezhodného prívlastku v slovenských nárečiach. In: Rembiszewska, D. K. – Hebal-Jeziarska, M. – Weiss, P. (eds.): *Prace filologiczne. Tom 74*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 155 – 161.
- HABOVŠTIK, A. (1948): Nárečové ukážky z Oravy. In: *Jazykovedný zborník*, 3, 86 – 89.
- HABOVŠTIK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV.

- HABOVŠTIAK, A. (1973): Horno-oravské nárečia. In: Langer, J. a kol. (eds.): *Trstená 600-ročná*. Martin: Osveta, 350 – 377.
- HABOVŠTIAK, A. (1983): *Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- HABOVŠTIAK, A. (1985): *Oravské chodníčky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Nárečie Zázrivej. In: Huba, P. (ed.): *Zázrivá*. Martin: Osveta, 229 – 251.
- HABOVŠTIAK, A. (1990): Hruštínske nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Hruštín. Vlastivedná monografia*. Martin: Tlačiarne SNP – vydavateľský odbor, 194 – 224.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): Nárečové ukážky. In: Huba, P. (ed.): *Nižná 600. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 157 – 164.
- HABOVŠTIAK, A. (1997): Nárečové ukážky. In: Huba, P. (ed.): *Veličná. Vlastivedná monografia*. 725 rokov. Veličná: Obecný úrad vo Veličnej, 129 – 137.
- HABOVŠTIAK, A. (2003): *Túžba po poznaní*. Martin: Matica slovenská.
- MÚČSKOVÁ, G. (2016): *Jazykové zmeny v historickom vývine gramatických tvarov z aspektu gramatickej kalizácie (Na príklade vývinu slovenského prétérita)*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- ORAVEC, J. (1968): *Slovenské predložky v praxi*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ORLOVSKÝ, J. (1965): *Slovenská syntax*. Druhé doplnené vydanie. Bratislava: Obzor.
- PAULINY, E. (1947): *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- PAULINY, E. (1990): *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. Bratislava: Veda.
- PECIAR, Š. (hl. red.) (1965): *Slovník slovenského jazyka*. 5. V – Ž. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RUŽIČKA, J. (1956): *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- RUŽIČKA, J. et al. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- STANISLAV, J. (1932): *Liptovské nárečia*. Martin: Matica slovenská.
- STANISLAV, J. (1958): *Dejiny slovenského jazyka*. 2. *Tvaroslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- STANISLAV, J. (1973): *Dejiny slovenského jazyka*. 5. *Syntax* 2. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Z autorovej pozostalosti na vydanie pripravil I. Ripka. Bratislava: Veda.

Nárečová zaradenosť obcí lokalizujúcich citované doklady

Obce s dolno-oravskými nárečiami: Beňova Lehota, Bziny, Dlhá nad Oravou, Dolný Kubín, Dolná Lehota, Chlebnice, Istebné, Jasenov, Kňažica, Krivá, Medzibrodie, Medzihradné, Mokrad, Osádka, Oravská Poruba, Párnica, Pribiš, Pucov, Revišné, Sedliacka Dubová, Srňacie, Valaská Dubová, Veľký Bysterec, Veličná, Vyšný Kubín, Zábrež, Záskanie, Zázrivá, Žaškov.

Obce so stredo-oravskými nárečiami: Babín, Beňadovo, Breza, Dolný Štefanov, Habovka, Horný Štefanov, Krásna Hôrka, Krušetnica, Lokca, Lomná, Nižná nad Oravou, Oravský Biely Potok, Podbiel, Ťapešovo, Trstená, Tvrdošín, Zemianska Dedina, Zuberec.

Obce s hornooravskými nárečiami: Bobrov, Brezovica, Čimhová, Hámry, Klin, Liesek, Oravská Jasenica, Osada, Slanica, Ústie nad Oravou, Vavrečka, Vitanová, Zábiedovo.

Adriana Ferencíková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 81101 Bratislava

E-mail: adriana.ferencikova@juls.savba.sk

Z FRAZEOLOGICKÝCH IMPULZOV TVORBY ANTONA HABOVŠTIAKA

Viera Kováčová

KOVÁČOVÁ, V. (2024): From the Phraseological Impulses of Anton Habovštiak's Work. In: *Slovenská reč*, 89/2, 149 – 165.

Abstract: The works of A. Habovštiak focusing on dialectal phraseology, published in the 70s and 80s of the 20th century, can still be considered the pinnacle of that line of scientific approach to dialectal phraseology, in which dialectal phraseology is investigated by the method of linguistic cartography in order to obtain an idea about its territorial division and thus supplement the knowledge about the division of the Slovak language territory by including the missing phraseological aspect. The dialectal phraseological material with which A. Habovštiak works gave an opportunity to explore also the multidimensional relationships of discussed phraseological units (form, motivation, imagery). The theory of phraseology in cooperation with dialectal theory helped and is currently helping to find answers to the questions that are related to these relationships. For the author of the article, the terminological question (the term *tautonym*) turned out to be particularly stimulating, in the context of the recorded conceptual variability of the term *tautonym* in the Slovak linguistic tradition and in view of the recently proposed implementation of the term *dialectal phraseological tautonym/tautonims* into the terminological system linked to dialectal phraseology.

Keywords: dialectal phraseology, A. Habovštiak, J. Mlacek, tautonym, heteronym, dialectal phraseological tautonym, dialectal phraseological heteronym.

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje práce A. Habovštiaka zamerané na nárečovú frazeológiu ako vrchol tej línie vedeckého prístupu k nárečovej frazeológii, v ktorom sa nárečová frazeológia skúma metódou jazykového zemepisu s cieľom získať obraz o jej územnej členitosti a doplniť tak poznanie o členení slovenského jazykového územia o chýbajúci aspekt frazeologický.
- Nárečový frazeologický materiál, s ktorým A. Habovštiak pracuje, podáva svedectvo o viac-rozmerných vzťahoch medzi jednotkami (forma, motivovanosť, obraznosť), pri explanácii ktorých treba zohľadňovať aktuálne poznatky z teórie frazeológie aj z nárečovej teórie.
- Habovštiakovo konštatovanie o nárečových tautonymách autorku štúdie privádza k osobitnej reflexii terminologickej otázky: pri termíne tautonymum sa totiž v našej lingvistickej tradícii stretávame s pojmovou premenlivosťou. Terminologická otázka je v príspevku zohľadňovaná najskôr v dialektologickom, následne i v širšom lingvistickom kontexte s jej vyúsťujúcim prepojením na najnovšiu frazeologickú terminológiu viažucu sa na základné typy nárečovej frazeológie.

1. ÚVOD

Hoci názov nášho príspevku vypovedá, že v ňom inšpiračne vychádzame z tvorby Antona Habovštiaka zameranej na frazeológiu (spresňujúco dodajme – frazeológiu nárečovú), začneme ho v kontexte tohto názvu zdanlivo paradoxne – pohľadom do tvorby Jozefa Mlacka, jazykovedca s výrazným vkladom do formovania a rozvoja súčasnej slovenskej frazeologickej teórie. Zdanie paradoxu sa rýchlo vytratí, ak doplníme, že nahliadame do tých prác uvedeného lingvistu, ktoré sa venujú teórii slovenskej nárečovej frazeológie a v ktorých frazeológ J. Mlacek pri úvahách o pojme nárečová frazeológia a jej typológii (či ďalších otázkach súvisiacich s nárečovou frazeológiou) nevyhnutne siaha po prácach dialektológa A. Habovštiaka z oblasti dovtedajších výskumov frazeológie slovenských nárečí. Jazykovozemepisný prístup k frazeologickému nárečovému materiálu, primárne uplatnený v Habovštiakových prácach, viedol nielen k poznávaniu členitosti slovenského jazykového územia z frazeologického aspektu (bližšie v časti 2.), ale umožnil nahliadnuť aj do viacrozmerných vzťahov zachytených frazeologických jednotiek (forma, motivovanosť, obraznosť). Postupné hľadanie odpovedí na isté otázky, ktoré z týchto vzťahov plynú, potvrdilo, že pri práci s nárečovým materiálom frazeologického charakteru treba zohľadňovať aktuálne poznatky tak v oblasti frazeologickej teórie, ako aj nárečovej teórie. Pre náš príspevok sa v takýchto frazeologicko-dialektologických súvislostiach osobitne podnetnou stala otázka terminologická, a to v kontexte pojmovej premenlivosti termínu *tautonymum* zaznamenananej v našej lingvistickej tradícii (časť 3.1.) a so zreteľom na nedávno navrhnutú implementáciu termínu *nárečové frazeologické tautonymum/tautonymá* do terminologickej sústavy zviazanej s nárečovou frazeológiou (časť 3.2.).

2. REFLEXIA PRÁC A. HABOVŠTIAKA ZAMERANÝCH NA NÁREČOVÚ FRAZEOLÓGIU

V priebehu 80. rokov 20. stor. vychádzajú J. Mlackovi dve štúdie zamerané na nie dostatočne zodpovedané otázky slovenskej nárečovej frazeológie: *K výskumu slovenskej nárečovej frazeológie* (práca je v r. 1980 publikovaná v zborníku *Dialektologické štúdie I.*) a *Nárečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine* (príspevok vychádza v r. 1988 ako súčasť zborníka *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*). V prvej z nich frazeológ pri hľadaní možných riešení základného okruhu problémov nárečovej frazeológie hneď niekoľkonásobne spomína príspevok dialektológa A. Habovštiaka *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí* (1970). Ako to predznačuje už názov, A. Habovštiak v ňom – s víziou prípravy *Slovníka slovenských nárečí* a v nadväznosti na výskum nárečovej lexiky uskutočnený na základe *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.* (1964) – predstavuje plán ďalšej etapy výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí, v rámci ktorého sa osobit-

ne naspôľňuje i požiadavka výskumu nárečovej frazeológie, oblasti, ktorej sa dovtedy výraznejšia pozornosť nevenovala.¹ J. Mlacek tento príspevok označuje prívlastkom programový² (Mlacek 1980, s. 40) a čerpá z neho viaceré podnety, ktoré ho vedú najmä k úvahám o frazeografickom spracovaní nárečovej frazeológie (ako konštatuje: „V našej literatúre sa nad touto otázkou pozornejšie zamýšľal iba A. Habovštiak“ – 1980, s. 42)³, ako aj k otázke zhromažďovania nárečovej frazeológie, kde sa mu ako adekvátnej javí metóda sémantických polí – s odkazom na postup naznačený v Habovštiakovom príspevku (porov. Mlacek 1980, s. 41). V druhej štúdii J. Mlacek (1988) pri vymedzovaní pojmu nárečová frazeológia ako aktuálnom teoretickom probléme si exemplifikačne a konkretizačne pomáha vybranými príkladmi z frazeologického nárečového materiálu získaného pri nárečových výskumoch podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.* a predstaveného v práci A. Habovštiaka *Jazykovozemepisná diferenciácia frazeologizmu hádzat' kačky* (1984a). Mnohotvárnosť materiálu získaného z 328 lokalít⁴ (ako A. Habovštiak vo viacerých prácach zdôrazňuje, pri zozbieraných spojeniach s významom „vrhnúť ploský kameň ponad hladinu vody tak, aby do nej nepadol, ale prebehol po hladine“ možno z kvantitatívneho hľadiska identifikovať viac ako 200 slovotvorných a lexikálnych obmien – Habovštiak 1989, s. 7; Habovštiak – Buffa 1984, s. 285) uplatňuje J. Mlacek na dokladovanie viacerých typov nárečovej frazeológie a na riešenie otázky, čo patrí (a prečo) do vlastnej nárečovej frazeológie. Frazeologický materiál získaný metódou lingvistickej geografie dokladá jestvovanie bohatého radu frazeologických heteroným/synoným, ako aj frazeologických variantov viacerých typov (napr. hláskoslovného, morfológického, syntaktického, lexikálneho typu). A práve jestvujúcu frazeologickú variantnosť využíva lingvista na vykreslenie takého z hľadiska typológie špecifického (slovami J. Mlaceka paradoxného) prípadu, „keď jeden variant z nárečia treba

¹ A. Habovštiak v ďalších prácach (1984a, 1987) odôvodňuje upriamenie výskumného záujmu dialektológov najmä na všeobecnú, nefrazeologickú slovnú zásobu jazykovozemepisnými cieľmi a lexikografickými potrebami. Zároveň však dodáva, že do okruhu relevantných faktorov patrila aj „náročnosť terénneho výskumu frazeologickej problematiky, a to tak samostatného zbierania frazeologizmov (najmä v prirodzenom vetnom kontexte) ako aj náročnosť určovania zemepisného rozšírenia jednotlivých frazém“ (Habovštiak 1987, s. 69).

² Spolu s príspevkom K. Palkoviča *Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku* (1971). K. Palkovič pri zdôraznení potreby výskumu nárečovej frazeológie sa vo svojom texte odvoláva aj na spomínaný príspevok A. Habovštiaka.

³ Doplňme, že J. Mlacek v tomto prípade inšpiračne vychádza z Habovštiakovho všeobecného (nie iba frazeologicky ladeného) konštatovania o tom, že *Slovník slovenských nárečí* má byť tezaurem slovných zásob slovenských nárečí, „nie zbierkou jazykových kuriozít alebo rozmanitých zvláštností, ktoré sa viac a menej diferencujú vo vzťahu k spisovnému jazyku“ (Habovštiak 1970, s. 23; porov. Mlacek 1980, s. 42). Zameriavajúc sa v kontexte výroku na frazeologickú nárečovú lexiku, J. Mlacek do diskusie predkladá poznámky o výbere a spracovaní frazeológie v nárečovom slovníku (podrobnejšie pozri Mlacek 1980, s. 42 – 43).

⁴ Blížšie Habovštiak 1984a, s. 257.

hodnotiť ako evidentne nárečový, druhý zasa ako nevýrazný prechodný typ. Napr. v citovanom Habovštiakovom materiáli možno pochybovať o tom, či do vlastnej nárečovej frazeológie patria výrazy typu hádzať skalki, hádzať ribički, ale zasa výrazy typu hádzať kamení, hádzať koničke sú nesporne jednotkami patriacimi do vlastnej nárečovej frazeológie“ (Mlacek 1988, s. 120).

Spomenutými dielami, ktoré sa ocitli vo vedeckom hľadáčíku J. Mlacka, sa súbor Habovštiakových prác venovaných nárečovej frazeológii neuzatvára – jazykovoze­mepisnú diferenciaciu istého okruhu frazém A. Habovštiak predstavuje i v ďalších príspevkoch: v texte publikovanom v zborníku *Studia Academica Slovaca 6 – Ustálené spojenia v slovenských nárečiach* (1977) a (predovšetkým) v štúdií *Jazykovoze­mepisná diferenciacia slovenskej frazeológie* (1987) vychádzajúcej v nitrianskom zborníku *Frazeológia v teórii a praxi*. Práve túto Habovštiakovu prácu možno považovať až do súčasnosti za vyvrcholenie tej línie vedeckého prístupu k nárečovej frazeológii, v ktorom sa nárečová frazeológia skúma metódou lingvistickej kartografie s cieľom získať obraz o jej o územnej členitosti a doplniť tak dovtedajšie poznanie o členení slovenského jazykového územia z aspektu hláskoslovného, tvaroslovného a lexikálneho (aspekt všeobecnej, nefrazeologickej lexiky) aj o chýbajúci aspekt frazeologický. Repertoár frazém, prostredníctvom ktorého túto členitosť dokladá, je síce obmedzený (a pri absencii širšieho jazykovoze­mepisného výskumu nárečovej frazeológie ani nemôže nebyť) na frazeologické jednotky získané už vyššie spomenutým *Dotazníkom pre výskum slovenských nárečí II.* (vytvoreným za účelom zbierania nárečového materiálu pre 3. a 4. zv. *Atlasu slovenského jazyka*; v dotazníkovom okruhu otázok zameraných na nárečovú lexiku mala frazeologická lexika iba marginálne zastúpenie⁵), získaný materiál mu však na konkrétnych príkladoch umožňuje načrtnúť zreteľné kontúry obrazu o tom, že aj frazémy utvárajú zväzky izoglos, ktoré slovenské jazykové územie členia trichotomicky (makroareálová diferencovanosť⁶) i dichotomicky (integrácia dvoch makroareálov a vyčlenenie oproti tretej základnej skupine⁷).

Ako to autor dokumentuje na frazeologických (ustálených) prirovnaniach, napriek tomu, že diferenciacia istého komponentu v štruktúre frazémy môže byť

⁵ Pozri bližšie lexikálnu časť *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.* z r. 1964, ktorú zostavil A. Habovštiak, publikovanú v komentárovej časti 4. zv. *Atlasu slovenského jazyka* (1984c, s. 280 – 306).

⁶ Makroareálovú diferencovanosť A. Habovštiak predstavuje na nasledujúcich príkladoch, porov.

• pozdrav pri práci a odpoveď na pozdrav:

stredoslovenské (ďalej strsl.) *Pán Boh pomáhaj – Pán Boh uslyš*

západoslovenské (ďalej zsl.) *Pomáhaj Pán Boh (Pomôž Pán Boh) – Pán Boh daj aj tebe (vám)*

východoslovenské (ďalej vsl.) *Bože, dej šťesce (Daj, Bože, šťesce) – Daj, Bože, i vam*

• žičenie pri kýchnutí:

strsl. *Na zdravie*

zsl. *Pozdrav (ťa, vás) Pán Boh*

vsl. *Bože, daj (ci, vam) zdrave*

⁷ Toto členenie A. Habovštiak dokumentuje na príkladoch: zsl. a vsl. *robiť kačky* oproti strsl. *há­dzať kačky*; strsl. a vsl. *mocný ako...* oproti zsl. *silný ako...*; strsl. a zsl. *šedivý ako...* oproti vsl. *sivý ako...*

značná a pre stanovenie územného rozsahu nepreukazná (slová bez územného ohraničenia⁸), nápomocná pre spracovanie územnej členitosti frazeologickej lexiky je vo viacerých prípadoch práve územne ohraničená nefrazeologická (všeobecná) lexika. Túto skutočnosť dokladá na príklade niekoľkých frazeologických prirovnaní, ktorých štruktúra obsahuje lexikálne prvky (či už v porovnávacom základe alebo v prirovnávacej časti) umožňujúce ich územnú lokalizáciu. Ako príklad takejto pomoci nefrazeologickej lexiky pre stanovenie územného rozšírenia frazeologickej lexiky A. Habovštiak uvádza napr. lexikálnu diferencovanosť prejavujúcu sa na úrovni:

- porovnávacieho základu frazeologických prirovnaní *šedivý/sivý ako...*; *silný/mocný ako...*: „Spojenia s prídavnými menami *šedivý* (ako holub, jabloň, peň...)“ utvárajú stredoslovensko-západoslovenský areál, pre východné Slovensko sú zas príznačné spojenia s prídavným menom *šivi* (ako holub, jabloň, srieň...)“; „Pre západoslovenské nárečia sú totiž charakteristické spojenia s prídavným menom *silný* (sporadicky na nesúvislej oblasti aj *pevný*) typu *silný ako dub, vól, obor...*“ Pre stredné a východné Slovensko sú príznačné spojenia s prídavným menom *mocní ako býk, buk, byvol...*“ (Habovštiak 1987, s. 72);

- comparata vo frazeologických prirovnaniach motivovaných obrazom prúdu vody vylievanej z nádoby na polievanie: *liat' sa ako z krhly, z konvy, z kanty...*: „Podoba slova *konva*, resp. jej nárečové tautonymum môžu poukazovať na nárečovú provenienciu istej frazémy, resp. signalizovať oblasť jej približného rozšírenia“⁹ (Habovštiak 1987, s. 71).

⁸ A. Habovštiak dané tvrdenie konkretizuje na príkladoch frazeologických prirovnaní *šedivý ako...* a *silný ako...* Pre potreby nášho príspevku na vytvorenie konkrétnejšej predstavy vyberáme z Habovštiakovho textu údaje o lexikálnom roznení v pravej časti (comparatum) prirovnania *šedivý ako*: „... explóratóri zaznamenali 1. slová z oblasti botaniky: jabloň, breza, lipa, strom, peň; kvet, ľan; 2. názvy zo živočíšneho okruhu ako holub, ovca, baran, somár, kôň, šimel'; 3. z oblasti prírody: sneh, srieň, inovať, osuheľ'; 4. látok ako mlieko, popol“ (Habovštiak 1987, s. 71 – 72). Pri takejto lexikálnej diferencovanosti bádateľ v reláciách metódy jazykového zemepisu a dotazníkového výskumu poukazuje na dva problémy: prvý sa týka nemožnosti územného ohraničenia daných podôb podľa územného rozšírenia vymenovaných lexém ako súčastí komponentového zloženia frazémy („Z geografického hľadiska lokalizovať jednotlivé frazémy na základe týchto lexém prakticky nemožno, lebo sú to slová rozšírené takmer vo všetkých nárečiach“ – 1987, s. 72); druhý sa vzťahuje na nemožnosť poznať skutočný rozsah diapazónu tých podôb, ktoré sú komunikačne zviazané s tým-ktorým nárečovým územím („... respondenti uvádzali zvyčajne tú frazému, ktorá bola pre nárečie v skúmanom bode najtypickejšia. ... Je však pravdepodobné, že vo viacerých bodoch sa používajú popri sebe viaceré frazeologizované prirovnania“ (tamže, s. 71). A napokon, dotazníkom získané výsledky nastoľujú v istých prípadoch aj otázku hodnovernosti získaného materiálu: „Dakedy sa vynárajú aj pochybnosti, či explóratóri zapísali ustálené frazeologické spojenia napr. frazeologizované prirovnanie, a nie iba viac-menej náhodné prirovnania informátora (napr. *siví ako breza, lipa, strom, ovca, baran, somár, kôň, šimel'*), resp. prirovnania, ktoré vznikli kontamináciou ustálených prirovnaní *biely/sivý (ako jabloň, kvet, ľan, sneh, srieň, inovať, osuheľ...*)“ (tamže, s. 72).

⁹ Autor berie do úvahy hláskové, slovotvorné i lexikálnu variantnosť nárečových lexikálnych jednotiek s významom *„nádobu na polievanie“* (tamže). Územnú rozšírenosť týchto lexém kartograficky spracúva *Atlas slovenského jazyka 4* (Habovštiak 1984b, s. 172, 1984c, s. 125 – 126).

3. O ŠPECIFICKEJ TERMINOLOGICKEJ INŠPIRÁCII

Pre ďalšie smerovanie nášho príspevku sa ako inšpiračné ukazuje práve Habovštiakovo konštatovanie o nárečových tautonymách, ktoré nás špecificky privádza k terminologickej otázke. Termín **tautonymum** totiž je, povedané v súlade s chápaním tautonymie podľa J. Horeckého (1981), vlastne termínom tautonymickým, t. j. za rovnakou formou sa skrýva pomenovanie odlišných pojmov, a tak dochádza, ako pri tomto termíne (v súvislosti s jeho využívaním v dialektológii) konštatuje J. R. Nižnanský (1987, s. 71), aj k obsahovej kolízii.¹⁰ Terminologickú otázku budeme reflektovať spočiatku v dialektologickom, následne i v širšom lingvistickom kontexte (3.1.) s jej vyúsťujúcim prepojením na najnovšiu frazeologickú terminológiu viažucu sa na základné typy nárečovej frazeológie (3.2.).

3.1. Z PROBLEMATIKY TERMÍNU TAUTONYMUM

Vráťme sa najskôr k uplatňovaniu termínu tautonymum v (tomto príspevku spomenutých) prácach A. Habovštiaka, v ktorých pracuje tak s nárečovou lexikou frazeologickou, ako aj (v kontexte jazykovezemepisnej členitosti nárečovej lexiky, pozri vyššie v časti 2.) lexikou nefrazeologickou. Termín tautonymum sa v nich používa frekventovane, niekedy vrátane parentetického rozšírenia o termíny heteronymum a synonymum, porov. niekoľko príkladov vybraných zo štúdie z r. 1984(a): „Jazykovezemepisnou metódou získaný frazeologický materiál tvoria nielen **frazeologické tautonymá (heteronymá či synonymá)** s výraznou lexikálnou diferenciaciou (zapríčinenou obraznosťou zvyčajne v kľúčovom slove)...“ (s. 260); „Výraznú skupinu frazeologických variantov tvoria také frazémy, v ktorých je jeden z komponentov v nárečiach lexikálne diferencovaný (utvára **rad tautónym**).“ (s. 261); „Zistené frazeologické varianty a **frazeologické tautonymá (či heteronymá alebo synonymá)** utvárajú nielen väčšie, ale aj menšie geografické areály.“ (s. 261); „... pre zsl. a vsl. sú charakteristické spojenia so slovesom *robiť [-c]* *žapki* a i., kým pre strsl. nárečia sú príznačné spojenia so slovesom *hádzat'* a jeho **tautonymami** *metať*, *lúčať* *žapki*.“ (s. 262); „Je však nepochybné, že v slovníku treba zaznačiť všetky frazémy, ktoré utvárajú lexikálne diferencovaný, **tautonymický (synonymický či heteronymický) rad**, t. j. všetky spojenia typu *robiť kački*, *hádzat' kački* (*žapki*, *ripki*), *podbíjať kačički*, *premieňať vodu*, *napájať koňe*, *strielať pánov*, *preskakovati ploti*, *zrážať panički*, *fúkať žapki* a i.“ (s. 263).

V štúdií *O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine* (1971), ktorú píše v spolupráci s K. Habovštiakovou, pri zmienke o tautonymách siaha po defi-

¹⁰ Ako J. R. Nižnanský uvádza, v dialektológii sa termín tautonymum vzťahuje „na rovnoznačné formálne odlišné slová v rozličných nárečových oblastiach“ (tu autor dodáva: „novšie *heteronymum*“) a aj na „nárečové rovnako znejúce slová s rozdielnymi obsahmi na rozličných nárečových oblastiach vo vzťahu k lokálnym alebo územne ohraničeným homonymám“ (Nižnanský 1987, s. 71).

nom vymedzení predstavenom v *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca (vyd. z r. 1955¹¹, autorom príslušnej časti je E. Pauliny; pri diele *Slovenská gramatika* možno dopĺňujúco uviesť, že v prvom vydaní z r. 1953 sa termín tautonymum ešte neuplatňuje), t. j. tautonymá predstavuje ako „také rovnoznačné lexikálne jednotky, z ktorých sa každá používa len v istom nárečí“ (1971, s. 57). Začiatkom 50. rokov minulého storočia o vžívaní sa termínu tautonymum¹² v (českej a slovenskej) dialektológii práve v takomto chápaní píše J. Filipec¹³ v príspevku *Synonyma a studium náreční slovní zásoby* (1953). Chápanie tautonym ako rovnoznačných slov (lexém) pochádzajúcich z rozličných nárečových oblastí sa uplatňuje ešte v ukážkovom zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (1980, s. 35, 38; ďalej aj SSN), ako to dokladá aj štúdia I. Ripku predstavujúca koncepciu pripravovaného celonárodného nárečového slovníka: „Termínom tautonymum sa v teórii SSN označuje lexéma (slovo) významovo identická s lexémami používanými na označenie rovnakých predmetov (javov) v rozličných nárečiach (v rozličných oblastiach ohraničených izoglosou príslušnej lexémy) (Ripka 1980, s. 290).¹⁴ V prvom zväzku SSN (Ripka 1994), v časti, v ktorej sa pre potreby opisu nárečovej lexiky a jej slovníkového spracovania vymedzujú termíny synonymum, homonymum, tautonymum, heteronymum (bližšie pozri najmä s. 21), má však už termín tautonymum iné definičné vymedzenie, porov. i citát z ďalšej štúdie I. Ripku vysvetľujúci vymedzenie termínov využívaných v SSN (Ripka 1992, s. 144):

„a) Ak sa ten istý význam vyjadruje rozličnými lexémami (výrazovými prostriedkami) v jednej nárečovej oblasti, hovoríme o synonymii; v prípade ich výskytu vo viacerých (netotožných, príslušnou izoglosou ohraničených) oblastiach ide o heteronymiu.

b) Ak sa viaceré navzájom nesúvisiace významy vyjadrujú jedným výrazovým prostriedkom (rovnakou zvukovou formou) v jednej nárečovej oblasti, konštatujeme prítomnosť homonymie. Ak tá istá lexéma označuje vo viacerých oblastiach odlišné významy, teoreticky ide o tautonymiu. V praxi SSN sa však táto tautonymia predstavuje ako polysémia, t. j. príslušná lexéma sa stáva viacvýznamová.“

¹¹ Porov. „Od synonymým treba odlišovať tautonymá, t. j. slová toho istého významu, ktoré sa však nevyskytujú v tej istej oblasti, napr. *mláďza – kosienok – otava, dedina – valal*. Niekedy sa tautonymá vyskytujú v terminológii (pre ten istý pojem sa používa viacej názvov), napr. *privlastňovacie zámeno – prisvojovacie zámeno, zadné podnebie – mäkké podnebie*“ (Pauliny – Ružička – Štolc 1955, s. 110).

¹² Podľa J. Ripku et al. (1984, s. 276) tento termín k nám v 50. rokoch prenikol z románskej dialektológie.

¹³ „Jde tedy vlastně o názvy lišící se podle oblastí; pro takové názvy se dnes vžívá termín tautonyma“ (Filipec 1953, s. 105).

¹⁴ V štúdiu uvádza viaceré príklady na tautonymické rady, výberovo spomeňme napr. pomenovanie krovitej rastliny so sladkými dužinatými plodmi: *egreš (jagriš), pólka (pólčie), kosmatky, bisky, viničky, bahniatky, mravienky, muchienky, mochnačky*... (Ripka 1980, s. 291).

O tom, že pre SSN v intenciách jazykovezemepisnej a sémantickej diferencovanosti nárečovej lexiky a otázok, ktoré z toho pre jej lexikografické spracovanie vyplývali, bolo hľadanie adekvátneho terminologického riešenia zásadné, zreteľne svedčí v prvej polovici 80. rokov minulého storočia štúdia *Výskum a opis nárečovej lexiky* (Ripka et al. 1984). V nej sa (okrem iných otázok) približuje aj cesta hľadania „vhodného termínu na vyjadrenie pojmu ‚formálne zhodné a obsahom odlišné výrazy vyskytujúce sa na oddelených nárečových územiach‘“ (s. 277) a dospieva sa k záveru, že týmto termínom je práve termín tautonymum.¹⁵ Ako autori spresňujú, pre dané rozhodnutie našli „podnet v Horeckého vymedzení tautonyma ako formálne totožného pomenovania použitého v rozdielnom význame v rozličných terminologických sústavách. V dialektológii teda môžeme za tautonymiu pokladať také prípady, keď má jeden výrazový prostriedok v nezhodných areáloch odlišné významy“ (Ripka et al. 1984, s. 277).¹⁶

Práca J. Horeckého *Významové vzťahy v sústave termínov* (1981), ktorá sa stala kľúčovou pre (re)definíčné vymedzenie termínu tautonymum ako súčasti dialektologickej terminologickej sústavy, predstavuje časopisecky publikovaný výstup referátu autora predneseného v máji 1981 v Kyjeve na zasadnutí Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov. J. Horecký v nej tautonymiu a heteronymiu uchopuje ako logické protiklady (tautonymia: použitie toho istého pomenovania vo viacerých prípadoch – odlišné pojmy pomenúva rovnaká forma; heteronymia: ten istý pojem pomenúvajú dve odlišne motivované slová, porov. s. 323) a v rámci terminologickej potreby rozlíšenia semaziologických a onomaziologických termínov predstavuje tieto termíny ako termíny onomaziologické. Horeckého vymedzenie termínov tautonymum a heteronymum našlo svoj odraz aj v *Encyklopédii jazykovedy* (Mistrík 1993, s. 446, 168): tautonymá sa v nej charakterizujú ako rovnaké pomenovania označujúce rozličné pojmy a) v rozličných terminologických sústavách, b) v nerovnakých štruktúrnych útvaroch jazyka (napr. spisovný jazyk, teritoriálny dialekt), c) v rozličných zemepisných oblastiach; heteronymá sú predstavené ako dve či viaceré pomenovania pre identickú vec, odlišujúce sa formou i motiváciou. Skoršie na lingvistickú terminológiu orientované slovníkové práce tieto termíny ešte nespracúvajú ani v slovenskom [pozri *Slovník sloven-*

¹⁵ Príslušná práca sa pristavuje aj pri výklade dovtedajšieho uplatňovania termínu tautonymum v dialektológii (bližšie pozri Ripka et al. 1984, s. 276 – 277).

¹⁶ Keďže súčasťou nárečovej lexiky je i lexika frazeologická, ak sa vrátíme k terminológii uplatnenej v štúdiách venovaných nárečovej frazeológii A. Habovštiaka (pozri vyššie v texte citované príklady), optikou v slovenskej dialektológii v súčasnosti uplatňovaného vymedzenia termínu tautonymum (resp. v prípade frazeologickej lexiky frazeologické tautonymum, nárečové frazeologické tautonymum), by už termín tautonymum v reláciách termínov heteronymum a synonymum v týchto štúdiách nevystupoval ako ich zastrešujúci ekvivalent, ako termín subsumujúci pojmy pomenované termínmi heteronymum a synonymum.

ských termínov (Horecký – Rácová 1979)], ani v širokom slovanskom porovnávaní [pozri *Slovník slovanské lingvistické terminologie 1, 2* (Jedlička 1977; 1979)] terminologickom kontexte.

3.2. NÁHLAD DO SÚSTAVY FRAZEOLOGICKÝCH TERMÍNŮV ZVIAZANÝCH S NÁREČOVOU FRAZEOLÓGIU S AKCENTOM NA TERMÍN NÁREČOVÉ FRAZEOLOGICKÉ TAUTONYMUM

Dôvod, prečo sa tak obsérne pristavujeme pri termíne tautonymum so zacielením na jestvujúcu pojmovú premenlivosť, s ktorou sa v našej vedeckej literatúre v priebehu istého časového obdobia či naprieč autorskými koncepciami môžeme stretnúť, má svoje špecifické frazeologické vyústenie. Naším cieľom totiž nie je podať vyčerpávajúci prehľad chápania tautonymie a tautonym v jednotlivých autorských koncepciách¹⁷ či ako súčasť terminológie viacerých lingvistických disciplín (dialektológia, lexikológia, terminológia). Predstavenie tautonymického charakteru termínu tautonymum má – so zreteľom na frazeologickú profiláciu tohto príspevku – poslúžiť osobitne ako východisko pre zamyslenie sa nad tým, ako táto pojmová premenlivosť môže ovplyvniť pred krátkym časom navrhnutú implementáciu daného termínu do sústavy frazeologických termínov, presnejšie do terminologického okruhu zviazaného s nárečovou frazeológiou, kde – slovami J. Mlacka (2009, s. 61) – „treba zreteľnejšie prihliadať k najnovším poznatkom aj v teórii frazeológie aj v nárečovej teórii“.

Otázkam vzťahujúcim sa na pojem nárečová frazeológia z aspektu vymedzenia a klasifikácie sa v našich podmienkach sústredenejšie venovali predovšetkým J. Mlacek (1980, 1988, 2009), I. Ripka (1993, 1997) a s aplikáciou na materiáli zo severošarišských nárečí F. Buffa (1994)¹⁸. Prvý zo spomenutej trojice v r. 2009 publikuje štúdiu *Sondy do nárečovej frazeológie*, ktorú možno predstaviť aj ako kreatívny vedecký dialóg s prácami F. Buffu a I. Ripku (impulzy pre rozvíjané úvahy poskytuje J. Mlackovi najmä štúdia I. Ripku z r. 1997). J. Mlacek pri otázkach klasifikácie nárečovej frazeológie v tejto práci už neostáva výlučne na úrovni troch (u nás zvyčajne¹⁹ vyčleňovaných) skupín nárečových frazém. Svoju pozornosť upriamuje aj na prípady ukazujúce, že hranice medzi vydeľovanými typmi môžu byť i neostré, z čoho vyplýva, že v prístupe k nárečovým frazémam treba brať do úvahy existenciu

¹⁷ V príspevku prezentovaný pohľad nie je (a nemá ani ambíciu byť) úplný. Minucióznejší prístup by reflektoval aj ďalšie autorské vymedzenia: v reláciách v hlavnej časti textu nespomenutého sa môžeme dopĺňujúco zmieniť, že napr. Š. Ondruš k termínom tautonymum a heteronymum ako súčasť lexikologickej terminológie pristupoval cez prizmu zdroja, z ktorého sa do spisovného jazyka preberajú slová rovnakého významu (zdroj teritoriálne dialekty – tautonymá; zdroj sociálne dialekty, novšie sociolekty – heteronymá) (Ondruš – Sabol 1981, s. 237).

¹⁸ Tam aj bibliografické odkazy na ďalšie autorove práce publikované v 90. rokoch minulého storočia v časopise *Slovenská reč*.

¹⁹ Bližšie o štvorčlennej klasifikácii nárečových frazém, predstavenej na materiáli severošarišských nárečí v diele F. Buffu (1994), pozri v prácach I. Ripku (1997) a J. Mlacka (2009).

celej škály „prechodných druhov alebo podtypov“ (s. 56) či „akýchsi medzistupňov“ (s. 58), čiže prípadov, ktoré stoja kdesi medzi vyčleňovanými základnými typmi.²⁰ Ako červená niť sa príspevkom tiahne akcentácia obraznosti nárečových frazém, a to nielen pre potreby triediaceho, klasifikačného prístupu²¹, ale aj pre potreby perspektív výskumu slovenskej nárečovej frazeológie (bližšie v záverečnej časti tohto príspevku).

So zreteľom na terminologickú otázku, ktorú v tejto časti príspevku sledujeme, pri percepcii Mlackovej inšpiratívnej štúdie sa zámerne obmedzíme iba na jeden z jej aspektov – ide, prirodzene, o aspekt terminologický. Ak sa totiž vrátíme k trom základným typom nárečovej frazeológie, príslušná štúdia v rámci klasifikačného prístupu prináša i návrh istých terminologických riešení, ktoré sú do značnej miery obohatením tradičnej sústavy frazeologickej terminológie (pozri napr. Mlacek – Ďurčo et al. 1995) a na úrovni terminologického okruhu vzťahujúceho sa na nárečovú frazeológiu tvoria frazeologické terminologické nóvum. Ambíciou J. Mlacka v tejto oblasti je predstaviť škálu základných typov nárečovej frazeológie tak, aby zodpovedali kľúčovým požiadavkám súčasnej frazeologickej teórie, a to, ako sme uviedli už vyššie, v symbióze frazeologického a dialektologického prístupu, t. j. v súlade s najnovšími poznatkami v teórii frazeológie a v nárečovej teórii. Ako sa ukazuje, pomocnú ruku mu nie neopodstatnene podáva práve lexikologická terminologická sústava²² (porov. bezekvivalentná lexika > bezekvivalentné nárečové frazémy, tautonymá > nárečové frazeologické tautonymá, resp. tautonymické nárečové frazémy).

J. Mlacek v štúdii z r. 2009 základné skupiny nárečových frazém usúvzťažňuje s nasledujúcou terminologickou sústavou:

- **Nárečové varianty celonárodných frazém** – s poznámkou, že pri nich bude potrebné „špecifikovať zvukový, morfológický, syntaktický, slovotvorný nárečový variant frazémy, ako aj varianty kombinované“ (Mlacek 2009, s. 58).²³

- **Nárečové frazeologické tautonymá** – ide už o osobitné frazémy, ktoré sa vo vzťahu k náprotivkom v celonárodnej (spisovnej) frazeológii vyznačujú osobitnou obraznosťou a motivovanosťou.²⁴ Podľa charakteristiky I. Ripku (1997, s. 141)

²⁰ Porov. „... už sa naznačila napríklad existencia prípadov stojacich kdesi medzi frazeologickým tautonymom a nárečovým variantom frazémy“ (Mlacek 2009, s. 58).

²¹ Ako lingvista konštatuje (s. 56): „Ide totiž o to, že nie všetky vymedzovacie znaky sú rovnako závažné, že napr. rozdiely v motivácii, resp. v obraznosti sú oveľa podstatnejšie než napr. rozdiely v hláskoslovnom či tvarovom, ba aj v lexikálnom a štruktúrnym stvárnení frazém.“

²² Porov. v tejto súvislosti i ustaľovanie termínov frazeologický historizmus, frazeologický archaizmus, frazeologický neologizmus, a to v nadväznosti na termíny tradične uplatňované v lexikológii (historizmus, archaizmus, neologizmus) (bližšie Mlacek – Baláková – Kováčová 2009).

²³ Autor siaha po príklade z rodného dialektu (lokalita Teplička nad Váhom): *isc jako v lece na saňoch* (Mlacek 2009, s. 56).

²⁴ J. Mlacek sa pri úvahách o triedení nárečovej frazeológie pristavuje aj pri štvorčlennej klasifikácii F. Buffu aplikovanej na frazeologickom materiáli zo severošarišskej nárečovej oblasti. Súbežné

nárečové frazémy patriace do druhej skupiny nárečových frazém „vyjadrujú všeobecne známe (a v spisovnej frazeológii zachytené) obsahy rozdielne i rozlične (no areálovo vymedziteľne) motivovanými spojeniami s originálnymi sémantickými posunmi (sú to vlastne nárečové frazeologické synonymá, majúce ekvivalentné spisovné FJ)“.²⁵

• **Bezekvivalentné nárečové frazémy** – J. Mlacek (2009, s. 54) ich predstavuje ako „spojenia, ktorými sa v istom nárečí (lokálnom či širšom) frazeologicky vyjadruje taká skutočnosť, ktorá nemá frazeologický náprotivok ani v celonárodnej (spisovnej) frazeológii ani v iných nárečiach“.²⁶

V kontexte predstaveného pohľadu na chápanie tautonym, na vyskytujúcu sa pojmovú premenlivosť tohto termínu v našej jazykovednej tradícii a na jeho v súčasnosti ustálené definičné vymedzenie v nárečovej teórii sa v rámci predloženého terminologického návrhu celkom prirodzene roztvára úvaha o vhodnosti využitia termínu *nárečové frazeologické tautonymum/tautonymá* v predstavenom vymedzení.

a zhodné nárečové frazémy vyčlenené v koncepcii F. Buffu (súbežné severošarišské a spisovné frazémy, zhodné severošarišské a spisovné frazémy) predstavuje ako nárečové varianty frazém. Samostatné (svojské) nárečové frazémy (samostatné, resp. svojské severošarišské frazémy) radí k bezekvivalentným nárečovým frazémam. Nárečovým frazeologickým tautonymám zodpovedajú v Buffovej koncepcii rozdielne nárečové frazémy (rozdielne severošarišské a spisovné frazémy). Ako J. Mlacek pri rozdielnych a samostatných (svojských) nárečových frazémach konštatuje, aj v jednom, aj v druhom prípade „máme do činenia s jednotkami s osobitnou obraznosťou (a teda aj celou motivovanosťou). Sám F. Buffa ich odstupňuje, keď pri rozdielnych frazémach hovorí o podobnej obraznosti, pri samostatných o celkom odlišnej. So zreteľom na tieto kvality však pri oboch typoch sú to už osobitné frazémy, ktoré sú za hranicami variantu“ (Mlacek 2009, s. 57 – 58).

²⁵ *Frazeologická terminológia* (1995, heslo nárečová frazeológia) skupinu, ktorá zodpovedá vyššie predstavenému chápaniu, dokladá príkladmi *prísou k tomu ako Ročkár k čižmám* (túto frazému autor hesla významovo usúvzťažňuje s frazémou patriacou do spisovného frazeologického fondu *prísť k niečomu ako slepé kura k zrnu*) a *hľadá ako Považajich prasté* (ako jej frazeologický náprotivok zo spisovného jazyka sa uvádza frazéma *hľadá ako teľa na nové vráta*). I. Ripka pri týchto jednotkách upozorňuje na výskyt špecifického miestneho (propriálneho) prvku, ktorý nie je všeobecne známy, a teda v odlišnom jazykovom a spoločenskom kontexte (v spisovnom jazyku či inej skupine miestnych nárečí) sa takéto špecifické obsahy (miestne skutočnosti a javy) nedajú jednoznačne pochopiť a interpretovať, porov. „Ročkár nemusel prísť k čižmám ako ‚slepé kura k zrnu‘ (t. j. bez námahy al. náhodou); mohol ich napr. získať výmenou, výhodnou al. nevýhodnou kúpou a pod.)“ (Ripka 1997, s. 141); „Celá (slovenská) spoločnosť nevie prisúdiť jednoznačnú obsahovú náplň komparátu *Považajich prasté*. Tie mohli pozerat' vyjavené, ale takisto mohli pozerat' nebudaj aj inak (tupo, zarazene a pod.)“ (Ripka 1997, s. 141 – 142). I. Ripka tak zaradenie príslušných jednotiek do skupiny nárečových frazém s ekvivalentom v spisovnom jazyku spochybňuje. Z príkladov zo severošarišskej frazeológie, ktorými F. Buffa ilustruje skupinu osobitných nárečových frazém s ekvivalentom v spisovnom jazyku (rozdielne severošarišské a spisovné frazémy), ako príklad vyberáme frazému *mac už zavítu hlavu* („t. j. mať kont vydatej ženy v protiklade k voľným vlasom dievok“ – Buffa 1994, s. 46), ktorá významovo korešponduje s frazémou z celonárodného (spisovného) frazeologického fondu *dostať sa pod čepiec* (vydať sa).

²⁶ Tento typ frazém J. Mlacek konkretizuje na príklade z výskumu záhorských nárečí K. Palkoviča *Bilo to hnet po poléfce* (narodenie dieťaťa presne o deväť mesiacov po svadbe; Mlacek 2009, s. 54).

Ak totiž vyjdeme z obligátnej požiadavky na jednoznačnosť termínu (s dôvetkom, že ide o jednoznačnosť intradisciplinárnu a intrakoncepčnú, porov. napr. Dolník 2007, s. 177) a ustálenosť definičného určenia termínu vo vzťahu k bezporuchovosti odbornej komunikácie (tamže), využitie termínu nárečové frazeologické tautonymum/tautonymá na zachytenie medzisystémovej frazeologickej synonymie/ekvivalenčnosti (úroveň frazeologických systémov: teritoriálny dialekt – spisovný jazyk) požiadavku jednoznačnosti a ustálenosti problematizuje.²⁷ V tejto súvislosti sa žiada opätovne spomenúť autorov oprávnený apel na to, aby sa pri vymedzovaní nárečovej frazeológie a pri jej typológii prihliadalo na aktuálne poznatky tak v teórii frazeológie, ako aj v nárečovej teórii (Mlacek 2009, s. 61). A optikou súčasnej nárečovej teórie termín nárečové frazeologické tautonymum s vyššie predstavenou druhou skupinou nárečových frazém nie je kompatibilný. Ako sme už uviedli, súčasná nárečová teória s termínom tautonymum pre potreby opisu nárečovej lexiky, samozrejme, pracuje, no týmto termínom (ktorého signifikantnou identifikačnou súčasťou je grécke *tauto-*, *taut-*, t. j. rovnaký, taký istý, zhodný²⁸) akcentuje nie identitu (totožnosť) významu rozdielných foriem (rozdielných lexikálnych jednotiek), ale identitu (totožnosť) formy, ktorá vo viacerých nárečových oblastiach (úroveň lexikálnych systémov viacerých nárečí) označuje odlišné významy (heterosémia vyjadrená totožným výrazovým prostriedkom na nezhodných nárečových oblastiach, porov. Ripka 1994, s. 21).

Priam emblémový príklad na takéto chápanie tautonymie z (nefrazeologickej) lexiky slovenských nárečí zachytáva A. Ferenčíková (1984, s. 292 – 294), ktorá na nárečovej lexikálnej jednotke *žito* demonštruje odlišnosť významov tejto lexikálnej formy v geografickej projekcii: západoslovenské a juhostredoslovenské nárečia ,pšenica (*Triticum*)‘; východoslovenské nárečia a časť severostredoslovenských nárečí ,raž (*Secule*)‘; turčianske nárečia ,mladý porast, ozimina‘. A ak teritoriálny, horizontálny rozmer (úroveň lexikálnych systémov viacerých teritoriálnych dialektov) rozšírime o rozmer vertikálny, dostávame sa pri tautonymii aj na úroveň viacerých lexikálnych systémov ako súčasti diasystému slovenského národného jazyka:²⁹ teritoriálny dialekt – spisovný jazyk, porov. napr. lexému *oliva* ako súčasť spisovnej lexiky s významom ,olivovník, bot. oliva európska a plod tohto stromu‘³⁰ vs. lexému

²⁷ To, že pre termín tautonymum je v našich podmienkach príznačná pojmová premenlivosť, resp. redefiničná zaťaženosť, má svoj dopad i na vyskytujúcu sa nejednotnosť chápania tautonymie a tautonym v odbornej komunikácii. Porov. v týchto súvislostiach potrebu spresňovania uplatneného chápania tautonymie a heteronymie v príspevku K. Ballekovej (1997, s. 174).

²⁸ Porov. *Slovník cizích slov* (Petráčeková – Kraus et al. 2005, heslo *tauto-*, *taut-*).

²⁹ Chápanie tautonymie v horizontálnom (úroveň územnej diferencovanosti) rozmere i vertikálnom (nerovnaké štruktúrne útvary národného jazyka) rozmere možno predstaviť v intenciách konceptuálnej variantnosti (bližšie o pojme konceptuálny variant Dolník 2007, s. 177).

³⁰ Porov. spracovanie významovej štruktúry hesla *oliva* v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Jarošová 2021): oliva: 1. vŕdzýzelený stredomorský strom s kožovitými sivozelenými listami pestovaný

oliva ako súčasť lexiky tekovských a severotrenčianskych nárečí s významom ,ozdobný krik, bot. orgován obyčajný‘ (Ripka 2006, s. 604; Mistrík 1993, s. 446). Chápanie tautonymie a tautoným v súčasnej nárečovej teórii vo vzťahu k nefrazeologickej lexike analogicky usmerňuje, predurčuje chápanie tautonymie a tautoným pre potreby slovenskej nárečovej frazeológie: s identitou frazeologickej formy³¹ sa v medzysystémovom – horizontálnom či vertikálnom – porovnaní spája významová neidentickosť, významová odlišnosť. Napr. ako súčasť frazeologického fondu slovenského spisovného jazyka i frazeologického fondu slovenských nárečí vystupuje frazeologické prirovnanie *nadutý ako moriak*. Ako celonárodná (spisovná) jednotka je toto prirovnanie známe vo významovej štruktúre³² a) ,byť pyšný, namyslený, povýšený‘, b) ,byť nahneváný, urazený‘.³³ V časti slovenských nárečí je však táto frazéma spätá (aj) s významom ,tučný‘, ako to *Slovník slovenských nárečí* (Ripka 2006, s. 265 – 266) dokladá na príklade *nadutí aňi moriak*, excerptovanom z nárečového materiálu z obce Pribovce (okres Martin). V tomto prípade sa opäť (prinavrátiac sa k skorším častiach príspevku) dostávame aj k vzťahom frazeologickej a nefrazeologickej lexiky: adjektívum *nadutý* vo význame ,naplnený vzduchom, plynom ap., majúci zväčšený objem, nafúkaný‘³⁴, ku ktorému sa nárečová frazéma vo význame ,tučný‘ viaže, je príznačná len pre časť slovenského jazykového územia, konkrétne pre turčianske a juhozápadoslovenské nárečia (pozri spracovanie významovej štruktúry hesla *nadutý* v 2. zv. SSN – Ripka 2006, s. 265 – 266).

Ak sa teda vrátime k vyššie predstavenej klasifikácii základných skupín nárečovej frazeológie a im zodpovedajúcim termínom, v terminologickom aparáte by sme odporúčali prehodnotiť implementáciu termínu nárečové frazeologické tautonymá pre druhú skupinu nárečových frazém, t. j. pre nárečové frazémy s významovým náprotivkom (ekvivalentom) v celonárodnom (spisovnom) frazeologickom fonde, ktoré sa vo vzťahu k ekvivalentným celonárodným (spisovným) frazémam vyznačujú osobitnou obraznosťou a motivovanosťou (porov. severošar. *mac zavitu hlavu* – spis. ekvivalent *dostať sa pod čepiec*). Ak vyjdeme zo súčasnej nárečovej teórie, ktorá pre potreby opisu nárečovej lexiky pracuje s termínom heteronymum

v mnohých kultivaroch pre olejnaté dužinaté plody; 2. oválny dužinatý, olejnatý jedlý hnedozelený al. sivozelený plod tohto stromu.

³¹ Pochopiteľne, so zohľadnením jestvujúcej nárečovej variantnosti.

³² Významovú štruktúru uvádzame podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (Jarošová 2015; porov. heslá *nadutý* a *moriak*).

³³ Vo význame ,veľmi nahneváný‘ toto prirovnanie (v širokej škále variantnosti príznačnej pre nárečia) lexikograficky spracúva i *Slovník slovenských nárečí* (heslá *nafúkaný*, *nadrdený*, *nadrchmolený*, *napaprčený*, *puliak* i *puliar* – Ripka 2006; Ferenciková 2021), porov. exemplifikačné doklady *nafúkaní ako moriak* (Rimavská Píla, okres Rimavská Sobota), *nafúkaní aňi mosúr* (Blatnica, okres Martin), *nadrhlený je jag morák* (Bošáca, okres Trenčín), *nadrchmolená jag morka* (bez lokalizačného údaju), *akí si napaprčení ako pulák* (Kameňany, okres Revúca), *nadúrení aňi pulák* (Brusník, okres Revúca).

³⁴ Význam uvádzame podľa SSN (Ripka 2006, s. 265).

pri homosémii vyjadrenej rozdielnymi výrazovými prostriedkami na viacerých (nezhodných) nárečových oblastiach (SSN: Ripka 1994, s. 21), resp. i v rozličných štruktúrnych útvaroch jazyka³⁵ (teritoriálny dialekt – spisovný jazyk), ako analogicky primerané sa javí využiť tento termín i v reláciách klasifikácie slovenskej nárečovej frazeológie, a teda terminologicky usúvzťazniť vyššie charakterizovanú druhú skupinu nárečových frazém nie s termínom nárečové frazeologické tautonymá, ale s termínom nárečové frazeologické heteronymá. Toto názvoslovné riešenie pre druhú základnú skupinu nárečových frazém, organicky nadväzujúce na vymedzenie heteronym v nárečovej teórii, sa nám javí ako spôsob riešenia vyhovujúci dialektologickému, lexikologickému i frazeologickému pohľadu.³⁶

4. ZÁVER

Na počiatku tohto milénia publikuje A. Habovštiak v spoluautorstve s K. Habovštiakovou príspevok *O vzťahu slovenskej frazeológie k nárečiam a ľudu* (2001/2002), v ktorom sa navracia i k otázkam členitosti nárečovej frazeológie z jazykovozepepisného aspektu.³⁷ Bádateľ, ktorý v r. 1970 formuluje programovú výzvu na výskum nárečovej frazeológie, oblasti dovtedy výraznejšie nepreskúmanej, s odstupom troch dekád podáva svedectvo o tom, že táto oblasť ostáva naďalej výraznejšie nepreskúmaná – ako autor konštatuje: „Žiaľ, jazykovozepepisnému výskumu nárečovej frazeológie sa nevenovala osobitná pozornosť. Ani v rámci výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí pre Slovenský nárečový slovník neorientovali sa explorátori v náležitej miere na výskum frazeológie, čo sa prejavilo aj v skromnejšom rozsahu jej spracovania v Slovníku slovenských nárečí“ (Habovštiak – Habovštiaková 2001/2002, s. 199). Echo intenzívnejšieho nerozvinutia výskumu nárečovej frazeológie možno zachytiť i v štúdiu J. Mlacek *Sondy do nárečovej frazeológie* (2009) – J. Mlacek takmer po 40 rokoch od publikovania Habovštiakovej programovej štúdie *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí* (a nezávisle od nej) v úvode práce (s. 52) vyjadruje pochybnosť, „či výskum našej nárečovej frazeológie vôbec existuje, či tu možno hovoriť o výskume v uvedenom zmysle“ (pod uvedeným zmyslom má autor na mysli výskum ako organizované bádanie, skúmanie, porov. Mlacek 2009, s. 52). Napriek zaznievajúcej skepse pri mapovaní stavu vedeckého poznávania nárečovej frazeológie mu doterajšie práce teoretického (konceptualizá-

³⁵ Porov. i predstavené chápanie heteronymie v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny* (2017; autorka hesla: Z. Hladká): „3. Relace mezi významově shodnými (podobnými) lexémy patřícími k různým útvarům či vrstvám téhož jaz., především k různým teritoriálním dial.“

³⁶ Termín nárečové frazeologické tautonymum by na úrovni medzisystémového vertikálneho porovnania zodpovedal chápaniu predstavenému na príklade *nadutý ako (ani) moriak* ako súčasťi spisovného frazeologického fondu a nárečového frazeologického fondu (pozri vyššie) s odlišnou sémantikou.

³⁷ V krátkom prehľade približuje jazykovozepepisnú diferencovanosť frazém, ktorým sa venoval už v skorších príspevkoch [*hádzat' kačky*, frazeologizované pozdravy a odpovede na ne pri práci (najmä pri vykonávaní poľnohospodárskych prác), žičenia a repliky pri kýchnutí].

cia pojmu nárečová frazeológia) i materiálového (frazeologický nárečový materiál z rozličných nárečových oblastí) charakteru prinášajú viaceré impulzy, a tak svoju štúdiu koncipuje ako príspevok „k poznaniu nielen histórie a súčasného stavu, ale najmä perspektív slovenskej nárečovej frazeológie“ (Mlacek 2009, s. 61).

Už skoršie sme v príspevku spomenuli, že frazeologické štúdie A. Habovštiaka predstavujú v slovenskej dialektológii vrchol jazykovo-zemepisného prístupu k frazeologickému materiálu nárečovej povahy – frazeologický materiál získaný z celoslovenského výskumu nárečovej lexiky³⁸ autorovi na niekoľkých konkrétnych príkladoch umožnil načrtnúť obraz o členitosti nášho územia i z (chýbajúceho) frazeologického aspektu. A v rámci daného prístupu autorove práce týmto zenitom – pri absencii ďalších na nárečovú frazeológiu v celoslovenskom územnom rozsahu zamieraných dialektologických výskumov a pri náročnosti určovania zemepisného rozšírenia jednotlivých frazém – zrejme aj naďalej ostanú. Frazeologický materiál získaný metódou lingvistickej geografie doložil nielen jestvovanie frazeologických variantov viacerých typov, ale aj bohatých radov frazeologických heteroným či synonym, podmienených rozdielmi v obraznosti a motivácii, na čo A. Habovštiak aj osobitne upozorňuje. A práve tu sa dostávame k spomenutým perspektívam v ďalšom prístupe k nárečovej frazeológii, tak ako ich vidí J. Mlacek: to, čo z frazeologického nárečového materiálu k dispozícii už/zatiaľ máme, umožňuje sledovať práve rozmer obraznosti, motivovanosti systematickejšie, a tým umožňuje „aj odkryť mnohé celkom jedinečné a v pravom zmysle celkom idiomatické kvality našich frazém z tejto sféry“ (Mlacek 2009, s. 61).

A ako to ukazuje náš príspevok osobitne v častiach venovaných terminologickým otázkam, pohľad na nárečovú frazeológiu je dosiaľ aktuálny aj terminologickou optikou, symbioticky zohľadňujúcou pri hľadaní toho najvhodnejšieho terminologického fixovania príslušných pojmov aktuálne poznatky a požiadavky z teórie frazeológie i nárečovej teórie.

Literatúra

- BALLEKOVÁ, K. (1997): Lexikálna sémantika pradiarskej a tkáčskej terminológie. In: Nábělková, M. (ed.): *Varia. 6. Zborník príspevkov zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 173 – 186.
- BUFFA, F. (1994): *Zo severošarišskej frazeológie*. Bratislava: Veda.
- FERENČIKOVÁ, A. (1984): Významová členitosť výrazových prostriedkov a geografické hľadisko. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 292 – 298.
- FERENČIKOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník slovenských nářečí. III. P(poza) – R*. Bratislava: Veda.

³⁸ Presnejšie z lokalít tvoriacich výberovú sieť bodov stanovených pri príprave 1. zv. *Atlasu slovenského jazyka*, v ktorých sa v r. 1965 – 1970 uskutočnilo zbieranie nárečového materiálu pre potreby 3. a 4. zv. atlasu.

- FILIPEC, J. (1953): Synonyma a studium nářeční slovní zásoby. In: *Naše řeč*, 36/3 – 4, 97 – 109.
- DOLNÍK, J. (2007): *Lexikológia*. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského.
- HABOVŠTIK, A. (1970): O výskume slovníka a frazeológie slovenských nářečí. In: *Slovenská reč*, 35/1, 23 – 28.
- HABOVŠTIK, A. (1977): Ustálené spojenia v slovenských nářečiach. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 99 – 112.
- HABOVŠTIK, A. (1984a): Jazykovozemepisná diferenciácia frazeologizmu *hádzat' kačky*. In: *Slovenská reč*, 49/5, 257 – 265.
- HABOVŠTIK, A. (1984b): *Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1984c): *Atlas slovenského jazyka. 4. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1987): Jazykovozemepisná diferenciácia slovenskej frazeológie. In: Miko, F. (ed.): *Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria spoločenské vedy. 2*. Nitra: Pedagogická fakulta, 69 – 76.
- HABOVŠTIK, A. (1989): Frazeológia v spisovnom jazyku a nářečiach. In: *Nedelná Pravda*, 22/45, 7.
- HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nářečí. II. 1. Lexikálna časť*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná časť*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1984): Slovná zásoba v atlasovom spracovaní. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 282 – 291.
- HABOVŠTIK, A. – HABOVŠTIKOVÁ, K. (1971): O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 57 – 68.
- HABOVŠTIK, A. – HABOVŠTIKOVÁ, K. (2001/2002): O vzťahu slovenskej frazeológie k nářečiam a ľudu. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 48/7, 199 – 203.
- HLADKÁ, Z.: Heteronymie. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny online*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník> (cit. 3. 10. 2024).
- HORECKÝ, J. (1981): Významové vzťahy v sústave termínov. In: *Kultúra slova*, 15/10, 321 – 333.
- HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A. (1979): *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2015): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda.
- JEDLIČKA, A. et al. (1977): *Slovník slovanské lingvistické terminologie. I*. Praha: Academia.
- JEDLIČKA, A. et al. (1979): *Slovník slovanské lingvistické terminologie. II*. Praha: Academia.
- MISTRÍK, J. (ed.) (1993): *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- MLACEK, J. (1980): K výskumu slovenskej nářečovej frazeológie. In: Bartko, L. et al. (eds.): *Dialektologický zborník. I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 39 – 44.
- MLACEK, J. (1988): Nářečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine. In: Basaj, M. – Rytel, D. (eds.): *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. 4*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo PAN, 115 – 124.
- MLACEK, J. (2009): Sondy do slovenskej nářečovej frazeológie. In: Múcsková, G. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 26. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Bratislava: Veda, 52 – 62.
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. et al. (1995): *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/
- MLACEK, J. – BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. (2009): *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: Katolícka univerzita – Filozofická fakulta.
- NIŽNANSKÝ, J. R. (1987): Synonymia v nářečovej vinohradníckej terminológii. In: Ripka, I. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia*. Bratislava: Veda, 71 – 77.

- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J. (1981): *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PALKOVIČ, K. (1971): Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku. In: *Kultúra slova*, 5/5, 177 – 181.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1953): *Slovenská gramatika*. 1. vyd. Martin: Osveta.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1955): *Slovenská gramatika*. 2. vyd. Martin: Osveta.
- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. et al. (2005): *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2., dopl. a preprac. vyd. Preklad Ľ. Balážová – J. Bosák et. al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- RIPKA, I. (1980): O niektorých problémoch klasifikácie a hodnotenia nárečovej slovnej zásoby. In: *Kultúra slova*, 14/9, 289 – 298.
- RIPKA, I. (1992): Enantiosémia v nárečovej lexike. In: *Kultúra slova*, 26/5 – 6, 144 – 151.
- RIPKA, I. (1993): Využívanie nárečových frazeologizmov v prekladových slovníkoch. In: Krošláková, E. (ed.): *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 328 – 334.
- RIPKA, I. (1997): Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeológie. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie. II*. Bratislava: Esprima, 139 – 145.
- RIPKA, I. (ed.) (1994): *Slovník slovenských nářečí. I. A – K*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. (ed.) (2006): *Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzchádzať)*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. et al. (1980): *Slovník slovenských nářečí. Ukázkový zväzok*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. et al. (1984): Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 271 – 281.

Viera Kováčová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta

Hrabovská cesta 1B, 034 01, Ružomberok

E-mail: viera.kovacova@ku.sk

ORCID: 0000-0003-0949-4708

METAMORFÓZY PREZÝVKOVÝCH OBYVATEĽSKÝCH MIEN NA ORAVE V PRIEBEHU POLSTOROČIA

Jaromír Krško

KRŠKO, J. (2024): Metamorphoses of the Inhabitant Nicknames in the Orava Region Throughout the Half-Century. In: *Slovenská reč*, 89/2, 166 – 177.

Abstract: The article aims to show the developmental changes in the inhabitant nicknames in the Orava villages, which were systematically addressed for the first time by A. Habovštiak at the First Slovak Onomastic Conference in 1967. The newer forms of the inhabitant nicknames were obtained by extracting an extensive set of seminar papers written by students of Slovak Studies from the Faculty of Arts at Matej Bel University in Banská Bystrica and partly also from the Faculty of Arts at Catholic University in Ružomberok during the span of years 2000-2022. Several inhabitant nicknames maintain continuity from an earlier period, while some display a change in the interpretation of the motivational story; new nicknames were also observed that were not previously mentioned by A. Habovštiak.

Keywords: Habovštiak, Orava, onomastics, nickname, motivational story.

Článok v skratke:

- Štúdia sa zaoberá vývinovými zmenami prezývkových obyvateľských mien oravských obcí.
- Cieľom príspevku je zmapovať a konfrontovať výsledky, ku ktorým dospel A. Habovštiak v roku 1967 so stavom prezývok v súčasnosti, ktorý bol doplnený excerpciou 80 seminárnych prác študentov slovakistiky z oblasti Oravy z rokov 2000 – 2022.
- Štúdia ukazuje dynamiku prezývkových obyvateľských mien, viaceré prezývky, ktoré zaznamenal A. Habovštiak, sa používajú aj dnes a informátori ich poznali. Zaznamenali sme však aj mnoho nových prezývok a modifikácií motivačných príbehov, ktoré sú súčasťou prezývkových katojkónym.

Začiatok príspevku bude trochu netradičný, pretože na začiatku bude koniec štúdie G. Slezákovej (2012), v ktorom konštatuje, že „...problematika bádania tohto druhu osobných mien je z onomastického hľadiska nanajvýš zaujímavá a zasluhuje si pozornosť jazykovedcov aj z toho dôvodu, že postupom času bude jej skúmanie vzhľadom na postupné zanikanie prezývkových obyvateľských mien čoraz ťažšie“ (Slezáková 2012, s. 528). Výskum poslucháčov slovakistiky na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici, ktorý realizovali v rámci semi-

nárov z diachrónej lingvistiky a dialektológie v priebehu viac ako dvadsiatich rokov,¹ dokázal, že prezývkové obyvateľské mená nezanikajú, ale vznikajú stále nové, aktuálne viažuce sa na novšie udalosti a príbehy.

Inšpiráciou pre výskum prezývok obyvateľských mien sa pred viac ako štvrtstoročím stal práve príspevok A. Habovštiaka, ktorý predniesol na I. slovenskej onomastickej konferencii v Bratislave pod názvom *Prezývky obyvateľov na Orave* (Habovštiak 1968). Počas dialektologických a toponomastických výskumov stredného Gemera sme sa pri zmienke o susedných obciach zo strany informátorov často stretávali s jemným podpichovaním, ironickým a niekedy až hrubým označovaním obyvateľov susedných obcí. Tejto problematike sme venovali pozornosť v štúdií *Sociálno-psychologické aspekty pomenovania* (Krško 2000), ktorá odznela tiež na slovenskej onomastickej konferencii, ale o 33 rokov neskôr ako príspevok A. Habovštiaka. K tejto problematike sa vraciame aj dnes a cieľom príspevku je zmapovať a konfrontovať výsledky spred polstoročia so stavom poznania v súčasnosti.

Tak ako sa vyvíja poznanie v tejto problematike, vyvíja sa aj terminologické označenie prezývok, ktoré označujú celý kolektív obyvateľov danej obce. A. Habovštiak (1968) používal termín *prezývka obyvateľov*, Š. Krištof (1968) sa na I. slovenskej onomastickej konferencii venoval rovnakej problematike, pričom používal termín *živé obyvateľské meno*. M. Šlais (1968) vo svojej štúdií používal termín *prezdívka vesnice (prezývka dediny)*, podobne aj R. Šrámek (2016, pôvodne 1977), ale príklady, ktoré uvádzali sa vzťahovali na obyvateľov obce a nie na obec samotnú –

„Babylonským se říkalo – kohouti..., Bořickým – bezinkáři..., v Božkovech byli – kvícaláři..., v Brnířově – pazezáci“ (Šlais 1968, s. 55); „*Metláři, Olejkáři, Vápeníci, Kolomazníci, ... Srnci, Vlci, Mordýjáči, Hrkóni...*“ (Šrámek 2016, s. 173). V. Uhlár v roku 1993 písal o *obyvateľských prezývkach* a v roku 1995 tento druh prezývky označoval termínom *prezývky obyvateľov obcí* (Uhlár 1993, 1995). Terminologickému vymedzeniu prezývok obyvateľov obcí venovala pozornosť aj I. Valentová (2010), pričom sama navrhuje využívať Blanárov atribút *živý*, ktorým sa má vyjadriť neúradnosť mena, jeho používanie v bežnej komunikácii a pod.: „[v] atribúte živý sa v podstate kumuluje niekoľko charakteristík tohto typu mena ako napr. (okrem identifikačnej funkcie) neúradnosť, používanosť a funkčnosť“ (Valentová 2010, s. 278). Veľmi podrobne sa tejto problematike venovala I. Valentová v štúdií *Obyvateľské meno, katojkonymum a demonymum* (Valentová 2023), v ktorej analyzovala a porovnávala jednotlivé onomastické termíny a ich využívanie v slovenskej

¹ Ako zdroj prezývkových obyvateľských mien sme využili excerpciu 80 seminárnych prác pochádzajúcich z rokov 2000 – 2022, ktoré odovzdali poslucháčky a dvaja poslucháči slovakistiky FF UMB v Banskej Bystrici (74 prác) a poslucháčky FF KU v Ružomberku (šesť prác) v rámci seminárov z diachrónej lingvistiky a dialektológie.

onomastike. Pokiaľ by sme vyšli z Valentovej úvah o tom, že prezývky obyvateľov obcí patria medzi *skupinové antroponymá* („vlastní jméno skupiny lidí, kteří tvoří jisté společenství“ – Svoboda 1973, s. 43), v rámci ktorých vyčleňujeme aj termín *obyvateľské meno* (definovaný ako „vlastní jméno obyvateľ země, krajiny, města, vesnice, samoty atd.“ – Svoboda, 1973 s. 46), ktorý má aj terminologické internacionálne ekvivalenty *katojkonymum* a menej známy termín *demonymum* (Valentová 2023), mohli by sme uvažovať o nami používanom termíne *prezývkové obyvateľské meno* (Čimhová – Pažitkáři, Oravský Biely Potok – Oslíari, Pribiš – Mrkvári, Trstená – Bagliari, Zákamenné – Griskári, Žažkov – Trnkári...) v podobe *prezývkové katojkonymum*. Prezývkové katojkonymum by bolo rovnako utvorené ako vyhovujúci termín na označenie prezývky obce (nie jej obyvateľov) – *prezývkové ojkonymum* (Hruštín – Jabčákovo, Chlebnica – Svätá zem, Krušetnica – Kuvajt, Lokca – Olympijská dedina, Podbiel – Mexiko, Vavrečka – Keťasovo, Zabiedov – Koniec sveta, Zuberec – Cencúľovo...). Rozdiel medzi prezývkovým katojkonymom a prezývkovým ojkonymom vyplýva zo samotného obsahu termínov katojkonymum a ojkonymum – prezývkové katojkonymum pomenúva ľudí žijúcich v prezývanej obci, patrí teda do antroponymického subsystému, prezývkové ojkonymum pomenúva obec a patrí medzi toponymá.

Výskum oravských obyvateľských prezývok v priebehu polstoročia (ak berieme do úvahy aj výskum A. Habovštiaka) nám potvrdil, že napriek tomu, že prezývky sú živé, pomenovacie motívy sa menili a viacero informátorov si pomenovacie motívy už nepamätalo. Priropriách vo všeobecnosti platí, že desémantizované proprium plní základné funkcie – označiť, pomenovať, diferencovať a používať obyvateľ nezaujíma jeho motivácia. V prípade prezývkových katojkonym si motiváciu prezývky informátori pamätajú, resp. ak sú informátori vyzvaní exploatátorom, aby uviedli motiváciu, vznikajú viaceré verzie motivačného príbehu – jednou z deviatich prezývok obyvateľov Bobrova je prezývka *Zlatokopi*. Motivačné príbehy² prezývky sú takéto:

1. „Jeden muž, ktorý sa do Bobrova presťahoval z Rabče, nahovoril Bobrovcov, že majú na ich území zakopaný poklad, do hrnca im dal výkaly, tí kopali, napokon našli ten hrniec a všetci chceli mať zlato, tak rýchlo vložili ruky do toho hrnca.“ (Ptačinová 2009);

2. „Obyvatelia Bobrova doteraz hovoria, že sa kedysi v Bobrove ťažilo zlato.“ (Adamčíková 2009);

3. „Nejaký dedko v krčme povedal chlapom, že vie, kde je zakopaný poklad. Chlapi kopali, našli plechovku, v ktorej bolo plno výkalov.“ (Pitáková 2010);

² Motivačné príbehy uvádzame v presnej podobe, ako ich zapísali študenti v seminárnych prácach – niektoré príbehy (aj podoby prezývok) boli zapísané v spisovnej slovenčine, niektoré boli v nárečiach informátorov, pričom úroveň zápisu nárečia bola tiež rôzna.

4. „V dedine mali ako prví kostolnú vežu s hodinami, preto ich okolité dediny vnímali ako bohatých.“ (Kekeňáková 2018);

5. „Jeden muž podvečer vyoral kameň, myslel si, že je to zlato, žena to vykľebetila, všetci išli orať a hľadať zlato. Ukázalo sa, že kameň nebol zlato.“ (Vojtašáková 2009);

6. „Hľadali zlato a miesto zlata našli klince.“ (Papajová 2013);

7. „V minulosti bol Bobrov kráľovským mestom. Obyvatelia Bobrova tu mali kráľovské výsady. Od ostatných dedín boli zvýhodnení. Ľudia ich preto začali volať Zlatokopi.“ (Pindjaková 2013);

8. „Cez Bobrov šla cesta do Poľska. Bola to dobrá obchodná cesta. Bobrovci sa začali mať dobre, šli im obchody.“ (Pindjaková 2013);

9. „Přeto, ľebo v džedžĩne byl dobry kameňolom na kamienne vongle.“ (Zelinová 2009),

10. „Ľebo tam ktosig hovoril že v Bobrove je zakopaný poklat. Potom tí bobroľčana ten poklat hľadaľi a zistĩľi že ten xlab ho tam zakopal.“ (Kviatková 2003);

11. „Kedysi sa tu ťažilo zlato“ (Brodecová 2005);

12. „Bo ze tam byl zakopany žešík poklat, aľe džožĩška še ňenasel. Ľuže go hľadaľi, aľe ňenašľi go džožĩška.“ (Jurčáková 2022);

13. „jakisi d'edo xodĩľ do poľa kopat' a tam ňiečo, no a bapka ho sľedovala tak sa pitala, že čo tam xodĩ a on povedal, nó zlato hľadáľ, zlato. No a bapka šla kedisik za ňim, bo bola strašne zvedava a medzitim sa im tam ktosik visral pod kopečku, džetko šľapol do toho a bapka, hej džetko, hej zlatko, zlatko, aspoň na jeden zup mi daj sňeho, toho zlatka.“ (Morvayová 2004).

Medzi charakteristické znaky prezývkového katojkonyma patrí zovšeobecnenie a generalizácia určitých špecifických príznakov jednotlivca (prípadne jednotlivcov) na všetkých príslušníkov obce bez rozlišovania, čiže všetci členovia tohto spoločenstva sú nositeľmi príznaku. Vznik prezývky podmieňuje existencia základného mena, ktoré však nie je expresívne. Expresivitu nadobúda dodatočne určitým javom, ktorý je v kolektíve obce zdrojom motivácie prezývky – napr. v obci Pribiš pestovali mrkvu, ktorú rozvážali po celej Orave, preto majú prezývku *Mrkvári*. Túto motiváciu uvádza aj A. Habovštiak (1968, s. 75), rovnako ako ďalší štrnásť študenti, ktorí uviedli túto prezývku vo svojich seminárnych prácach. Tento druh prezývkového katojkonyma (podľa pestovania určitej plodiny) nie je príliš expresívny, ale expresivita sa môže zvyšovať zmenou, prípadne doplnením motivačného príbehu – obyvatel'ov Čimhovej prezývajú *Pažitkári*, „ľebo radi jedávali pažitku“ (Habovštiak 1968, s. 76). Ak sa k informácii, že mali radi pažitku a pestovali ju, pridá zovšeobecnenie, že nemali záhradky, preto ju pestovali na záchode – „A Čimhovani, čo zase ňemaľi toto, záhradek, aňi nič, to na

záchoďe pažitku pestovali v truhličkách“ (Štobrová 2002), prípadne, že im rastie všade, aj na kostolnej veži – „maľi radí pažitku a fšaďe pestovali. Ešťa sa smieľi, že aj na kostolnej veži im pažitka rastie.“ (Hreňáková 2002), expresivita prezývky sa zvyšuje.

Niektoré motivácie prezývok, ktoré uverejnil A. Habovštiak, mu informátori buď nevedeli vysvetliť, alebo ich neuviedli. Preto zaradil niektoré prezývky do určitých motivačných skupín, ale, na základe novších informácií, tam nepatria – obyvatelia Bysterca (v súčasnosti mestská časť D. Kubína) majú prezývku *Šváby* – A. Habovštiak zaradil túto prezývku do skupiny prezývok motivovaných pôvodom obyvateľov (Habovštiak 1968, s. 75). Novší výskum však uvádza motiváciu tým, že žili ako šváby – cez deň obyvatelia Bysterca „boľi ukrití a večer vyliezali a viprávali“ (Líšková 2002). Podobne informátor neuviedol V. Pňačkovej motiváciu pre obyvateľov Babína (*Triznári*), motiváciu komentoval slovami „radi si pohovoria“ (Pňačková 2005). Motiváciu prezývky zistila G. Slezáková, ktorá napísala, že „na Babinčanov sa kričí *Čo trýzniš?* pretože v minulosti namiesto slovného spojenia *čo hovoríš?* používali v ňom sloveso *trýzniť*, čomu vraj susedné obce nerozumeli.“ (Slezáková 2012, s. 527).

Výskum prezývkových katojkónym a prezývkových ojkoným spočíval v analýze a excerpácii prezývok z príspevku A. Habovštiaka *Prezývky obyvateľov na Orave* (1968), získaný základ sme zoradili v programe Excel do tabuľky (obr. 1), v ktorej sme abecedne zoradili názvy obcí a k nim sme priradili jednotlivé prezývky. Ďalší stĺpec tvorili motivácie uvedené autorom, nasledoval zdroj prezývky (na začiatku len A. Habovštiak) a rok získania prezývky, piaty stĺpec tvorili poznámky.³ Ďalším krokom bola excerpácia seminárnych prác poslucháčov slovakistiky z FF UMB v Banskej Bystrici a čiastočne aj z FF KU v Ružomberku v rokoch 2000 – 2022 s tým, že pokiaľ existoval variant prezývky, ten sme zapísali osobitne, rovnako tak aj variant motivačného príbehu. V poznámkach sme zaznamenali napríklad, že uvedená prezývka patrí susednej obci, zapísali sme pokrik, ktorý kričia na obyvateľov prezývanej obce, upozornenie, že daná prezývka je prezývkové ojkononymum, prípadne, že informátor pochádzal z tej a tej obce, čo má vplyv na podobu prezývky jeho obce (pozri motiváciu prezývky *Zlatokopi* od Zelinovej (2009) uvedenú vyššie).

³ Z priestorových dôvodov neuvádzame na obrázku aj posledný stĺpec s poznámkami.

	A	B	C	D
175	Klin	Plašeniči	najviac ľudí v dedine pestovalo ľan a konope a o ničom inom nerco	Pitáková, 2010
176	Klin	Hohubkafe	bez uvedenia motivácie	Bríšová, 2009
177	Klin	Zajordánci	dedina je za Oravskou priehradou	Brodecová, 2005
178	Komjatná	Lovci	"z hovorového „lovci - zarezali ovci"	Šimeková, 2010
179	Kňažia	Haukáči	"Radi sa škriepili, hádali a preto havkáči, že len štekaj ako psy ve	Zatková, 2018
180	Kraľovany	Motíkari		Habovštiak, s. 72
181	Kraľovany	Motíkari	"Vrávia motika a nie motyka. Oni sami tvrdia, že motyka skape a	Lísková, 2002; Zatková
182	Kraľovany	Motykári	"hovorievali, motyka skapala". Skočiková (2004) neuvádza motiv; Skočiková 2004; Šimek	
183	Kraľovany	Vreciari	"Febo chitajú od jaseňi až do jari slnko, febo hemajú v Kralovano	Lísková, 2002
184	Krásna Hôrka	Kikinkí / Kikinkí!	"preto, že jeden z ich občanov vyšiel včas ráno s vozom na vrch	Habovštiak, s. 73
185	Krásna Hôrka		kričali na nich "kikinkí!"	Lofajová, 2018
186	Krásna Hôrka	Kohutári	"jeden múdry občan sa rozhodol rozšíriť chov hydiny. Naložil do v	Morvayová, 2004; Lepá
187	Krásna Hôrka	Kohutári	"nejakému ujovi zaspal na voze kohút a on ho ráno nechcene vyví	Ficeková, 2002; Hreňák
188	Krásna Hôrka	Kohutári	"F deďine mali moc kohútov a aj oňi sa tag xovali, hlavne na mu	Špráková, 2010; Dedins
189	Krásna Hôrka	Kohútari	"chlapí vstávali skoro ráno s kohútni"	Priebojová, 2009
190	Krásna Hôrka	Zadrželi krásnicki		Habovštiak, s. 73
191	Krásna Hôrka	Zadrželi	"Údajne boli prehnane pracovití a robili všetko do zadržnutia."	Kapičáková, 2009
192	Krásna Hôrka	Rakitáci	bez uvedenia motivácie	Kacková, 2021
193	Krivá	Masiari	"pretože chlapi z Krivej zabíjali dobytok"	Priebojová, 2009
194	Krušetnica	"Lafa, gribik pod jaloľcom!"	podľa výroku - "To preto, že raz počuli, ako takto vavrava jedna	Habovštiak, s. 77
195	Krušetnica	Kuvajtani	boli najbohatší v okolí, veľa vecí si vedeli vyrobiť sami	Plaskárová, 2012; Barek
196	Krušetnica	Šventi Kuvajtani	"Febo zę še Kuvajt podoba afebo Šventá žem febo tam seči byli"	Parohová, 2022
197	Krušetnica	Kuvajtane	informátor uviedol verziu, že chlapi z Krušetnice pracovali v Kuva	Durčáková, 2021
198	Krušetnica	Kuvajtáci	"dedinčania kopali jamu či hovori sa aj o studni, no pri tomto vyke	Kubicová, 2022
199	Krušetnica	Kuvajtari		Lučivňáková, 2018
200	Krušetnica	Kuvajtaňa	"kvôli dymiacim sa kominom ako v Kuvajte"	Vojtašáková, 2009
201	Krušetnica	Kuvajtaňa		Morvayová, 2004
202	Krušetnica	Kuvajčani	"Zpomínom si ze mi kjedyši ktoši gvaľol jako dajaki xlop z kruset	Mikolajčiková, 2021
203	Krušetnica	Kuvajt	"Ktosi tam kopal studňu a narazil na mokré bahno, radoval sa, že	Hreňáková, 2002; Kviat
204	Krušetnica	Kohútari	príbeh s kohútom, ktorého gazda vyviezol	Zelinová, 2009
205	Krušetnica	Leleci	"pretože vraj spievajú a nie rozprávajú" (lele - vták)	Kulhová, 2004
206	Krušetnica		pri zabijacke sa chlapi posilňli alkoholom a keď mali sused udieť	Gisnáková, 2003
207	Lehota (D. H.)	"Hajou teňie"	hajou = čln	Habovštiak, s. 78
208	Leštíny	Váneranci		Habovštiak, s. 72
209	Liesek	Vapňari	najviac páľili vápno	Habovštiak, s. 72, 75; K

Obr. 1. Ukážka spracovania prezývok obyvateľov Oravy podľa A. Habovštiaka a novších výskumov

Pri porovnávaní výsledkov v tabuľke sme zistili výrazný posun v prezývko- vých katojkonymách Oravy v porovnaní so stavom, ktoré zachytil A. Habovštiak koncom šesťdesiatych rokov minulého storočia. A. Habovštiak (1968) publikoval prezývky obyvateľov 79 oravských obcí vrátane niekoľkých variantných prezývok – pri obci Beňova Lehota uviedol prezývku *Sovári* („lebo za príslušníkmi tejto obce sa húka ako sova“ – s. 72) a variantnú prezývku *Húhuhú*, v Bobrove zachytil prezývku *Kerničkári* (kernička = „dbanka na mútenie masla“, obyvatelia vyrábali dbanky) a *Drobári* („že radi varili droby = črevá“ – s. 77), Čimhová má podľa Habovštiaka prezývky *Pažitkári* („lebo radi jedávali pažitku“ – s. 77) a *Luptáci* („lebo pochádzali „z Luptova“ – s. 75), Dlhá nad Oravou – *Pauková* („dem. od Pavol-Pavko – Habovštiak 1968, s. 73) a *Panková dlhánski*⁴, pri obci Chlebnica zistil prezývky *Bohiňari*

⁴ V prezývke *Panková dlhánski* pravdepodobne došlo k tlačovej chybe zámennou u za n.

(„čarili a tak zostali Bohinármi“ – s. 75) a *Verabože, Mara* („preto, že slovo verabože častejšie používali ako v iných obciach“ – s. 73), Istebné má podľa Habovštiaka prezývku *Šuri* („od šura = hus, že mali hrdlá ako husi“ – s. 76), *Šura pocem!* a pokrik „*Nuž a d'že idete? Nuž, ba hej!*“ („Istebňania začínajú vraj vetu jednotajne slovom nuž“ – s. 78), pri obci Krásna Hôrka uviedol ako prezývku – pokrik *Kikiriki* („preto, že jeden z ich občanov vyšiel včas ráno s vozom na vrch Javorovô. Keď ta došiel, začal mu na drabinách vraj kikirikať kohút, ktorého až hore vyviezol.“ – s. 76) a prezývku *Zadrhel'i krásnickí* (pretože „robievali „do zadrhnutia“, t. j. nepoznali mieru v práci“ – s. 75), obyvatelia obce Mútne majú podľa Habovštiaka dve prezývky – *Močkári* („lebo radi žuli močku“ – s. 76) a *Hlobari* (bez uvedenia motivácie), motivácia prezývky *Usmolenci* pre obyvateľov Osádky takisto chýba, ale A. Habovštiak pri tejto obci uvádza ešte pokriky *Osadníci, hips do štitu!* s vysvetlením, že „Osad'ania boli prchkí ľudia a v náhlivosti vraj dosť často vrazili s vozom do objektov pri ceste... t. j. dajte si pozor, aby ste nevrazili s koňmi do priechelia domu.“ (s. 76) a pokrik „*Hibaj s tom sviňom hore d'ed'nom!*“, pretože „prípona -om v inštr. sg. fem. bola pre nárečie obce Osada charakteristická“ (s. 78). Viac variantov prezývok uviedol A. Habovštiak pre obyvateľov obce Párnica – *Žrepkári, Kolomažníci, Kolomažníci párnickí* (všetky bez uvedenia motivácie) a pokriky „*Piroh ti kurča zabi!*“ („vraj varievali také veľké pirohy, že ak spadol na kurča jeden z takýchto pirohov, zaraz ho zabil“ – s. 77) a „*Nu, ľá, Mara, konzum horí!*“ („Párničanov vraj ľahko poznať podľa citosloviec ľá, rata, ná, d'äbli v jeho bohu ňieďe!“ – s. 78). Azda najviac variantov prezývok získal A. Habovštiak pre obyvateľov Trstenej – najčastejšiu prezývku *Baglari* uvádza A. Habovštiak bez mäkkého ľ, ale ako motiváciu uviedol, že Trstenčania piekli a predávali bagle (druh pečiva v podobe praclíka), z tejto prezývky bol odvodený aj pokrik „*Po čom bagle, ti d'able? Po päťaku, ti sprostaku!*“. Ďalšou bola prezývka *Kul'ašníci*, motiváciou ktorej bolo, že „ich hlavné jedlo bola kul'aša (múka uvarená na husto vo vode)“ (s. 77) a *Matúši* podľa výroku „Raz vraj ktosi stratil jaternicu, ktorú zbadali dvaja Trstenci. Jeden z nich si myslí, že je to dajaký červ i vraví druhému: „*Matuš, šajšni toho chrobačka!*“ (t. j. udri po ňom palicou!)“ (s. 77 – 78). Okrem týchto prezývok uvádza A. Habovštiak aj prezývky *Miščari*, ktorá vznikla preto, že vyrábali a predávali hlinené misky, a *Pastira* („lebo radi nosievali so sebou pastierske kapsičky“ – s. 76). Pre obyvateľov Veličnej zistil Habovštiak prezývku *Kolomažári*, ktorú nám potvrdili všetci študenti, ktorí mali v dotazníkoch Veličnú, ale A. Habovštiak uviedol aj posmešný pokrik „*Veličaňi boli na holi po voľi*“, ktorý vznikol podľa nárečia – „lebo vo Veličnej sa nepoužíva mäkké ľ v náležitých prípadoch; ľ mäkkia v postaveniach pred y.“ (s. 78). Obyvateľov Vyšného Kubína prezývajú *Kukuričári* podľa snahy pestovať kukuricu v močarínach, ale A. Habovštiak pre týchto obyvateľov uvádza aj posmešok „*Pirohi na Ďord'ou, kaša na vidličku*“, ktorého vznik vysvetľuje autor takto: „Raz vraj istá Vyšnokubínčanka

niesla na pole jedlo a Jasenovčanka sa jej pýtala: „A čože nesieš?“ „No pirohi na Ďord'ou“ (časť poľa). Vysvitlo však, že neniesla pirohy, ale iba podradné jedlo: kašu.“ (s. 78). Tento istý motivačný príbeh precízne zapísala M. Krajčovicová, ktorá mala kvalitného informátora: „lebo ňesla mužovi jed'ená, viľički, nožík a povedala, že ňesie viprážanie kurčätá. Mužä sa opítali spolukosci a ten t'ieš povedau, že jeu kurätá viprážanie. A jeden kosec povedá: „Vidno, že si jeu kurätá, lebo máš aj pierko na fúzoch.“ No a mau na fúzoch kašu.“ (Krajčovicová 2002). Pri obci Zabiedov uvádza A. Habovštiak nárečové varianty prezývok (vyplývajúce z nárečí informátorov) – *Harvol'ári* a *Gargol'ári* („mali gargoľe (= hrvole na hrdle)“ – s. 76). Pre obec Zázrivá uviedol prezývky *Ratá* („lebo tak podúrajú kone, na okolí sa hovorí heta!“ – s. 73) a *Pávi* („lebo akýsi Zázriviec sa vrátil raz z Maďarska a vraví druhému Zázrivcovi: „Bisťu bohu a si viďeu toho páva, tolí mau ľä chvosticko, kol'ä vozová plachta“ – s. 77). Pri obci Zemianska Dedina uviedol prezývky *Brindzári* („lebo jedávali veľa bryndze“ – s. 77) a *Räjtata* (pretože sa radi zbytočne ponáhľali, a preto si vyslúžili aj posmešný pokrik: „Räjtata, kuľašu, brindzu ber a uťekaj!“ – s. 73). Prezývka *Brindziari* a fakt, že sa radi ponáhľali, obyvateľov Zemianskej Dediny charakterizovala ako lenivých ľudí, ktorí neradi pripravujú varené jedlo, a preto jedia len bryndzu. Preto si vyslúžili aj pokrik „Vezmi si brindze a uťekaj!, Čo budeme variť? Ber brindzu a uťekaj!“ (s. 77).

Konfrontovať prezývkové katojkonymá A. Habovštiaka s prezývkami, ktoré sme získali excerpciou seminárnych prác, by bolo príliš rozsiahle. Metamorfózy prezývkových obyvateľských mien môžeme demonštrovať aj na variantných prezývkach, ktoré sme spomenuli vyššie. Pre úplnosť štatistiky treba dodať, že pokiaľ A. Habovštiak publikoval prezývky obyvateľov 79 oravských obcí, G. Slezáková (2012) vo svojom príspevku konštatovala, že „[s]úbor prezývkových obyvateľských mien oravských obcí však naším doplnením práce A. Habovštiaka stále nie je kompletný. Zostáva osem obcí (Bziny, Krivá, Malatiná, Medzibrodie, Pucov, Oravské Veselé, Suchá Hora a Vasil'ov), pri ktorých sa nám nepodarilo zistiť ich prezývky“. V nami vytvorenom súbore sa nachádzajú aj obce, ktoré sa G. Slezákovej nepodarilo vyskúmať, to znamená, že sa nám podarilo zozbierať prezývkové katojkonymá všetkých oravských obcí, celkovo teda 86 obcí.

Zatiaľ čo A. Habovštiak obyvateľov Beňovej Lehoty charakterizoval prezývkou *Sovári* („lebo za príslušníkmi tejto obce sa húka ako sova“ – Habovštiak 1968, s. 72) a uviedol aj variantnú prezývku *Húhuhú*, študenti vo svojich výskumoch uviedli príhodu, podľa ktorej si „raz vraj akýsi Lehoťan zabudol kožuch v lese a šiel ho hľadať, až kým nebola tma. Vtedy začul húkať sovu: ‚Hú, hú, hú!‘ a on sa jej ozval: ‚Nie huňu, ale kožuch!‘ “. Reálnejšiu motiváciu tejto prezývky poskytla G. Slezáková, ktorá zistila, že „namiesto akuzatívneho tvaru zámena *ona* – ju používali tvar *hu*.“ (Slezáková 2012, s. 526). Variantné prezývky obyvateľov Bobrova

uviedol A. Habovštiak ako *Kerničkári* a *Drobári*, čo sa potvrdilo aj naším výskumom, ale vo väčšine odpovedí dominovala prezývka *Zlatokopi*, prípadne jej variant *Kopači pokladov* – 13 motivačných príbehov tejto prezývky sme uviedli vyššie. S veľkou pravdepodobnosťou v čase výskumu A. Habovštiaka táto prezývka ešte neexistovala. Prezývku obyvateľov Chlebnice *Bohiňári* vysvetlil A. Habovštiak tým, že „čarili“ (Habovštiak 1968, s. 72). Informátori K. Ištokovej (2009) a T. Matysovej (2021) uviedli, že prezývka vznikla preto, že sú silno veriaci, preto vzniklo aj prezývkové ojkonymum *Svetá zem* a prezývkové katojkonymum *Svetozemci*. Okrem toho sme excerpciou zaznamenali prezývky *Cesnakári* (lebo pestovali cesnak – Šlachťová 2009), *Cklári* (pravdepodobne chodili zasklievať obloky – Grešková 2003). Habovštiakovu prezývku *Istebňanov* – *Šuri* doplnil výskum študentov o varianty *Gunári*, *Šuri*, *Husi*, *Gágáčki* (Zaťková 2018) a novú prezývku *Blchári*, ktorá vznikla preto, že „sa robili veľkými pánmi a pritom nič nemali“ (Prečová 2002). K prezývke *Usmolenci* pre obyvateľov Osádky A. Habovštiak neuvádza motiváciu, pretože mu ju informátori pravdepodobne zabudli povedať, ale doplneným výskumom zo seminárnych prác sa vieme dopátrať pravdepodobnej motivácie. M. Pítáková (2010) Osádčanov charakterizuje prezývkou *Zasmolenci*, ktorá vznikla podľa toho, že „pracovali s drevom a boli zababraní od smoly zo stromov“. K prezývkam obyvateľov Párnice, ktoré uviedol A. Habovštiak, treba dodať frekventovanú prezývku *Sajďáci*, ktorú uviedlo vo svojich seminárnych prácach desať poslucháčok. Motivácia spočívala v obľúbenosti batoha na chrbát, ktorý volali *sajďák* a Párničania ho s obľubou nosili. K Habovštiakovmu pokriku na Párničanov „*Piroh ti kurča zabi*“ doplnila V. Fedorová (2010) prezývku *Pirohári* a charakterizovala ju slovami: „[v] Párnici sa vraj varili veľké pirohy a vraj v jednej domácnosti navarili až také veľké pirohy, že keď spadol gazdinej piroh zo stola na jedno z kurčiat, tak ho zapučil.“ Pri obci Rabča uviedol A. Habovštiak pre jej obyvateľov prezývku *Sivorňici* (Habovštiak 1968, s. 72) bez uvedenia motivácie. Ide o chybnú prezývku, ktorú mu informátor uviedol zle, pretože táto prezývka nepomenúva obyvateľov Rabče, ale susedných Rabčíc, a ide o skomolenú prezývku (motivovanú možno apelatívom syr, ktorý sa vyrába takmer v každej domácnosti). Predpoklad motivácie tohto prezývkového katojkonyma by teda bol, že obyvatelia vo veľkom vyrábali syr. Skutočnú podobu prezývky nám objasnila vysoká frekvencia podoby *Sivorňici* (prípadne *Sevorňici*), pri ktorej uvádzali motivácie: 1. „podľa trávy, ktorá rástla na ich poliach“ (Ptačinová 2009); 2. „to bolo odvodené od slova psiarka. Tak sa kedysi nazývala tráva, ktorá rástla na neúrodných poliach“ (Pindjaková 2013); 3. „lebo jalové seno volali syvor“; „údajne v obci rástla tráva syvor (podradná tráva)“ (Kuchtiaková 2016); 4. „lebo tam rostla tako trova čo še volala sever. Ľuž’e to košil’i a šušel’i pre hoviada a kúne“ (Borová 2021); 5. „mali málo trávy pre dobytok, tak chodili pod Babiú horu na trávu, ktorá sa volala sever“ (Kekeňáková 2018). T. Matušáková

(2018) uviedla pre obyvateľov Rabčíc aj prezývku *Pšorkaře* s vysvetlením „pretože keď nemali dostatok potravy pre dobytok, kosili /pšorku/, teda druh trávy, ktorá pomáha psom a vlkom lepšie stráviť potravu“ (Matušáková 2018). Správna podoba prezývky je teda *Sivorňici*, pomenúva obyvateľov Rabčíc a motiváciou bolo, že kosili aj podradnú trávku psiarku (psiarka lúčna *Alopecurus pratensis*) – tvrdá, ostrá horská tráva, psica.

Z uvedeného vyplýva, že dôležitý základ pre výskum prezývkových katojkónym a prezývkových ojkoným Oravy položil A. Habovštiak svojou štúdiou *Prezývky obyvateľov na Orave* (1968). Hoci sa mu podarilo zozbierať prezývky väčšiny oravských obcí, v priebehu ďalších rokov zostal priestor na ďalšie výskumy, ktoré skompletizovali celú oblasť Oravy. Nové prezývky, ktoré v čase výskumu A. Habovštiaka nejestvovali, vznikajú ako reakcia na nové príhody, charakterizujú odlišnosť vyjadrovania obyvateľov, prípadne obsahujú dotvorené alebo vymyslené vtipné príbehy, ktoré majú poslucháčov pobaviť a pomenovaných susedov mierne nahnevať. Celkový korpus, ktorý vznikol analýzou mnohých dostupných prameňov, obsahuje vyše sedemsto rôznych podôb prezývok obyvateľov oravských obcí. Tento vzácny materiál si zaslúži ďalšie a podrobnejšie spracovanie.

Literatúra

- ADAMČÍKOVÁ, M. (2009): *Výskum nárečia v obci Rabča*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- BOROVÁ, M. (2021): *Prezývkové názvy obcí*. [Seminárna práca z diachrónej lingvistickej slovistiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- BRODECOVÁ, S. (2005): *Prezývky ľudí obcí*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- FEDOROVÁ, V. (2010): *Dialektologický výskum*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- GREŠKOVÁ, L. (2003): *Oravské nárečie*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- HABOVŠTIK, A. (1968): Prezývky obyvateľov na Orave. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 5. – 6. decembra 1967). Zborník materiálov*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 71 – 80.
- HREŇÁKOVÁ, D. (2002): *Stredo-oravské nárečie*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- IŠTOKOVÁ, K. (2009): *Prezývky obcí na Orave*. [Seminárna práca z dialektológie.] FF KU Ružomberok.
- JURČÁKOVÁ, K. (2022): *Prezývkové obyvateľské mená – oravské goralské nárečie*. [Seminárna práca z diachrónej lingvistickej slovistiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- KEKEŇÁKOVÁ, V. (2018): *Nárečové prezývky obyvateľstva na Bielej Orave*. [Seminárna práca z diachrónej lingvistickej slovistiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- KRAJČOVICOVÁ, M. (2002): *Prezývky dedín*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- KRIŠTOF, Š. (1968): Živé obyvateľské mená. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 5. – 6. decembra 1967). Zborník materiálov*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 64 – 70.

- KRŠKO, J. (2000): Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.-8. 7. 2000*. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 75 – 84.
- KUCHTIAKOVÁ, J. (2016): *Prezývkové vlastné mená*. [Seminárna práca z národnej slovesnej kultúry – onomastiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- KVIATKOVÁ, M. (2003): *Hornooravské nárečie*. [Seminárna práca z dialektológie.] FF KU Ružomberok.
- LÍŠKOVÁ, L. (2002): *Dolnooravské nárečie párnicko-veličianske*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- MATUŠÁKOVÁ, T. (2018): *Goralské nárečie*. [Seminárna práca z diachrónej lingvistickej slovakistiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- MATYSOVÁ, T. (2021): *Dialektologický výskum prezývkových obyvateľských mien v dolnooravskom nárečí*. [Seminárna práca z diachrónej lingvistickej slovakistiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- MORVAYOVÁ, L. (2004): *Oravské nárečie*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- PAPAJOVÁ, S. (2013): *Orava a oravské nárečia*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- PINDJAKOVÁ, A. (2013): *Prezývky obyvateľov obcí*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- PITÁKOVÁ, M. (2010): *Oravské nárečie*. [Seminárna práca z predmetu Vývin slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- PŇÁČKOVÁ, V. (2005): *Oravské nárečia*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- PREČOVÁ, E. (2002): *Dolnooravské nárečie*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- PTAČINOVÁ, K. (2009): *Goralské nárečie*. [Seminárna práca z dialektológie.] FF KU Ružomberok.
- SLEZÁKOVÁ, G. (2012): Prezývkové obyvateľské mená na Orave. In: Múcsková, G. (ed.): *Varia XX. Zborník príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra, 523 – 529.
- SVOBODA, J. et al. (1973): Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV*, 14.
- ŠLACHTOVÁ, S. (2009): *Dialektologický výskum – oblasť stredooravského nárečia*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- ŠLAIS, M. (1968): Přezdívky vesnic na Domažlicku. In: *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV*, 9, 55 – 58.
- ŠRÁMEK, R. (2016): Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska). In: Dvořák, J. – Malčík, P. (eds.): *Labyrintem vlastních jmen a nářečí*. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 171 – 192.
- ŠTOBROVÁ, J. (2002): *Prezývky obce Liesek a jej okolitých dedín v hornooravskom nárečí*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.
- UHLÁR, V. (1993): Obyvateľské prezývky v Liptove. In: *Kultúra slova*, 27/9, 277 – 282.
- UHLÁR, V. (1995): Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 60/5 – 6, 302 – 306.
- VALENTOVÁ, I. (2010): Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka? In: *Slovenská reč*, 75/4 – 5, 278 – 286.
- VALENTOVÁ, I. (2023): Onomastické termíny *obyvateľské meno*, *katojkonymum* a *demonymum*. In: *Onomastica: pismo poświęcone teorii i interpretacji nazw własnych*, 67, 329 – 344. DOI: <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.67.19> (cit. 12. 2. 2024).
- VOJTÁŠKOVÁ, M. (2009): *Dialektologický výskum – oblasť stredooravského nárečia*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.

- ZAŤKOVÁ, L. (2018): *Dialektologický výskum nárečia. Prezývkové mená obyvateľov*. [Seminárna práca z diachrónej lingvistickej slovakistiky.] FF UMB Banská Bystrica.
- ZELINOVÁ, L. (2009): *Prezývky miest a dedín okolo Námestova*. [Seminárna práca z vývinu slovenského jazyka a dialektológie.] FHV UMB Banská Bystrica.

Jaromír Krško

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 51, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: jaromir.krsko@umb.sk

ORCID: 0000-0003-3015-4521

ASPEKT LOKÁLNEHO V TOPONOMASTICKÝCH PRÁČACH ANTONA HABOVŠTIAKA¹

Patrik Jakubek

JAKUBEK, P. (2024): Aspect of the Local in Toponomastic Papers of Anton Habovštiak. In: *Slovenská reč*, 89/2, 178 – 197.

Abstract: Anton Habovštiak, known in the wide linguistic sphere primarily as an excellent dialectologist, in addition to his main scientific activity in dialectology, was also engaged in the onomastic sphere, especially in the field of anoikonyms. His toponomastic works, culminated in the summarizing monograph *Oravské chotárne názvy* [Field Names of the Orava Region] (1970), are significant in their structure not only as a sociolinguistic probe into the life of the former inhabitants of his native Orava and their connection with the use of the language, but above all for their enormous contribution to the then beginnings of nationwide anoikonymy research and the creation of Slovak onomastics as such in the second half of the 20th century. The linking of the sociolinguistic aspect with the traditional onomastic and dialectological element can be described as a novelty of the time, which undoubtedly deserves closer attention. Therefore, the primary aim of the paper is a comprehensive presentation of this selected and still inspiring onomastic segment in the otherwise rich and varied scientific research activity of this renowned Slovak linguist.

Keywords: Slovak, toponomastics, anoikonyms, the Orava region, Anton Habovštiak.

Článok v skratke:

- V príspevku sa venujeme toponomastickým prácam významného slovenského jazykovedca Antona Habovštiaka, v ktorých sa venoval chotárnym názvom oravského regiónu.
- Chotárne názvy sú podnes veľmi dôležitou súčasťou nielen onomasticky zameraných prác, ale svoje miesto majú aj v dialektologických či iných, aj v nelingvistických výskumoch, pretože svojou jazykovou a mimojazykovou stránkou podávajú pomerne dôležité svedectvá nielen o starej lexike, ktorá sa v súčasnej slovnej zásobe slovenčiny už nezachovala, ale aj o celkovom životnom usporiadaní našich predkov, typických minulých remeslách alebo spôsoboch obživy.
- Toponomastické práce Antona Habovštiaka možno vzhľadom na dobu vzniku (druhá polovica 20. stor.) istým spôsobom označiť za prelomové, pretože ich evidentné onomastické a dialektologické podložie je vhodným spôsobom dopĺňané aj prvkami sociolingvistiky, ktorá sa však na našom území začala plnohodnotne rozvíjať až po roku 1989. Sociolingvistické prvky v jeho toponomastických prácach sa viažu najmä na funkciu chotárných názvov v komunikácii a ich celkové poznanie vtedajších obyvateľov Oravy. Na základe analýz je nutné konštatovať, že na mnohé Habovštiakom zozbierané chotárne názvy nemožno nazerať ako na celospoločensky rozšírené a etablované, ale práve naopak – len ako na lokálnejšie pome-

¹ Príspevok vznikol v rámci vedeckého projektu *Lexika slovenských terénnych názvov – 2. časť* (č. 2/0026/24) grantovej agentúry VEGA.

novania, známe len vo veľmi malom okruhu používateľov jazyka. Spomenutý aspekt lokálneho považujeme za veľmi prínosný v celkovej segmentácii onymickej krajiny, a preto mu v príspevku venujeme náležitú pozornosť.

- V článku taktiež predstavujeme celkový vývin terminológie v priestore slovenskej onomastiky, ktorá sa vzťahuje na oblasť chotárnych názvov.

1. ÚVOD

Napriek tomu, že osobnosť Antona Habovštiaka je nielen širokej lingvistickej obci, ale i laickej verejnosti prejavujúcej záujem o rôznorodé aspekty diachrónneho a synchronného vývinu jazyka, známa najmä v oblasti nárečových výskumov, zavŕšených napr. vydaním autorskej monografie *Oravské nárečia* (1965) či participáciou na vzniku *Atlasu slovenského jazyka* (1968 – 1984), sféra dialektológie nebola jedinou v jeho jazykovednej činnosti. Najmä pre oblasť onomastiky, resp. toponomastiky sú podnes materiálovo veľmi dôležité a inšpiratívne jeho čiastkové štúdie, sfinalizované vydaním monografie *Oravské chotárne názvy* (1970), v rámci ktorých sa venoval opisu a klasifikácii názvov hospodárskych objektov na území rodnej Oravy, jazykovo veľmi špecifickom hraničnom regióne na pomedzí Slovenska a Poľska. Nastolený spôsob zberu východiskového onymického materiálu, jeho excerpcia a následná detailná analýza, ako aj závery vyplývajúce zo sémantického, etymologického, dialektologického či štruktúrneho výskumu týchto názvov, si nepochybne zasluhujú pozornosť a podrobnejšie predstavenie. Cieľom štúdie je preto predostrieť súhrnný pohľad na tento segment jazykovednej práce A. Habovštiaka a zdôrazniť adekvátny prínos týchto prác (nielen) pre kreovanie slovenskej onomastiky do dnešnej širokospektrálnej lingvistickej disciplíny, ale aj pre vývin slovenskej onomastickej terminológie vzťahujúcej sa na oblasť chotárnych názvov, resp. anojkoným.

2. CHOTÁRNE NÁZVY – SONDA DO VÝVINU A USTÁLENIA TERMINOLÓGIE

Možno konštatovať, že pravdepodobne prvým (a úspešným) pokusom zameraným na systematický zber chotárnych názvov (teda názvov lúk, polí, lesov a pod.) z územia vtedajšieho Uhorska bola akcia maďarského historika F. Pestiho zrealizovaná v druhej polovici 19. stor. (Valentová 2023a, s. 34). Získanému materiálu, predovšetkým z oblasti dnešného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, sa neskôr podrobnejšie venoval aj slavista ruského pôvodu A. Petrov, ktorý ho skompletizoval a vydal vo forme statí v druhej polovici dvadsiatych rokov 20. stor. (1927, 1929). Napriek viditeľnému záujmu o tieto názvy sa ale terminológii nevenovala dostatočná pozornosť. Tá sa začala na našom území postupne vyvíjať až v priebehu 40. rokov 20. stor. Prvú domácu podobu termínu priniesol P. Ratkoš vo svojej štúdii zameranej na toponymiu Liptova (1946 – 1947), pričom použitý termín *chotárny názov* vzťahoval na označe-

nie všetkých názvov nesídelných objektov v geografickej krajine. Táto nová nomenklatúra sa ale v ďalších onomastických príspevkoch neujala, keďže v 50. rokoch 20. stor. sa v prácach napr. J. Stanislava (1956) či V. Blanára (1950, 1959) postupne ušľachťovali nové termíny ako *chotárne meno*, resp. *pomiestne meno*² a *pomiestny názov*. Na začiatku 60. rokov 20. stor. a v jeho priebehu sa však viacerí onomastici spätne vrátili k Ratkošovmu termínu *chotárny názov*; jeho uplatnenie možno pozorovať nielen v práci A. Habovštiaka (1957), ale aj vo viacerých iných štúdiách (napr. Majtán 1966; Blichar 1970 a pod.). Popritom sa ale využívali opäť aj iné termínové pendanty, ako spomenuté *pomiestny názov* či *pomiestne meno*, alebo *chotárne meno*³ (Majtán 1976, s. 113 – 114). Vzhľadom na evidentnú nesúrodosť terminológie sa preto predstavitelia Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra rozhodli v roku 1966 zaviesť nový termín *terénny názov*, ktorý mal túto terminologickú neustálenosť definitívne vyriešiť (s. 115). Termín sa ale spočiatku neujal a namiesto neho sa vyskytli tendencie zaviesť ďalší, paralelne fungujúci termín *mikrotoponymum*, manifestovaný napr. v textoch J. Matejčika (1970, 1976). Aj keď sa „terminologický rozkol“ spočiatku nepodarilo vyriešiť, toto obdobie prinieslo rôzne hodnotiace pohľady na dovtedy používané termíny. K azda najviac operovanému domácejmu termínu *chotárny názov* sa vyjadril napr. M. Majtán označujúci ho za síce tradičný, ale obsahovo príružný na to, aby mohol obsiahnuť všetky názvy nesídelných objektov vyskytujúcich sa v dajakom geografickom priestore (Majtán 1976, s. 115). M. Majtán svojou poznámkou azda reflektoval na skutočnosť, že atribút *chotárny* (< apel. *chotár* s významom „pozemky patriace k obci“) mohol prvoplánovo poukazovať na to, že ide o názvy nesídelných objektov vyskytujúcich sa len v rámci chotárov obcí a miest. V skutočnosti ale musíme mať na pamäti, že pomenované hospodárske geografické objekty sa nie vždy vyskytujú v častiach chotárov, ale mnohé z nich existujú aj mimo nich. Označenie názvu takéhoto objektu (teda ležiacoho mimo hraníc chotára) spomenutým termínom by tak bolo de facto nesprávne. Je tiež nutné doplniť, že sémantická stránka termínu *chotárny názov* by nedokázala adekvátne obsiahnuť napr. speleonymá alebo hydronymá. Rovnako kriticky sa nazeralo i na termín *mikrotoponymum*, od používania ktorého sa napokon v polovici 70. rokov 20. stor. upustilo (Krško 2014, s. 18).

V kontexte domácej onomastiky (českej a slovenskej) sa vyskytovali a podnes sa vyskytujú tendencie klasifikovať toponymá (= názvy topografických neživých objektov buď prírodného charakteru, alebo človekom vytvorených objektov, ktoré

² Termín *pomiestne meno* bol len prevzatý z podoby českého termínu *pomístní jméno*, ktorý je podnes etablovaný v rámci českej onomastickej terminológie (bližšie napr. Šmilauer 1963, s. 8 – 9; Svoboda a kol. 1973, s. 62).

³ Spätne možno termíny s komponent *meno* označiť za neadekvátne, pretože v slovenskej onomastike sa tento prvok používa najmä s pomenovaním osoby, či už ide o krstné (rodné) mená alebo priezviská.

sú fixované v krajine), do dvoch skupín na základe prítomnosti opozitného vzťahu sídelných charakter – nesídelný charakter. Nebude nesprávne, ak zdôrazníme, že práve príznak sídelnosť – nesídelnosť si v roku 1973 zobral kolektív autorov za smerodajný pri vytváraní novej onomastickej terminológie (*Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*, Svoboda a kol. 1973), v rámci ktorej sa popri termíne *ojkonymum*⁴, t. j. názov existujúceho či zaniknutého sídla (Svoboda a kol. 1973, s. 60), zaviedol pre pomenovanie hospodárskych objektov nový termín *anojkonymum*, definovaný ako „vlastné meno neživého prírodného objektu a javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajine pevne fixovaný“ (s. 62). Pod tento termín sa okrem *hydroným*, *oroným*⁵, *hodoným*, *speleoným* a *chotárnych názvov* (v češtine *pozemková jména*) zaradili aj názvy kaplniek, božích múk, pomníkov a pod.⁶ Takto skompletizovaná onomastická terminologická príručka sa neskôr ešte mierne aktualizovala v roku 1983 (*Osnoven sistem...*, Vidoeski 1983), no pôvodné dichotomické delenie *ojkonymum* – *anojkonymum*, resp. trichotomické delenie *choronymum* – *anojkonymum* – *ojkonymum* v rámci toponomastiky bolo zachované (Krško 2014, s. 18). Podobne však ako pri predchádzajúcich termínoch aj pri termíne *anojkonymum* sa po zavedení vyskytli mnohé diskusné pohľady smerujúce k jeho adekvátnosti (napr. Valentová 2009a; Krško 2009). Dlhý terminologický vývin v kontexte kreovania slovenskej onomastiky ale napokon priniesol postupné sémantické zblíženie termínov *anojkonymum* a *terénny názov* (Valentová 2009a, s. 33), čo sa odráža aj v súčasných (nielen) slovenských onomastických prácach. V nich je stále badateľné trichotomické delenie onomastiky, avšak už na bionymický (antroponomastický), abionymický (toponomastický) a chrématonymický priestor, pričom v rámci toponomastiky možno podnes nájsť termín *anojkonymum* a jeho synonymum *terénny názov* ako zastrešujúci pre jednotlivé *anojkonymické* podkategórie – *hydronymá*, *speleonymá*, *oronymá*, *hodonymá* a *chotárne názvy*. Termín *anojkonymum* (*terénny názov*) naostatok uvádzajú aj autori novej Slovenskej onomastickej terminológie, ktorí ho definujú ako „vlastné meno neživého prírodného objektu a javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý nie je určený na bývanie a je v krajine pevne fixovaný“ (Valentová a kol. 2024, s. 56 – 57). Rovnako podávajú aj aktualizovanú definí-

⁴ Termín *ojkonymum* sa v priestore česko-slovenskej toponomastiky používal už pred vydaním novej terminologickej sústavy (Valentová 2023a, s. 17).

⁵ Ako variant sa k termínu *oronymum* v príručke uvádza termín *terénny názov* (Svoboda a kol. 1973, s. 65), čo je ale nesprávne, keďže v takomto vzťahu sa tieto dva termíny nikdy nepoužívali.

⁶ Zaradenie božích múk, križov či kaplniek do kategórie *anojkoným* je stále predmetom diskusie, pretože ide o názvy, ktorých objekty sa síce nachádzajú v dajakom priestore, no boli vytvorené vedomou ľudskou činnosťou, čím automaticky spadajú do kategórie *chrématoným*. Je tiež nutné zdôrazniť, že názvy objektov so sakrálnym príznakom spadajú už do osobitnej podskupiny *chrématoným*, a to *eklezioným*.

ciu termínu *chotárny názov* (synonymne aj *agronymum*, *ekononymum*)⁷ ako „vlastné meno hospodársky formovaného a využívaného geografického objektu, napr. poľa, lúky, pasienka, lesa a pod.“ (s. 139 – 140), pričom ich vzájomné postavenie je v už načrtnutej línii hyperonymum (anokonymum) – hyponymum (chotárny názov).

3. TOPONOMASTICKÉ PRÁCE ANTONA HABOVŠTIAKA

Keďže interdisciplinarita a snaha nazerať na dajaký vytýčený lingvistický okruh tém z rôznych uhlov pohľadu boli základnými výstavbovými kameňmi Habovštiakových jazykovedných prác, možno konštatovať, že venovanie sa sfére oravských chotárnych názvov, prirodzene, nebolo výnimkou. A. Habovštiak sa oravským chotárnym názvom venoval v zásade systematicky a jednotlivé závery zo svojho vedeckého bádania publikoval pomerne kontinuálne vo viacerých parciálnych štúdiách (1954, 1961, 1970a, 1970b, 1970c, 1973, 1975), ktoré boli súčasťou tak domácich či zahraničných jazykovedne orientovaných časopisov, ako aj zborníkov zo slovenských onomastických konferencií. Informácie o týchto názvoch, pokračujúc už v načrtnutej línii interdisciplinarity, získaval predovšetkým počas vlastných dialektologických a folkloristických výskumov, ktoré vtedy prebiehali na území Oravy (Habovštiak 1970b, s. 65). Najmä prostredníctvom rozhovorov s respondentmi prvorotne získaný onymický materiál následne adekvátne dopĺňal aj o informácie zo sekundárnych zdrojov, ktorými boli nielen publikácie slovenských či poľských autorov,⁸ ale aj mnohé kartografické či archívne listinné pramene. Neskôr dokonca čerpal aj z postupne budovanej Kartotéky terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Spomenuté rozhovory s informátormi však považoval za obzvlášť dôležité, pretože prostredníctvom nich nezískaval len prvotné nárečové podoby anojkoným, ale tiež viaceré ľudovoetymologické výklady, vzťahujúce sa na pôvod konkrétneho názvu. Ľudové výklady ako kultúrno-etnografický fenomén sú aj v súčasných toponomastických výskumoch veľmi dôležité, pretože svojou podobou často ako jediné vytvárajú priame spojivá medzi vlastnou podobou zachyteného názvu hospodárskeho objektu, ktorý mohol neskôr pod vplyvom rôznych príčin zaniknúť, a jeho východiskovou motiváciou, ktorú možno následne plnohodnotne identifikovať (napr. chotárny názov *Chlievno* /obec Záskanie, dnes časť Dolného Kubína/ < apel. *chliev*, pretože v lokalite sa vyskytovali chlievy pre prasce; *Stodolisko* /obec

⁷ Termín *agronymum* (pôvodne *agroonymum*) ako synonymum k termínu *chotárny názov* spomenul vo svojej štúdii M. Majtán (1979, s. 157), ktorý ho vykladal ako „VM [vlastné meno] poľnohospodársky využívaného objektu (Konopiská, Panské zeme, Dielnička).“ V súčasnosti sa ale tento termín ako synonymum skoro vôbec nepoužíva. Rovnako sa ani v slovenskej, ani v českej onomastike nevyužíva termín *ekononymum*, a to napriek tomu, že ho autori novej slovenskej onomastickej terminológie odporúčajú využívať ako variantný (synonymný) k termínu *chotárny názov*.

⁸ Najmä išlo o prácu slovenského historika A. Kavuljaka *Historický miestopis Oravy* (1955) a práce poľskej autorky T. Gołębiowskiej (napr. 1964).

Dlhá, dnes Dlhá nad Oravou/ < apel. *stodola*, pretože v lokalite stáli v minulosti provízorne prístrešia – stodoly pre kravy, ktoré tam nocovali a i.; Habovštiak 1970b, s. 66 – 67). Pri ľudových výkladoch však musíme mať tiež na pamäti ich nie vždy adekvátnu (pravdivostnú) výpovednú hodnotu. Mnohé ľudovoetymologické výklady, ktoré sa tradovali zväčša ústnym podaním a odrážali v sebe rôzne prvky mysticity, tradícií či zvykov, sa v snahe odkryť motiváciu dajakého chotárneho názvu realizovali len tým spôsobom, že sa zautomatizovane a analogicky prevzala topobáza dajakého názvu, no už sa nenazeralo na jeho celkový, najmä etymologický vývin. Napr. názov *Čertáž* (obec Bziny a Kňažné) by mal vychádzať podľa ľudovej etymológie z apel. *čert*, pretože vraj tam v minulosti ľudia nadávali do čertov (Habovštiak 1973, s. 67). V skutočnosti ale názov vychádza zo starého apel. *č(i)ertáž* vo význame ‚pôda získaná vyklčovaním lesa‘ (bližšie Habovštiak 1954, s. 246 – 247; Habovštiak 1977b, s. 5; Valentová 2009b, s. 282). A. Habovštiak však tieto pozitíva aj negatíva ľudových výkladov náležite vo svojich príspevkoch reflektoval a neustále zdôrazňoval, že ich „[v]ýklady majú mať iba hypotetickú platnosť a nemožno ich jednoznačne prijať“ (Habovštiak 1970b, s. 68).

Nemožno povedať, že by jeho parciálne odborné štúdie mali charakter len strohých abecedne zoradených súpisov chotárnych názvov s nutným teoretickým úvodom – práve naopak. Podstatne široká a veľmi pestrá onymická materiálová báza dala autorovi podnet na vytýčenie si niekoľkých čiastkových cieľov, ktoré prostredníctvom rozborov konkrétnych príkladov aj naplnil. Tieto ciele sa, možno povedať, pretransformovali aj do názvov jeho prác. V štúdií *Oravské pomiestne názvy utvorené od mien a priezvisk* (1961) sa venoval tým chotárnym názvom, ktorých motivácia vychádzala z konkrétnych podôb antroponým (krstných mien a priezvisk). Takéto nazeranie na chotárne názvy je veľmi dôležité, pretože práve prítomný vzťah posesivity dokáže podať adekvátne informácie o bývalých majetníckych/vlastníckych pomeroch z jednotlivých lokalít, a to dokonca aj z tých historických období, z ktorých sa pod vplyvom rôznych okolností nezachovali náležité pramene (urbáre, listiny vlastníctva a pod.). Na základe toho možno dokonca „rekonštruovať v jednotlivých obciach aj mená prvých osadníkov, ktorým panstvo pridelo pozemky (...)“ (Habovštiak 1961, s. 188). Ako autor poukázal, chotárne názvy, ktoré vychádzali od mien a priezvisk, boli utvorené najmä sufixami *-ová*, *-ovo* a *-ka* (Habovštiak 1961, s. 183). Sufix *-ová*, resp. naznačená kvantita v ňom, je v súvislosti so spomenutou posesivitou však vskutku raritná, keďže sa tento sufix uplatňuje len v prípade akostných prídavných mien. Podľa Habovštiaka ale táto kvantita vznikla „vyrovnávaním s prídavnými menami ženského rodu tým, že sa stratila súvislosť medzi pomenovaným objektom a osobou, ktorej pomenované miesto patrilo alebo podľa ktorej bolo pomenované“ (Habovštiak 1961, s. 184). Na základe podôb týchto chotárnych názvov, resp. ich druhového označenia, možno konštatovať, že od mien a priezvisk boli

utvorené názvy len v prípade polí, lúk, pasienkov, prípadne lesov. Naopak v horských oblastiach Oravy sa také názvy už nevyskytovali, a to pre horšie klimatické podmienky a sťažnenú prístupnosť terénu, ktorá sa následne pretransformovala aj do nemožnosti vlastniť vo vyšších nadmorských výškach hospodárske parcely. V závere príspevku si Habovštiak všimal i genézu východiskových priezvisk. Väčšina bola síce slovenského pôvodu, no ako motivanty sa objavili i priezviská vychádzajúce z poľského (napr. v obci Beňadovo názov *Bugejová* < meno *Bugej*; Habovštiak 1961, s. 189) či ukrajinského jazyka (napr. v obci Oravský Podzámok názov *Vasil'ou* < meno *Vasil*).⁹ Prítomnosť poľských a ukrajinských priezvisk (ktoré vytvorili mladšiu vrstvu oným) popri tých slovenských (ktoré považujeme za staršiu, pôvodnú vrstvu oným) mohla vychádzať z mimojazykových faktorov, najmä kolonizačných prúdov, ktoré sa na území Oravy v minulosti realizovali (napr. valašská kolonizácia; Habovštiak 1961, s. 189 – 190).

Zdôrazňovanie neustáleho prepojenia chotárnych názvov s ich oravskými nárečovými východiskami možno pozorovať vo všetkých Habovštiakových prácach. Napriek tomu sa im ale detailnejšie venoval aj v samostatnej štúdii s názvom *Nárečová slovná zásoba a chotárne názvy* (1973), v rámci ktorej priniesol zistenia, že nie všetky názvy chotára sa vyznačujú svojimi apelatívnymi pendantmi. Ide najmä o oblasť tých vlastných mien, ktoré sa vzťahujú na oblasť antroponým, resp. propriá pomenúvajúce také geograficko-administratívne reálie, ktorých etymóny nie sú dostatočne jasné (napr. názov *Baba*,¹⁰ *Choč*, *Kýčera* a i.). Naopak silnú oporu v nárečovej apelatívnej slovnej zásobe majú podľa Habovštiaka už tie názvy, ktoré vznikli priamo z odvodených či neodvodených slov, ktoré sa vyskytovali v jadre lexikálneho fondu oravských nárečí a používali sa tak v každodennej komunikácii (Habovštiak 1973, s. 174). Geomorfologické členenie územia Oravy sa tiež podstatným spôsobom odzrkadlilo do celkového rozvrstvenia chotárnych názvov, prípadne do využívania ich jednotlivých apelatívnych východísk v komunikácii Oravcov na vymedzenom území. Mnohokrát môžeme pozorovať, že niektoré nárečové územia,

⁹ Etymológii a významom spomenutých antroponým sa však Habovštiak v príspevku už ďalej nevenoval. Meno *Bugej* sa v súčasnosti podľa databázy výskytu priezvisk na území Slovenska (Đurčo a kol. 1998) v tejto podobe nevyskytuje, známa je len hláskovo obmenená podoba *Bugaj*, príp. foneticky podobné *Burej* a *Bulej* (tamže). Porovnajúc ale tieto vyskytujúce sa zápisy, by sme mohli konštatovať, že vo všetkých spomenutých podobách by východiskom mohlo byť skutočne poľské apel. *buhaj*, slk. *býk* (porov. Majtán 2018, s. 45). V prípade podoby mena *Vasil* sú etymologické východiská jasnejšie; meno, viac rozšírené v rámci východoslovenského jazykového priestoru, vychádza z gréckej podoby *Basileos* vo význame ‚kráľovský‘ (Majtán – Považaj 1998, s. 249).

¹⁰ Primárny význam substantívum *baba*, ktoré má praslovanský základ a vzniklo pravdepodobne v rámci detskej reči zdvojením (zopakovaním) slabiky *ba-* (porov. Machek 1968, s. 39 – 40; Králik 2015, s. 57), sa vykladá ako ‚stará žena‘. Substantívum sa však vyznačuje pomerne hustou polysémantickou, resp. homonymickou paradigmou. O jeho iných významoch a výskyte v rámci slovenskej anojkonymie, resp. ojkonymie bližšie napr. Valentová 2023b, s. 8 – 11.

ktorých hranice boli tvorené aktuálnymi prírodnými pomermi, sa ešte vnútorne hlbšie diferencovali na menšie nárečové celky, pre ktoré bolo typické využívanie apelatív vo variantných podobách, resp. pre pomenovanie dajakej rovnakej skutočnosti sa využili apelatíva s inou formou. Vzájomný vzťah takýchto lexém sa následne mohol realizovať na osi vzájomné poznanie výrazov – jednosmerné poznanie výrazov. Ako uviedol A. Habovštiak (1973, s. 176), v niektorých hornooravských obciach pre pomenovanie rašelinistého a močaristého miesta používali obyvatelia podobu *Bor*, resp. jeho varianty *Bori*, *Borek* či *Borki* < apel. *bôr/bor*. Na iných územiach Oravy však tieto názvy, resp. východiskové apelatívum *bôr/bor* nepoznali, pretože na pomenovanie rovnakej realie používalo obyvateľstvo názvy ako *Barina* < apel. *barina* a *Močiar* < apel. *močiar*. Okrem tejto variantnosti sa A. Habovštiak v štúdiu venoval aj tým chotárnym názvom, ktorých apelatívne východiská nenájde v domácom (slovanskom) lexikálnom fonde, ale v iných, neslovanských jazykoch, najmä v nemčine a maďarčine. Na podobách mnohých z nich si ale môžeme povšimnúť postupné fonetické zjednodušenia pod vplyvom oravského nárečia (napr. názov *Rajčuľa* < nem. *Reitschule* vo význame ‚jazdecká škola‘ < verbum *reiten* /jazdiť/ + *die Schule* /škola/; názov *Kuhalma* < maď. *halom*, slk. vŕšok a pod.; Habovštiak 1973, s. 177). Napriek tomu, že Habovštiak sa nevenoval ich etymologickým východiskám a že v celkovom súčte chotárnych názvov sú tieto apelatívum východiskom „cudzie“ v značnom nepomere oproti tým vychádzajúcim z domáceho (slovanského) lexikálneho aparátu, jednoznačne im musíme venovať dostatočné množstvo pozornosti, pretože výskyt takýchto názvov len podčiarkuje to, čo sme už spomenuli v našom príspevku – teda, že región Orava je veľmi bohatý na doklady starších aj novších jazykových kontaktov.

Jazykovým kontaktom, aj keď realizujúcim sa v rámci domáceho – slovanského jazykového sveta, sa Habovštiak venoval osobitnejšie v štúdiách *O tvorení chotárnych názvov na slovensko-poľskom pomedzí* (1970a) a *Slovensko-poľské kontakty v mikrotoponymii Oravy* (1975). V nich zameral svoju pozornosť predovšetkým na rôznorodé historické či sociálne činitele, ktoré kreovali Oravskú stolicu v minulosti, a to v nadväznosti na zásadný vplyv dvoch hegemonných jazykov v tejto oblasti – slovenského a poľského jazyka. Okrem už tradičných dialektologických a lexikálnych východísk vybraných oravských chotárnych názvov sa však v oboch štúdiách dostáva viac do popredia aj autorova snaha nazerať na anojkonymický materiál cez optiku sémanticko-štruktúrno-typologickej charakteristiky. V oboch prípadoch autor často pracuje so slovným spojením *topografické termíny*, teda slovami, vzťahujúcimi sa na rozličné vlastnosti terénu (Habovštiak 1970a, s. 158). Ide o jednoduché druhové označenia pomenovaných hospodárskych objektov (*jama*, *dolina*, *kopec*, *močiar* a pod.), ktoré si všíma z celoslovanského hľadiska. Systematické porovnávanie názvov vyskytujúcich sa na poľskej, ako aj slovenskej strane Oravy, prinieslo

napokon zistenia, že v mnohých prípadoch možno okrem zásadného vplyvu slovenského a poľského jazyka pozorovať aj markantný zásah valašskej kolonizácie do celkového rozvrstvenia, resp. utvorenia chotárných názvov, keďže jej pričinením vznikli anojkonymá ako *Grúň*, *Grúňnik*, *Magura* alebo *Polana* (Habovštiak 1970a, s. 159). Podstatná časť oboch spomenutých príspevkov je tvorená nielen sémanticou klasifikáciou zozbieraných oravských názvov, ktoré bližšie zatriedil do sémantických skupín odkazujúcich na flóru, faunu alebo spôsob kultivácie daného miesta (bližšie Habovštiak 1975, s. 68), ale najmä – už spomenutou – typologickou charakteristikou. Habovštiak si pri každom chotárnom názve všimol jednotlivé slovotvorné zákonitosti, v dôsledku ktorých názov vznikol. Výsledkom bolo komplexné klasifikovanie chotárných názvov do skupiny priamych názvov (jednočlenných a viacčlenných, napr. *Novina*, *Paseka*, *Laz*, *Luh*; Habovštiak 1970a, s. 68 – 70) a nepriamych názvov (spojenie s prepozíciou či ustrnutie tvaru, napr. *Pod brehmi*, *Natpašeki*, *Za brzyskami*), resp. do súboru názvov majúcich charakter substantíva, adjektíva a substantíva, predložkového spojenia či substantivizovaného adjektíva.

A. Habovštiak v týchto príspevkoch aj výraznejšie konfrontoval tvrdenia poľskej autorky T. Gołębiowskej o tom, že terénne názvy na poľskej strane Oravy majú „czysto polski charakter“ (1964, s. 40). Pripustil, že v oravských chotárných názvoch dochádza k výraznej diferenciacii na hláskoslovnej úrovni (napr. zámena slovenského *h/ch* za poľské *g* v slovách ako *háj*, *pahorok*, *záhora* – porov. poľské ekvivalenty *gaj*, *pagorek*, *zagora*), no jej tvrdenia dokázal vyvrátiť na základe ďalších spoločných črt názvov z lexikálnej, sémantickej a slovotvornej oblasti. Dokonca preukázal, že práve na poľskej strane Oravy sa vyskytujú názvy, ktoré majú charakteristické prvky stredoslovenských nárečí (napr. názvy ako *Královka*, *Hola*, *Plaň*, *Vertelovka* a pod.; Habovštiak 1970a, s. 160; Gołębiowska 1964, s. 48).

Dlhý a v niektorých momentoch i vyčerpávajúci systematický výskum oravských chotárných názvov napokon A. Habovštiak sfinalizoval vydaním autorskej monografie *Oravské chotárne názvy* (1970c), v ktorej už skôr načrtnuté publikované čiastkové závery podstatným spôsobom prepracoval a doplnil o novo získané poznatky, resp. podoby názvov chotára. Primárny cieľ A. Habovštiaka bol spracovať všetky názvy objektov vyskytujúcich sa v chotárnom priestore (teda pasienky, lúky, lesy, doliny a pod.) 74 obcí Dolnokubínskeho okresu (Habovštiak 1970c, s. 5). Nespracoval ale hydronymá, pretože už vtedy sa v rámci slovenskej toponomastiky na ne nazeralo ako na veľmi špecifickú a zároveň samostatnú skupinu oným popri skupine chotárných názvov, aj keď tiež ide o názvy objektov – vodných tokov a plôch, ktoré sa vyskytujú v dajakom geografickom priestore. V zameraní na vybrané dolnokubínske obce možno tiež pozorovať isté metodologické nuansy, a teda, že sa nevenoval obciam, ktoré sa vyznačovali goralským nárečím (s. 45). Podstatná časť monografie A. Habovštiaka o oravských chotárných názvoch má v zásade lexikografické spracovanie.

covanie. Myslene ju možno rozdeliť na dve časti, pričom v jej úvodnej (prvej) časti sa v rámci samostatných kapitol venoval už viac ráz spomenutému prepojeniu názvov s lexikálnym či hláskoslovným aparátom oravských nárečí a ich následnej sémantickej a typologickej charakteristike. V prípade hlbšej štruktúrno-typologickej analýzy je prínosné najmä vyделение najfrekventovanejších topoformantov, ktoré sa uplatnili pri tvorbe chotárnych názvov mužského, ženského a stredného rodu. Sú to napr. prípony: *-ec* (napr. *Smrekovec*), *-ok* (napr. *Hrádok*), *-el'* (napr. *Hibel'*), *-ina* (napr. *Javorina*, *Bučina*), *-lk/-ňík* (napr. *Lipňík*), *-ava* (napr. *Dúbrava*, *Širava*) *-isko* (napr. *Baňisko*, *Borisko*), *-áreň* (napr. *Tokáreň*) a pod. (s. 14 – 18). V práci má opäť svoje miesto aj náležité reflektovanie mimojazykových okolností, ktoré kreovali celkový charakter oravských chotárnych názvov. A. Habovštiak sa obzvlášť venoval názvom nielen cez prizmu ich domáceho a nedomáceho pôvodu, ale osobitne si tiež všimol názvy, ktoré mali východiská v nemčine, poľštine, maďarčine či latinčine (s. 29 – 30). V súvislosti s jazykovými kontaktmi sa tiež zameriaval na spätné prevzatia konkrétnych lexém, napr. apelatíva *sihoť*. A. Habovštiak (1970c, s. 30) zastával názor, že východiskom pre lexému *sihoť* nebola maď. podoba *sziget* vo význame ‚suchá krovím zarastená zem, ktorá je situovaná v blízkosti ramena rieky; ostrov‘, ktorú ako najpravdepodobnejšiu stále uvádzajú niektoré etymologické slovníky (porov. Machek 1968, s. 542; Králik 2015, s. 530), ale naopak – mala byť slovanského pôvodu. Podľa neho sa lexéma mala dostať do maďarčiny niekedy v priebehu 12. stor. a prispôbiť sa jej jazykovým špecifikám. Následne sa mala pomadžarčená podoba spätné prevziať do slovenčiny. Svoju konštatáciu však nepodložil hlbším etymologickým výskumom. Š. Ondruš (1986, s. 325; 2004, s. 138 – 139) dával popritom substantívum *sihoť* do súvislosti s psl. podobou **sygotb*, utvorenou základom *syg-* vo význame ‚vlhký, mokrý‘ a sufixom *-ot*, ktorú možno pozorovať pri slovách ako *mokrot'*, *holot'* a pod. Dodal, že apelatívum *sihoť* má rovnaký psl. pôvod ako „slovná čeľaď *sihla*, *sihlina* s pôvodným významom [–] mokré miesto, močaristá lúka“ (1986, s. 325).¹¹

Východiská maď. apelatíva *sziget* sa zasa dávajú do súvisu s maď. substantívom *szeg* s prvotným významom ‚zásek, klin, klinec‘, ktorý sa však v jednotlivých prameňoch vyskytuje aj v staršom zápise *szig* (ÉrtSz. 1980, s. 120 – 121). Na prvý pohľad analogické prepojenie medzi maď. *szeg*, *szig* a *sziget* by bolo logické, no Š. Ondruš (1986, s. 326) upozorňoval, že je naň nutné nazeráť len ako na ľudovotymologický konštrukt, ktorý sa neskôr stal smerodajný v mnohých maď. etymologických prácach (napr. Ferenc 2023, s. 750). Podľa Š. Ondruša (1986, s. 326) výklad maď. *sziget* zo spomenutých *szeg/szig* by mohol nadobudnúť relevantnosť až vtedy, keby sa vo vývine iných jazykov význam ‚ostrov‘ vytvoril z jedného z významov ‚zásek‘ alebo ‚klin/klinec‘. Keďže však takáto významová rezponzia v iných jazy-

¹¹ O názve *Sihlina* porov. aj výklad J. Krška (2014, s. 102).

koch nie je nateraz adekvátne doložená, ako najpravdepodobnejšie sa predsa len javí to, že maď. apelatívum *sziget* skutočne vychádza pôvodne zo slovenského (slovenského) **sygotь* (*sygot' > sigot' > sihot'*).¹²

Druhá časť Habovštiakovej monografie už má podobu heslára, v ktorom podal abecedne zoradené chotárne názvy s ich druhovým označením a príslušnosťou ku katastru konkrétnej oravskej obci.

4. CHOTÁRNE NÁZVY A POPULARIZAČNÁ FORMA

Viacere závery vyplývajúce z rozborov oravských chotárnych názvov A. Habovštiak neprezentoval len v rámci jazykovednej komunity vo forme vlastných odborných výstupov, ale po náležitých – najmä štylistických – úpravách, aj širšej oravskej verejnosti. A. Habovštiak sa viacerým aspektom chotárnych názvov venoval aj v rubrikách regionálne orientovaných časopisov či novín *Orava* a *Slovenský sever*. V nich síce programovo nadviazal na svoje štúdie, t. j. opäť sa dotýkal aj ich onymickej stránky, ako aj prepojeniu chotárnych názvov s oravskou nárečovou slovnou zásobou, no primárnym spôsobom sa zameriaval na ozrejenie ich etymologických východísk. Tým, že mnohé jeho rubriky vznikli relatívne neskôr – teda až po vydaní jednotlivých jazykovedných štúdií či monografie, v ktorých niektorým exponovaným názvom širšieho regionálneho charakteru chýbalo práve adekvátne zhodnotenie ich etymologickej stránky, sme toho názoru, že tieto Habovštiakove časopisecké lingvistické rubriky možno istým spôsobom považovať za pokračovanie, resp. doplnenie jeho odborných prác. Výstavbový charakter týchto rubriek je vcelku podobný obdobne zameraným etymologickým prácam, pričom základom pri snahe objasniť pôvod a východiskový jazyk konkrétneho názvu bolo najprv zhodnotenie ľudov-etymologických výkladov. Neskôr, na základe komparácií možného výskytu analyzovanej lexémy v rámci celého slovanského jazykového sveta, postupne zhodnocoval načrtnuté možné etymologické bázy. Samozrejme, aj v týchto rubrikách je značne prítomný príznak interdisciplinarity, keďže pre čo možno najsprávnejšie odkrytie etymónu čerpal poznatky aj z nelingvistických oblastí – folklóru, zemepisu alebo histórie.

V stati *O pôvode niektorých chotárnych názvov na Orave* (1977a) sa A. Habovštiak venoval najmä etymológii názvu *Orava* a pôvodu názvu vrchu *Choč* (dnes *Veľký Choč*). Na základe porovnávania svojich východísk s tvrdeniami iných autorov (A. Kavuljaka či Š. Ondruša) dospel k presvedčeniu, že názov *Orava*, ktorý sa sprvu vzťahoval na pomenovanie vodného toku v tejto oblasti a neskôr sa transfor-

¹² G. Ferenc (2023, s. 750) pri svojej snahe analyzovať etymón substantíva *sihot'*, resp. *sziget* spomenul aj Ondrušov výklad. Podľa neho sú ale slovanské východiská málo pravdepodobné, pretože Ondruš nebral do úvahy skutočnosť, že v maďarčine nie je žiadna stopa po očakávanej forme **szigoty* – **szigety* (< -t' < -tb), a tiež, že nedochádza k depalatalizácii *ty [t'] > t*.

moval aj do kategórie choroným ako pomenovanie administratívno-územného celku, nie je galského alebo germánskeho pôvodu, ale v skutočnosti vychádza zo starého slovanského verba **orati* (Habovštiak 1977a, s. 3). Verbum **orati* je veľmi zaujímavé z hľadiska sledovania vývinu starej slovanskej lexiky, pretože pôvodne bolo homonymné – malo dva významy: jednak význam ‚kypriť‘, teda ‚rozryť pôdu pracovným nástrojom‘ a jednak význam ‚hučať, kričať, revať‘, príp. aj ‚šumiť‘ (Habovštiak 1977a; porov. aj Ondruš 1975, s. 348). Neskôr ale došlo k postupnému zániku druhého významu, čím sa lexéma stala monosémantickou s jediným – práve prvým načrtnutým významom.¹³ V rámci východoslovanského lingvistického priestoru, predovšetkým v ruštine, sa ale podnes zachovala aj v druhom význame (porov. dnešné ruské slovo *опамь* – slk. krik, kričať). Pomenovanie *Orava* tak vzniklo ako odkaz na zásadnú vlastnosť tohto vodného toku v minulosti, ktorá sa týkala jeho zvukového vnímania našimi predkami – hlučnosti, revania, šumenia (porov. iné názvy vodných tokov ako *Revúca*, *Šumava*; Habovštiak 1977a, s. 3).¹⁴ Dodáme, že historický maď. zápis *Árva* je len maďarizovaná podoba latinizovanej podoby (*Arva*) pôvodne slovanského názvu a nemá žiadne lexikálne ani etymologické spojivá s maď. apelatívom *árva*, slk. sirota.

V prípade Habovštiakovej snahy o analyzovanie pôvodu názvu vrchu *Choč* stojí za zmienku pripustenie veľkého množstva cudzojazyčných východísk. Náležite rozoberal napr. možnú motiváciu z nem. *Hoch*, slk. veľký, pričom ustálenie domácej podoby *Choč* sa malo zrealizovať vďaka fonetickej adaptácii tohto adjektíva. Ako prípustné sa javilo tiež vykládanie pôvodu názvu z maď. apelatíva *kocsán*, slk. stopka, resp. z prvej slabiky *kocs-*. V oboch prípadoch však načrtnuté hypotézy neskôr stroskotali na časovej nesúrodosti. Pôvod názvu vrchu je tak nutné hľadať znovu v praslovanskej lexike. Vychádzajúc opäť z tvrdení Š. Ondruša, najmä tých o alternovaní konsonantov *k – ch* (1975, s. 344 – 346), A. Habovštiak napokon skonštatoval (1977a, s. 3), že názov *Choč* vznikol pravdepodobne z psł. lexémy **kokj* vo význame ‚vrchol‘, ‚vrch‘, ktorá sa neskôr zmenila (palatalizovala) a proprializovala práve do podoby *Choč* (Horňanský 2018, s. 44).

V tomto príspevku sa A. Habovštiak naostatok okrajovo dotkol aj etymológie geograficky značne rozšíreného názvu *Kýčera*.¹⁵ Podľa všetkého názov vychádza zo

¹³ Preto sa sloveso *orati* < **orati* vyskytuje v niektorých etymologických slovníkoch v rámci česko-slovenského lingvistického priestoru (Machek 1968, s. 416; Králik 2015, s. 405) len vo význame ‚kypriť‘, ‚rozryť pôdu pracovným nástrojom‘.

¹⁴ Vykládanie názvu rieky Oravy ako ‚rieky, ktorá je hlučná, revúca, šumiaca‘, teda z psł. verba **orati*, neskôr pokladali za správny aj autori Lutterer – Majtán – Šrámek (1982, s. 224) či Majtán – Rytmut (2006, s. 88 – 90).

¹⁵ Výskyt názvu možno pozorovať nielen v slovenských hydronymách (porov. prítok Bielej Oravy *Kýčera*), ale aj v rámci ojkoným (p. názov osady *Kýčera*, ktorá je súčasťou mesta Čadca, či názov časti obce Zákamenné *Kýčera*) a, samozrejme, oroným (napr. *Kýčerka* v Kysuckej vrchovine, *Hnilická Kýčera* v Malej Fatre, *Veľká Kýčera* v Spišskej Magure a pod.).

starého slovanského slovotvorného základu *kyk-* vo význame ‚kopec‘, ‚končiar‘, príp. aj ‚hoľa‘ (Habovštiak 1977a, s. 3; porov. aj Lutterer – Majtán – Šrámek 1982, s. 168). Neskôr možno v prípade názvu pozorovať hláskovú zmenu *k > č*.¹⁶

Pôvodu názvu *Orava* sa A. Habovštiak venoval aj v ďalšom krátkom článku *O názvoch Orava, Oravica, Oravice* z roku 1998, no ako názov napovedá, hlavne v súvislosti s ďalšími odvodeninami od podoby tohto hydronymu, a to ojkonymu *Oravice* a názvu ďalšieho vodného toku *Oravica*, ktorá je ľavostranným prítokom rieky Oravy. V oboch spomenutých prípadoch je ale stále badateľné východisko z pôvodného psl. **orati*.

V príspevku *O názve Magura* (1979) A. Habovštiak priblížil etymologické východiská názvu tohto oravského horského masívu. Na základe analýz jednotlivých historických dokladov dospel k tvrdeniu, že názov je podstatne mladší, ako sa pôvodne predpokladalo, a že na našom území sa začal postupne udomáčňovať až v priebehu 15. stor.¹⁷ (Habovštiak 1979, s. 6). Dnes je všeobecne prijímané, že sa podoba názvu na naše územie dostala vplyvom valašských kolonizačných prúdov, a že etymologické východiská možno hľadať pôvodne v rumunskom apelatíve *măgură* vo význame ‚pahorok‘ (Habovštiak 1979; porov. tiež Rožai 2016, s. 5). Za zmienku však stojí autorov detailný pohľad na fenomén spätných medzijazykových prevzatí vybraných lexém. A. Habovštiak konštatoval (1979, s. 6), že príslušníci rumunského (valašského) etnika si substantívum *măgură* len prevzali zo slovanského apelatíva *mohyla* (psl. **mogyla*; Králik 2015, s. 366), prispôbili si ho svojim jazykovým, najmä hláskovým špecifikám¹⁸, a to sa následne opäť prevzalo a ustálilo ako oronymum.¹⁹

¹⁶ Vykladanie pôvodu názvu *Kýčera*, resp. jeho variantov *Kyčer* či *Kyčara* je ale stále predmetom mnohých jazykovedných diskusií. A. Habovštiak síce vo svojom príspevku zavrhol možnosť, že by sa na naše územie táto podoba dostala vplyvom valašskej kolonizácie (1977a, s. 3), no relatívne neskorý výskyt lexémy v historických písomnostiach domácej proveniencie (začiatok 17. stor.; HSSJ II 1992, s. 177) by to naopak, mohol dosvedčovať. Je síce pravdou, že podstatná časť valachov sa na naše územie dostala práve v priebehu 14. a 15. stor., avšak vrchol kolonizácie ako takej, aj z pohľadu (do)sídlenia horských či podhorských území – akým Orava nepochybne bola a stále aj je – možno pozorovať až v priebehu 16., resp. 17. stor., v rámci ktorých na územie dnešného Slovenska prúdili valasi, no už značne premiešaní s rusínskym etnikom (Beňko 1985, s. 70 – 71; Marek 2005, s. 249 – 251). Definitívne stanovenie pôvodu tohto názvu si tak nepochybne vyžaduje ďalšie, najmä etymologické výskumy.

¹⁷ Prvý výskyt názvu *Magura* možno v rámci domácich písaných textov pozorovať v roku 1595 (HSSJ II 1992, s. 245).

¹⁸ Predovšetkým išlo azda o tzv. rotacizmus, teda zmenu konsonantu *l* na *r*.

¹⁹ Najmä v publikáciách rôznych jazykových či historických nadšencov sa aj dnes vyskytujú tendencie vykladať pôvod názvu *Magura* buď zo slovného spojenia *ma gura*, teda „moja hora“, alebo zo slovného spojenia *mag gura*. Spojenie *mag gura* by malo byť tvorené komponentmi *mag*, slk. veľký, mohutný, ktorého východisko sa stotožňuje s indoeurópskym základom **meǵh-*, a *gura* < apel. *góra*, slk. hora. Je síce pravdou, že zmieneny indoeurópsky základ **meǵh* vo význame ‚veľký, mohutný, rozmerný‘ udávajú aj niektoré etymologické slovníky (Králik 2015, s. 366), no obe spomenuté tvrdenia sú len hypotézami, pre ktoré nateraz nemožno nájsť adekvátnu lingvisticko-pramennú oporu.

A. Habovštiak sa istej forme popularizácie chotárnych názvov nevenoval len v rámci spomenutých regionálne zameraných periodík, ale svoju snahu neustálym spôsobom zvyrazňovať lingvisticko-kultúrny potenciál týchto typov proprií pretransformoval aj do niekoľkých monografií oravských obcí a miest. Obecné alebo mestské monografie, ktoré na území Oravy v minulosti vychádzali väčšinou v súvislosti s oslavami okrúhlych výročí prvých písomných zmienok jednotlivých usadlostí, vždy obsahovali aj kapitoly o chotárnych názvoch, ktoré rozpracoval práve A. Habovštiak, a to v nadväznosti na kapitoly venujúce sa špecifikám miestneho nárečia. Aj napriek tomu, že sa v tomto prípade pri mnohých monografiách obmedzil len na jednoduchý súpis získaných anojkoným s občasnými poznámkami o ich pôvode, význame alebo slovo tvorných postupoch, považujeme za nutné a správne ich v tejto časti práce spomenúť. A. Habovštiak rozpracoval chotárne názvy (spoločne aj s hydronymami) viac ako desiatich obcí. Spomenieme napr. Oravskú Lesnú (1991), Oravskú Jasenicu (1993), Vavrečku (1994), Nižnú (1995) alebo Vyšný Kubín (1998b).

5. ASPEKT LOKÁLNEHO

A. Habovštiak sa v niektorých svojich toponomastických prácach v súvislosti s chotárnymi názvami nevenoval len prostému odkrytiu ich onymickej motivácie, apelatívnym či propriálnym východiskám alebo etymologickej báze a z toho plynúcim interjazykovým reláciám, ktoré v minulosti podstatným spôsobom kreovali oravské územie, ale všimol si aj ich fungovanie, celkové postavenie a celospoločenskú (ne)platnosť v komunikácii vtedajšieho oravského obyvateľstva, a to v nadväznosti na jeho sociálnu diferenciaciu. Na základe zozbieraného materiálu, všeobecných pozorovaní, ako aj všimania si najdôležitejších sociálnych premenných (najmä vekového rozvrstvenia a sociálneho statusu, resp. zamestnania) pri svojich respondentoch, dospel k záverom, že väčšine zozbieraným a analyzovaným chotárnym názvom nemožno pripísať automaticky celospoločenský (v tomto prípade skôr celooravský) akčný rádius poznania a používania, ale naopak, že podstatné množstvo chotárnych názvov sa vyznačovalo veľkou individualitou, resp. lokálnosťou. Zachytené podoby názvov chotárov boli totiž typické tým, že ich poznali a používali len isté skupiny oravského obyvateľstva, napr. obyvatelia jednej obce, rodiny či len jednotlivci – poľovníci alebo „tzv. raľníci, t. j. gazdovia, ktorí obrábali pole jednej rale“ (Habovštiak 1970b, s. 25). V mnohých prípadoch tiež dochádzalo k tzv. názvoslovnej segmentácii hospodárskeho objektu. Napriek tomu, že konkrétny hospodársky objekt sa vyznačoval dajakým všeobecne používaným názvom, neskôr, napr. pre jeho veľkosť, došlo k jeho „rozdrobeniu“ na menšie časti, ktoré boli ľuďmi, obhospodarujúcimi konkrétnu časť, postupne aj pomenúvané. V takom prípade sa pre jeden objekt začalo variantne využívať niekoľko názvov, ktoré ale boli rôzne rozšírené, resp. známe. Vhodným príkladom je napr. zaznamenaná podoba vrchu *Turínek*

(dnes štandard. *Turínok*) na pomedzí chotárov obcí Krivá a Dlhá (Dlhá nad Oravou) a poľa *Láni* (dnes štandard. *Za Lánmi*) v obci Krivá. Aj keď sa podoba *Turínek* používala ako všeobecný, základný názov, ktorý poznalo širšie okolie, pre jeho veľkú rozlohu sa neskôr začali objavovať aj názvy ako *Prední* a *Zadní Turínek*. Následne sa na oboch už pomenovaných stranách objektu začali vyskytovať aj ďalšie názvy, ktoré mali predovšetkým vhodnú orientačnú (spresňujúcejšiu) funkciu. Boli to napr. názvy *V prednom Turinku*, *Na zadnom Turinku*, *Dolu na prednom Turinku* či *Od Kálanieho na zadnom Turinku* (Habovštiak 1970c, s. 25). Podobnú maticu možno pozorovať aj v prípade všeobecne rozšíreného názvu poľa *Láni*. Okrem neho sa však využívali aj názvy ako *Za láni*, *Za láni kút pri hornej jáme* alebo *Za láni Zemánkoň hrbáč* (tamže). Táto segmentácia hospodárskeho objektu na viaceré lokálnejšie názvy nepochybným spôsobom prináša nielen veľkú variantnosť a rozmanitosť jednotlivých pomenovacích postupov, v rámci ktorej sa manifestujú rôznorodé východiskové motivačné línie odkazujúce napr. na presnejší polohopis menšej časti z objektu, prítomnosť iného objektu alebo meno rodiny, ktorá sa o daný hospodársky diel starala, ale najmä vyzdvihuje aj dokonalú spätosť jazyka s jeho používateľmi, ktorí výstižne dokázali využiť jazykový um, jazykovú kreativitu či metaforu pre pomenovanie rôznorodých reálií v aktuálnom geonymickom priestore, aj keď často len v hovorovom podaní. Z dnešného pohľadu je na túto evidentnú Habovštiakovu snahu nazerať aj na uplatnenie chotárných názvov v komunikácii Oravcov, ktorá sa rozvíjala popri ťažiskovom, nutne povedať tradičnom onomastickom výskume, pomerne dôležité, a to pre znateľnú prítomnosť (vtedy skrytého) sociolingvistického príznaku. Je známe, že sociolingvistika sa v rámci slovenského lingvistického priestoru začala plnohodnotne teoreticky, metodologicky, ako aj empiricky rozvíjať až po páde komunistického režimu v roku 1989 (Ondrejovič 2008, s. 98). Habovštiakove práce tak možno z tohto pohľadu označiť za prelomové v rámci nastolenia línie socioonomastického nazerania na vlastné mená²⁰, keďže vydanie textov o oravských chotárných názvoch, resp. realizácia jeho vlastného terénneho výskumu prebiehala podstatne skôr pred položením teoretických základov sociolingvistiky v rámci slovenskej jazykovedy.

6. ZÁVER

Prínos regionálne zameraných interdisciplinárnych toponomastických prác A. Habovštiaka, v rámci ktorých sa venoval komplexnej analýze chotárných názvov z prostredia Oravy, je pre celkové kreovanie slovenskej onomastiky, resp. toponomastiky nespochybniteľný. Vskutku bohatá geomorfologická členitosť bývalej

²⁰ V línii socioonomastiky a fenoménu polyonymie pomenovaných objektov, v nadväznosti aj na myšlienky A. Habovštiaka či M. Majtána, pokračuje v súčasnej slovenskej onomastike najmä J. Krško (2016).

Oravskej stolice mala zásadný vplyv na utváranie veľkého súboru chotárnych názvov, z ktorých podstatná časť – vychádzajúc z detailných rozborov, objasnenia náležitých etymologických a onymických východísk a reflektovania mimojazykových kontaktov – mala preukázateľne domáci (slovanský) základ (Habovštiak 1970c, s. 36). Z veľkej časti boli tiež oravské chotárne názvy utvorené z apelatívnej lexiky oravských nárečí (Habovštiak 1973, s. 173 – 174). Jeho parciálne štúdie, rovnako ako aj zhrňujúca monografia *Oravské chotárne názvy*, sú tak podnes veľmi dôležitou východiskovou materiálou bázou pre rôznorodé výskumy na tomto území – nielen pre tie lingvistické či nelingvistické, ale aj pre mnohé záverečné študentské práce, a to pre značnú informačnú nasýtenosť a pestrosť zozbieraného anojkonymického materiálu. V tejto súvislosti sa zároveň jasným spôsobom ukazujú aj ďalšie možné perspektívy nadviazania na Habovštiakove výskumy. Môže ísť napr. o ďalšie systematické dopĺňanie anojkoným z ostatných lokalít oravského regiónu, najmä z územia Hornej Oravy²¹, keďže A. Habovštiak sa primárne venoval chotárnym názvom z oblasti Dolnej Oravy. Takto zozbieraný a následne riadne analyzovaný onymický materiál by nielen súhrnne dotvoril mozaikovitý obraz o oravskom prostredí a rozšírení osobitných názvov, ale dal by sa tiež vhodne využiť aj ako dopĺňujúci materiál pri už prebiehajúcim lexikografickom spracovaní apelatívnej anojkonymickej lexiky z celého územia Slovenskej republiky, jej transformácie do pripravovanej digitálnej databázy a kartografického spracovania výskytu jednotlivých lexém, a to aj v nadväznosti na nárečové osobitosti jednotlivých lokalít (bližšie Valentová 2023a, s. 23 – 27). Ďalšia realizovateľná perspektíva sa dotýka zachytenia dynamizácie Habovštiakom zozbieraných anojkoným v rámci línie existencia – zánik, resp. jeho súčasného stavu. Možno predpokladať, že materiál, získaný hlavne v druhej polovici 20. stor., dnes už nemusí byť aktuálny, pretože mnohé hospodárske objekty označované chotárnymi názvami, v minulosti plniace významný zdroj obživy či formy práce, v posledných obdobiach – pod vplyvom markantnej urbanizácie, suburbanizácie, či len celkovej snahy zlepšiť v dajakej lokalite obyvateľstvu život – postupne zanikajú a s nimi aj ich názvy. Výsledkom je tak postupná strata kontinuity aspektu pamäti a poznania takýchto názvov, v ktorých sa nepochybne odrážajú viaceré kultúrno-ekonomicko-spoločenské faktory.

Prínos Habovštiakových prác možno istým spôsobom badať aj v kontexte kreovania slovenskej onomastickej terminológie v príslušnom období. Napriek tomu, že A. Habovštiak nebol počas svojho profesijného lingvistického pôsobenia riadnym členom Slovenskej onomastickej komisie, ktorej okráhľe 60. výročie založenia si v roku 2024 pripomíname, a ani žiadnej inej názvoslovnej komisie, ktorá by sa priamym spôsobom, teda na základe pracovných stretnutí, diskusií alebo systematického

²¹ Toponymii Hornej Oravy sa napr. venovala G. Slezáková vo svojej dizertačnej práci *Slovensko-pol'ské jazykové kontakty v toponymii Hornej Oravy* (2016).

porovnávania iných (najmä slovanských) terminologických aparátov, pričiniła o za-
definovanie a ustálenie jednotlivých onomastických, resp. toponomastických termí-
nov, aj tak mu podľa nášho názoru prislúcha istá forma zásluhy na zavedení dnes už
plne fungujúceho a rešpektovaného termínu *chotárny názov*. Musíme mať totiž na
pamäti, že A. Habovštiak bol jedným z prvých autorov (ak nie dokonca prvý), ktorý
vo svojich štúdiách začal tento Ratkošov terminologický konštrukt vzťahujúci sa na
označenia názvov chotára spätne využívať, čím začalo v rámci onomastických kru-
hov jeho opakované a podnes sústavné vnímanie a napokon aj používanie.

Azda najoceniteľnejší prínos Habovštiakových toponomastických prác spočíva
v jeho myslenom odkaze, ktorý sa týka adekvátneho spôsobu nazerania na lexiku
chotárnych názvov, keďže aj prostredníctvom jeho diel dochádza k uvedomeniu si
celkového bohatstva, ktoré je v chotárnych názvoch ukryté. Chotárne názvy (a nie-
len tie, ale a priori všetky terénne názvy) totiž možno klasifikovať ako dokonalé
časové „kapsuly“, pretože práve svojou podobou sprístupňujú často informácie
o východiskovom motivante, ktorý však na danom území už nemusí byť živý, nemu-
sí byť používaný, a teda zo súčasnej slovnej zásoby je postupne vytratený. Terénne
názvy tak v sebe skrývajú veľmi starú a nárečovú lexiku, jej ekvivalentné podoby
a tiež rôzne slovotvorné spôsoby. Podávajú tiež svedectvá o celkovom živote, for-
mách práce, spôsoboch obživy či majetníckych, alebo rodinných pomeroch našich
predkov, čím výrazne plnia aj kultúrnu hodnotu. Samozrejme, A. Habovštiak si tento
nenahraditeľný prínos chotárnych názvov uvedomoval, čo neustálym spôsobom prí-
zvukoval vo svojich príspevkoch. Svedčiť o tom môže napokon aj jeho tvrdenie:
„Zaiste nie je potrebné osobitne zdôrazňovať, že pre poznanie jazykových, historic-
kých aj iných zvláštností na istej zemepisnej oblasti poskytujú veľmi cenný materiál
aj chotárne názvy. Štúdium chotárnych názvov môže nám objasniť otázky, ktoré
súvisia s príchodom nového obyvateľstva do istého kraja. V chotárnych názvoch od-
zrkadľujú sa nám často historické osudy kraja a zložitý hospodársky ako aj spoloč-
enský vývoj obyvateľov žijúcich na istej zemepisnej oblasti. Okrem toho chotárne
názvy poukazujú na intenzívny vzťah k živej a neživej prírode, s ktorou je ľud
v ustavičnom styku“ (Habovštiak 1961, s. 181).

Zoznam skratiek a značiek

apel.	apelatívum
ÉrtSz.	A magyar nyelv értelmező szótára
HSSJ	Historický slovník slovenského jazyka
maď.	maďarský/maďarsky
nár.	nárečie/nárečový/nárečovo
nem.	nemecký/nemecky
psl.	praslovanský/praslovansky
slk.	slovenský/slovensky
*	rekonštruovaná podoba
< >	smer vývinu

Literatúra

- BÁRCZI, G. – ORSZÁGH, L. (eds.) (1980): *A magyar nyelv értelmező szótára. VI. Kötet (Sz – Ty)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BEŇKO, J. (1985): *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- BLICHA, M. (1970): Chotárne názvy zatopených obcí na Ondave pri priehrade Veľká Domaša. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Slavistika*, 19/3, 81 – 109.
- BLANÁR, V. (1950): *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- BLANÁR, V. (1959): Pomiestne mená v stredovekých latinských listinách ako materiál pre slovenský historický slovník. In: *Jazykovedný časopis*, 10/1, 21 – 26.
- ĐURČO, P. a kol. (1998): *Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica – Copernicus Database [online]*. CD ROM. Paris: ELRA. Dostupné na http://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html.
- FERENC, G. (2023): *A szlovák nyelv magyar elemei*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- GOŁĘBIOWSKA, T. (1964): *Terenowe nazwy Orawskie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- HABOVŠTIAK, A. (1954): K etymológii názvov Čierťaž, Črchľa, Čremoš. In: *Jazykovedný časopis*, 8/4, 244 – 247.
- HABOVŠTIAK, A. (1957): Dve štúdie z oravskej dialektológie. (I. Kvantita a rytmický zákon v oravských nárečiach. - II. Tvorenie chotárnych názvov na Orave.) In: Štolc, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie 2. Dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 139 – 177.
- HABOVŠTIAK, A. (1961): Oravské pomiestne názvy utvorené od mien a priezvisk. In: *Onomastica*, 7/2, s. 181 – 190.
- HABOVŠTIAK, A. (1970a): O tvorení chotárnych názvov na slovensko-poľskom pomedzí. In: Krištof, Š. (ed.): *Zborník materiálov zo sympózia a teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. – 24. mája 1969*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 157 – 161.
- HABOVŠTIAK, A. (1970b): Eudové výklady oravských chotárnych názvov. In: Svoboda, J. – Olivová-Nezbedová, L. (eds.): *Onomastické práce 3*. Praha: Místopisní komise ČSAV, 65 – 70.
- HABOVŠTIAK, A. (1970c): *Oravské chotárne názvy*. Banská Bystrica: Stredoslovenské nakladateľstvo.
- HABOVŠTIAK, A. (1973): Nárečová slovná zásoba a chotárne názvy. In: Majtán, M. (ed.): *Zborník materiálov zo IV. slovenskej onomastickej konferencie (Bratislava 9. – 10. novembra 1971)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 173 – 178.
- HABOVŠTIAK, A. (1975): Slovensko-poľské kontakty v mikrotoponymii Oravy. In: *Slavica Slovaca*, 10/1, 67 – 72.
- HABOVŠTIAK, A. (1977a): O pôvode niektorých chotárnych názvov na Orave. In: *Slovenský sever*, 13/16, 3.
- HABOVŠTIAK, A. (1977b): Zo starobylosti niektorých názvov. In: *Orava*, 13/41, 5.
- HABOVŠTIAK, A. (1979): O názve Magura. In: *Orava*, 15/36, 6.
- HABOVŠTIAK, A. (1991): Chotárne názvy. In: Huba, P. – Maťugová, S. (eds.): *Oravská Lesná. Vlastivedná monografia*. Martin: Neografia, 79 – 82.
- HABOVŠTIAK, A. (1993): Jasenické chotárne názvy. In: Huba, P. (ed.): *Oravská Jasenica. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 96 – 97.
- HABOVŠTIAK, A. (1994): Chotárne názvy. In: Holub, I. – Huba, P. (eds.): *Vávrečka. Vlastivedná monografia*. Martin: P. Huba, 99 – 100.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): Chotárne názvy. In: Huba, P. (ed.): *Nižná 600. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 155 – 157.

- HABOVŠTIAK, A. (1998a): O názvoch *Orava, Oravica, Oravice*. In: *Slovenský sever*, 8/2, 14.
- HABOVŠTIAK, A. (1998b): Vyšnokubínske chotárne názvy. In: Huba, P. (ed.): *Výšný Kubín. Rodisko P. O. Hviezdoslava. Vlastivedná monografia*. Vyšný Kubín: P. Huba, 71 – 72.
- HORŇANSKÝ, I. (2018): O geografických názvoch z osobných mien so slovným základom *chot-*. In: *Slovenská reč*, 83/1, 35 – 46.
- KAVULJAK, A. (1955): *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- KRÁLIK, E. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- KRŠKO, J. (2009): Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénny názov. In: *Slovenská reč*, 74/6, 357 – 362.
- KRŠKO, J. (2014): *Úvod do toponomastiky (Vysokoškolská učebnica)*. Banská Bystrica: Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- KRŠKO, J. (2016): *Všeobecnolingvistické aspekty onymie. Z problematiky onymického komunikačného registra*. Banská Bystrica: Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. (1982): *Zeměpisná jména Československa*. Praha: Mladá fronta.
- MACHEK, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MAJTÁN, M. (1966): Výskum chotárných názvov v Maďarsku a u nás. In: *Slovenská reč*, 41/4, 248 – 249.
- MAJTÁN, M. (1976): Základná slovenská toponomastická terminológia. In: Blich, M. – Majtán, M. (eds.): *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove a Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3. – 7. mája 1972)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 113 – 116.
- MAJTÁN, M. (1979): Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami. In: *Kultúra slova*, 13/5, 153 – 159.
- MAJTÁN, M. (hl. red.) (1992): *Historický slovník slovenského jazyka II. K – N*. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. (1998): *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: ART AREA.
- MAJTÁN, M. – RYMUT, K. (2006): *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. (2018): *Naše priezviská*. Bratislava: Veda.
- MAREK, M. (2005): *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- MATEJČÍK, J. (1970): Poznámka k rozšírenosti mikrotoponym. In: Krištof, Š. (ed.): *Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. - 24. mája 1969*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 147 – 150.
- MATEJČÍK, J. (1976): *Z mikrotoponymie Novohradu*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Banská Bystrica.
- ONDREJOVIČ, S. (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa (Sociolingvistické etudy)*. Bratislava: Veda.
- ONDRUŠ, Š. (1975): Pôvod mena vrchu *Choč* a rieky *Orava*. In: *Slovenská reč*, 40/6, 342 – 352.
- ONDRUŠ, Š. (1986): Slovenská sihoť a maďarský sziget. In: *Slovenská reč*, 49/6, 321 – 328.
- ONDRUŠ, Š. (2004): *Odtajnené trezory slov III*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- PETROV, A. (1927): *Sborník Fr. Pestyho Hebységnévtára – Seznam osad v Uhrách z r. 1864 – 65 jako pramen historicko-demografických údajů o slovenských a karpatských osadách*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- PETROV, A. (1929): *Karpatoruské pomístní názvy z pol. 19 a z poč. 20. st.* Praha: Česká akademie věd a umění.
- RATKOŠ, P. (1946 – 1947): Toponymia Liptova do konca XIII. storočia. In: *Jazykovedný zborník Matice slovenskej*, 1 – 2, 200 – 219.
- ROŽAI, G. (2016): O názvoch v teréne. In: *Slovenské národné noviny*, 31/18, 5.
- SLEZÁKOVÁ, G. (2016). *Slovensko-poľské jazykové kontakty v toponymii Hornej Oravy*. [Dizertačná práca.] Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta – Katedra slovenského jazyka a komunikácie.

- STANISLAV, J. (1956): Aus der altslavischen Toponomastik. In: *Sonderdruck aus Verträge der Berliner Slavistentagung*. Berlin, 103 – 109.
- SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – OLIVA, K. – WITKOWSKI, T. (1973): *Zpravodaj místopisné komise ČSAV (Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky)*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.
- ŠMILAUER, V. (1963): *Úvod do toponomastiky (nauky o vlastních jménech zeměpisných)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- VALENTOVÁ, I. (2009a): Anojkonymum alebo terénny názov? In: *Slovenská reč*, 74/1, 31 – 34.
- VALENTOVÁ, I. (2009b): Čertorie a ľudová etymológia. In: *Kultúra slova*, 43/5, 281 – 284.
- VALENTOVÁ, I. (2017): Anojkonymia v kultúrnom a spoločenskom kontexte. In: *Onomastica*, 71/1, 25 – 41.
- VALENTOVÁ, I. (2023a): *Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania)*. 2. vyd. Bratislava: SAP.
- VALENTOVÁ, I. (2023b): Substantívum BABA a jeho deriváty v slovenskej anojkonymii a v slovníku Lexika slovenských terénnych názvov. In: *Slavica Slovaca*, 58/1, 5 – 37.
- VALENTOVÁ, I. a kol. (2024): *Slovenská onomastická terminológia*. Bratislava: VEDA.
- VIDOESKI, B. (ed.) (1983): *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.

Patrik Jakubek

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: patrik.jakubek@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0006-3788-6142

„VHOR = HORE, NAHOR, Č. VZHŮRU“. ANTON HABOVŠTIK AKO TEXTOVÝ LEXIKOGRAF HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICE

Mira Nábělková

NÁBĚLKOVÁ, M. (2024): Anton Habovštiak as the Text Lexicographer of the Hviezdoslav Library Edition [Hviezdoslavova knižnica]. In: *Slovenská reč*, 89/2, 198 – 234.

Abstract: The paper focuses on the specific part of the wide linguistic activity of Anton Habovštiak – his work in the field of text lexicography, connected with the edition called Hviezdoslavova knižnica [Hviezdoslav's Library], which has not yet received due attention. In the beginning of the 2nd half of the 20th century A. Habovštiak prepared three literary glossaries serving readers of literary texts to solve their lexical problems with unfamiliar expressions (agnonyms). These “appended text dictionaries” that accompanied Slovak literary works of P. O. Hviezdoslav and Martin Kukučín were intended to help the Slovak but also the Czech readers understand unknown words in the frame of desired mutual reception of literary works and nurture of biliteracy in the Czech and Slovak cultural environments. Alongside the traditional dichotomy between “reading books in original” and “reading books in translation”, in the Czech-Slovak context also the third way – reading books in the original language equipped with literary glossaries – appeared. The support of the Czech-Slovak and Slovak-Czech biliteracy alongside bilingualism represented a part of cultural policy and language planning that included the language management resulting in the specific peculiar form of lexicographical entries with both intralingual and interlingual explications of an unfamiliar word (by Slovak synonyms and Czech equivalents). A. Habovštiak, together with other linguists and cultural workers, became a textual lexicographer authoring appended dictionaries that represent a remarkable and still alive investment to the literary text lexicography accompanying classic Slovak literary works.

Keywords: Anton Habovštiak, Pavol Országh Hviezdoslav, Martin Kukučín, Slovak linguistics, Slovak literature, Czech-Slovak relations, mutual intelligibility, bilingualism, biliteracy, text lexicography, agnonyms, appended text dictionary, bilingual glossaries, cultural policy, language planning, language management.

Článok v skratke:

- Anton Habovštiak ako textový lexikograf pripravil v 50. rokoch 20. storočia do vydání P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina v edícii Hviezdoslavovej knižnice tri lexikografické edičné prílohy – prílohové slovníčky – určené ako lexikografická opora pri čítaní literárneho diela pre slovenského aj českého čitateľa.
- Hviezdoslavova knižnica, jej zrod, ciele aj edičné osobitosti zohľadňujúce potreby českého čitateľa slovenskej literatúry vystupujú ako pozoruhodný fenomén dobovej kultúrnej politiky v slovensko-českých / česko-slovenských vzťahoch.

- Vydávanie osobito koncipovaných slovníčkov v podobe edičných príloh literárnych diel Hviezdoslavovej knižnice bolo krátkym svojráznym úsekom dlhej slovensko-českej / česko-slovenskej línie lexikografického pestovania biliterárnosti a bilingvizmu v medziliterárnom kontexte.
- Literárna textová lexikografia ako výberové spracovanie potenciálne problémových, neznámych slov (agnónym) na pomoc čitateľovi pri recepcii literárneho diela predstavuje špecifickú formu jazykového manažmentu v literárnom procese.
- V mozaike života a diela Antona Habovštiaka majú prílohové slovníčky, pomáhajúce odstraňovať lexikálne prekážky čitateľského vnímania Hviezdoslavovej a Kukučínovej tvorby, svoje pevné miesto.

1. ÚVOD

Čítať, ktorý som vložila do názvu štúdie zameranej na takmer nepoznanú oblasť v širokom spektre jazykovednej činnosti Antona Habovštiaka, predstavuje príklad literárnej textovej lexikografie. Je to jedno z hesiel *Slovníčka* pripraveného A. Habovštiakom do vydania Hviezdoslavovho *Eža Vlkolinského* (1953) ako pomoc a opora pre čitateľa literárneho diela pri stretnutí s potenciálne neznámymi slovami. Spomedzi spracovaných hesiel „prílohového slovníčka“ ponúklo sa práve ono, aby v roztváracom úvodnom pohľade lexikálne pripamätalo, čo je s osobnosťou Antona Habovštiaka – ako dokladá jeho dielo a ako sme ho osobne poznali v práci i mimopracovnom čase – nerozlučiteľne späté: prítomnosť vertikály duchovného bytia, jeho bytostné smerovanie „vhor“.¹

2. TEXTOVÁ LEXIKOGRAFIA V DIELE ANTONA HABOVŠTIAKA

V pohľadoch na dielo Antona Habovštiaka nie je jeho autorský prínos k textovej lexikografii (špecifickému typu výberového spracovania slovnej zásoby) širšie reflektovaný. Tri literárne prílohové slovníčky – glosáre slov predpokladane neznámych čitateľom literárnych diel – vystupujú síce ako súčasť habovštiakovských bibliografických súpisov, inak sa však táto práca veľmi nespomína, ani vo výročných medailónoch a analytických textoch venovaných jeho jazykovednej práci, ani v autorskej biografii *Túžba po poznaní* (2003) či v knihe Kataríny Habovštiakovej *Môj život s Antonom Habovštiakom* (2009). Jeho miesto v tejto oblasti je však z rozličných hľadísk hodno našej – nielen „výročnej“ – pozornosti.

Ak hovoríme, že A. Habovštiak všeobecne nie je „veľmi evidovaný“ ako textový lexikograf, treba súčasne povedať, že ani sama textová lexikografia, ktorej sa ako

¹ Hviezdoslavovo *vhor* (rytmicky i štylistickým zafarbením odlišné od viacslabičných synonym *nahor*, *hore* či *vozvyš*, *vozvyšok*) stretávame vo veršoch vyznievajúcich rozlične – aj profánne, ako v *Ežovi Vlkolinskom*, aj v zmysle naznačenej duchovnej vertikály. Tak napr. opakovane vystupuje v básni z cyklu *Prechádzky jarom* podľa incipitu nazvanej *Breh, vršok, bralo, hoľa, Tatier štít*, vo veršoch preniknutých zažitím veľkosti, vznešenosti, veleby: *Tak stúpal vhor / a stúpa, vókol seba nebeských / kmit motýľkov tých, hudby nesmrteľnej / veselý sprievod; pod ním do hlbín / zapadajúci zvonot slávnostný, / žalm mora, vonný šum hôr, človečenstva / zbor velebiaci – veniec z rajsských ľalij, / slncami skvitajúci v slávochráze / kol božskej hlavy... // Tomu zjaveniu / prítomný v duchu zvláštnou milosťou, / odbleskom, vnukom Ducha: užaslý / som na kolená sklesol stebielkom [...].*

mladý lingvista nedlho venoval, celkovo nebola dosiaľ v primeranej miere predmetom odbornej pozornosti.² V našom pohľade ide o prácu vo sfére spracovania lexiky spätšej s konkrétnym – osobitne literárnym – textom, ktorá má za cieľ pomôcť čitateľovi porozumieť neznámym mu slovám (agnonymám) a ich vysvetlením prekonať prekážky, ktoré pri vnímaní textu predstavujú. Inak povedané, textová lexikografia (činnosť a výsledok) má za cieľ pripraviť pre čitateľa lexikografickú oporu v záujme podpory jeho recepcie konkrétneho textu. Pod textovou lexikografiou spätou s literárnym dielom si prednostne možno predstaviť „prílohové slovníčky“, abecedne zoradené a objasnené súbory slov, ktoré bývajú ako súčasť edičnej výbavy, aj priamo pod názvom *Slovník* či *Slovníček*, pripojené v závere knihy k textu literárneho diela.

Na pomenovanie lexikálnej jednotky neznámej či nejasnej z hľadiska prijímateľa textu zaviedla ruská lingvistika termín *agnonymum* (Morkovkin – Morkovkina 1997).³ Výskum a spracovanie agnonymickej lexiky sa primárne orientuje na vnútrojazykové agnonymá (t. j. na lexiku predstavujúcu potenciálny problém pre predpokladaného adresáta pri recepcii textov vlastného jazyka – okrajovejšie, cudzie, zastarané či nárečové slová), ukazuje sa však prínosné uvažovať aj o medzijazykovej agnonymii (kde môže vystupovať celé široké spektrum neperiférnych i periférnych diferenčných javov).⁴ Prítomnosť agnonym sa podieľa na podobe a miere úplnosti recepcie toho či onoho diela u konkrétneho prijímateľa.

Do tohto priestoru sa ukladá existencia prílohových slovníčkov ako slovníčkov agnonym prinášajúcich ich výklad, resp. (aj) ekvivalenty v druhom jazyku, publiko-

² Termín textovej lexikografie nie je síce v odbornej literatúre veľmi frekvencovaný, lexikografickej teórii však nie je neznámy. Napr. v heslách *Dictionary of Lexicography* (Hartmann – James 2002, s. 141 – 142) stretávame definičnú postupnosť „textová lexikografia“ (text lexicography) → „textovo-špecifická lexikografia“ (text-specific lexicography) s výkladom „komplex činností týkajúcich sa návrhu, zostavovania, používania a vyhodnocovania textových (textovo-špecifických) slovníkov“. „Textový slovník“ je potom predstavený ako „typ referenčného diela založeného na jednom texte (napr. Homérova Iliada) alebo na súbore textov v rámci istého odboru [...]“. Za textovú lexikografiu možno považovať aj rozličné glosáre k odborným textom, učebniciam a pod., v literárnej sfére i autorské slovníky, ku ktorým sa v hesle „textový slovník“ aj odkazuje (pravda, pri autorských slovníkoch, ako to napr. v českom prostredí dokladá *Slovník Karla Čapka*, na rozdiel od prílohových slovníčkov ako predmetu nášho záujmu, nejde typologicky o výkladové slovníky, ich ciele sú iné a bývajú bez výkladu autorskej lexiky, porov. Štícha 2009, s. 28). Prílohové slovníčky v literárnych dielach predstavujú jeden z typov výstupu textovej (s konkrétnym textom/textami spätjej) lexikografie. Ich špecifickej existencii v slovenskom a česko-slovenskom priestore venovala som sa v niekoľkých štúdiách posledných rokov (Nábělková 2018, 2019, 2020, 2022), pohľad na textovú lexikografiu A. Habovštiaka ukladá sa do tohto rámca.

³ K termínu a jeho väzbe na používateľa jazyka v slovenskom kontexte bližšie Nábělková (2018, 2020).

⁴ Teória agnonymie sa rozvíja prevažne v ruskom odbornom prostredí, no termín *agnonymum* nájdeme aj v kompendiu *Dictionary of Lexicography*: „Agronym A word or phrase in the native or second/foreign language which is not in a given speaker's active vocabulary or passive vocabulary, but may be found in a specialised reference work (...)“ (Hartmann – James 2002, s. 4). Ako vidno, ponúknutá definícia zohľadňuje vnútrojazykový aj medzijazykový aspekt agnonymie.

vaných ako edičná príloha k literárnemu dielu s cieľom oslabovať komunikačné bariéry, ktoré predstavuje prítomnosť agnonymickej lexiky pre čitateľa s limitovanou lexikálnou (vnútrojazykovou či medzijazykovou) kompetenciou.⁵ Pravda, prílohové slovníčky – ako vlastný predmet nášho záujmu – predstavujú len jednu z možností lexikografického „spriezračenia“ agnonymickej lexiky. Popri nich sa využívajú aj podstránkové textové slovníčky (poznámky pod čiarou) alebo textové zdvojovanie (vloženie ekvivalentu či objasňujúceho výkladu priamo k neznámemu slovu do textu). Objasnenia slov však nezriedka bývajú aj súčasťou širšie koncipovaného poznámkového aparátu, kde sa jazykové informácie striedajú (aj dopĺňajú) so širšími encyklopedickými výkladmi.⁶ Podľa zacielenia na vnútrojazykové či medzijazykové agnonymá môže byť textová lexikografia jednojazyčná, zameraná na objasňovanie agnonym za hranicou bežnej jazykovej kompetencie čitateľa vo vlastnom jazyku, aj dvojazyčná, v našom pohľade slovensko-česká či česko-slovenská, ponúkajúca české/slovenské ekvivalenty ako pomoc pri čítaní textu v druhom jazyku.⁷

Do sféry textovej lexikografie vstúpil ešte nie tridsaťročný A. Habovštiak v 50. rokoch 20. storočia, keď v rámci veľkého edičného projektu Hviezdoslavovej knižnice pripravil slovníčky do kníh Martina Kukučina *Dedinský román* – s poviedkami *Mišo*, *Dedinský román*, *Rysavá jalovica*, *Zakáša*, *darmo je!* (1952) a Pavla Országha Hviezdoslava *Krvavé sonety* (1952) a *Ežo Vlkolinský* (1953). Deficit odbornej reflexie Habovštiakových (a nielen jeho) prílohových slovníčkov nazeraných či tematicky výberovo či komplexne v celej šírke ponúkajúcich sa analýz (od sledovania uplatneného koncepčného prístupu a jeho konkrétneho naplnenia v spracovaní jednotlivých slov po viacsmerné a „viacrozmerné“ porovnávanie s inými lexikografickými spracovaniami diel literárnych autorov) dá sa perspektívne odstrániť. Pri retrospektívnom pohľade už síce autentický spätný obraz efektívnosti pôsobenia bezprostrednej lexikografickej opory v literárnom procese nezískame, možno však predpokladať, že slovníčky, sprevádzajúce ako súčasť edičnej výbavy jednotlivé vydania literárnych diel, predstavovali (a ako trvalá investícia do literárnej komunikácie aj stále predstavujú) účinnú pomoc na ceste literárneho textu k čitateľovi. Súčasne – z hľadiska života slov – možno slovníčky, v súhre s autorom literárneho textu a lexikál-

⁵ O prílohových slovníčkoch charakterizovaných ako slovníčky agnonym vypracované so zreteľom na predpokladanú neznámosť konkrétnej lexiky u čitateľa (v danom prípade v *Hájnikovej žene* P. O. Hviezdoslava) pozri Nábělková (2018).

⁶ Významnú pomoc používateľovi jazyka pri stretnutí s (preňho problematickou) agnonymickou lexikou prirodzene ponúkajú samostatné lexikografické diela, vo všeobecnosti môže ísť o výkladové, dvojazyčné, nárečové či historické slovníky, slovníky cudzích slov a iné špecializované slovníky. Vo vzťahu k slovenčine však mnohé prílohové slovníčky ich existenciu aj predbiehali a prinášali lexikálnu oporu už v čase, keď potrebných lexikografických diel ešte nebolo.

⁷ K textovej lexikografii, agnonymii a prílohovým slovníčkom v česko-slovenskom kontexte pozri prednášku „...opatľujú se texty nejnutnějšími vysvětlivkami pod čarou nebo diferenciálním slovníkem...“ Textová lexikografia ako súčasť pestovania bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kontexte.^[1]

nou ponukou jeho diela, vnímať ako špecifickú fixáciu konkrétnej menej známej, neraz „časovo deaktualizovanej“ lexiky v spoločenskom rozšírení.⁸

O tom, že napriek výraznému časovému odstupe nestráca v živej komunikačnej platnosti dávny vklad A. Habovštiaka do textovej lexikografie svoju cenu, svedčia viaceré nedávne vyjadrenia pri príležitosti 170. výročia narodenia P. O. Hviezdoslava a vydania nového anglického prekladu (aj v našom čase, žiaľ, takých aktuálnych) *Krvavých sonetov*. Ich prekladateľ John Minahane v texte *Moderný, nie módny: Hviezdoslav 1909 – 1914* približuje vlastné vnímanie významu autora a jeho básnickej skladby, svoje prekladateľské postupy aj cestu vyrovnávania sa s komplexnou náročnosťou Hviezdoslavovho jazyka, v tom prirodzene i lexiky. Tematizujú súčasne jej nástrahy aj pre súčasného čitateľa dotýka sa uznanlivým vyjadrením prílohového slovníčka: „Niet však pochyb, že verš „živ sudbinej... trojny“ môže čitateľa vystrašiť, pretože sotva ešte niekto vie, čo je to *trojna*. Toto slovo sa nenachádza ani vo vynikajúcom slovníčku Antona Habovštiaka vo vydani *Krvavých sonetov* z roku 1952“ (Minahane 2019, s. 364). Skutočnosť, že hodnotenie čítame práve v súvislosti s odkazom na to, čo v slovníčku nie je a čo z hľadiska bezprostrednej čitateľskej opory na roztvorenie básnického obrazu vskutku chýba, možno vo vzťahu k prílohovým slovníčkom vnímať ako jedno z potvrdení ich významu.⁹ Vyzdvihnutie slovníčka A. Habovštiaka v *Krvavých sonetoch* nachádzame aj u J. Zambora v štúdiu *Interpretačná sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov* (Zambor 2019, s. 377).¹⁰ To, že v našom čase takto pozi-

⁸ Diferencovanú „časovo deaktualizovanú“ lexiku (archaizmy, zastarané i zastarávajúce slová, historizmy) zastrešil J. Dolník termínom antikvarizmy (2003, s. 190 – 192). Možno pripomenúť aj pojem deponovaná lexika, s ktorým pracuje Ľ. Kralčák (depozíciu chápe ako stratu postavenia výrazu v aktívnej vrstve slovnej zásoby s posunom na osi „aktuálnosť – zastaranosť – archaickosť“; Kralčák 2010, s. 462). K danej téme vo hviezdoslavovskom kontexte pozri Nábělková (2018).

⁹ Pri interpretácii *trojny* v Hviezdoslavovom vykreslení skazy spôsobenej démonom vojny vo veršoch *Rod ľudský dlho spal už nepokojný: / i strhol sa! – živ sudbinej vtom trojny / zrel, úžas v očiach, v údoch mrazný strach*, J. Minahane odkazuje na potrebu poznania a v prípade nepoznania na význam lexikografického sprievádzača významu slova (agnonyma) – aj s odkazom na vzťah s lexémou *trlica* – pre pochopenie básnického obrazu: „Trojna bol nástroj, ktorý sa používal v určitom štádiu tradičného procesu vyrábania plátna z ľanu na oddeľovanie vlákien [...]. Skladal sa z dvoch vodorovných drevených dosák položených na nohách, a do štrbiny medzi nimi zapadala tretia – trlo – ako nôž. Stonky ľanu a konopy sa položili kolmo na štrbinu medzi doskami a striedavým udieraním noža a ťahaním stoniek k sebe sa ich drevnaté vlákna oddeľovali. Zdvihnutá ruka s dreveným nožom výtvorne pôsobí ako rozďavená čeľusť. Je to fantastický obraz, hodný toho, aby sa pridal k obvyklejším obrazom blížiacim sa hrozby... Akurát že sa toto slovo medzičasom dokonale vytratilo zo slovenského jazyka!“ (Minahane 2019, s. 364).

¹⁰ V pohľade na rozličné vydania *Krvavých sonetov* J. Zambor uvádza: „Textologicky relatívne korektným moderným vydaním cyklu je edícia z roku 1952. Cennou súčasťou knihy sú faksimile rukopisu a nakoniec aj vzhľadom na špecifickosť Hviezdoslavovho básnického jazyka potrebný jednoduchý, ale obsažný rozsiahly *Slovníček* Antona Habovštiaka, ktorý z dôvodu, že sa rátať i s českým čitateľom, uvádza aj české verzie slov; vo všetkých vydaniach s pripojenými vysvetleniami niektorých výrazov v najväčšej miere umožňuje elementárne pochopenie textu“ (Zambor 2019, s. 377). Také (o)cenenie *Slovníčka* (pravda, J. Zambor upozorňuje aj na isté nedostatky) predstavuje súčasne – pri odstupe takmer 70 rokov od vydania knihy – doklad jeho stálej prítomnosti a aktualizácie, využívania jeho disponibilnosti v kultúrnom priestore.

tívne vystúpilo hodnotenie *Slovníčka* sprevádzajúceho *Krvavé sonety*, kým vyjadrenia o ďalších slovníkoch veľmi nestretávame, možno pripísať skutočnosti, že práve *Krvavé sonety* s ich edičnou výbavou ako komplexnou oporou na ceste básnickej skladby k čitateľovi aktuálne vstúpili do centra pozornosti. Aj bez analogických vyjadrení možno však extrapolovať, že tak, ako je v kultúrnom priestore stále prítomný prílohový slovníček – lexikografická opora *Krvavých sonetov*, sú ako špecifická trvalá investícia stále prítomné, disponibilné i ďalšie dva slovníčky A. Habovštiaka (ako aj ďalšie slovníčkové prílohy rozličných autorov rozličného času).

Pokiaľ ide o vnímanie úlohy lexikografickej opory v edičnej výbave kníh v kontexte vydávania P. O. Hviezdoslava, možno ešte krátko odkázať na slová J. Zambora z textu *Interpretácia ako intímnejší kontakt* v úvode k publikácii *Hviezdoslav v interpretáciách*: „Najefektívnejšiu cestu k súčasnému edičnému predstavovaniu autorovej poézie vidím vo vydaniach so slovníkom a s poznámkami [...]“ (Zambor 2009, s. 5).¹¹

Pri výročí A. Habovštiaka žiada sa teda v pohľade na celok jeho diela upriamiť pozornosť aj na to, ako takmer na začiatku svojho lingvistického pôsobenia vstúpil prílohovými slovníčkami k vydaniam kľúčových textov dvoch slovenských literárnych veľikánov, Hviezdoslava a Kukučína, do sféry textovej lexikografie, keď sa spolu s ďalšími autormi slovníčkov podieľal na jej špecifickej rozvíjajúcej sa podobe v rámci významnej edičnej akcie Hviezdoslavovej knižnice. Svojimi slovníčkami je v tejto sfére ako textový lexikograf prítomný natrvalo. Celoživotnú osobnú spätosť lingvistickej a vlastnej literárnej tvorby A. Habovštiaka obohacuje príprava týchto slovníčkov o ďalší rozmer – o širšiu účasť v literárnej komunikácii poskytnutím bezprostrednej lexikografickej opory čitateľom diel iných literárnych autorov, pritom autorov z najväčších. Ako ukazuje spracovanie hesla *vhor* a ako napokon pri *Krvavých sonetoch* spomína Ján Zambor, v tejto špecifickej lexikografickej pomoci bol koncepcne prítomný zreteľ súčasne na slovenského aj českého čitateľa. Edičné osobitosti Hviezdoslavovej knižnice istého časového úseku dokladajú, že v slovenskej literárnej textovej lexikografii A. Habovštiak vystupuje ako jeden z jej protagonistov.

¹¹ Dôležitý je aj širší kontext uvedeného citátu: „Najefektívnejšiu cestu k súčasnému edičnému predstavovaniu autorovej poézie vidím vo vydaniach so slovníkom a s poznámkami, aké sa občas pri vydaniach starších i moderných klasikov objavovali i objavujú aj u nás, dokonca sme ich zaznamenali i v spojitosti s Hviezdoslavom; od nich by sa mohlo postúpiť k vydaniam s podstatne bohatším sprievodným aparátom [...]. V tomto smere hviezdoslavovské novšie edície nielenže nepokročili vpred, ale zaostávajú za dávnejšími; básnik vychádzal bez slovníka a poznámok alebo s touto prílohou redukovanou na nedostatočnú mieru. Už dávno mal byť spracovaný Hviezdoslavov slovník, čo si, pravdaže, vyžaduje nielen jazykovednú lexikografickú, ale aj literárnovednú hviezdoslavovskú kompetenciu“ (Zambor 2009, s. 5). Pohľad na podoby doterajšieho spracovania Hviezdoslavovej lexiky – uvedený dosiaľ nenaplnenými výzvovmi slovami M. Weingarta z 20. rokov 20. storočia (Weingart 1923, s. 138) – som ponúkla v prednáške „...hned pripravovati a vydati úplný slovník všech slov Hviezdoslavových s náležitým výkladem...“ Podoby hviezdoslavovskej lexikografie na medzinárodnej vedeckej konferencii *Slovakistika – súčasný stav a perspektívy*, ktorá sa konala 2. 12. 2021 pri príležitosti 60. výročia slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade.

3. ZROD, CIELE A EDIČNÉ OSOBITOSTI HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICE Z HĽADISKA SLOVENSKO-ČESKÝCH VZŤAHOV

Hviezdoslavova knižnica (ďalej HK) ako významné vydavateľské podujatie druhej polovice dvadsiateho storočia (veľké v mnohých smeroch, v kvantitatívnom pohľade počtom vydaných autorov aj vysokými nákladmi ich vydaných diel) predstavuje „výstup“ široko koncipovanej hviezdoslavovskej akcie r. 1949 späť so stým výročím narodenia Pavla Országha Hviezdoslava a sledujúcej cieľ sprístupniť v nových vydaniach klasické literárne diela čo najširšiemu okruhu čitateľov. Zrodu HK predchádzalo založenie Hviezdoslavovej spoločnosti a celonárodná zbierka do Hviezdoslavovho fondu ako inštitucionalizovaný rámec prebúdzania a mobilizovania kultúrnych síl spoločnosti. Prvým zväzkom HK bola kniha poézie P. O. Hviezdoslava *Odkazy*, ktorá vyšla v r. 1949 (ďalšie vydania nasledovali bezprostredne v r. 1950, 1951). K charakterizácii HK v dobovom kontexte aj v súčasnej reflexii štandardne patrí sprievodná informácia o úlohe Klementa Gottwalda pri jej založení.¹² Treba však zdôrazniť, že v pozadí celej akcie iniciálne i koncepcne stál Ladislav Novomeský.¹³

HK sa dnes spomína predovšetkým v literárnovedných prácach v súvislosti s aktuálnymi otázkami vývinu slovenskej textológie a problematikou edičného spracovania diel spolu s jednotlivými zložkami vydavateľského/edičného aparátu (pozri napr. Hučková 2012; Hašková 2013; Navrátil 2018).¹⁴ V inom pohľade sa HK predstavuje ako jedna z ciest budovania literárneho kánonu v novej spoločenskej situácii, kde edičný aparát v podobe komentárov, úvodov či doslovov slúžil vo vzťahu ku klasickej literatúre ako „kanonizačné gesto“ súladné so súdobým ideovo-politickým smerovaním (napr. Bílik 2015).

¹² Čitateľov o tom informovali a informujú aj slová uvádzané v úvode zväzkov prvého desaťročia edície: „HVIEZDOSLAVOVA KNIŽNICA, založená z podnetu Klementa Gottwalda pri stom výročí narodenia Pavla Országha-Hviezdoslava, je výber zo slovenských klasikov, ktorí svojou borbou za slobodu a ľudskosť stali sa tvorcami našej prítomnosti“, sprevádzané citátom: „Sprístupniť širokým masám slovenského ľudu to najlepšie, čo slovenská literatúra v minulosti vytvorila“ s podpisom Klement Gottwald.

¹³ L. Novomeský v povojnovom čase zastával viaceré kultúrno-politické funkcie. V súvisi s HK je dôležité, že v čase od apríla 1945 bol poverenikom pre školstvo a osvetu, od októbra 1948 do začiatku mája 1950 potom poverenikom školstva, vied a umení. V r. 1949 bol zvolený za predsedu Hviezdoslavovej spoločnosti. Už od r. 1945 zastával post predsedu Matice slovenskej, kde sa potom všetky činnosti okolo HK sústreďovali. Matica slovenská bola určená za vydavateľa a matičným pracovníkom bola aj zverená redakcia vydávaných zväzkov HK (čoskoro sa však vydávanie HK prenieslo do Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry, ktoré sa v r. 1956 vrátilo k pôvodnému názvu Tatran). Treba na tomto mieste pripomenúť tragiku času s dosahom na Novomeského (a nielen jeho) život. Súbežne s tým, ako HK rozbiehala svoju činnosť, rozbiehal sa aj proces, v ktorom bol Novomeský odsúdený ako „buržoázny nacionalista“ a odstránený z verejného života. Laco Novomeský bol od A. Habovštiaka o dvadsať rokov starší, r. 2024 priniesol 120. výročie jeho narodenia.

¹⁴ Viaceré dôležité informácie a dobové hodnotenia HK možno nájsť v štúdiách Jozefa Ambruša, Antona Popoviča či Stanislava Šmatláka v publikácii *Človek a kniha* vydanej pri výročí vydavateľstva Tatran. J. Ambruš tu venoval osobitnú pozornosť aj hľadaniu optimálnych vzťahov medzi jednotlivými zložkami edičnej výbavy diela, špeciálne medzi vlastnými komentármi a slovníčkami (Ambruš 1972, s. 70).

Sústredenie na problematiku prílohových slovníčkov ako súčasti edičného vybavenia publikácií obohacuje pohľad na HK o ďalší dôležitý aspekt súvisiaci s dobovou kultúrnou politikou a česko-slovenskými vzťahmi. Celá hviezdoslavovská akcia vznikla ako paralelné podujatie k prebiehajúcej českej jiráskovskej akcii pri existujúcom vzájomnom prepojení. Česko-slovenský moment v koncepcii edície vidno naznačený už v časti Gottwaldovho *Listu k Akadémii na oslavu stého výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava z 31. januára 1949*.¹⁵ S cieľavedomým nasmerovaním edície aj za hranice slovenského literárneho priestoru možno usúvzťažniť osobitosť edičnej výbavy jej jednotlivých zväzkov.

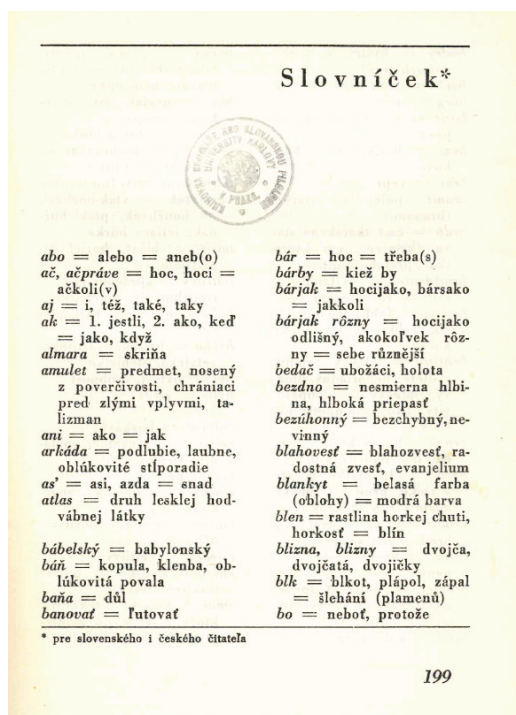
3.1. PRÍLOHOVÉ SLOVNÍČKY ZOHLADŇUJÚCE SLOVENSKÉHO AJ ČESKÉHO ČITATEĽA SLOVENSKEJ KLASIKY V HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICI

Od samého začiatku vstupuje teda do projektu HK zámer priebežného širokého sprístupňovania diel slovenskej literatúry súbežne v slovenskom aj v českom prostredí – a v spätosti s tým aj osobitný zreteľ popri slovenskom aj na českého čitateľa premietnutý do špecifickejšej podoby prílohových slovníčkov. O ich plánovaní L. Novomeský písal K. Gottwaldovi (Drug 1991, s. 17), o mieste diferenčných slovensko-českých slovníčkov v edičnej výbave kníh hovorilo sa medzi iným na zasadnutiach Hviezdoslavovej spoločnosti (Rosenbaum 1949a, 1949b).¹⁶ Explicitnú formuláciu určenia HK slo-

¹⁵ List popri poukaze na aktuálne kultúrne úlohy a dvojsmerné vzťahy s jiráskovskou akciou obsahuje aj slová o očakávanom „zľudovení najlepších diel slovenskej literatúry“ v českom prostredí: „Hviezdoslavovo jubileum nám preto tiež znova pripomína veľké kultúrne úlohy ľudovej demokracie a socializmu: prístupniť širokým masám slovenského ľudu to najlepšie, čo slovenská literatúra v minulosti vytvorila, teda tie diela, ktoré budú pre slovenský ľud posilou a povzbudením v budovaní lepšieho a krajšieho života. A ak dnes aj slovenský ľud očakáva so záujmom vydanie spisov českého spisovateľa Alojza Jiráka, prispelo by na druhej strane masové vydanie najlepších diel slovenskej literatúry zaiste aj k jej zľudoveniu v českých zemiach. Myslím, že zdarným splnením tejto úlohy uctíme najlepšie pamiatku básnika Hviezdoslava i ostatných slovenských spisovateľov a buditeľov“ (Gottwald 1950, s. 15 – 16). V publikácii *Hviezdoslav*, ktorá r. 1949 vyšla v Tatrane, bol spolu s Gottwaldovým listom uverejnený aj prejav Laca Novomeského *Hviezdoslav do vlastníctva našich myslí*, ktorý odznel ako prívet na slávnostnej výročnej akademii (Novomeský 1949; porov. aj Novomeský 1971). K väzbám A. Jiráka na Slovensko v súvislosti s jeho románom *Bratrstvo* aj k spoločenským hviezdoslavovsko-jiráskovským prepojeniam pozri Nábělková 2021.

¹⁶ Karol Rosenbaum, ktorý do roku 1957 edíciu HK redigoval, o edičných otázkach v Novom slove v marci 1949 uviedol: „Na prvom zasadnutí Hviezdoslavovej spoločnosti prerokovali sa edičné otázky. Rozhodlo sa, že jednotlivé sväzky vyjdú v 50-tisícovom náklade [...] V každom sväzku bude úvod, hodnotiaci autorovo dielo. Za dielom budú podľa potreby popularizujúce výklady a vysvetlivky k literárnemu obsahu jednotlivých prác, poznámky, ako aj slovník cudzích slov. Záverom príde k jednotlivým sväzkom diferenčially slovník slovensko-český, zameraný na českého čitateľa. Takto zredigované sväzky vzbudia iste veľký záujem, prehĺbia lásku k našej spisbe a zväčšia hlad po kultúre“ (Rosenbaum 1949a, s. 182). V českých Lidových novinách z apríla 1949 o slovníkoch podobne, no podrobnejšie písal: „Každý sväzok bude mať vstupnú štúdiu, popularizujúcu vydávané dielo. Za dielom budú poznámky a vysvetlivky, kde sa čitateľom vysvetlia ťažšie pasáže, napr. z poézie, ideový smysel básní, ako

venským aj českým čitateľom nachádzame v úvode Františka Votruba k prvému zväzku edície – Hviezdoslavovým *Odkazom* (1949): „Knihou Hviezdoslavovej poézie vstupuje do života zo vzácneho podnetu prezidenta Republiky Klementa Gottwalda slovenská Hviezdoslavova knižnica, určená najširšej verejnosti slovenskej i českej [...]“ (Votruba 1949, s. 9). V tomto zväzku sa pomenovanie adresátov nachádza aj na prvej strane *Slovníčka* vypracovaného Martou Marsinovou, keď poznámka pod čiarou uvádza jeho určenie „pre slovenského i českého čitateľa“ (Marsinová 1949a, s. 199). Prvý zväzok edície tak obsahuje dvojaké adresovanie slovenským a českým čitateľom – vo všeobecnej rovine v úvode a v súvislosti s lexikálnou oporou pri prílohovom slovníku. Už pohľad na prvú stranu slovníčka naznačuje, ako sa cieleňé smerovanie vydania k slovenským aj českým čitateľom premietlo do špecifického spracovania slovníka.

(1) Prvá strana *Slovníčka* Marty Marsinovej v *Odkazoch* P. O. Hviezdoslava (1949) ako prvom zväzku Hviezdoslavovej knižnice

aj všetky kultúrno-historické reálie. Za týmito vysvetlivkami bude slovensko-český slovník. Napr. slovník k Hviezdoslavovmu prvému sväzku bude mať vyše dvoch tisíc jednotiek. Diferenciálny slovník posluží sblížovaniu českého čitateľa so slovenskou literatúrou. Počíta sa, že v českých krajinách sa umiestni okolo 15 tisíc exemplárov každého sväzku. [...] Celkovo možno nazvať Hviezdoslavovu akciu slovy povereníka Novomeského, že ide o mohutný kultúrny plebiscit, v ktorom zvíťazí kultúra a slovenský pracujúci človek“ (Rosenbaum 1949b, s. 2).

Smerovanie k obidvom skupinám čitateľov obsahuje aj formulácia v závere edičných *Poznámok* v Hviezdoslavových *Krvavých sonetoch* (za nimi nasleduje *Slovníček* A. Habovštiaka): „Pripojujeme slovník, v ktorom český i slovenský čitateľ nájde výklady cudzích a nárečových slov“ (Hviezdoslav 1952a, s. 90). Určenie slovníčkov sa síce v jednotlivých knihách spomína len sporadicky, zreteľne však o ňom vypovedá výkladovo-prekladová podoba lexikografického spracovania s prítomnosťou slovenských aj českých slov v časti hesiel.

Na prípravu slovníčkov v jednotlivých zväzkoch HK sa podujali kultúrne pracovníci rozličnej profesionálnej orientácie, literárni vedci, kultúrno-osvetoví pracovníci i jazykovedci, niektorí sú autormi jedného slovníčka, iní aj viacerých. Textovej lexikografii tohto typu sa na začiatku päťdesiatych rokov okrem už spomenutých M. Marsinovej a A. Habovštiaka venovali aj ďalší lingvisti – s predchádzajúcou lexikografickou skúsenosťou na matičnom výkladovom slovníku (*Slovník spisovného jazyka slovenského*) či v blízkej aj ďalšej budúcnosti inkorporovaní do prác na výkladovej a prekladovej lexikografii (*Slovník slovenského jazyka* – ďalej SSJ, *Česko-slovenský slovník*) – takmer súbežne s prípravou prvých prílohových slovníčkov sa rozbiehala nová, intenzívna fáza excerpcie pre SSJ, sústredená v značnej miere na beletriu.¹⁷

Podoba spracovania slovnej zásoby nebola v jednotlivých slovníčkoch vo vydaniach HK jednotná. Osobitne v publikáciách zo začiatku päťdesiatych rokov stretávame koncepčné uchopenie, ktoré je z aspektu dotyku slovenčiny a češtiny a nasmerovania k slovenskému i českému čitateľovi veľmi pozoruhodné. Aj v jednej a tej istej knihe možno napr. v heslách stretnúť rozličné explikačné postupy – pri jednotlivých heslových slovách nachádzame za znamienkom rovnosti (=) ich slovenský výklad (opisom – výkladovou perifrázou – alebo využitím slovenských synonym), pri iných zase český ekvivalent a ešte pri ďalších obidve podoby explikácie slov, oddelené len ďalším znamienkom rovnosti. Niekedy je výkladové synonymum bivalentné – súbežne slovenské aj české (*krútňava* = vír).¹⁸ V *Slovníčku* M. Marsinovej k Hviezdoslavovým *Odkazom* vystupujú napr. takéto rôznorodé explikačné po-

¹⁷ Na slovníčkoch HK sa v prvých rokoch podieľali Marta Marsinová (POH: *Odkazy*, 1949 – zv. 1), Anton Jánošík (Jesenský: *Pani Rafiková a iní*, 1950 – zv. 4), Gejza Horák (Timrava: *Všetko za národ*, 1952 – zv. 9; Timrava: *Hrdinovia*, 1953 – zv. 17), Ján Oravec (Jégé: *Adam Šangala*, 1952 – zv. 13), Anton Habovštiak (POH: *Krvavé sonety*, 1952 – zv. 6; Kukučín: *Dedinský román*, 1952 – zv. 11; POH: *Ežo Vlkolinský*, 1953 – zv. 16), Elena Smiešková (Gregor-Tajovský: *Žliebky*, 1953 – zv. 19), Mária Šalingová (Štúr: *Reči a state*, 1953 – zv. 21) či Richard Schnek (Sládkovič: *Detvan*, 1952 – zv. 10; Marina, 1953 – zv. 14). Za osobitnú zmienku v tomto kontexte stojí stručný česko-slovenský (teda v porovnaní s inými „opačný“) *Slovníček* vo vydání básní Jána Kollára, ktorý spracoval Eugen Jóna (Kollár: *Vlastenec*, 1952 – zv. 7). Na edičných prílohách, slovníčkoch či vysvetlivkách v prvom desaťročí HK – už bez osobitného zreteľa na češtinu – pracovali aj Želmíra Gašparíková (Zechenter-Laskomerský: *Obrázky a rozmary*, 1955 – zv. 29), Jozef Stolc (Čajak: *Z povinnosti*, 1956 – zv. 35), Jozef R. Nižnanský (Kalinčiak: *Orava, Svätý duch*, 1957 – zv. 36; Bielek: *Obrázky z hôr*, 1957 – zv. 37).

¹⁸ O česko-slovenskej bivalentnosti ako súčasnej príslušnosti konkrétnych jazykových prostriedkov k dvom štruktúrnym kódom (súčasne k slovenčine aj k češtine) pozri napr. Nábělková (2008).

stupy: *aj* = i, tiež, také, taky / *baňa* = dŕl / *banovať* = ľutovať / *bedač* = ubožáci, hólota / *broň* = brnenie / *zbroj* = panciř / *bŭtl'avyj* = spráchnivený = trouchnivělý, práchnivý / *detva* = deti / *čudno* = podivně / *grŭň* = lesnatá, travnatá stráň / *jagať sa* = skvieť sa, lesknúť sa, žiariť, mihať sa = třpytiti se / *konár* = větev / *vychytiť sa* = vybrať sa, vydať sa (na cestu) / *vytrčat' sa* = ukazovať, pýšiť sa, honosiť sa = chloubiti se / *zora, zore* = červánky / *zvat' sa* = nazývať sa, volať sa = jmenovati se. V treťom zväzku knižnice, vo vydaní Kalinčiakovej *Reštavrácie* (1950), pri *Slovníčku*, ktorý spracoval Ján Frlička, možno pod čiarou nájsť odkaz na českého čitateľa, v danom prípade aj s istým vysvetlením nejednotnosti spracovania hesiel: „Pre českých čitateľov uvádzame osobitný výklad len vtedy, ak pre češtinu nie je dosť jasné slovenské tlmočenie“ (Frlička 1950, s. 177). V realizácii to potom (podobne ako pri Hviezdoslavových *Odkazoch*) vyzerá napr. takto: *barbora* (žart.) = basa, najhlbší strunový nástroj / *barboráš* = basista, kto hrá na base / *blanár* = kožiár, kožkár, kožušník / *drmat'* = prudko mykať = lomcovati, trásti / *gróf* = príslušník vyššej šľachty = hrabě / *figliar* = kujon, huncút, *lapaj* = šibal, čtverák, šelma.

Ide, ako vidno, o vskutku špecifickú podobu lexikografického spracovania agnonymickej, recepcne potenciálne problémovej lexiky literárneho diela v slovensko-českom kontexte. Skúmavejší pohľad na jednotlivosť by v konkrétnych slovníkoch odhalil viac, na tomto mieste ide o základné predstavenie prístupu a postupu. Čitateľovi sa ponúkalo (a, keď vezme knihy do rúk dnes, aj stále ponúka) spracovanie agnonymických slov v podobe, ktorá nijako nenaznačuje, či po znamienku rovnosti nasleduje „výkladová slovenská“ alebo „prekladová česká“ časť hesla – vyplýva to len z príslušnosti slova lexémy (či „textového slova“, lexie) k slovenčine alebo češtinu. V situácii, keď po znamienku rovnosti nasleduje bivalentné slovo patriace do slovenskej aj do českej slovnej zásoby, je pri takomto prístupe pravá časť hesla súčasne výkladová i prekladová (napr. *bál* = ples / *belasý* = modrý / *papirosa* = cigareta / *regula* = pravidlo), spracovanie hesiel s dvoma znamienkami rovnosti (ukazujúcimi postupnosť výkladu a prekladu) naznačuje slovensko-českú „komplexnosť“ explikácie (*jagať sa* = skvieť sa, lesknúť sa, žiariť, mihať sa = třpytiti se / *odkväcnúť* = bezvládne odpadnúť = sklesnouti). Maximum, čo sa však celkovo o prístupe k spracovaniu slovníčkov a o rozmanitej podobe hesiel v HK ako informácia pre používateľa/čitateľa hovorí, je poznámka pri *Slovníčku* Jána Frličku – v iných knihách sa neopakuje.¹⁹

¹⁹ Uplatnenie rámcovo trojakého spracovania možno demonštrovať aj na príkladoch z neskorších publikácií, napr. na niekoľkých heslách z jednej dvojstrany *Slovníčka* J. Oravca z Jégého *Adama Šangalu* (1952, zv. 13, s. 322 – 323). Aj tu je časť heslových slov vyložená pomocou slovenských synonym, resp. výkladovej perifrázy: *naoblápať* = naobjímať / *nepobadať* = nespozorovať, nepostihnúť / *nesladiť sa* = nechcieť sa, nežiadať sa / *okruh* = krajec / *opacha* = niečo ozrutné, veľké; iná časť pomocou českých ekvivalentov: *obďaleč* = opodál / *odkrivkať* = odkulhati / *okrivieť* = zchromnouti / *otlkať* = otloukati; pri časti nachádzame kombináciu obidvoch: *nedbaj* = nedbanlivec = nedbalec / *nevdojak* = nevedomky, mimovoľne, nevedno ako = bezděčně / *opálat'* = pohojďavať (napr. voľne visiacimi nohami) =

Prvé slovníčky HK, ako vidno, explicitné označenie „českej zóny“ v heslovej stati neobsahovali. Jej označenie pomocou skratky č. sa objavilo po istom čase, ako to napr. ukazuje habovštiakovský príklad z r. 1953: *vhor* = hore, nahor, č. vzhůru. Také je napr. spracovanie niektorých hesiel v *Slovníčku* Eleny Smieškovej k *Žliebkom* J. G. Tajovského (1953, zv. 18): *jarok* = č. potůček, stružka / *obriadit'* = č. dáti do pořádku, upravit, očistiti / *okopniet'* = roztopit' sa (o snehu); č. roztáti / *oštara* = č. potíž, nepříjemnost / *pestvá vystrájat'* = č. dováděti / *zvárať šaty* = č. vyvažovati prádlo. Porov. aj heslá *Slovníčka* Márie Šalingovej v knihe *Reči a state* L. Štúra (1953, zv. 21): *bedárit'* = č. nuzně žiti / *besný* = č. vztekly / *daromnica* = č. malichernost, hloupost / *hliviet'* = č. lenivěti / *chýr* = č. pověst, slech / *potkýnať sa* = č. klopýtat. Popri „výkladovo-prekladových“ heslách s oddelením českého prekladového ekvivalentu pomocou skratky č. (typu *bosora* = bosorka, striga, č. čarodějnice) stretávame – ako jeden z príkladov nejednotnosti spracovania – i „dvojkombináciu“ vyznačujúcich prostriedkov, druhé znamienko rovnosti spolu so skratkou č.: *pomkýnať (sa)* = posúvať (sa) = č. posunovati (se) / *snár* = rojko = č. snílek / *zahliadať* = zazerat', gániť = č. posupně hleděti.

Vo využívaní skratky č. na označenie prekladovej časti hesiel prílohových slovníčkov HK možno vidieť koncepčné edičné rozhodnutie, čas vovádzania a aj vlastná prax koncipovania hesiel s týmto označením sa u jednotlivých autorov líšili. Akokoľvek, už v priebehu prvého desaťročia zreteľ na českého čitateľa v HK ustupoval, prítomnosť českých ekvivalentov redla a prílohové slovníčky sa postupne z výkladovo-prekladových začali meniť na vnútrojazykové výkladové slovenské agnonymické textové literárne slovníčky. Už v päťdesiatych rokoch vychádzali aj knihy s prílohovými slovníčkami, aké sú v knihách vydávaných v slovenskom prostredí bežnejšie, známejšie a aj prirodzenejšie, t. j. so slovníčkami, ktoré sa sústreďujú na lexiku potenciálne problémovú z hľadiska slovenského čitateľa a podávajú ju s vysvetlením pomocou slovenských výkladových prostriedkov (perifrázou či výkladovým synonymom, niekedy s vymedzujúcou sémantizáciou).²⁰

pohupovati. Z jednotlivostí sa napr. so zreteľom na prijatú stratégiu uvádzať český ekvivalent, len ak je výklad pomocou slovenských synonym (alebo slovenskej výkladovej perifrázy) nedostatočný, možno pristaviť pri výklade slova *ozembuch* = netrebák, prisprostý, nasprostastý. V danom prípade asi nárečové slovo *netrebák* (netrebný) nie je a nebolo dost inštruktívne ani pre slovenského, nieto českého čitateľa, pri účinnosti výkladových synonym *prisprostý*, *nasprostastý* možno ako prekážku porozumenia na českej strane vidieť skutočnosť, že slová *sprostý* v slovenčine a češtine predstavujú medzijazykové homonymá – na zradnosť ich vzťahu upozorňuje napr. osobitná príloha *Homonymá* v káľalovskom slovníku (K. Káľal – M. Káľal 1923; M. Káľal 1924), V. Budovičová explicitne uvádza ich komunikačnú/semikomunikačnú chýlostivosť (Budovičová 1987; v širších súvislostiach slovensko-českej lexikálnej homonymie Nábeľková 2017b). Otázka zodpovedajúcej primeranosti spracovania jednotlivých hesiel prirodzene vystupuje vo všetkých prílohových slovníčkoch.

²⁰ So stručnými slovenskými výkladovými slovníčkami vyšli napr. *V otroctve* L. Podjavorinskej (1954 – zv. 25, slovníček V. Bunčáková), *Obrazy a rozmary* G. Zechentera-Laskomerského (1955 – zv. 29, slovníček Ž. Gašpariková) či *Z povinnosti* J. Čajaka (1957 – zv. 35, slovníček J. Štolc). Niektoré

Osobitný zreteľ na českého čitateľa, premietaný do podoby prílohových slovníčkov, sa síce pri príprave aj propagácii HK sporadicky spomínal, no sústredenejšia kritická lingvistická pozornosť sa tejto špecifickej koncepcii textovej lexikografie nevenovala. Pokiaľ viem, cielené zameranie na „český moment“ slovníčkov HK obsahuje len analytický článok Věry Svobodovej *Hviezdoslavova knižnice* v časopise Naše řeč z r. 1951. Prejdúc prvými piatimi zväzkami autorka prichádza k záveru, že „vcelku jsou slovníčky ke svazkům Hviezdoslavovy knižnice vypracovány dobře“, môžu českým čitateľom uľahčovať porozumenie slovenských diel a prispieť tak k bratskému spolužitiu na poli kultúry (Svobodová 1951, s. 172), pravda, poukazuje aj na niektoré nedostatky s cieľom pozitívne prispieť k vtedy ešte živej dobovej praxi. Viac než celkovej koncepcii venuje sa konkrétnym typovým nedostatkom a chybám.²¹

V spätnom pohľade môžeme existenciu prílohových slovníčkov HK zohľadňujúcich jazykové potreby českých čitateľov slovenských literárnych textov – v duchu všeobecnejšej formulácie o „bratskom spolužití na poli kultúry“ (a s využitím súčasného pojmového aparátu) – vnímať ako jeden z prejavov dobovej kultúrnej politiky a jazykového plánovania so zameraním na pestovanie biliterárnosti spolu s podporou rozvoja bilingvizmu v česko-slovenskom kontexte. V takom nasvietení sa ukazuje, že A. Habovštiak svojimi slovníčkami súčasne s lexikografickou pomocou slovenským čitateľom vstúpil aj do procesu spoločenského rozvíjania česko-slovenských / slovensko-českých medziliterárnych vzťahov druhej polovice 20. storočia. Pred bližším predstavením trojice jeho slovníčkov je vhodné pristaviť sa ešte aspoň v krátkosti pri tradícii literárnej textovej lexikografie v kontexte pestovania česko-slovenskej biliterárnosti a charakterizácii textovej lexikografie ako špecifickej formy jazykového manažmentu.

3.2. SLOVNÍČKY HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICE V SLOVENSKO-ČESKEJ LÍNII LEXIKOGRAFICKÉHO PESTOVANIA BILITERÁRNOSTI A BILINGVIZMU

Literárne textové slovníčky ako opora pre českého čitateľa pri čítaní slovenského literárneho diela v origináli majú v česko-slovenskom kontexte dávnu históriu.

knihy vyšli už v 50. rokoch bez slovníčkov, napr. *Kronika* P. Jilemnického (1958 – zv. 46), *Mladost* M. Figuli (1959 – zv. 48).

²¹ V kritických poznámkach k jednotlivostiam V. Svobodová uvádza, že mnohé lexikálne diferencie potrebné pre českého čitateľa v slovníčkoch chýbajú, nie vždy sú vyložené pomenovania súvisiace s osobitosťami slovenského života. Na dokladoch zo slovníčkov ukazuje, ako sa niektoré slová vykladajú len slovenským ekvivalentom, no takým, ktorý je pre českého čitateľa tiež neznámy (na porovnanie pozri napr. pozn. 19), niekedy sa vyskytujú neživé české ekvivalenty zo starších českých slovníkov (prípadne aj vykonštruované české slová), v iných prípadoch spracovanie podáva neúplný, nepresný alebo nezreteľný výklad. Hoci autorka nedostatky, na ktoré obracia pozornosť, nepovažuje za zásadné, nazdáva sa, že by pri príprave slovníčkov bola prospešná spolupráca s českými odborníkmi (Svobodová 1951). Stručnejšie zmienky nájdeme aj inde – v dobovej situácii niekoľko kritických slov vo vzťahu k jednotlivostiam aj k celku („Slovníčky nie sú na rovnakej úrovni a budú vyžadovať viacej starostlivosti...“) venoval slovníčkom v širšie koncipovanom článku *Hviezdoslavova knižnica* Ján K. Garaj (1955).

Do ich existencie sa kontinuálne premietala špecifická situácia vzájomných vzťahov, ktorej uchopenie sa v literárnovednom komparatistickom pohľade premietlo do konceptu osobitného česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva, predstavujúceho zvláštnu formu bezprostredného spolužitia s intenzívnou mierou vývinovej interakcie. V reflexii česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva frekventovane vystupujú súvzťažné pojmy bilingvizmus a biliterárnosť – z hľadiska prijímateľov literárnych textov biliterárnosť znamená schopnosť využívať jazyky dvoch literatúr, svojej i tej, s ktorou je v kontakte.²²

V našom pohľade je pri prílohových textových slovníkoch vo vzťahovom poli komplexného „biliterárneho procesu“ dôležité, že sú cielené na prijímateľa – smerujú k historicky postupne sa rozširujúcemu okruhu čitateľov s cieľom uľahčiť, podporiť a „skvalitniť“ bezprostrednú medzijazykovú literárnu komunikáciu a v širšom horizonte prispievať k prehľbovaniu a upevňovaniu biliterárnosti. Pre česko-slovenský kontext je príznačné, že v rovine jazykových kompetencií čítanie textu v druhom jazyku „bazálne zabezpečuje“ receptívny bilingvizmus opretý o vzájomnú zrozumiteľnosť blízkopríbuzných jazykov charakterizovaných významnou mierou zhôd na všetkých rovinách. Je však zrejmé, že pri recepcii literárneho diela vstupná receptívna bilingválna kompetencia čitateľa opierajúca sa o primárnu zrozumiteľnosť jazykov nestačí – do komplexu existujúcich jazykových bariér sa osobitne premieta široké spektrum lexikálnych medzijazykových diferencií aj kultúrne špecifických lingvoreálií. Pri nedostatočnej znalosti druhého jazyka všeobecne môže existencia jazykových rozdielov v dvojjazykovej komunikácii viesť k semikomunikácii, ku komunikačným šumom, nepochopeniam aj nedorozumeniam.²³ Medziliterárna komunikácia ako forma nepriamej komunikácie je aj vzhľadom na komplexnosť zahŕňajúcu estetické pôsobenie v tomto smere ešte zraniteľnejšia.

Pre literárnu textovú lexikografiu v česko-slovenskom kultúrnom priestore je príznačné, že sa rozličné formy explikácie diferenčných, „neznámych či menej známych“, agnonymických slov priamo v texte či v samostatnej prílohe začali objavovať spontán-

²² Vývinu česko-slovenských/slovensko-českých jazykovo-literárnych vzťahov a premenám ich koncepčného uchopenia bolo venované veľa pozornosti (jej obzor pozri napr. v encyklopedickom hesle Nábělková 2017a). K téme biliterárnosti pozri napr. Ďurišin (1975), Rosenbaum (1987), Zelenka (1998), Nábělková (2019, 2020), aktuálne Pátková (2024). Odlišné dobové konceptualizácie ako „česko-slovenská literatúra“ súčasným úvahám o biliterárnosti nebránia, porov. v tomto smere formuláciu D. Ďurišina: „Pri hodnotení dejinného úseku od osvietenstva po súčasnosť v podstate niet pochybnosti o existencii dvoch samobytných literárnych úzov, samostatne sa vyvíjajúcich národných literatúr s vlastnou vývinovou dynamikou a diferenciačným procesom. Preto možno celkom objektívne konštatovať, že slovensko-české a česko-slovenské literárne vzťahy majú v tomto dejinnom úseku medziliterárny charakter v pravom zmysle slova, i keď, pravda, s prítomnosťou niektorých špecifických momentov, ktoré svojou povahou pripomínajú vzťahy vnútoliterárne (...)“ (Ďurišin 1975, s. 337).

²³ Termín E. Haugena *semikomunikácia* adaptovala Viera Budovičová na pomenovanie javu „neúplnej“ či „nepľnohodnotnej“ česko-slovenskej komunikácie navodenej neosvojenými medzijazykovými rozdielmi (Budovičová 1987, 1988; porov. tiež Sloboda 2004, 2017).

ne, neskôr sa prílohové slovníčky stali viac či menej pravidelnou súčasťou špecializovaných edícií (napr. Nábělková 2015, 2020). Dôležité je pritom zdôrazniť, že v súhrne dvojazyčnej literárnej textovej lexikografie (či, ako v prípade HK, lexikografickej praxe s dvojazyčným momentom) absolútne prevažujú slovníčky adresované českému čitateľovi slovenských literárnych diel. Mnohé diela slovenských autorov v 19. a 20. storočí vychádzali v českom prostredí, prítomnosť lexikografickej čitateľskej opory sa za takých okolností javí prirodzená. Je aj prirodzené ich existenciu vnímať ako dobový príspevok k rozvíjaniu bilingvizmu a biliterárnosti.²⁴ V súvislosti s predstavenou špecifickou edičnou praxou v HK nás však prednostne zaujíma oficiálna línia cielenej investície do prílohovej slovensko-českej textovej lexikografie pri vydávaní slovenskej literatúry v slovenskom vydavateľskom prostredí. Ako bezprostredná predchodkyňa v tejto línii vystupuje prvorepubliková matičná edícia *Čítanie študujúcej mládeže* (ďalej ČŠM), kde slovensko-české prílohové slovníčky s cieľom podporne rozvíjať slovensko-českú biliterárnosť predstavujú prejav dobovej kultúrnej politiky zameranej na rozvíjanie a prehlbovanie česko-slovenských vzťahov a kultúrne stmelovanie spoločnosti. V prvom desaťročí edície ČŠM začínajúc rokom 1922 boli diela slovenskej literatúry opatrené „klasickými“ slovensko-českými diferenčnými slovníčkami s deklarovaným českým adresátom slovenského textu.²⁵

Do edičnej praxe prílohovej textovej lexikografie sa teda v oboch obdobiach bezprostredne po zásadných dejinných otrasoch a zvrtoch premietal zreteľ na pestovanie česko-slovenskej biliterárnosti, t. j. na rozvíjanie schopnosti a pripravenosti českého čitateľa prijímať slovenskú literatúru v origináli. Pri ČŠM a HK ako edíci-

²⁴ K tomuto času sa viaže aj vydanie prvého diferenčného *Slovníka slovenskočeského a československého* (1896) Karla Kálala a Karola Salvu so vstupnými slovami odkazujúcimi aj do literárnej sféry: „Čte-li Čech knihu slovenskou, naskytne se mu tu a tam slovo neznámé; také Slovákovi při čtení knihy české. I sestavili jsme proto slovník, který obsahuje takováto rozdílná slova, tedy slovník rozdílných slov čili diferenční.“ Na slovník Kálala a Salvu ako lexikografickú lastovičku, od ktorej sa odvíja prax vydávania diferenčných slovníkov v 20. storočí (Gajdošová 2014), jestvujú rozličné dobové odporúčajúce odkazy – možno tak sledovať aj prepojenie tohto samostatne vydaného diferenčného slovníka a rozličných prílohových slovníkov. Odkazuje naň napr. František Frýdecký v knihe P. O. Hviezdoslava *Básně biblické*, vydané v Prahe v roku 1911 po slovensky (hoci pod českým názvom) či Josef Svítal, ktorý pripravil (a úvodom a slovníkom doplnil) pražské vydanie knihy S. Hurbana Vajanského *Herodes a jiné básně* (1912) (Nábělková 2020). K vydávaniu slovacík v českom prostredí pozri napr. Zelenková 2009; Zelenková – Pokorný 2004.

²⁵ Autorom prvých slovensko-českých slovníkov v ČŠM bol klasický filológ František Heřman-ský, pôsobiaci v medzivojnovom období na Slovensku, v rokoch 1920 – 1926 ako tajomník Matice slovenskej aj tajomník jej jazykového odboru (ku komplexnému pôsobeniu F. Heřmanského pozri Nábělková 2022). Jednoduché spracovanie (uvádzaním českých ekvivalentov, prípadne výkladovou perifrázou) možno predstaviť na heslách zo *Slovníčka k Hájnikově žene* (ČŠM 2/1922): *bralo* bradlo, úskalí, skála / *brav* vepř / *bridit'* sa hnusiti se, oškliviti se / *broniet'* sa rdíti se, zapalovati se, červenati se / *cifrovat'* zdobiti, krášliti / *čušať* mlčeti, býti tiše / *detva* děti / *driečny* urostlý, ztepilý, hezký / *hájničít'* býti hajným / *hliviet'* hníti, lenošiti / *hoľa* holá lesní stráň / *figliar* šibal, čtverák, šelma / *hlaveň* hlaveň (u pušky); ohořené poleno, oharek / *krpce* opánky, kožená obuv s řemínky / *piliť* řezati (pilou) / *popři* při, podle / *sitno* peklo / *smútiť* býti smuten, truchliti / *statočný* poctivý, řádný / *statok* dobytek.

ách zameraných na sprístupňovanie diel slovenskej literatúry širokým kruhom slovenských a českých čitateľov a formovanie literárneho kánonu v prelomových obdobiach – po vzniku ČSR a v povojnovom období – predstavuje táto edičná politika realizovaná v Matici slovenskej súčasť širšie chápanej kultúrnej politiky spoločného česko-slovenského štátu presahujúcej slovenské literárne prostredie. Ak textovú lexikografiu s jej cieľom poskytnúť jazykovú oporu na uľahčenie a prehĺbenie literárnej komunikácie možno vo všeobecnosti vnímať ako formu jazykového manažmentu, dvojjazyčná textová lexikografia predstavuje osobitú formu jazykového manažmentu v medzijazykovom literárnom procese (bližšie Nábělková 2019, 2020).

Zreteľ na českého čitateľa, doložený v edičnej výbave kníh prítomnosťou špecificky koncipovaných prílohových slovníkov, obidve edície spája, súčasne sa však v tomto smere aj všeličím líšia. Odlišuje ich napr. to, že deklarovaným českým čitateľom ČŠM a adresátom prílohových slovníkov boli českí študenti, ktorým jednotlivé slovenské literárne diela predpisovali aj študijné plány,²⁶ na rozdiel od bližšie nešpecifikovaného okruhu potenciálnych českých čitateľov HK. Podrobnejší pohľad na vývin textovej lexikografie v obidvoch edíciách pri vzájomnom porovnaní by vyžadoval veľa priestoru. V stručnosti možno k ČŠM povedať, že prílohové slovníčky tu prekonal vývin od jednoduchých slovensko-českých slovníkov prvých rokov k neskorším slovníkom „hybridného charakteru“ adresovaným slovenskému aj českému čitateľovi, ktoré predstavujú istý predobraz lexikografickej praxe v HK – a ďalej k slovenským slovníkom koncipovaným už bez zreteľa na českého čitateľa.²⁷ Pri obidvoch veľkých vydavateľských projektoch, ČŠM a HK, existujú popri rozdieloch aj viaceré filiace a priame (vydavateľské, personálne, v čomsi i koncepcné) prepojenia a nadväznosti.²⁸ Inštitucionálna väzba i personálne prepojenia ČŠM

²⁶ Z českých filológov slovníkom v ČŠM a ich využitiu v učebnom procese kontinuálne venoval pozornosť napr. Alois Gregor, v časopise Naše řeč sa ich dotkol Josef Zubatý pri hodnotení a odporúčaní ČŠM pre české školy („protože se nám zdá nutné, aby i česká studující mládež, naše budoucí intelligence, poznávala slovenské písemnictví a s ním slovenskou duši, slovenský život“) (Zubatý 1925; bližšie k reflexii ČŠM Nábělková 2020).

²⁷ Na sprítomnenie edičného obrazu ČŠM treba povedať, že jednotlivé knižné zväzky v priebehu rokov vychádzali s tým istým „poradovým číslom“ opakovane, v nezmenenej podobe alebo s istými úpravami, ktoré sa týkali aj prílohových slovníkov. Napr. Hviezdoslavova *Hájnikova žena* v prvom vydaní (1922) aj vo štvrtom vydaní (1937) vyšla s prílohovým slovensko-českým slovníkom F. Heřmanského, v piatom vydaní (1941) sa čitateľom nenúkal žiaden slovník a šieste vydanie (1949) vyšlo s novým prílohovým slovníkom, ktorý vypracovala M. Marsinová, na rozdiel od diferenčného slovensko-českého slovníka F. Heřmanského už ako vnútrojazykovo koncipovaný slovník bez prítomnosti českých ekvivalentov.

²⁸ Personálne prepojenie vystupuje predovšetkým v postave K. Rosenbauma, referenta Literárno-historického odboru Matice slovenskej (1947 – 1951), ktorý na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov redigoval ČŠM (pričom jeho podpis tu nachádzame napr. aj pod slovníkom vo *Výbere z malomestských rozprávok* Janka Jesenského z r. 1951) a redigoval i HK (porov. pozn. 16). Medzi autormi vydavateľských príloh v obidvoch edíciách s hviezdoslavovským lexikografickým príspevom stretávame M. Marsinová. K. Rosenbaum a M. Marsinová sa v ČŠM stretli v r. 1949 pri šiestom vydaní *Hájnikovej ženy* (pozri pozn. 27) a v tom istom roku aj v HK pri vydaní Hviezdoslavových *Odkazov*.

a HK vytvárali predpoklady aj na prenos inšpirácií a skúseností vo sfére textovej lexikografie.

Z hľadiska koncepčného vývinu textovej lexikografie v sledovanej línii ČŠM – HK sa treba osobitne pristiť pri pôsobení Jána K. Garaja, činovníka Matice slovenskej, ktorý ČŠM v tridsiatych rokoch redigoval. Ján K. Garaj je v lingvistickom prostredí známy predovšetkým ako autor lexikografického diela *Príručný slovník diferenciálny a synonymický* (1937a). Slovník vyšiel ako 45. zväzok ČŠM, vznikovo i obsahovo bol s edíciou tesne spätý. Eugen Jóna v dobovej recenzii písal: „Pri jednotlivých vydaniach v Čítaní študujúcej mládeže bývaly slovníčky, ktoré neobvyklé a od češtiny odchylné výrazy vysvetľovali českými slovami alebo známymi synonymami. Prvou, no nie jedinou úlohou nového slovníka Garajovho bolo nahradiť tie slovníčky“ (Jóna 1937, s. 644).²⁹ Pohľad do nasledujúcich publikácií ČŠM ukazuje, že sa to vskutku udialo a že ďalej ako nový typ lexikografickej opory vystupovali v rámci súpisu povinného čítania odkazy na Garajov slovník. Okrem iného sa pritom ukazuje, že v pôvodne zvažovanom názve slovníka bola spätosť s „povinným školským čítaním“ zreteľnejšia – tak vo vydaní Timravinho *Výberu z diela* z r. 1937 vidno odkaz na „Slovník jazykový k slovenskej literatúre na školách. Sv. XLV. (V tlači.)“, no v tom istom roku napr. v treťom vydaní *Detvana* (ktorý ešte v r. 1934 v druhom vydaní vyšiel so slovensko-českým slovníčkom Cyrila Chorváta) už vystupuje pod názvom *Príručný slovník diferenciálny a synonymický*.

V našich súvislostiach je zaujímavé, že práve pohľad do Garajovho „hybridného“ diferenciálno-synonymického slovníka z r. 1937 ukazuje príbuznosti so spracovaním prílohových slovníčkov v HK. Predobraz Garajovho slovníka možno pritom nájsť už v jeho vlastnom prístupe k prílohovým slovensko-českým slovníčkom v ČŠM. V slovníčku k Tajovského *Výboru z rozprávok* (ČŠM 42/1936) vidno, ako v spracovaní niektorých hesiel už pri heslovom slove (odlišne od praxe F. Heřmanského) nezachytáva len jeho český ekvivalent (či ekvivalenty), ale uvádzaním slovenských synonym „posilňuje slovenskú stranu“ hesla: *cieňa kôlna* (pre vozy a náčinie) – kôlna (pro vozy a nářadí) / *glemba ťarbák*, pomalý – těžkopádný, louda / *just* (z lat. iuste) jednako, preca – přece / *odedza* povojník – chůvka (pruh látky na chování dítěte). V *Príručnom slovníku diferenciálnom a synonymickom*, ktorý už nie je „prílohovým slovníčkom“, konkrétne heslá potom vyzerajú takto: **cieňa** kôlna (pre vozy a náčinie) – kôlna, podstřešek / **glemba**, glembaj, griňo, griňavec, ťarbák, chumaj, chruňo – louda / **just** (nem., z lat.) jednako, preca, práve, priam preto, na protiveň – přece, zrovna / **odedza** povojník; šata, odev – chůvka (pruh látky na chování dítěte).

²⁹ Podobne to v Slove a slovesnosti formuloval Ľudovít Novák: „Dílo Garajovo je totiž hlavně v části diferenciální určeno pro historické země: mají se jím nahradit malé diferenční slovníčky, které byly dosud připojovány k velké části svazků středoškolské četby v uvedené sbírce a které se mají postupně z dalších vydání vypouštěti“ (Novák 1938, s. 61).

V úvode slovníka J. K. Garaj píše, že pôvodne mal obsahovať len slová menej známe a také, ktoré treba vysvetliť českému čitateľovi. Rozhodol sa však pôvodnú koncepciu diferenčného slovníka pozmeniť a zostaviť synonymický slovník, ktorý by „najvhodnejším spôsobom sprístupnil čím väčšie bohatstvo slovné (...), lebo takáto pomôcka jazyková nám doteraz chýbala“. Podržal pritom i pôvodnú intenciu, aby bol slovník vhodnou príručkou aj českému čitateľovi – české ekvivalenty však neuvádza systematicky: „Rozumie sa, tam, kde slovenské slová shodujú sa s českými významove, alebo sú nie veľmi odlišné hláskoslovne – české slová vystaly“ (Garaj 1937a, s. 3). Výsledkom je lexikografické spracovanie asi 7000 hesiel, v ktorom sa spojenie princípov diferenčného a synonymického slovníka premietlo do disparitnosti, rozmanitosti heslových typov. Tak popri heslách, kde pri heslovom slove sústredil slovenské (blízke aj vzdialenejšie) synonymá s následným českým ekvivalentom či ekvivalentmi (**clivost'** tesnosť, smútok, žiaľ – teskivosť / **farbistý** pestrý, rozmanitý, rozličný – barevný / **zrezka** rezko, čerstvo, obratne, šibko, hybko – čile, krepce), obsahuje slovník aj heslá, ktoré zachytávajú čisto slovenské synonymické rady, ktoré „návodne“ obsahujú aj český ekvivalent, napr. v hesle **brechat'** štekať, havkať, blavkať, d'avať, d'avkať môže byť pre českého používateľa slovníka oporným slovom už sloveso *štekať*.³⁰ Na námietky o krížení princípov v slovníku uverejnených v *Slovenských pohľadoch* J. K. Garaj v odpovedi za recenziou E. Jónu napísal: „Vec je predsa celkom prostá: k danému heslu sa zostavily synonymá, a keď českému čitateľovi dostatočne a dosť jasne nevysvetlili slovenské slová význam hesla, pripojily sa české slová“ (Garaj 1937b, s. 644 – 645). V konečnom dôsledku je spracovanie lexiky v slovníku v mnohých smeroch nesystematické, nedôsledné a neraz zavádzajúce. Čo však treba osobitne zdôrazniť – spojením a dodatočným rozpracovaním hesiel jednotlivých slovníčkov z ČŠM a ich vydaním v samostatnom lexikografickom kompendiu stratil sa typ zopätia prílohového slovníčka a literárneho textu, ku ktorému bol ako edičný aparát pripojený (od čoho sa odvíjala aj podmienenosť výkladu slova jeho konkrétnym textovým výskytom v danom diele), no na spoľahlivejší vyšší stupeň spracovania literárne exponovanej vnútrojazykovej či medzijazykovej agnonymickej lexiky slovník ako celok nepokročil.

Garajov slovník predstavuje z rozličných hľadísk pozoruhodný fenomén. Jeho pokus o spojenie diferenčného slovensko-českého slovníka a synonymického slovníka bol v kritikách z metodologického lexikografického aspektu (nekompatibilita princípov spracovania) a v súhre s tým aj z hľadiska konkrétneho spracovania hesiel odmietnutý (osobitne kriticky sa mu podrobne venoval Ľudovít Novák 1938, 1939;

³⁰ Stojí vari za to spomenúť, že problematika vzájomných vzťahov slovenských a českých synonymických skupín s ich prekrývaním, ktorá sa v Garajovom slovníku takto špecificky vynorila v lexikografickej praxi, predstavuje jeden z aktuálnych výskumných okruhov porovnávacej lexikológie (Nábělková 2013).

porov. Gajdošová 2014). Akokoľvek by sme hodnotili jeho koncepciu a realizáciu, je zrejme, že v sledovaní otázky pestovania česko-slovenskej / slovensko-českej biliterárnosti a jej lexikografickej podpory a opory predstavuje Garajov slovník v porovnaní s prílohovými slovníčkami v jednotlivých knihách špecifický posun smerom k školskému textovému slovníku vnútrojazykových aj medzijazykových agnónym založenému na lexikálnom materiáli slovenskej literatúry a adresovanému slovenskému i českému čitateľovi. V našom pohľade zaujíma osobitné postavenie aj tým, že završujúc takto na jednej strane investície do pestovania slovensko-českej biliterárnosti v matičnom ČŠM v medzivojnovom období, predstavuje mostík ponad obdobie štyridsiatych rokov (keď sa čitateľom v ČŠM ponúkali slovníčky vnútrojazykových agnónym bez zreteľa na českého čitateľa) k povojnovému obdobiu a edičnej praxi v HK. Aj pri zbežnom pohľade je zrejme, že napriek spomínanej kritike mnohé prílohové slovníčky vo vydaniach HK začiatku päťdesiatych rokov garajovský „synonymicko-diferenčný model“ (pri rozdielnom formálnom stvárnení) výrazne pripomínajú. Zacielenie pozornosti na typy textových slovníkov v česko-slovenskom medziliterárnom procese nás – pri všetkých oprávnených výhradách – oprávňuje pripísať Garajovmu slovníku v tomto smere osobitné postavenie.

Nadväznosť ČŠM a HK, ktorá je zrejmä v podobe hesiel, ukazuje sa aj v sprievodných komentároch. Spomínala som už vyjadrenie J. Frličku vo vydaní Kalinčiakovej *Reštavrácie* v HK (Frlička 1951) o vzájomnom obsahovom prepojení slovenskej výkladovo-synonymickej a českej prekladovo-ekvivalenčnej časti hesla, kde sa explicitne uvádza, že heslá obsahujú výklad pre českých čitateľov len vtedy, ak im nie je dostačujúce, dosť nápomocné slovenské tlmočenie. Bez výraznejšieho zahľbovania sa do jednotlivých slovníčkov a ich porovnania možno pritom povedať, že hoci medzi Garajovým slovníkom a prílohovými slovníčkami v HK vidno príbuznosť a v prípadoch jednoduchších hesiel aj zhodu, celkovo autori slovníčkov, ak aj mali Garajov slovník pri koncipovaní v ruke, nepreberali mechanicky jeho riešenia a jednotlivé heslá sa konkrétnym spracovaním líšia.³¹ A hoci aj možno v spracovaní hesiel vidieť príbuznosti, dôležité je spomenúť jeden dôležitý koncepčný rozdiel. V Garajovom slovníku sa heslo – v súlade s názvom slovníka – štandardne rozkladá na dve časti, slovenskú synonymickú a českú prekladovú (heslá bez českých ekvivalentov ponúkajú čisto kumuláciu slovenských synonym), kým v štruktúre slovníčkov HK slovenské synonymá uvádzané za znamienkom rovnosti zreteľnejšie vystupujú vo funkcii výkladových synonym heslového slova.

³¹ Porov. napr. heslá **durit'** hnať, huškať, plašiť, pobádať – honiti, poháněti / **figel'** žart; úskok, kujonstvo, huncútstvo, prefikanosť, furtáctvo – šibalství, čtveráctví, šelmovství / **odpratať (sa)** odísť, vzdialiť (sa), odstrániť (sa) – odkliditi (se) (v Garajovom slovníku) a *durit'* = pobádať, poháňat' = pobízeti (v slovníku M. Marsinovej, Hviezdoslav: *Odkazy*, 1949); *figel'* = šelmovský kousek, úskok, žert, čtveráctví (v slovníku E. Čunderlíka, Kukučín: *Život*, 1950); *odpratať sa* = odísť = odklidit se, zmizet (v slovníku G. Horáka, Timrava: *Skúsenosť, Všetko za národ*, 1952).

Príbuznosť a rozdielnosť uplatnenia garajovského prístupu ukazuje sa aj v porovnaní s malou ukážkou konkrétnych hesiel A. Habovštiaka z jeho troch prílohových slovníčkov:³² (GAR) **ogabať sa** oriadiť sa, okiepiť sa, ustrojiť sa, upraviť sa / (H-DR) *ogabať sa* = dať sa do poriadku, obriadiť sa, upraviť sa = upraviť sa / (GAR) **azda, azdaj** vari, hádam, možno, (snád') – snad / (H-KS) *azda* = snad / (GAR) **ciagol', ciagel'** cencúl', cimbolec, cingel', combel', krenec – střechýl, rampouch / (H-EV) *ciagel'* = zamrznutá voda na odkvape strechy, cencúl', č. střechýl, rampouch.

Osobitne sa žiada pristaviť pri už spomenutom rozdiely širšieho „literárneho záberu“ slovníka J. Garaja na rozdiel od spätosti prílohových slovníčkov s konkrétnym dielom, čo vo výklade hesla možno schematicky uchopiť ako protiklad lexémy a lexie (pravda, konkrétne to býva zložitejšie a rozmanitejšie – napokon, aj v tom istom diele sa napr. slovo môže vyskytnúť vo viacerých významoch, čo by sa malo odraziť aj v spracovaní v prílohovom slovníku).

Široké a nie príliš zreteľné garajovské spracovanie hesla *zavracat'* možno porovnať napr. s textovo podmienenou užšou explikáciou slova *zavracat'* v *Slovníku k Ežovi Vlkolinskému* (bez českého ekvivalentu): (GAR) **zavracat'** odvracať, vyvrátiť; vyobracať, vyzvrtať; sháňať, zhladúvať, zaháňať – vyvraceti, vyobraceti; obraceti; vraceti, sháňeti / (H-EV) *zavracat'* = viesť po správnej ceste, napomínať.³³

Väčšiu spätosť s textom vidno u A. Habovštiaka napr. aj pri slove *drobizg* pomenúvajúcim v danom kontexte malé zemiaky, ide však o iný prípad – na rozdiel od jeho spracovania v *Slovníku* (aj na rozdiel od českého ekvivalentu) konkrétnejší výklad v slovníku J. Garaja textový význam slova nezahŕňa: (GAR) **drobizg** drobné deti – drobotina / (H-DR) *drobizg* = čo je drobné (napr. deti) = drobotina.³⁴

4. PRÍLOHOVÉ SLOVNÍČKY ANTONA HABOVŠTIAKA

V hviezdoslavovsko-kukučínovskej textovej lexikografii A. Habovštiaka sa osobná lingvistická príprava stretá s rodáckou znalosťou oravského jazykového východiska P. O. Hviezdoslava i M. Kukučina a dlhodobým záujmom o ich literárne dielo. V jeho bibliografii sú známe štúdie aj knižné diela venované jazyku Oravy

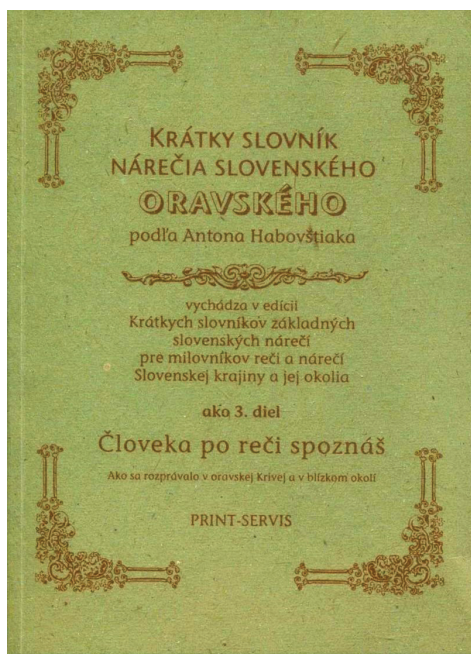
³² Skratka GAR odkazuje k slovníku J. Garaja. Skratky H-DR, H-KS, H-EV tu i ďalej odkazujú k slovníkom A. Habovštiaka, kým skratky DR, KS, EV odkazujú pri citátoch priamo k textom M. Kukučina: DR – *Dedinský román* a P. O. Hviezdoslava: KS – *Krvavé sonety*, EV – *Ežo Vlkolinský*.

³³ Porov. širšie miesto výskytu v Hviezdoslavovom diele: „*Viem!*“ *mať nevrie / mu odsekla, až zvrátil spešne zrak, / a ťažko polkla. „No ty ešte vždy / nevedieť zdáš sa: že to proti / sa mojej vôli, synku! A preds' som / ti to už dudala, i za otca / (och, kejby ťa bol lepšie zavracal / a nie ti povoľoval vo všetkom –)* [...] (EV, s. 40 – 41).

³⁴ U Kukučina: *Inokedy musela mu navyberať čo najväčšej švábky, len aby sa s tým nemilým škraním čím skôr odbavil. Dnes navyberal si samého drobzigu a pokorne sadol na nízučký stolček. Škrabe pekne, dočista* (DR, 154). Ako samostatný význam boli už „drobné veci“ vyčlenené v *Slovníku jazyka slovenského* E. Jónu a A. Jánošika (1. malé, drobné deti; 2. mláďatá; 3. drobné veci), pri zodpovedajúcom tretom význame aj s konkrétnym „zemiakovým dokladom“ z diela M. Kukučina.

v širšom ukotvení oravského života, tradícií i folklóru, rovnako ako práce venované jazyku diel P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina (Hviezdoslavovi napr. 1952c, 1952d, 1969a, 1969b, 1982a; Kukučinovi 1972, 1982b, 1989; porov. aj literárne orientovanú štúdiu r. 1988).

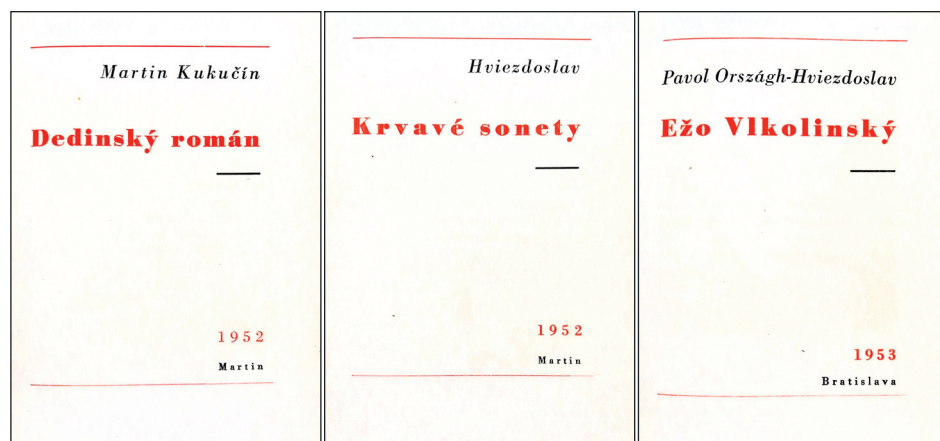
Vo vzťahu k hviezdoslavovsko-kukučínovským oravským reláciám iného typu v diele A. Habovštiaka zaujímavo vystupuje kniha *Oravci o svojej minulosti: reč a slovesnosť oravského ľudu* (1983), kde kapitola *Rozprávania o oravskom kraji a ľuďoch* obsahuje aj autentické zápisy nárečových prejavov o Hviezdoslavovi a Kukučínovi (*Hviezdosláu aj Nádaši chodili ku mne, Hviezdoslav dovrával starému ocovi, Poznala som Nádašieho aj Hviezdosláva, Keť prišieu Kukučín do Jaseňovej a i.*). Kniha obsahuje aj stručný *Slovníček k nárečovým textom*, ktorého autorské uvedenie zodpovedá užšej charakteristike textovej lexikografie: „V slovníčku uvádzame iba tie významy slova, ktoré sú v publikovaných textoch, t. j. nie všetky nárečové významy istého slova“ (Habovštiak 1983, s. 359). Mnohé z týchto slov nachádzame aj v obsažnejšom, no stále stručnom lexikografickom spracovaní oravskej lexiky *Krátky slovník nárečia slovenského oravského* (1995).³⁵

(2) *Krátky slovník nárečia slovenského oravského* (1995)

³⁵ V úvode slovníka – a podobne aj v knihe *Túžba po poznaní* (2003) – A. Habovštiak uvádza, že ide len o výber zo širšie koncipovaného *Slovníka oravských nárečí* (22 000 hesiel) pripravovaného s manželkou Katarínou Habovštiakovou na báze zozbieraných záznamov nárečových slov.

Tri prílohové literárne slovníčky (Habovštiak 1952a, 1952b, 1953) prirodzene nie sú oravskými nárečovými slovníkmi, hoci na ceste pomoci čitateľovi aj hviezdoslavovské a kukučínovské dialektizmy v istom rozsahu obsahujú.

(3) Titulné strany vydání kníh P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina v Hviezdoslavovej knižnici so slovníčkami A. Habovštiaka

Kladiem si za hlavný cieľ celého textu pritiahnúť vo výročnom čase pozornosť aj k tejto sfére lingvistickej aktivity A. Habovštiaka a poukázať pritom na jej miesto v širšom kontexte, nie ako „drobného jednotlivého“ javu, ale ako súčasti jedného z výrazných a pozoruhodných prúdov dobovej kultúrnej politiky. Zároveň so smerovaním k čitateľom so zreteľnou úlohou v širšom vnútoliterárnom aj medziliterárnom procese možno súčasne pri lexikologicko-lexikografickom zameraní vnímať jeho tri prílohové slovníčky ako špecifické čiastkové autorské sondy do lexiky básnických a prozaických diel P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina. Podrobnejšia analýza ich realizácie ukázala by mnohé v každom smere – stojí za to aspoň naznačiť cesty možných pohľadov.

Principiálne dôležitou problematikou spracúvania prílohových slovníčkov vo všeobecnosti je otázka výberu potenciálne problematickej (z hľadiska čitateľa predpokladane agnonymickej) lexiky. O tejto zložke prípravy slovníčkov v HK bližšie informácie nemáme – je zrejmé, že príprava a celý komplex spracovania súboru hesiel bol vzhľadom na prijatú koncepciu komplikovaný diferencovaným dvojakým jazykovým vedomím predpokladaných adresátov, čitateľov literárnych diel, ktoré malo byť zohľadnené. A. Habovštiak (podobne ako ďalší autori slovníčkov) primárne disponoval slovenským jazykovým vedomím.³⁶ Vo vzťahu k uvádzaným českým

³⁶ Porov. poznámku V. Svobodovej o vhodnosti perspektívnej spolupráce autorov slovníčkov HK s českými odborníkmi (pozn. 21).

ekvivalentom ukazuje sa ako jedna z ciest s predpokladanými zaujímavými výsledkami porovnanie s rozličnými staršími slovníkmi, s dobovými i budúcimi slovensko-českými slovníčkami (publikovanými v slovenských, no i v českých vydaniach, s už spomínanými slovníčkami v ČŠM či s Garajovým slovníkom), s budúcnostne časovo nie príliš vzdialeným *Slovensko-českým slovníkom* A. Kamiša a V. Gašparíkovej (1967).³⁷ Pozoruhodné výsledky v tomto smere môžu ponúkať aj pohľady do lexiky zachytenej v paralelných korpusoch (či v ďalších zatiaľ „neskorpuseovaných“ prekladoch slovenskej literatúry do češtiny).

Medzi rozličnými možnými širšími pohľadmi sa aj vzhľadom na slovensko-český moment slovníčkov ako osobitne zaujímavé ponúka porovnanie s diferenčnými káľalovskými slovníkmi (1896,³⁸ 1923, 1924), už aj preto, že cenný *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí* bol v čase vzniku HK autorom prílohových slovníčkov k dispozícii. Vo vzťahu k slovenskému výkladu lexiky literárnych autorov v ňom pristupuje pozoruhodný fakt, že M. Káľal v *Predmluve* uvádza: „...nebohý básnik Hviezdoslav písomne mi vysvetlil do 350 zvláštnych slov zo svojich diel“ (Káľal 1924, s. 4) – nevieme, žiaľ, o ktoré „zvláštne slová“ išlo.

O Miroslavovi Káľalovi hodno v kontexte textovej lexikografie ako osobitnej formy jazykového manažmentu dodať, že sa v medzivojnovom období opakovane vyjadroval k otázke optimálneho sprostredkúvania literárnych diel v česko-slovenskom medziliterárnom procese, pričom patril k zástancom „tretej cesty“: neprekladať, texty čítať v origináli, no vydávať ich s podporným explikačným aparátom – bezprostrednou lexikografickou oporou.³⁹ Káľalovský slovník predstavuje významné porovnávacie pozadie tak v smere slovenského výkladu, ako aj v rovine českých ekvivalentov.

V súvislosti s nářečovou lexikou v slovníčkoch A. Habovštiaka sa ako jedna z ciest ďalšieho spoznávania ukazuje pozrieť, koľko ich heslových slov sa formálne či významovo dotýka (oravských) dialektov a predstavuje lexémy tak či onak zachytené v jeho širšom nářečovom slovníku – a v ďalšom porovnaní aj v doterajších dieloch *Slovníka slovenských nářečí*. Ktoré s rozličnými kvalifikátormi (ľudové, nářečové, krajové alebo etnografizmy) zachytávajú slovenské výkladové slovníky,⁴⁰ status ktorých slov bol napr. hodnotený a prehodnocovaný z hľadiska spi-

³⁷ Možno pripomenúť, že V. Gašparíková bola tiež inkorporovaná do práce na edičných prílohách HK (porov. pozn. 17).

³⁸ Bližšie k slovníku Káľala – Salvu (1896) v našom kontexte pozri pozn. 24.

³⁹ Na viacerých miestach M. Káľal pripomínal aj dovedajšiu prax takéhoto vydávania beletrie, uvádzajúc celú triádu lexikografických opôr – poznámky pod čiarou, zdvojovanie (vysvetlenia v zátvorke za neznámym výrazom – to osobitne pre mládež) a prílohové slovníčky. V texte z roku 1923 písal: „Ide o vydavateľskú prax v budúcnosti, ide o dôležité rozhodnutie, ako riešiť prakticky otázku dvoch spisovných rečí pri jednote správy a školstva“ a v tomto zmysle vítal, že v roku 1922 Matica slovenská začala vydávať knihy pre mládež opatrené slovensko-českým slovníkom (podrobnejšie Nábělková 2020, s. 23 – 25).

⁴⁰ V *Slovníčkoch* HK všeobecne, a teda ani u A. Habovštiaka, sa takéto štylistické kvalifikátory

sovnosti v cykle *Čítame Slovník slovenského jazyka*,⁴¹ čo ponúkajú etymologické výklady. Nemenej zaujímavé je, ktoré slová zo slovníčkov druhej slovníky vôbec nezachytávajú. Pri takom pohľade ukázali by sa prirodzene aj iné, nenárečové typy agnonymickej lexiky ponúkanej v textovom slovníčkovom spracovaní. V analýze hesiel a vzájomnom porovnávaní slovníčkov A. Habovštiaka ako špecificky zaujímavé vystupujú heslové slová objavujúce sa v dvoch či aj troch jeho slovníkoch, zhody a rozdiely v ich spracovaní a pod. Pri porovnávaní spracovania slovnej zásoby v slovníkoch HK možno v súvislosti s *Krvavými sonetmi* upozorniť na zaujímavú skutočnosť, že 4 sonety a zohľadnenie ich lexiky v slovníčku M. Marsinovej obsahoval už prvý zväzok HK, Hviezdoslavove *Odkazy* (pozri pozn. 44).

Je zrejmé, že v stručnom obraze sa z naznačeného dá ponúknuť máločo. Na hrubé predstavenie možno vhodne poslávať posledné dve strany z každého *Slovníčka* – vybrala som posledné dve, pretože na nich vidno autorovo meno. Rozhodla som sa najskôr v náznaku schematicky ukázať, v akom pomere sa na týchto stranách so zreteľom na slovenského a českého čitateľa uplatnili spomenuté tri spôsoby explikácie – slovenské synonymum/synonymá (prípadne výkladová perifráza), český ekvivalent/ekvivalenty (a/alebo perifráza) alebo výkladovo-prekladové slovensko-české priblíženie heslového slova. V takomto výpise heslových slov vidno, že na sledovanej dvojstrane v každom slovníčku prevažujú výkladové heslá s explikáciou pomocou slovenských synonym a naopak najmenej je slov, ktoré sú opatrené len českými prekladovými ekvivalentmi. Pohľad čisto na heslo-

nevyužívali. V tomto smere je napr. zaujímavé porovnať dva *Slovníčky* M. Marsinovej, ktoré obidva vyšli v r. 1949, jeden v HK (Marsinová 1949a), druhý v ČŠM (Marsinová 1949b). Na rozdiel od „hybridného“ výkladovo-prekladového medzijazykového slovníčka bez kvalifikátorov v Hviezdoslavových *Odkazoch*, ktorý vyšiel v HK, slovníček v 6. vydaní Hájkovej ženy vyšiel v ČŠM (ako tam už v tom čase bolo prijaté, bez českých ekvivalentov) s podrobnejšou kvalifikáciou spracovaných heslových slov pomocou diferencovaného súboru kvalifikátorov (arch., básn., demin., expres., kolekt., ľud., náreč., skráť., čes., lat., maď., nem., tal., tur.) (pozri Nábělková 2018, s. 350) (porov. pozn. 27). M. Marsinová sa v danom čase agnonymickej lexike z pohľadu čitateľa – ako prekážke pri rozkrývaní básnických obrazov – venovala aj v štúdiu *O takzvanej nesrozumiteľnosti Hviezdoslava*, s poukazom na ústup poznania celých vrstiev slov v súvislosti s premenou podmienok života (bližšie Nábělková 2018; k historizácii ako typu jazykovej zmeny navodenej vývinovými spoločenskými zmenami pozri Múcsková 2012; porov. aj pozn. 9). Možno pripomenúť, že vzácny pohľad na lexiku tradičného spôsobu života v jej nárečovej diferencovanosti prináša lexikálny diel *Atlasu slovenského jazyka* A. Habovštiaka (1984) (v spektre bodov výskumu nárečových heteroným o. i. vystupuje dvanásť oravských lokalít – osem z nich, medzi nimi rodná obec Krivá, má ako „svojho výskumníka“ A. Habovštiaka).

⁴¹ Hodnotiaci cyklus *Čítame Slovník slovenského jazyka* publikovaný na prelome 60. a 70. rokov v *Kultúre slova* predstavuje – aj s odstupom mnohých rokov (a možno čím ďalej tým viac) – veľmi zaujímavé čítanie. Medzi analyzovanými slovami – zväčša so zvažovaním návrhu prehodnotiť ich nárečový, krajový či ľudový status na neutrálny alebo expresívny spisovný – v odkazoch na Hviezdoslavove a Kukučínove literárne texty nachádzame napr. *cárok*, *cedák*, *ciagel'*, *cíperie*, *drbolit'*, *drapačka*, *flúškať*, *fujava*, *chvost*, *kopice/kopicia*. V uvažovaní o heslách *drapačka* či *kopice* využívajú sa o. i. poznatky z *Oravských nárečí* A. Habovštiaka.

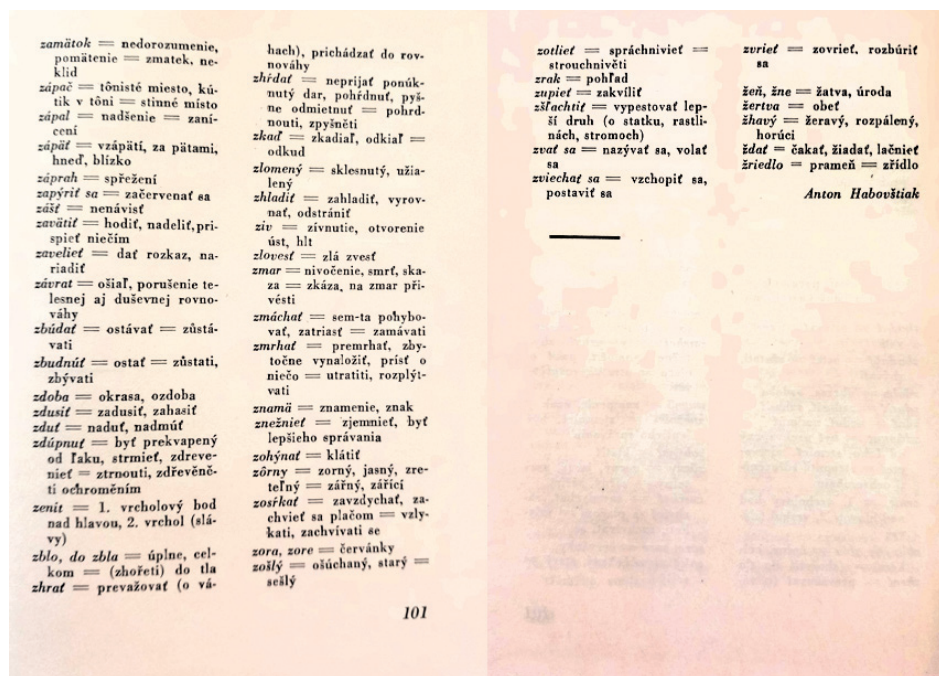
vé slová bez ich explikácie prizýva položiť si experimentálne otázku, aký asi typ výkladu (a prečo) ponúka A. Habovštiak v slovníčku – ukazuje sa, že jeho voľbu nie je ľahké odhadnúť.

Po porovnaní samostatných hesiel s reálnym slovníčkovým spracovaním možno ako heslá výkladového typu predstaviť napr.: (H-KS) *zapýriť sa* = začerVENAť sa / (H-KS) *zlomený* = sklesnutý, užialený / (H-KS) *zviechať sa* = vZchopiť sa, postaviť sa / (H-DR) *zanovit* = tvrdohlavec, zaťatý tvrdošijný človek / (H-DR) *zimušný* = zimný, čo pretrvá zimu / (H-EV) *zazdravkať* = priať dobré zdravie, pripíť na dobré zdravie / (H-EV) *dudať* = viackrát hovoriť, stále opakovať, vravieť do omrzenia. Ako prekladové heslá s českým ekvivalentom napr.: (H-KS) *záprah* = spřežení / (H-KS) *zora, zore* = červánky / (H-DR) *zalanským* = předloni / (H-EV) *žihlava* = č. kopřiva / (H-EV) *žubrienka* = č. pulec.⁴² Příkladmi spracovania výkladovo-prekladových hesiel môžu nám byť napr.: (H-KS) *zápač* = tónisté miesto, kútik v tóni = stinné miesto / (H-KS) *zbudnúť* = ostať = zústať, zbývať / (H-DR) *mívať* = myslieť, nazdávať sa, domnievať sa = mysliti, míniť, domnívati se / (H-EV) *zoriť sa* = červenieť sa, svitať, č. rudnouti, svitati / (H-EV) *zurkotať* = zurčať, crkotat', č. zurčeti.

V druhom slede – s niekoľkými sprievodnými poznámkami – ponúknem ešte na ukážku zopár slov spracovaných v slovníkových heslách v súvzťažnosti s ich výskytom v literárnom (básnickom Hviezdoslavovom i prozaickom Kukučínovom) texte. Žiadalo by sa túto časť, názorne ukazujúcu spätosť slovníčka s jeho textovým východiskom, výraznejšie rozšíriť, no zo zrejmých dôvodov to možné nie je. Pri *Krvavých sonetoch*, ktoré sa nám aj v tomto čase nástoľčivo privrávajú Hviezdoslavovým protivojnovým apelom podaným v strhujúcich obrazoch, neuvádzam, ako by sa žiadalo, celé sonety, len (akokoľvek aj trochu širšie a celkovo menej známe) výrezy obsahujúce niektoré zo slov spracovaných v slovníčku.

⁴² V *Ežovi Vlkolínskom* sa na rozdiel od prvých dvoch kníh pred českým ekvivalentom uvádza skratka č. (porov. s. 10).

4.1. HESLOVÉ SLOVÁ Z POSLEDNÝCH DVOCH STRÁN SLOVNÍČKA A. HABOVŠTIKA V KNIHE P. O. HVIEZDOSLAVA KRVAVÉ SONY

(4) Posledné dve strany *Slovníčka* A. Habovštiaka v knihe P. O. Hviezdoslava *Krvavé sonety* (1952; HK zv. 6)

Heslá spracované ako výkladové s explikáciou pomocou synonym alebo výkladovou perifrázou: *zápäť*, *zapýriť sa*, *zášť*, *zavätiť*, *zavelieť*, *závrat*, *zdoba*, *zdušiť*, *zduť*, *zenit*, *zhrať*, *zlomený*, *zhladiť*, *živ*, *zlovest*, *znamä*, *znežniet*, *zohýnať*, *zrak*, *zupieť*, *zšľachtiť*, *zvať sa*, *zviechať sa*, *zvrieť*, *žeň*, *žne*, *žertva*, *žhavý*, *ždat*

Heslá spracované ako prekladové s českým ekvivalentom: *záprah*; *zora*, *zore*

Heslá spracované ako výkladovo-prekladové: *zamätok*, *zápač*, *zápal*, *zbúdať*, *zbudnúť*, *zdúpnuť*, *zblo*, *zhrať*, *zkaď*, *zmáchať*, *zmrhať*, *zôrny*, *zosrkať*, *zošlý*, *zotlieť*, *žriedlo*

Niekoľko príkladov korešpondencie spracovania hesiel s výskytom slov v básnickom texte *Krvavých sonetov* (1952):

(H-KS) *zápač* = tónisté miesto, kútik v tóni = stinné miesto

(SSJ) *zápač* 1. tienisté miesto, na ktoré nezasvieti slnko, 2. pusté, opustené, osamelé miesto

(KS-25) [...] *Rod ľudský dlho spal už nepokojný: / i strhol sa! – živ sudbinej vtom trojny / zrel, úžas v očiach, v údoch mrazný strach. // Kam dieť sa, Bože!? (zúpel), k spáse vrátka / kde? rokľa v bralách, zápač pralesa / či morská choboť, loďka čo jak vrátka / za útočisko? ... Ale kryje sa / nadarmo v svete; všade ľudská jatka: / či tvrd', či oceán, či nebesá!*

Úryvok sonetu so slovami *zápač*, *živ* zo zoznamu hesiel posledných strán *Slovníčka* obsahuje zhodou okolností fragment, na ktorý sa v súvislosti so slovom *trojna* sústredil J. Minahane (pozri. pozn. 9). V danej dvojici slov *zápač* (v češtine aj *zápač*) už v čase vzniku *Slovníčka* nepochybne predstavovalo a (zrejme čím ďalej tým viac) predstavuje agnonymum pre mnohých českých aj slovenských čitateľov Hviezdoslava. Mojm agnonymom z fragmentu *živ sudbinej vtom trojny* bolo (popri *trojne*) aj slovo *živ* s lexikograficky doloženým významom pomáhajúcim hlbšie rozkryť obraz „rozďavených úst osudu“ naznačený J. Minahanom. A. Habovštiak ho v *Slovníčku* vykladá ako „zívnutie, otvorenie úst, hlt“, *Slovník slovenského jazyka* ako „otvorenie úst“ s kvalifikátorom zried. a dokladom nie z Hviezdoslava, ako by sme si prípadne mohli myslieť, ale z Kukučina: (*Kačka*) *prehltla jedným živom „kačka“* sprevádzaným objasnením „jedným hltom“. ⁴³ Agnonymom mi bolo aj slovo *choboť* v spojení *morská choboť*, ktoré A. Habovštiak v *Slovníčku* nevykladá – v dobovom kontexte bol jeho význam „morský záliv“ (v básni predstavený ako jedna z podôb hľadaného a nedosiahnuteľného útočiska) vari priezračnejší. Dá sa – aj pri Hviezdoslavom zmenenej podobe *choboť* v ženskom rode – nájsť v spracovaní významov slova *chobot* v slovenských i českých slovníkoch. Pri úryvku možno aj na príklade slova *sudba* pripomenúť nie malé zastúpenie slavizmov, osobitne bohemizmov a rusizmov, v Hviezdoslavovom diele. A. Habovštiak ho vnímal ako potenciálne agnonymum a v *Slovníčku* ho spracoval (*sudba* = osud).

⁴³ Slovníkový príklad je upraveným, zjednodušeným dokladom z Kukučinovej prózy *Prvá zvada* z dalmátskeho prostredia, ako to dokladá kroatizmus *kanec* (druh ryby), no najmä postava šory Kleme, o ktorej sa v poviedke na danom mieste hovorí: *Náhlym pohybom prehodila ruky cez prsia. Hlava sa postavila pyšne do tyla – a ústa po vyslovení takého strašného proroctva zaklapli naširoko. Sta kačka, keď prehltla jedným živom „kačka“ a klapne za ním ešte raz naprázdno.* Doklad o životnosti slova *živ* nachádzame aj básni *Plavci na rieke Martina Rázusa*: *Tu kompas pramálo a márný náčrt mapy, / prúd strhá nezdolne a brehy strmo vypäté. / Ó, zkiad' len idete – hej, plavci – zkiad' len idete? / noc chladná, vzrastúc z vln, sa veselí vašich lapí. // A rovnak schvátí vás, keď cestou neľze nikde stáť, / živ tlamy, do nej sa vód riavy rykom rúti, / a sĺpom po nebo sa zdvihne žitja majestát...*

(H-KS) *zhrať* = prevažovať (o váhach), prichádzať do rovnováhy

(SSJ) **zhrať** bás. zahrať (Hviezd.) – SSJ žiaden textový doklad neuvádza

*Pravicu podaj soku bratsky mäkkú, / vztýč biely prapor rudú nad paseku! ... / A či sa schýliť musí na večer: // po výčerp? Musí náporná prv sila / s tou odporu boj dobiť preťažky: / až vahadiel **zhrá** pára rozpustilá, / súc odhodené z cesty prekážky: / tá s víťazstvom si pripne slávy kríla / a v priepasť sfuni miska porážky...?.*⁴⁴

Ďalšie príklady uvádzam už bez komentárov:

(H-KS) *zbudnúť* = ostať = zústať, zbývať

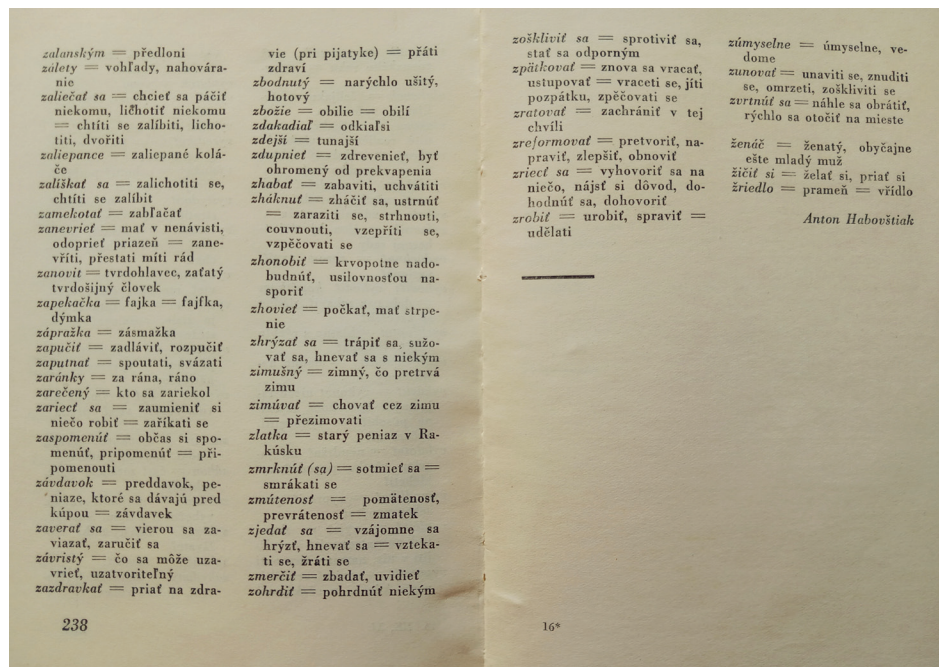
(KS-38) *Včul' po mraku vše zvolá podstena, / čo doma **zbudli**, všetkých dohromady. / Prah ňaňo zaujal, kmeť vetchej vlády; / u nôh mu čupí žena, starena, // s'a kvočka, kol vnúcat pnúc ramená: / a každé zosrka, jak k hviezdám hľadí – / V kuchynke nevesta; priam sprace riady / a prisadne k nim, muka zrosená. // Len dcéra umkla v sad, i s inou strelou / v srdiečku, neboliacou ostatných: / ved' s bratom tiahol on tiež s myslou smelou / do kosby, krv kde rosou, riasou vzdych... / Kto odpovie i za tých trpiteľov? / ich strasti, slzy, snád' i straty ich?*

(H-KS) *zdúpnuť* = byť prekvapený od ľaku, strmieť, zdrevenieť = ztrnouti, zdřevěneti ochromením

(KS-45) *Ó, vysoko dlieš, Pane! nad nami / s osnovou pomyslov, s ciest tajných sieťou, / zkad' zámer svoj si v reťaz rozvil svetov... / Meriame výšku orly, chmárami, // hviezd sídlami; však dostup neznámy: / pred nekonečnom jak by uzavretou / **zdúpne-me** bránou, v hrudi popol vznetrov, / a naše zmysly závrat **omámi**.*

⁴⁴ Pri slovese *zhrať* je zaujímavé pristaviť sa okrem iného aj preto, že k nemu (ako súčasť celkovo nie ľahko interpretovateľného obrazu *vahadiel zhrá pára rozpustilá*) nachádzame niekoľko rozdielnych výkladov. Uvedená explikácia A. Habovštiaka sa čiastočne prekrýva s výkladom, ktorý na vysvetlenie slova v danom verši nájdeme v *Slovníčku* M. Marsinovej k publikácii HK *Odkazy: zhrať* = pohýbať sa, prevažovať – a odlišuje sa od výkladu v SSJ: **zhrať** bás. zahrať (Hviezd.) – doklad sa tu však neuvádza. Od spracovania v SSJ sa u A. Habovštiaka odlišuje aj výklad *vahadlo* = miska na váhach (*vahadlo* v SSJ taký význam nezahŕňa). Výklad A. Habovštiaka je zhodný s podaním M. Marsinovej, až na to, že u nej má heslové slovo podobu *váhadlo*, ako mal Hviezdoslav v rukopise. Viaceré heslá k tomuto sonetu sa v slovníkoch A. Habovštiaka a M. Marsinovej celkom zhodujú (napr. *výčerp* = vyčerpanosť, vysilnosť, únava / *náporný* = nárazový, násilný, útočný; SSJ ich nezachytáva). Slovo *pára* v ženskom rode ako variant k maskulínu *pár* slovníčky A. Habovštiaka ani M. Marsinovej nespracúvajú, jeho širšiu existenciu dokladá nárečový i historický slovník a pri heslovom slove *pár* ho ako variant nájdeme aj v SSJ.

4.2. HESLOVÉ SLOVÁ Z POSLEDNEJ DVOJSTRANY SLOVNÍČKA A. HABOVŠTIAKA V KNIHE M. KUKUČINA *DEDINSKÝ ROMÁN*

(5) Posledné dve strany *Slovníčka* A. Habovštiaka v knihe M. Kukučina *Dedinský román* (1952; HK zv. 11)

Heslá spracované ako výkladové s explikáciou pomocou synonym alebo výkladovou perifrázou: *zálety*, *zaliepance*, *zamekotat'*, *zanovit*, *zápražka*, *zapučiť*, *zaránky*, *zarečený*, *zaverat' sa*, *závrstý*, *zbodnutý*, *zadakadiaľ*, *zdejší*, *zdupnieť*, *zhonobiť*, *zhovieť*, *zhrýzať sa*, *zimušný*, *zlatka*, *zmerčiť*, *zohrdiť*, *zoškliviť sa*, *zratovať*, *zreformovať*, *zrieť sa*, *zúmyselne*, *zvrtnúť sa*, *ženáč*, *žičť si*

Heslá spracované ako prekladové s českým ekvivalentom: *zalanským*, *zališkať sa*, *zaputnať*, *zhabať*, *zunovať*

Heslá spracované ako výkladovo-prekladové: *zaliečať sa*, *zanevrieť*, *zapekačka*, *zariet' sa*, *zaspomenúť*, *závdavok*, *zazdravkať*, *zbožie*, *zháknuť*, *zimúvať*, *zmrknúť (sa)*, *zmútenosť*, *zjedať sa*, *zpätkovať*, *zrobiť*, *žriedlo*

Niekoľko príkladov korešpondencie spracovania hesiel s výskytom slov v prozaickom texte z knihy *Dedinský román* (1952):

(H-DR) *zmútenosť* = pomätenosť, prevrátenosť = zmatek
(DR-60-Mišo) *Veď posmeškujú si z kresťanstva, kde môžu; cynicky sa smejú jeho zásadám. Priložily sekeru na samé korene, aby ho vyvrátili do základov. Aká **zmútenosť** logická: volajú, hromžia, že spoločnosť je nemravná.*

(H-DR) *závristý* = čo sa môže uzavrieť, uzatvoriteľný
(DR-147- Rysavá jalovica) *Veď ja viem, kde mi je dom. Najprv je môj a potom Trnkov. Ale môj je trochu inakší, mám pred ním nové vráta, mne ani vtáča do dvora nepreletí. Trnka, babrák, nemá **závristý** dvor.*

(H-DR) *zazdravkať* = priať na zdravie (pri pijatyke) = priať zdraví
(DR-208-Zakáša...) „Pán Boh daj nám zdravia vospolok a pomáhaj nám vo všetkom,“ **zazdravkať** drotár a vypil až na dno.

(H-DR) *zanovit* = tvrdohlavec, zaťatý tvrdošijný človek
(DR-213-Zakáša...) „Predal už tie nešťastné junce?“ „Ešte ich má,“ odpovedala Eva. „To je **zanovit**. Ten sa neudobrí.“

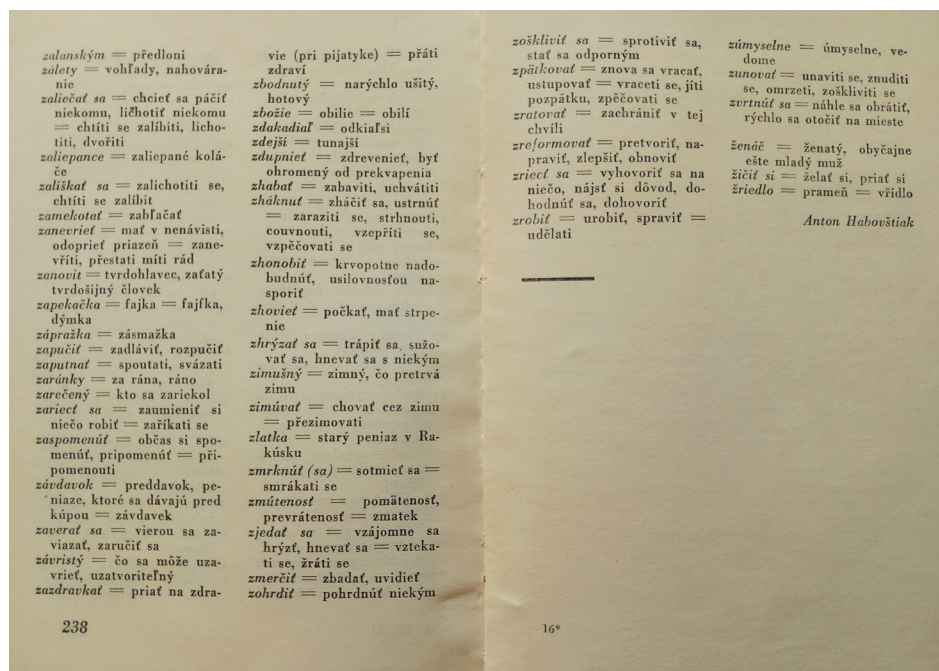
Možno krátko poukázať na to, že slová *zazdravkať* či *zanovit* patria k tým, ktorých (rozdielne) spracovanie stretneme vo viacerých slovníkoch A. Habovštiaka.

(H-DR) *zazdravkať* = priať na zdravie (pri pijatyke) = priať zdraví
(H-EV) *zazdravkať* = priať dobré zdravie, pripíť na dobré zdravie
(SSJ) **zazdravkať** expr. povedať pri pití liehového nápoja ustálenú formulu „Na zdravie!“

(H-DR) *zanovit* = tvrdohlavec, zaťatý tvrdošijný človek
(H-EV) *zanovit* = tvrdohlavec
(SSJ) **zanovit** nár. expr. zanovitý, tvrdohlavý, neústupný, zaťatý, hlavatý človek; hlava: *To je zanovit, ten sa neudobrí.* (Kuk.) *Hrom doňho, kto je zanovit!* (Hviezd.)

Príklady naznačujú, ako to napokon ukazuje aj pomer typov spracovaných hesiel na sledovaných dvojstranách, že A. Habovštiak v slovníčku k *Ežovi Vlkolínскеmu* v porovnaní so slovníčkom k *Dedinskému románu* posilnil typ hesiel bez uvádzania českých ekvivalentov.

4.3. HESLOVÉ SLOVÁ Z POSLEDNEJ DVOJSTRANY SLOVNÍČKA A. HABOVŠTIAKA V KNIHE P. O. HVIEZDOSLAVA EŽO VLKOLINSKÝ

(6) Posledné dve strany *Slovníčka* A. Habovštiaka v knihe P. O. Hviezdoslava
Ežo Vlkolinský (1953; HK zv. 16)

Heslá spracované ako výkladové s explikáciou pomocou synonym alebo výkladovou perifrázou: *zahúšť*; *ja ti zahudiem*, *zakärovať*, *zanímať*, *zanovit*, *zápäť*, *zatitlať*, *zatúkať*, *zavracat'*, *zazdravkať*, *zazdýmať*, *zazeraj*, *zbojník*, *zdívať sa*, *zduálny*, *zdýmnut'*, *zechkať*, *zgániť*, *zhrčiť*, *zhrdave*, *zhubiť sa*, *zhotovať sa*, *zjarit'*, *zmarhať*, *znôkať*, *znôtkat'*, *zľupkať*; *zľupkať oči*; *znezrady*, *znojný*, *zobnúť*, *zohrdiť*, *zolvica*, *zopásať*, *zotknúť*; *zotknúť na prst*, *zrebný*, *zrubnúť*, *zšmižkať*, *zvať*; *a zvú ťa?*, *zvirgať*, *zvrátiť*, *zovrieť*, *zvrtkom*; *zvrtkom riekol*, *zyv*, *žertva*, *žičiť si*, *žirny*; *žirna večera*, *žitnačka*, *žúžol'*; *vlasý ako žúžol'*

Heslá spracované ako prekladové s českým ekvivalentom: *žihľava*, *žubrienka*

Heslá spracované ako výkladovo-prekladové: *zavše*, *zoriť sa*, *zrobiť*, *zurkotat'*

Niekoľko príkladov korešpondencie spracovania hesiel s výskytom slov v básnickom texte *Eža Vlkolinského* (1952):

(H-EV) *zrubnúť*; *keď boli zrubli žito* = keď skosili žito

(EV-61) *...Ba stalo sa / hneď počiatkom žní, že keď so strýkom / už boli **zrubli** žito Plošinou...*

(H-EV) *zvrtkom*; *zvrtkom riekol* = rýchlo sa obrátiac, povedal

(EV-61) *V ten večer riekol strýko Eliáš – / keď najprv vyholil sa, ulizkal, / ... /// i palicu vzal striebrom okutú – / nuž vtedy **zvrtkom riekol**: „Ezech, pod!“ / Do Bockov tiahli prosto.*

(H-EV) *zrobiť* = urobiť, spraviť, č. udělati

(EV-154) *A Žofke z rusých vláskov **zrobily** / priam kontík, jak sa češú zemianske / nevesty. „Čepiec!“ riekla Petrova, / „sem...“ „Už-už... tu je“, priniesla / ho totka.*

(H-EV) *zavše* = niekedy, občas, č. časem

(EV-173-174) *Žofka, Ezechiel ... ///...ponevác žili v láske, svornosti / a bohabojne, znajúc: modlitba / že vrúčna **zavše** nebo preráža, / i čo by bolo skryté v oblakoch / tých najhustejších – i že pokora / je onou palicou, čo na cestách / života najskôr zdrží od pádu: / Boh požehnával prácam, úsiliu / ich, vzťahali sa očividne... / Keď / im času zbudlo, Eliášovcom/ pomohli **zavše** – v poli – na humne.*

Prvé dva príklady podania heslových slov (*zrubnúť*; *keď boli zrubli žito* / *zvrtkom*; *zvrtkom riekol*) spolu s výkladom ukazujú, že v slovníčku k *Ežovi Vlkolinskému* A. Habovštiak kontextovo zakotvenejším spracovaním posilnil väzbu s literárnym textom (podobne aj v heslách *zahúst*; *ja ti zahudiem* = *rozkážem ti, čo ti nebude po vôli* / *zotknúť*; *zotknúť na prst* = *natiahnuť na prst, navliecť / žírny; žirna večera* = *bohatá večera*).

Na každej zo sledovaných dvojstrán slovníčkov spracoval A. Habovštiak okolo 50 hesiel, všetky tri slovníčky sú aj čo do rozsahu podobné (najstručnejší je slovníček ku *Krvavým sonetom*, 11 strán, slovníčky k *Dedinskému románu* a *Ežovi Vlkolinskému* majú rovnako po 18 strán). Akokoľvek je pri ich fyzickom rozsahu vskutku primerané pomenovanie „slovníček“, obsahovo sú (ako som sa, čo len v náznaku, usilovala predstaviť) bohaté. Možnosti analytických aj hodnotiacich pohľadov na ich spracovanie ostávajú – z rozličných perspektív – stále otvorené.

5. ZÁVER

Záver pohľadu na Antona Habovštiaka ako textového lexikografa Hviezdoslavovej knižnice dovoľím si formulovať celkom stručne. Všetko, čo sa v danej súvislosti vynára (jeho ciele, lexikálno-lexikografické sprevádzanie slovenského i českého čitateľa pri vstupovaní do hlbav literárnych diel slovenských klasikov, P. O. Hviezdoslava a M. Kukučína, ktoré sme charakterizovali ako prínos do vnútrojazykového literárneho procesu a v medzijazykových súvislostiach súběžne aj ako špeciálny jazykový manažment v rozvíjaní biliterárnosti a bilingvizmu – pri posilňovaní tretej cesty sprostredkúvania literárnych diel v medziliterárnom procese), vychádza, tak ako celá ostatná tvorba A. Habovštiaka, z jeho osobných dispozícií a lektúry, ktorú absolvoval napĺňajúc svoju túžbu po poznaní. Rozpätie tejto lektúry krásne symbolizujú slová z úvodu knihy zachytávajúcej jeho životnú cestu, v ktorých sa spája inšpirácia klasickej „knižnej“ múdrosti a múdrosti živého ľudského slova. Citátmi preklenul veky: „Pokoľ mi nedala ani Cassiodorova rada, ktorú onen dávny mysliteľ kľádol na srdce svojim súčasníkom i budúcim pokoleniam: ‚Vo dne i v noci uvažuj o pamiatkach otcov, skúmaj počiatky svojho národa, pozoruj deje, čítaj nápisy na pomníkoch, lebo ohavnou vecou je chodiť vo svojej vlasti ako cudzinec.‘ Jeho výzva sa mi usadila na dno duše a počas štúdií ma nabádala kráčať za poznaním. [...] Nemohol som zabudnúť ani na odkaz Jána Machina z obce Turie pri Žiline – Janom ho volal každý v dedine –, čo ma presviedčal o kráse a velebe materinskej reči. Jeho postoj k jazyku ma naozaj prekvapil. Tento starý bača, od malička pastier, mi kľádol na srdce: ‚Skúmaj hlboko a múdro, lebo naša reč je pekná!‘“ (Habovštiak 2003, s. 9, 11).

Úcta k všeľudskej i do konkrétneho priestoru a času uloženej hodnote a váhe kultúrneho bytia, ktorá sa bezpochyby odráža v charakteristike rodnej obce Krivá ako ležiacej nielen na rieke Orava, ale aj na jednej z línií starej diaľkovej Jantárovej cesty – Ptolemajovej ceste,⁴⁵ vystupuje i z formulácie približujúcej minulosťno-budúcnosťnú misiu jazykovedca – dialektológa lexikografa: „V súčasnom štádiu vývinu je život našich nárečí na mnohých miestach viac či menej ohrozený. A tak vzniká povinnosť zachraňovať i dokumentovať aspoň čosi z odkazu našej minulosti, zároveň však aj sprístupňovať niečo pre budúce generácie“ (Habovštiak 1995, s. 12).

Tri prílohové slovníčky Antona Habovštiaka svietia ako vzácne pätničky na jeho odbornej ľudskej ceste.

⁴⁵ „Ako väčšina oravských obcí aj Krivá leží na brehu rieky Oravy, a to na mieste, kadiaľ viedla aj najstaršia historická cesta vychádzajúca z Nitry, ktorá postupovala nitrianskym údolím do doliny rieky Turca. Pozdĺž toku tejto rieky pokračovala ďalej k Váhu a oravskou dolinou smerovala proti prúdu rieky Oravy na Krakov do Poľska. Táto stará komunikačná tepna je známa ako Ptolemajova cesta“ (Habovštiak 1995, s. 12).

Literatúra

- AMBRUŠ, J. (1972): K textologickým problémom pri vydávaní našich klasikov. In: Markuš, A. (ed.): *Človek a kniha: Zborník štúdií k 25. výročiu vydavateľstva Tatran*. Bratislava: Tatran.
- BÍLIK, R. (2015): Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“: o základných mechanizmoch procesu kanonizácie. In: *World Literature Studies*, 7/3, 30 – 41.
- BUDOVIČOVÁ, V. (1987): Semikomunikácia ako lingvistický problém. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 16. Prednášky 23. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 49 – 66.
- BUDOVIČOVÁ, V. (1988): Semikomunikácia ako faktor medzijazykovej dynamiky. In: Brabcová, R. – Štícha, F. (eds.): *Dynamika súčasné češtiny z hľadiska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, 45 – 54.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DRUG, Š. (1991): Hviezdoslavovská akcia a Novomeský. In: *Slovenská literatúra*, 38/2, 93 – 111.
- DVOŘÁKOVÁ, I. (2019): *Vzájemný překlad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů: Zčešťování – poslovenčovanie – přepis – převod – překlad*. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŽURÍŠIN, D. (1975): Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti. In: *Česká literatura*, 23/4, 329 – 340.
- FRLIČKA, J. (1951): Slovníček. In: *Kalinčiak, Ján: Reštaurácia*. Martin: Matica slovenská, 177 – 199.
- GAJDOŠOVÁ, K. (2014): Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť I. In: *Slovenská reč*, 79/5 – 6, 274 – 303.
- GARAJ, J. K. (1937a): *Príručný slovník diferenciálny a synonymický*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
- GARAJ, J. K. (1937b): Poznámky pôvodcove. In: *Slovenské pohľady*, 53/11, 644 – 645.
- GARAJ, J. K. (1955): Hviezdoslavova knižnica. In: *Knižnica*, 7/2, 125 – 132.
- GOTTWALD, K. (1950): K stému výročiu narodenia Pavla Országha Hviezdoslava. List k Akadémii na oslavu stého výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava z 31. januára 1949. In: *Klement Gottwald 1949 – 1950. Sborník statí a projevů*. Praha: Svoboda, 15 – 16.
- HABOVŠTIK, A. (1952a): Slovníček. In: *Hviezdoslav, Pavol Országh: Krvavé sonety*. Martin: Matica slovenská, 91 – 102.
- HABOVŠTIK, A. (1952b): Slovníček. In: *Kukučín, Martin: Dedinský román*. Martin: Matica slovenská, 221 – 239.
- HABOVŠTIK, A. (1952c): Hviezdoslav o materinskom jazyku. In: *Kultúrny život*, 7/46, 3.
- HABOVŠTIK, A. (1952d): Hviezdoslav a slovenčina. In: Horák, G. – Ružička, J. (eds.): *Jazyková poradňa. 4*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 5 – 6.
- HABOVŠTIK, A. (1953): Slovníček. In: *Hviezdoslav, Pavol Országh: Ežo Vlkolinský*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 201 – 219.
- HABOVŠTIK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1983): *Oravci o svojej minulosti: reč a slovesnosť oravského ľudu*. Martin: Osveta.
- HABOVŠTIK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1969a): *Hviezdoslav a slovenčina*. Dolný Kubín.
- HABOVŠTIK, A. (1969b): P. O. Hviezdoslav – majster slovenského slova. In: *Kultúra slova*, 3/9, 299 – 302.
- HABOVŠTIK, A. (1972): Nárečový slovník v literárnej tvorbe Martina Kukučina. In: Chovan-Rehák, J. (ed.): *Letopis Pamätníka slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská, 79 – 101.
- HABOVŠTIK, A. (1982a): Vlastné mená vo Hviezdoslavovej epike. In: *Slovenská literatúra*, 29, 135 – 149.

- HABOVŠTIAK, A. (1982b): Martin Kukučín a jeho jazyk. In: Škrabák, P. (ed.): *Martin Kukučín*. Dolný Kubín: Oravské múzeum – literárne oddelenie P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, 17 – 22.
- HABOVŠTIAK, A. (1983): Osobné mená v Hviezdoslavovej epike. In: Majtán, M. (ed.): *VIII. slovenská onomastická konferencia*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove, 339 – 344.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Nárečové a regionálne zvláštnosti v regionálnej literatúre. In: Linhartová, V. et al. (ed.): *Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 74 – 79.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Martin Kukučín regionálny i celonárodný. In: *Kultúra slova*, 23/3, 73 – 77.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): *Krátky slovník nárečia slovenského oravského*. Krivá – Bratislava: Print-Servis.
- HABOVŠTIAK, A. (2003): *Túžba po poznaní*. Martin: Matica slovenská.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K. (2009): *Môj život s Antonom Habovštiakom*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- HARTMANN, R. R. K. – JAMES, G. (2002): *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge.
- HAŠKOVÁ, Z. (2013): Slovenská textológia a editorstvo v druhej polovici 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, 60/2, 143 – 155.
- HUČKOVÁ, D. (2012): Aktuálne otázky textológie. In: *Slovenská literatúra*, 59/1, 51 – 53.
- JÓNA, E. (1937): Príručný slovník diferenciálny a synonymický. In: *Slovenské pohľady*, 53/11, 644 – 645.
- KÁLAL, K. – SALVA, K. (1896): *Slovník slovenskočeský a československý*. Ružomberok: Karol Salva.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M. (1923): *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. (Slovensko-český diferenciální.)* Banská Bystrica: Slovenská grafia.
- KÁLAL, M. [M. P.] (1923): Tri poznámky k československej otázke. In: *Prúdy*, 7/3, 128 – 134.
- KÁLAL, M. (1924): *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. (Slovensko-český slovník a český ukazovatel'). S praktickou mluvniceou československou*. Banská Bystrica: Slovenská grafia.
- KÁLAL, M. (1926): Překládat ze slovenštiny? (Hlas filologa). In: *Literární rozhledy*, 11/5, 343 – 344.
- KÁLAL, M. (1930): Prekladať či neprekladať? In: *Robotnícke noviny*, 27/37, 4.
- KAMIŠ, A. – GAŠPARÍKOVÁ, Ž. (1967): *Slovensko-český slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KRALČÁK, E. (2010): Mechanizmy dynamiky jazyka. In: Šimková, M. (ed.): *Slovo – tvorba – dynamickosť*. Bratislava: Veda, 460 – 466.
- MARSINOVÁ, M. (1948/1949): O takzvanej nesrozumiteľnosti Hviezdoslava. In: *Slovenská reč*, 147/8, 193 – 201.
- MARSINOVÁ, M. (1949a): Slovníček. In: *P. O. Hviezdoslav: Odkazy*. Hviezdoslavova knižnica. T. Sv. Martin, 199 – 224.
- MARSINOVÁ, M. (1949b): Slovníček a vysvetlivky. In: *P. O. Hviezdoslav: Hájnikova žena*. Čítanie študujúcej mládeže. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 245 – 260.
- MINAHANE, J. (2019): Moderný, nie módný: Hviezdoslav 1909 – 1914. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca 48. Prednášky 55. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 361 – 374.
- MORKOVKIN, V. V. – MORKOVKINA, A. V. (1997): *Russkije agnomy (slova, kotoryje my neznajem)*. Moskva: Institut ruskogo jazyka.
- MÚCSKOVÁ, G. (2012): „Nepoužívanie“ jazyka – historizácia ako typ jazykovej zmeny. In: Bohunicá, A. (ed.): *Jazykoveda v pohybe*. Bratislava: Univerzita Komenského, 305 – 315.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (1990): Nad korešpondenciou P. O. Hviezdoslava. In: *Kultúra slova*, 24/4, 97 – 107.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2008): *Slovenčina a čeština v kontakte: Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha: Veda, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2013): Prekrývania a rozdiely slovenských a českých synonymických skupín: Lexika a slovotvorba. In: *Gramatika a korpus 2012: 4. mezinárodní konference 28.-30. listopadu*

- 2012: *U príležitosti stého výročia narodenia Miloše Dokulila*. Hradec Králové: Gaudeamus. Dostupné na: https://jakobson.corpus.cz/~rosen/public/GC2012/Konferencni_prispevky/NabelkovaMira.pdf (cit. 10. 11. 2024).
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2015): Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: *Slovenská reč*, 80/5 – 6, 276 – 306.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2017a): Česko-slovenský jazykový kontakt. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org> (cit. 12. 9. 2024).
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2017b): *Hroznové víno...* Komunikačné nástrahy slovensko-českej lexikálnej medzijazykovej homonymie. In: Chocholová, B. – Molnár Satinská, L. – Múcsková, G. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 321 – 343.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018): *Luče, luče, zlaté luče!* Hviezdoslavovské poznámky k viacsmerosti lexikálnej dynamiky. In: *Jazykovedný časopis*, 69/3, 340 – 358.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2019): Pestovanie biliterárnosti ako súčasť kultúrnej politiky a jazykového plánovania v česko-slovenskom kontexte (Chmelovské inšpirácie). In: *Slovenská literatúra*, 66/6, 417 – 429.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2020): Biliterárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: *Slovenská literatúra*, 67/1, 11 – 35.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2021): *Chtěl jsem prvotně napsati titul Bratřici, ale napsal jsem Bratrstvo...* Jiráskovské bratské impresie. In: *Jazykovedný časopis*, 72/3, 272 – 297.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2022): „...radost“ z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike“: K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 24/2, 93 – 145.
- NAVRÁTIL, M. (2018): Aktuálne otázky slovenskej textológie: Textologický diskurz na Slovensku. In: *Slovenská literatúra*, 65/4, 294 – 301.
- NOVÁK, L. (1938): Omyl v československé lexikografii školské. In: *Slovo a slovesnost*, 4/1, 61 – 63.
- NOVÁK, L. (1939 – 1940): Ján K. Garaj: Príručný slovník diferenciálny a synonymický. In: *Linguistica Slovaca*, 1 – 2, 386 – 394.
- NOVOMESKÝ, L. (1949): Hviezdoslav do vlastníctva našich myslí. In: *Hviezdoslav*. Bratislava: Tatran, 7 – 10.
- NOVOMESKÝ, L. (1971): *O Hviezdoslavovi. Štyri prejavy*. Bratislava: Osveta.
- PÁTKOVÁ, J. (2024): Aspekty asymetrie v česko-slovenské biliterárnosti: k situácii po roce 1989. In: *Slovenská literatúra*, 71/6, 645 – 658.
- ROSENBAUM, K. (1949a): Hviezdoslavovská knižnica. In: *Nové slovo, týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo*, 6/12 (25. marca 1949), 182.
- ROSENBAUM, K. (1949b): Hviezdoslavova knižnica. In: *Lidové noviny*, 57/90 (16. 4. 1949), 5.
- ROSENBAUM, K. (1987): Historické premeny medziliterárnych vzťahov. Spoločenstvo českej a slovenskej literatúry. In: Ďurišin, D. a kol. (eds.): *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I*. Bratislava: Veda, 78.
- SLOBODA, M. (2004): Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)srozumiteľnosť. In: *Čeština doma a ve světě*, 10/3 – 4, 208 – 220.
- SLOBODA, M. (2017): Semikomunikace. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org> (12. 9. 2024).
- SVOBODOVÁ, V. (1951): Hviezdoslavova knižnica. In: *Naše řeč*, 35/9 – 10, 170 – 172.
- ŠTÍCHA, F. (2009): Nad Slovníkem Karla Čapka. In: *Naše řeč*, 92/1, 38 – 43.
- VOTRUBA, F. (1949): Úvod. In: *P. O. Hviezdoslav: Odkazy*. Martin: Matica slovenská, 9 – 34.
- WEINGART, M. (1923): Príspevky k studiu slovenštiny. In: *Sborník Filosofické fakulty*, 1/17, 138.
- ZAMBOR, J. (2009): Interpretácia ako intímnejší kontakt. In: Zambor, J. (ed.): *Hviezdoslav v interpretáciách*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 5 – 7.

- ZAMBOR, J. (2019): Interpretačná sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca* 48. *Prednášky* 55. *letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 375 – 397.
- ZELENKA, M. (1998): Literárněvědná terminologie v česko-slovenských vztazích. In: Pospíšil, I. (ed.): *Brněnská slovastika a česko-slovenské vztahy*. Brno: Masarykova univerzita, 59 – 69.
- ZELENKOVÁ, A. (2009): *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou: sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra: Slovanský ústav AV ČR – Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.
- ZELENKOVÁ, A. – POKORNÝ, M. (2004): Knižní slovacika v českých nakladatelstvích 1918–1925. In: Pospíšil, I. – Zelenka, M. (eds.): *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Texty k slovastice VI*. Brno: Masarykova univerzita, 123 – 134.
- ZUBATÝ, J. [Z.] (1925): Slovenský slovník z literatury aj nárečí. In: *Naše řeč*, 9/1, 15 – 20.

Internetové zdroje

- [1] NÁBĚLKOVÁ, M.: „...opatřuji se texty nejnutnějšími vysvětlivkami pod čarou nebo diferenciálním slovníčkem...“ Textová lexikografia ako súčasť pestovania bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kontexte. Prednáška v Jazykovědném sdružení ČR 8. 4. 2021. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=IVjvGMLP6Z4&t=12s> (cit. 12. 9. 2024).

Mira Nábělková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: mira.nabelkova@juls.savba.sk

ORCID 0000-0003-3679-8491

VPLYV NÁREČOVEJ A HISTORICKEJ LEXIKY NA POETIKU A INTENCIONALITU LITERÁRNYCH (POVEŠŤOVÝCH) TEXTOV ANTONA HABOVŠŤIAKA¹

Peter Karpinský

KARPINSKÝ, P. (2024): The Influence of Dialectal and Historical Lexis on the Poetics and Intentionality of Literary (Folklore Tale) Texts by Anton Habovštiak. In: *Slovenská reč*, 89/2, 235 – 259.

Abstract: The paper focuses on the study of temporal and territorial lexis in Anton Habovštiak's folklore collection *Skamenená dievka* [Petrified Girl] (1977), primarily analysing the occurrence and functional use of archaic, historical, and dialectal elements. It examines how these lexemes influence the interpretation of these texts and their poetics to intentionality (the text's focus on a child recipient). Special attention is given to temporal lexis, intended to characterize different regions of Slovakia, as the folklore collection displays a heteroregional character. The presence or absence of dialectal words is particularly monitored. Another partial topic of the paper is the investigation of how outdated prefixes and suffixes create the archaic character of the text. The paper identifies these elements and examines their impact on the historical, cultural, and linguistic context of Habovštiak's tales, highlighting a certain temporal universality of his literary expression.

Keywords: Habovštiak, folklore tale, historicisms, archaisms, dialect words, onomasiological structure.

Článok v skratke:

- Príspevok sa zameriava na výskum temporálnej a teritoriálnej lexiky v povestovej zbierke Antona Habovštiaka *Skamenená dievka* (1977), pričom analyzuje predovšetkým výskyt a funkčné využitie archaických, historických a nárečových prvkov.
- Skúma, ako dané lexémy ovplyvňujú poetiku Habovštiakových povestových textov vo vzťahu k intencionalite (zameranosti textu na detského recipienta).
- Osobitná pozornosť je venovaná teritoriálnej lexike, ktorá by mala charakterizovať jednotlivé regióny Slovenska, keďže zbierka povestí vykazuje heteroregionálny charakter. Pričom sa v texte sleduje prítomnosť, resp. neprítomnosť nárečových slov.
- Ďalšou, parciálnou témou príspevku je analýza, akým spôsobom „zastarané“ prefixy a sufixy formujú archaický charakter textu. Príspevok identifikuje tieto prvky a skúma ich vplyv na historický, kultúrny a jazykový kontext Habovštiakových povestí, čím poukazuje na istú temporálnu a teritoriálnu univerzálnosť jeho literárnej výpovede.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0135/24 *Onomaziologické a sémaziologické parametre konfrontačného výskumu slovnej zásoby slovenského a ukrajinského jazyka*.

1. LITERÁRNE DIELO ANTONA HABOVŠTIAKA

Pri analýze diela významného lingvistu Antona Habovštiaka nemožno opomenúť ani jeho literárnu tvorbu,² v ktorej sa priamo, resp. aspoň sprostredkovane odráža jeho záujem o výskum slovenských dialektov.³ Samotný autor v *Doslove* k svojej štvrtej knihe povestí a rozprávok *Zlaté dukáty v Choči* konštatuje, že zbierka vznikla na základe motívov, ktoré sa mu podarilo zozbierať pri výskume oravských nárečí po druhej svetovej vojne (Habovštiak 1970). V tom istom texte uvádza, že podobným spôsobom postupoval aj pri svojich predchádzajúcich knihách, t. j. vychádzal z vlastného terénneho výskumu a nepoužíval materiál iných zberateľov. Motívy, ktoré sa v zbierke nachádzajú, nie sú vymyslené, ale pochádzajú od jedného či viacerých rozprávačov. V prípade, ak išlo o variácie jedného motívu, Habovštiak tieto motívy zjednotil, prípadne, ak mu informátori podali len fragmenty príbehu, motívy scelil. Texty zaradené do jednotlivých zbierok autor štylisticky a jazykovo upravuje: „Povesti nie sú však prepisom nárečových prejavov do spisovného jazyka, ale samostatne štylizované slovesné útvary s dôsledným uplatnením požiadaviek spisovného jazyka.“ (Habovštiak 1970, s. 201).

Zuzana Stanislavová v *Slovníku slovenských spisovateľov pre deti a mládež* (2005) vníma prepojenie dialektologickej aktivity A. Habovštiaka a jeho umeleckej

² Literárnu tvorbu Antona Habovštiaka môžeme pracovne rozdeliť do niekoľkých kategórií:

a) Rozprávky (resp. zbierky ľudových rozprávok) – napr. *Pastierik a zbojníci* (1963); *Tri víly na salaši* (1966); *Kráľovič a krásna Zuzana* (1968); *O kaštieli v širom poli* (1968 a 1976); *Kráľ a múdry sedliak* (1972 a 1979); *Tri pišťalôčky* (1972); *Snehobiela košela* (1981); *Odvážny Benko a zakliaty zámok* (1985); *Poklad nad všetky poklady* (1991); *Trojaké husličky* (1994); *Kniha rozprávok* (1997).

b) Povesti (resp. zbierky povestí) – napr. *Zakliate ovečky pod Rozsutcom* (1966); *Proroctvo kráľa Mateja* (1970); *Zlaté dukáty v Choči* (1970); *Viktorine zvony* (1974); *Skamenená dievka* (1977); *Oravské povesti* (1978); *Jánošíkova studnička* (1980); *O orlovi na Bielej skale* (1980); *Kukučkiné slzy* (1987); *Povesti o Oravskom zámku* (1994); *Povesti z oravskej doliny* (2000); *Slovenské povesti II* (2003); *Najkrajšie Oravské povesti* (2014).

c) Romány (pre mládež) – napr. *Plátennícka pieseň* (1985); *Aj také sú Božie cesty* (1995); *Plátennícka pieseň a jej finále* (1999).

d) Eseje a meditácie – napr. *Oravské chodníčky* (1985); *Dni sviatočné i všedné* (1995); *Sedem posledných slov Spasiteľa na kríži* (1995); *Križová cesta – úvahy pre mládež a vojakov v treťom tisícročí* (2002); *Meditácie a modlitby sestry Zdenky* (2002).

e) Literatúra faktu (resp. aj beletrizované životopisy) – napr. *Cesta križa* (1992); *Múdrosť srdca* (1993); *Za mrakmi je moje milované Slnko* (1996); *Božia služobnica Cecília Schelingová – sestra Zdenka* (2001); *Sestra Zdenka* (2003).

f) Novely a poviedky – napr. *Volanie domova* (1992); *Aj také sú Božie cesty* (1995); *Mať moja, mať moja* (1999); *Srdcia, čo našli lásku* (1999).

Niektoré autorove diela sú žánrovo i formálne synkretické, a tak ide len o ich schematické rozdelenie do základných kategórií.

³ Timotea Vráblová pri hodnotení Habovštiakovej knihy *Najkrajšie oravské povesti* (Vydavateľstvo Maticy slovenskej 2014) upozorňuje na prepojenie autorovej dialektologickej a umeleckej tvorby: „Zbierka je súčasťou osvedčeného povest'ového radu. Autor rozumel povest'ovému kánonu. Usiloval sa zachovať nielen genotyp žánru, no sprostredkoval ho v autentickej podobe s príznakom dialektu regiónu“ (Vráblová 2015, s. 26).

tvorby týkajúcej sa zbierania a vydávania ľudových rozprávok ako jeden z benefitov jeho diel a tiež ako znak, ktorým sa odlišoval od súdobých autorov (zberateľov) vydávajúcich podobné texty: „Látky autentického rozprávkového, povestového a obradového folklóru, získané a zaznamenané pri sústreďovaní materiálu na jazykovedné práce, utrieduje a literárne spracúva, pričom jednak rekonštruuje sujet na základe dochovaných fragmentov, jednak modeluje optimálny variant textu z niekoľkých regionálnych záznamov. Viaceré z jeho knižných vydání folklórnych textov majú vysokú etnologickú hodnotu. V úsilí o zachovanie štylistických kvalít autentického ľudového podania využíva syntaktické a lexikálne charakteristiky ľudovej reči, ale zároveň úzkostlivo dbá na spisovnosť jazyka. Rešpektovanie osobitostí detského adresáta sa v jeho tvorbe prejavuje dôsledným eliminovaním drastických motívov, zdôrazňovaním kontrastu dobra a zla – v tej súvislosti sa stávajú explicitnejšími didaktické aspekty textu – a sklonom k harmonickému riešeniu konfliktov. Aj zásluhou takéhoto prístupu k folklórnemu materiálu dochádza vo veľkej časti jeho tvorby k žánrovému kríženiu povesti s rozprávkou, resp. s moralizujúcou poviedkou“ (Stanislavová 2005, s. 106).

V našom príspevku sa pokúsime analyzovať jazyk jedného z Habovštiakových povestových súborov, pričom ako kľúčové budeme vnímať tri podnety, ktoré vo svojej charakteristike spomína Z. Stanislavová:

1) Zaujímať nás bude historická autenticita jazyka textov, zameriame sa teda na výskyt a mieru (resp. funkčnosť) využitia archaizmov, historizmov či zastaralých alebo zastarávajúcích lexém v texte.

2) Zameriame sa na spomínanú „regionálnosť“ analyzovaných textov, pričom si budeme všimáť prítomnosť, resp. neprítomnosť nárečových prvkov, predovšetkým teritoriálnej/regiónálnej lexiky.

3) Jazyk (teda spomínaný výskyt teritoriálnej a temporálnej lexiky) sa pokúsime hodnotiť na pozadí intencionality textu.

Pre našu analýzu sme si zvolili zbierku povestí *Skamenená dievka*, ktorá v roku 1977 vyšla vo Východoslovenskom vydavateľstve v Košiciach. Na rozdiel od iných Habovštiakových zbierok rozprávok a povestí, ktoré sú často monoregionálne, teda sa v nich vyskytujú texty jednej teritoriálnej proveniencie, *Skamenená dievka* nesie podtitul *Slovenské povesti* a obsahuje texty zo západného, stredného i východného Slovenska: „V zbierke spracúvame motívy zo stredoslovenskej, ako aj z východoslovenskej a západoslovenskej oblasti. Tento postup nám umožnil dosiahnuť tematickú variabilitu. Istú pestrosť sme sa usilovali dosiahnuť aj samotným usporiadaním povestí v zbierke, a to kombináciou zemepisného a tematického zreteľa“ (Habovštiak 1977, s. 160 – 161). Táto teritoriálna heterogénnosť nám umožní skúmať, či sa v jednotlivých textoch, okrem explicitného zemepisného ukotvenia (v názve povesti sa objavuje názov lokality, resp. v texte sa spomína miesto, kde sa dej

odohráva), objavujú aj jazykové javy, ktoré by od seba odlišovali povesti pochádzajúce z rôznych nárečovo odlišných častí Slovenska, prípadne by daný región charakterizovali.

2. POVEŠŤ AKO LITERÁRNY ŽÁNER

Z hľadiska postulovanej úlohy, teda výskumu a opisu temporálnej lexiky vyskytujúcej sa v analyzovanej zbierke, je potrebná stručná žánrová charakteristika samotného diela, teda, či ide o zbierku (historických) rozprávok alebo o zbierku povestí.⁴ Tendovanie k povest'ovému, resp. rozprávkovému žánru totiž môže výrazne ovplyvniť charakter použitého jazyka.⁵

Samotný autor sa v doslove k zbierke *Skamenená dievka* snaží poukázať na niektoré spoločné črty medzi rozprávkou a démonologickou povest'ou,⁶ resp. nachádza zhody medzi postavami v ľudových rozprávkach a povestiach.⁷ Zároveň sa však pokúša presnejšie vymedziť rozdiel medzi oboma žánrami: „Pre všetky povesti (resp. rozprávky) zaradené do zbierky je charakteristické ich historické určenie, zemepisná lokalizácia, prípadne zviazanosť na konkrétnu, často historickú osobu. Preto jednotlivé slovesné útvary hodnotíme ako povesti, hoci niektoré z nich majú i niektoré znaky historickej rozprávky“ (Habovštiak 1977, s. 161).

Autorovo „váhanie“ medzi žánrom historickej rozprávky a povesti nie je spôsobené len eliminovaním drastických motívov a zdôrazňovaním kontrastu dobra a zla, čo text viac približuje k rozprávke, ako o tom píše Z. Stanislavová (2005), ale aj čiastočnou nejednoznačnosťou literárneho vymedzenia a definície povesti v kontrapozícii k historickej rozprávke. E. Vitězová v štúdiu *Žánrová charakteristika povesti v kontexte literárneho vzdelávania* (2017) upozorňuje na častú neúplnosť a nejednoznačnosť vymedzenia daného žánru. Napríklad J. Hrabák rozdiel medzi rozprávkou a povest'ou ako príbuznými žánrami vidí v tom, že povesti sa, v opozícii k rozprávke, vzťahujú k nejakému konkrétnemu miestu alebo osobe (Hrabák 1973). J. Sedlák rozdiel medzi oboma žánrami spresňuje tvrdiac, že povest' na rozdiel od rozprávky má historický podklad. „Jej príbeh sa odohráva v určitom čase a priestore, hlavné postavy sú reálne a konkrétne, zväčša historicky podložené. Popri zábavnej

⁴ Z. Stanislavová (2005) vo svojom opise Habovštiakovej tvorby totiž poukazuje na istú žánrovú synkrézu povesti a rozprávky, čo sa prejavuje predovšetkým na úrovni fabuly a sujetu textu a dokonca aj A. Habovštiak v doslove k analyzovanej knihe pripúšťa varírovanie medzi rozprávkou a povest'ou.

⁵ Na základe výraznejšej historickej ukotvenosti povest'ového textu predpokladáme aj vyššie funkčné využitie temporálnej lexiky, ktorá by mala „presnejšie“ charakterizovať obdobie realizácie fabuly príbehu, prípadne obdobie vzniku povesti. Pri rozprávkových textoch je z hľadiska ich fantazijnosti, resp. ich časovej vágnosti využitie temporálnej lexiky menej symptomatické.

⁶ „Rozšírené sú aj bájoslovné a démonologické povesti, v ktorých sa stretávame často aj s fantastickými postavami podobne ako v ľudových rozprávkach“ (Habovštiak 1977, s. 159).

⁷ „Tak ako v rozprávke, i v povestiach vystupujú často do popredia príslušníci tzv. najnižších vrstiev, ktorí odvahou, dobrotou srdca a zmyslom pre česť zvyčajne víťazia“ (Habovštiak 1977, s. 159).

funkcii spĺňa funkciu ideovú a vlasteneckú“ (Sedlák 1972, s. 114). V podobnej intencii povest' definuje aj J. Michálek, podľa ktorého ide o „osobitný žáner ľudovej slovesnosti, založený na rozprávaní o minulosti, pozoruhodný predovšetkým svojím obsahom, zviazanosťou s historickými udalosťami príslušného spoločenstva“ (Michálek 1996, s. 43). S analogickou definíciou sa však v literárnej teórii môžeme stretnúť aj pri hodnotení historickej rozprávky. Podľa Minárika texty historickej rozprávky „zachovali náhľady ľudu na určité historické deje alebo osoby“ (Minárik 1959, s. 363).

Porovnávaníu povesti a rozprávky sa svojho času venoval aj K. Čapek (1984), pričom povest' vymedzil na základe istých dominantných znakov, ktoré môžeme pri charakteristike Habovštiakových povest'ových textov využiť aj my. Podľa K. Čapka povest':

- a) je vždy lokalizovaná historicky alebo miestne;
- b) má svoj pevný vzťah ku skutočnosti;
- c) má určité znaky toho, že je alebo pôvodne bola predmetom viery;
- d) neruší relevanciu pravdivosti a reality, preto je jej ústne podanie oveľa viac fixované;
- e) má charakter v jadre historický;
- f) možno vnímať ako informáciu o skutočnosti, hoci mýtickej, ale existentnej a miestne alebo historicky datovanej v našom svete (uvádzané podľa Vitězová 2017, s. 70 – 71).

Podľa E. Vitězovej pod pojmom povest' teda v širšom zmysle slova „rozumíme rozprávanie s historickými a miestnymi (regionálnymi) námetmi. Popri rozprávke je povest' najrozšírenejším epickým žánrom v európskom folklóre. Znamená to okrem iného ten fakt, že sa nachádza v značnej blízkosti rozprávky; na rozdiel od nej pôsobí hodnovernejšie, pretože jej fabula sa opiera o konkrétne okolnostné (miestne, časové) a osobné údaje v určitom historickom (minulom) čase. Ako to naznačuje aj samotné pomenovanie ‚povest‘, ide tu zrejme o taký v súčasnosti už žánrovo-tematicky vyprofilovaný slovesný útvar, ktorý bol na samom začiatku vzrušujúcou zvesťou, chýrom“ (Vitězová 2017, s. 72).⁸ Podobnú definíciu môžeme nájsť aj u T. Žilku, podľa ktorého povest' je „epický žáner ľudovej slovesnosti, popri rozprávke najroz-

⁸ E. Vitězová vymedzuje aj základné rozdiely medzi (historickou) povest'ou a historickou rozprávkou. V prípade povesti je dej postavený na zázname historickej udalosti, pre povest' je charakteristická istá regionálna a historická zakotvenosť a pôsobí dojemom pravdivej príhody, v rozprávke sú všetky dejové súvislosti a okolnosti výlučne viac alebo menej tvorivým aktom podávateľa. V rozprávke je prevažne fantastických prvkov nad realistickými. Povest' reálne zobrazuje ako možnú skutočnosť, osvetlenú reálnym videním. Rozprávky však zobrazujú skutočný život tak, že uvádzajú do pohybu fantastiku. V povesti na rozdiel od rozprávky nie je nevyhnutný happyend, ale snaha presvedčiť príjemcu o pravdivosti príbehu; v povesti nejde v každom prípade o kontrastné postavenie dobra a zla na jednej úrovni, napr. v jednom časovom úseku (Vitězová 2017).

šírenejší v európskom folklóre. P[ovešť] má vždy reálny, historický podklad, čím sa líši od rozprávky. Buď sa dej viaže ku konkrétnej, najčastejšie historickej udalosti, alebo vystupujúce postavy sú konkrétnymi historickými osobnosťami národných dejín. Ak sú dej a postavy vymyslené, tak aspoň príbeh sa nevyhnutne musí lokalizovať na konkrétne miesto, priestor. P[ovešť] pritom neopisuje historické udalosti, uvádza skôr ich hodnotenie ľudovými rozprávačmi. Napriek reálnemu podkladu a jadrú však p[ovešť] obsahuje mnoho fiktívnych prvkov: popri reálnych postavách sa vyskytujú postavy vymyslené, dokonca nadprirodzené, ale aj sám príbeh priberá veľa neskutočných prvkov, ktoré sú výtvorom fantázie“ (Žilka 2011, s. 282).

Okrem samotnej definície povesti sa ako dôležité pre jazyk daného slovesného útvaru javí aj klasifikácia jednotlivých subžánrov. V tomto prípade možno v teórii literatúry nájsť rôzne spôsoby delenia povest'ových typov. Pre naše potreby však stačí základná klasifikácia, ktorá vychádza z časovej a priestorovej zakotvenosti príbehu.⁹ Podľa tohto prístupu možno vymedziť dva bazálne typy – miestne povesti a historické povesti.

1) Miestne povesti sa viažu ku konkrétnej lokalite a majú väčšinou regionálny ráz. Obvykle vysvetľujú vznik istej zvláštnosti, dominanty regiónu alebo rozprávajú o zaujímavej udalosti, ktorá sa k lokalite viaže. K miestnym povestiam môžeme priradiť:

a) etymologické povesti, ktoré vysvetľujú vznik miest, obcí, lokalít a ich názvov, pomenovania riek, vrchov, skalísk;

b) etiologické povesti, týkajúce sa prírodných zvláštností kraja, vzniku istých javov, osobitosti regiónu;

c) povesti o hradoch a zámkoch, ktoré tvoria osobitnú skupinu a vyznačujú sa preferovaním sociálnych motívov.

2) Historické povesti sú orientované na opis významných udalostí národných dejín a sú prameňom lepšieho poznania minulosti. Z časového hľadiska, resp. na základe významných medzníkov národných dejín možno vymedziť:

a) povesti z veľkomoravského obdobia;

b) povesti o Tatároch;

c) povesti o Turkoch;

d) povesti o kráľovi Matejovi;

e) povesti o Jánošíkovi a iných zbojníkoch a pod. (Vitézová 2017).

V Habovštiakovej zbierke *Skamenená dievka* sa viac-menej nachádzajú všetky spomínané subžánre povesti,¹⁰ ba dokonca v niektorých prípadoch dochádza k ich

⁹ T. Žilka (2012 – 2014) uvádza napr. triadickú klasifikáciu povestí: 1) historická povesť; 2) povest'ová povesť; 3) prekáračková povesť, resp. 1) miestne povesti, ktoré ďalej delí na: a) etymologické, b) etiologické, c) genealogické, d) heraldické, e) legendárne; 2) miestne povesti – a) povesti z veľkomoravského obdobia, b) povesti o Tatároch a Turkoch, c) povesti o kráľovi Matejovi, d) zbojnícke povesti.

¹⁰ Napriek tomu, že v prípade Habovštiakových textov je hranica medzi historickou rozprávkou a povest'ou nie vždy zreteľná, rozhodli sme sa, že na základe dominantných znakov, ktoré uvádza napr. Čapek (1984), budeme jeho texty uverejnené v analyzovanej zbierke hodnotiť ako povesti.

synkréze, keď sa miestna povesť prelína s historickou povest'ou a napr. povesť zo širšieho historického obdobia Veľkej Moravy, resp. tatárskeho vpádu je napokon lokalizovaná regionálne a ústi do tzv. etymologickej povesti vysvetľujúcej pôvod konkrétneho názvu.

3. ANALÝZA TEMPORÁLNEJ A TERITORIÁLNEJ LEXIKY V ZBIERKE *SKAMENENÁ DIEVKA*

V rokoch 1951 a 1958 vydal Anton Habovštiak v časopise *Slovenská reč* dve štúdie zaoberajúce sa jazykom literárnych diel s ohľadom na výskyt regionalizmov a nárečových slov v analyzovaných knihách: *Prvky ľudovej reči v Hečkovom románe Drevená dedina* (1951) a *O dialektizmoch v Bodenkovej knihe Na starom grunte* (1958). Pri analýze povest'ovej zbierky *Skamenená dievka* budeme čiastočne vychádzať z názorov, ktoré autor v týchto štúdiách prezentoval, a pokúsime sa ich aplikovať na jeho vlastné texty.

V prvej štúdii venovanej tvorbe Františka Hečka A. Habovštiak v úvode uvažuje o funkcii (funkčnosti) využitia regionalizmov v literárnej tvorbe: „Ak [autor – doplnil P. K.] využíva prvky ľudovej reči, ide mu predovšetkým o to, aby pôsobil na čitateľa čím najúčinnnejšie a najpresvedčivejšie. Splňa pritom základnú požiadavku: pôsobiť na čitateľa pravdivo a esteticky účinne“ (Habovštiak 1951, s. 192). Toto tvrdenie možno aplikovať aj na Habovštiakovu vlastnú tvorbu – temporálnu a teritoriálnu lexiku využíva predovšetkým na to, aby vykreslil, jazykovo ilustroval obdobie, v ktorom sa príbeh odohráva, resp. čiastočne aj región, ku ktorému sa povesť viaže. Na druhej strane však musíme zdôrazniť, že v porovnaní s inými súdobými redaktormi, spisovateľmi, upravovateľmi a vydavateľmi slovenských ľudových povesti a rozprávok, akými boli napr. Jozef Cíger Hronský, Ján Štiavnický, Jozef Horák či Mária Ďuričková, sa Habovštiakove texty vyznačujú pomerne nízkou frekvenciou historizmov, archaizmov a regionalizmy a dialektizmy sa v nich tiež nachádzajú len v minimálnej miere.

Takéto nízke zastúpenie temporálnej a teritoriálnej lexiky môže byť na jednej strane motivované akcentovaním detského recipienta (intencionalitou textu), teda akceptovaním detského aspektu¹¹ pri komponovaní textu, prípadne zámernou úpravou textu v prospech spisovnej slovenčiny, ako to Habovštiak uvádza v spomínanom *Doslove* ku knihe povestí a rozprávok *Zlaté dukáty v Choči* (1970).

V závere štúdie venovanej knihe Jána Bodenka sa Habovštiak tiež pomerne výrazne vyslovuje proti nadmernému využívaniu dialektizmov a regionalizmov¹²,

¹¹ Podľa F. Míka možno detský aspekt chápať aj ako „rešpektovanie záujmov a zvláštností detskej psychiky v reči k deťom a v detskej literatúre“, čo môže charakterizovať napríklad „tón reči, výber slov, motívov a spôsob argumentácie so zreteľom na uvedené okolnosti; v epike výber a kresba postáv, spôsob a smer rozvíjania deja s uvedeným zreteľom“ (Miko 1973, s. 263).

¹² „V súvislosti s rozborom nárečového materiálu v Bodenkovej knihe vynára sa nám súčasne otázka, či je naozaj potrebné používať v umeleckej próze jazykový materiál v nárečovej podobe, pred-

a to aj v prípade dialógov, ktoré charakterizujú postavu/postavy: „Že autor by bol tento cieľ [upútať pozornosť čitateľov – doplnil P. K.] dosiahol aj bez použitia zázrivského nárečia, netreba osobitne vysvetľovať. Z literárnych diel našich klasikov dobre vieme, že pri snahe písať v zmysle realistických požiadaviek nie je potrebné používať dialekt. Zdá sa, že kniha *Na starom grunte* by naozaj nebola utrpela, keby autor bol hovoril aj v priamej reči postáv spisovným jazykom, teda tak, ako sa hovorí v autorskej reči. Početné nežiadúce jazykové odchýlky, nepresné zápisy nárečového materiálu a porušovanie zázrivského nárečia toto naše stanovisko len potvrdzujú“ (Habovštiak 1958, s. 192). Zároveň však autor štúdie dodáva, že funkčné a striedme využitie nárečia v literárnom texte môže posilniť jeho estetickú kvalitu. Ku koncu štúdie sa však opäť vracia k téze o preferencii spisovného jazyka v umeleckých textoch: „Podľa nášho názoru vhodnejšie by bolo písať spisovným jazykom a v priamej reči pomocou niekoľkých jazykových javov len naznačovať ‚ľudovosť‘ hovoriacej osoby“ (Habovštiak 1958, s. 192).

Súčinom oboch aspektov (intencionality textu a preferencie spisovnej slovenčiny v umeleckej literatúre) teda dochádza k efektu, následkom ktorého Habovštiak historizmy, archaizmy, regionalizmy a dialektizmy využíva vo svojich povestových a rozprávkových textoch len v nevyhnutných prípadoch.

Na druhej strane sa im však ani cielene nevyhýba a v jeho individuálnom autorstvom štýle sa až nadmieru vyskytujú javy, ktoré zo súčasného hľadiska možno vnímať minimálne ako zastarávajúce.

Jedným z javov Habovštiakovho idiolektu je adjektívum, resp. adverbium *rúči/rúča, rúče*¹³ – v textoch zbierky sa objavuje viac než desaťkrát¹⁴ a autor ho uprednostňuje pred inými synonymami (napr. *súci, pekný, dobrý, vhodný, schopný* a pod.). Napriek tomu, že *Krátky slovník slovenského jazyka* pri tomto slove neuvádza kvalifikátor historického, resp. nárečového príznaku, *Slovník slovenských nářečí* adjektívum *rúči* lokalizuje na územie stredného Slovenska a aj Habovštiak preferenciu daného výrazu umiestňuje na dané územie: „Zo slovenských nářečí je prídavné meno *rúči* s príslovkou *rúče* príznačné pre stredoslovenský nárečový areál, ale najfrekvencovanejšie je v jeho severnej oblasti“ (Habovštiak 2005, s. 145). Hoci nejde o nárečovú lexému, zo súčasného hľadiska u nej môžeme zaznamenať istý teritoriálny príznak. A. Habovštiak (2005) v príspevku *Poznáte slovo rúči?* tvrdí, že adjektí-

všetkým v hláskoslovnej a tvaroslovnej, hoci ide o jeho použitie v reči postáv“ (Habovštiak 1958, s. 190).

¹³ Rúči – majúci náležité, kladné fyzické a duševné vlastnosti, pekný, príjemne vyzerajúci, dobrý statočný, resp. súci, vhodný, spôsobilý, alebo majúci požadované vlastnosti, kvalitný, vyhovujúci (Ferenčíková 2021, s. 774).

¹⁴ „Dobrá je to dievka i *rúča*, ale skôr trochu pyšná ako pokorná... Ktohovie, ako sa bude Hatliakovi s ňou žiť, keď je taká, utrúsil ktosi. Keď ju bude slúchať i keď jej pôjde po nóte, nuž sa budú *rúče* riadiť.“ (Habovštiak 1977, s. 96) – zvýraznil P. K.

vum *rúči* a z toho odvodené adverbium *rúče* je v súčasnej slovenčine málo frekvencované. Vyššiu frekvenciu, prípadne uprednostňovanie daného slova pred inými synonymami možno v Habovštiakových textoch vysvetliť aj lokáciu niektorých povestí práve do regiónu stredného Slovenska, prípadne aj „mnohovýznamovosťou“ daného adjektíva a adverbia, ako to vo svojom príspevku opisuje samotný autor. Výraz *rúči* možno, podľa neho, použiť v prípadoch: 1. (o ľuďoch) majúcich kladné fyzické a duševné vlastnosti – pekný, dobrý, statočný; 2. (o ľuďoch) príjemne vyzerajúcich – pekný; 3. (o ľuďoch) zdravo vyzerajúcich – zdravý, tučný; 4. (o ľuďoch) majúcich náležité, kladné morálne vlastnosti – charakterný; 5. (o ľuďoch) schopných – súci, rozvážny; 6. (o rozume) zdravý, nie pomätený; 7. (o reči) rozumná, zreteľná, jasná, zrozumiteľná; 8. (o veciach) majúcich požadované vlastnosti – dobrý, veľký; 9. (o veciach) dobre, precízne urobených – vyhovujúci; 10. (o oblečení) vhodný, svedčový, pekný; 11. (o pohybe a chodení) rovnomerný a pružný (Habovštiak 2005, s. 145 – 146).

Podobne, ak nie ešte frekventovanejšia je konjunkcia *sťaby*¹⁵ (19-krát), resp. adverbium *vše*¹⁶ (20-krát). Podradňovaciu spojku *sťaby*, ktorá vyjadruje prirovnanie vlastnosti, činnosti alebo stavu niečoho k niečomu na základe nejakej spoločnej črty, resp. uvádza porovnávaciu príslovkovú vetu spôsobovú (Peciar 1964), hodnotí *Krátky slovník slovenského jazyka* ako poetizmus. V kontexte výskytu danej spojky v rámci historickej prózy (historická rozprávka, povesť) môžeme v jej prípade pociťovať istý príklon k historizmu.

Príslovka *vše* vyjadrujúca opakovanie v rozličných časových intervaloch, neurčitosť výskytu, časovú neurčitosť alebo nepravidelnosť, resp. rozličné okolnosti súhrnne, teda za každých okolností, v každom prípade, má v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* kvalifikátor hovorovosti, ale *Slovník slovenského jazyka* uvádzal aj kvalifikátor nárečovosti. Hoci príslovka *vše* na jednej strane predstavuje znak autorovho idiolektu, zároveň tiež vytvára dojem historickej a regionálnosti textu/textov.

Ďalšie osobité lexémy¹⁷ vyskytujúce sa v povestiach zaradených do zbierky *Skamenená dievka* sa pokúsime rozdeliť do niekoľkých kategórií – archaizmy, historizmy, zastarané, resp. zastarávajúce slová a nárečové slová.

¹⁵ „Zrazu zacítila, *sťaby* ju bol dakto nožom bodol rovno do srdca.“ (Habovštiak 1977, s. 85) – zvýraznil P. K.

¹⁶ „Lenže Hanke nebolo ľahko na srdci, keď takto vravela, a *vše* si veru aj poplakala. Ale iba tam, kde ju nikto nevidel. A tak prešli potom aj fašiangy, i Veľká noc a jar sa pominula a Hanka veru pytača nemala. Zato však jednotaj vždy tak robila, že nik v dedine nemohol povedať o nej krivé slovo. I medzi dievčatá si *vše* zašla, lebo vedela, že ani také zviera nie je dobré, čo bočí od vlastného krdla.“ (Habovštiak 1977, s. 24) – zvýraznil P. K.

¹⁷ Ako „osobité“ vnímame tie lexémy, ktoré súčasnému detskému recipientovi nemusia byť zrozumiteľné, resp. nie sú súčasťou jeho aktívnej ani pasívnej slovnej zásoby. Pri selekcii daných lexém vychádzame z konceptu agnoným teda neznámych alebo nie úplne známych slov, ako ho podľa ruskej lingvistiky uvádza M. Nábělková (2018). Agnonymy sú podľa autorky slová (rozličných typov) nezná-

Ako archaizmy¹⁸ budeme, zhodne s P. Ondrusom, klasifikovať také slová, „ktoré sa prestali aktívne používať a prešli do pasívneho slovníka preto, že sa na označenie tých istých vecí a pojmov začali namiesto nich používať slová s tými istými významami, a to s cieľom vyjadriť ich významy primeranejším spôsobom ako ustupujúce slová“ (Ondrus 1972, s. 95). Medzi historizmy¹⁹ zas zaradujeme „slová, ktoré sa prestali aktívne používať a prešli do pasívneho slovníka preto, že sú pomenovaniami takých pojmov a javov, ktoré sa prestali používať a zanikli v našom živote“ (Ondrus 1972, s. 95). Ako zastarávajúce a zastarané slová, analogicky s *Krátkym slovníkom slovenského jazyka*, chápeme tie lexémy, ktoré sa „ešte vyskytujú v slovníku staršej generácie, no zo súčasného používania ustupujú“ (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003, s. 30). Autori *Slovníka súčasného slovenského jazyka* uvádzajú rozdiel medzi zastaranými a zastarávajúcimi lexémami obšírnejšie: „Slová a slovné spojenia charakteristické pre staršiu generáciu, v súčasnej komunikácii nahradzované inými výrazmi, sú označené ako zastarané [...], napr. *ambrela* (dáždnik), *barsún* (zamat), *firhang* (záclona), *grís* (krupica). Slová a slovné spojenia, ktoré postupne ustupujú z bežného používania, sa označujú ako zastarávajúce [...], napr. *bagáz* (batožina), *bukréta* (kytica), *čínžový* (nájomný), *garsoniéra* (garsónka)“ (Buzássyová – Jarošová 2006, s. 38).²⁰ Uvedomujeme si, že zastarané a zastarávajúce slová vnímame pri analýze textov zbierky *Skamenená dievka* už cez prizmu súčasného slovenského jazyka a obdobia, keď Habovštiak svoje dielo koncipoval (1977 a skôr), ešte

me alebo len matne známe konkrétnej jazykovej osobnosti – v našom prípade ide o detského recipienta. Podľa autorov danej koncepcie (Morkovkin – Morkovkina 1997) je „agnonymom slovo, pri stretnutí s ktorým sa používateľovi jazyka môže formulovať niektoré vyjadrenie z tejto škály: 1. Vôbec neviem, čo slovo znamená. 2. Mám predstavu len o tom, že slovo označuje niečo vzťahujúce sa na istú sféru reality. 3. Viem, že slovo označuje niečo z určitej triedy predmetov, príznačov atď., ale neviem, čím sa pomenovaná reália odlišuje od iných reálií danej triedy. 4. Viem, že slovo označuje určitú reáliu, ale nepoznám jej konkrétne osobitosti, spôsob využitia, fungovania a i. 5. Viem, čo slovo označuje, ale nemám predstavu, ako vyzerá daný predmet, ako sa prejavuje príznak, ako prebieha proces atď. 6. Poznám dané slovo na základe svojej špecifickej životnej skúsenosti, no predpokladám, že mnohí ľudia ho nepoznajú alebo poznajú nedostatočne“ (uvádzané podľa Nábělková 2018, s. 345 – 346).

¹⁸ Archaické slová sú tie, ktoré sa bežne nepoužívajú, no slúžia na charakterizovanie doby, napr. *čiertáž*, *meruôsmý*; na rozdiel od historizmov majú v súčasnom jazyku neutrálne synonymá (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003, s. 30). Podobným spôsobom archaizmy vymedzuje aj *Slovník súčasného slovenského jazyka* – archaické slová sú také štylisticky príznakové lexikálne jednotky, ktoré sa prestali používať, nie sú bežné a využívajú sa ako charakterizačný prostriedok doby (Buzássyová – Jarošová 2006, s. 38).

¹⁹ Historické slová pomenúvajú reálie, ktoré už dnes nejestvujú, napr. *labanec*, *desiatok*, *manufaktúra* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003, s. 30). Podobné vymedzenie sa vyskytuje aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* – sú to slová pomenúvajúce predmety a javy, ktoré jestvovali v minulosti a dnes sa využívajú najmä v historiografických a memoárových textoch; na rozdiel od archaizmov nemajú neutrálne synonymá (Buzássyová – Jarošová 2006, s. 38). M. Ološtiak historizmy i archaizmy jednotne označuje ako časovo príznakové, temporálne motivované lexémy (Ološtiak – Ivanová 2013).

²⁰ Cieľom našej štúdie však nie je presne určiť hranice medzi zastaranými a zastarávajúcimi lexémami.

nemuseli výraznejšie vykazovať takýto charakter. V našom hodnotení však budeme brať ohľad na už spomínaný detský aspekt, a teda na možnú nezrozumiteľnosť, resp. ťažšiu zrozumiteľnosť niektorých lexém súčasnému detskému recipientovi.

Nárečové slová – dialektizmy²¹ predstavujú označenie entít (predmetov, javov, dejov, vlastností atď.) pričom ich používanie a výskyt sú teritoriálne ohraničené. Obvykle sa rozlišujú dve skupiny nárečových pomenovaní (dialektizmov) – tzv. regionalizmy,²² ktoré môžu mať ekvivalenty v spisovnej lexike, prípadne prenikli do subštandardnej slovnej zásoby a etnografizmy,²³ ktoré sú jedinečným označením reálií, ku ktorým chýbajú spisovné ekvivalenty.

Z dôvodu prehľadnosti budeme ku konkrétnej lexéme uvádzať len stranu výskytu v zbierke povestí *Skamenená dievka* a explikáciu na základe jednotlivých slovníkov – *Slovník slovenského jazyka* (SSJ), *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ), *Slovník súčasného slovenského jazyka* (SSSJ), *Slovník slovenských nárečí* (SSN), *Slovník cudzích slov* (SCS) a *Historický slovník slovenského jazyka* (HSSJ), ako aj prítomnosť/neprítomnosť kvalifikátorov týkajúcich sa temporálnosti alebo teritoriálnosti v týchto slovníkoch.

1.1. HISTORIZMY

čeladník (s. 33) – mládenec, chasník, ale aj panský hospodársky sluha, paholok; SSJ, KSSJ i SSSJ uvádzajú kvalifikátor zastarávajúce slovo, resp. „v minulosti“, no podľa nášho názoru sa lexéma už posunula do kategórie historizmov, SSN lokalizuje výskyt slova na západné a stredné, len výnimočne na východné Slovensko, HSSJ ho dokladuje od 17. stor.;

hajdúch (s. 90) – ozbrojený úradný alebo panský sluha v bývalom Uhorsku, dráb; KSSJ i SSSJ uvádzajú, že ide o historizmus, SSN lokalizuje slovo čiastočne na celé Slovensko a HSSJ ho dokumentuje od 17. stor.;

holba (s. 89) – stará jednotka objemu s obsahom približne trištvrte litra používaná na meranie tekutín a sypanín; len SSJ hodnotí slovo ako zastarávajúce, SSN uvádza jeho výskyt na západnom a strednom Slovensku;

merica (s. 88) – stará dutá miera na sypké potraviny a obilie (30 – 60 l), resp. množstvo určitej látky zodpovedajúcej tomuto objemu; SSJ označuje slovo ako hovorové, ale SSSJ už ako historizmus, SSN lokalizuje výskyt predovšetkým na území západného Slovenska a HSSJ ho dokladuje od 15. stor. ;

²¹ M. Ološtiak v prípade takéhoto typu lexém uvažuje o teritoriálnej motivácii (Ološtiak – Ivanová 2013).

²² Dialektizmy, ktoré nadobudli širšiu územnú platnosť na úrovni regiónov alebo makroareálov a využívajú sa najmä v hovorenej komunikácii, resp. aj v literatúre, sú označené ako regionalizmy, napr. *barbora*, *dach*, *družgavec*, *garád* (Buzássyová – Jarošová 2006, s. 38).

²³ Slová pomenávajúce reálie, predmety, javy a činnosti z oblasti materiálnej kultúry, ktoré nemajú pendant v spisovnom jazyku a pôvodne sa zaraďovali medzi nárečové slová, sú označené ako etnografizmy, napr. *brusliak*, *brdár*, *dvojačky*, *frišká*, *gondáš* (Buzássyová – Jarošová 2006, s. 38).

- mletiar* (s. 9) – kto si dával mlieť obilie v mlyne; SSSJ uvádza len kvalifikátor „v minulosti“, SSN lokalizuje dané slovo do oblasti stredného Slovenska, lexéma teda osciluje medzi historizmom a nárečovým (teritoriálne príznakovým) slovom;
- oldomáš* (s. 106) – zapíjanie uzavretej kúpy, predaja, dohody, dokončenej spoločnej práce a pod.; len SSJ hodnotí slovo ako hovorové, SSN ho lokalizuje na celom území Slovenska a HSSJ ho dokladuje od 16. stor.;
- pandúr* (s. 120) – ozbrojený panský alebo úradný sluha v bývalom Uhorsku, poriadková stráž vykonávajúca tresty, dráb; SSJ slovo označuje len ako zastarávajúce, ale SSSJ už ako historizmus;
- rákoš* (s. 148) – v tomto prípade vo význame krik, hurhaj, lomož; SSJ pri tomto význame uvádza len kvalifikátor expresívnosti, KSSJ aj hovorovosti;
- rováš* – v spojení „*mať niečo na rováší*“ (s. 71) – štvorhranná palica, na ktorú kedysi zárezom (vrubom) richtár zaznačil, že občan zaplatil daň, alebo na ktorú v krčme hostinský zaznačoval, koľko nádob nápoja vypil hosť pijúci na dlh; SSJ i KSSJ označujú lexému ako historizmus, HSSJ ju dokladuje od 16. stor.; v texte je slovo využitá ako súčasť frazeologizmu s významom „previniť sa niečím voči niekomu“;
- zabožiť sa/božiť sa* (s. 123) – potvrdzovať pravdivosť niečoho, sľubovať niečo s odvolaním sa na Boha; SSJ ani SSSJ pri tomto slovese neuvádzajú žiaden kvalifikátor, HSSJ dokladá výskyt od 15. stor. a zaraďuje ho k právnej lexike;
- zvan* (s. 49) – veľký neforemný kus niečoho, najmä kameňa alebo kamennej soli; KSSJ hodnotí slovo ako zastarávajúce, hoci podľa nášho názoru už ide o historizmus, HSSJ ho dokladuje v 16. stor.

1.2. ARCHAIZMY

- jáger* (s. 39) – horár, poľovník; SSJ hodnotí slovo ako ľudové, KSSJ a SSSJ ako hovorové a zastarávajúce, SSN ho lokalizuje na území celého Slovenska a HSSJ ho dokladuje od 18. storočia, podľa nášho názoru by slovo už malo patriť k archaizmom;
- kantár* (s. 107) – ohlávka, časť konského postroja na hlavu, ohlávka so zubadlami; len KSSJ kvalifikuje slovo ako hovorové, SSN ho lokalizuje na celom území Slovenska;
- krma* (s. 21) – krmivo pre zvieratá; HSSJ dokladuje výskyt výrazu od 16. stor., SSN ho lokalizuje na územie stredného a západného Slovenska, ostatné slovníky ho neuvádzajú, lexému môžeme vnímať ako archaizmus a čiastočne aj ako nárečové (teritoriálne príznakové) slovo;
- nečín* (s. 88) – neporiadok, špina, nečistota; SSJ i KSSJ hodnotia slovo len ako expresívne, SSN ho čiastočne lokalizuje na západné a stredné Slovensko a do spišského a šarišského nárečia;

pravotiť sa (s. 126) – súdiť sa, mať spor; lexéma sa nachádza len v SSJ s kvalifikátorom „trochu zastaralé“, HSSJ dokladuje jej výskyt od 16. stor.;

skántriť (s. 20) aj *kántriť* – zabiť, zničiť; SSJ, KSSJ aj SSSJ uvádzajú kvalifikátor expresívnosti, SSN dokladuje výraz *kántriť* na celom území Slovenska;

špitál (s. 100) – nemocnica, resp. z historického hľadiska aj útulok pre pocestných, starých, chorých ľudí, starobinec, chudobinec; KSSJ hodnotí lexému len ako hovorovú, SSJ aj ako zastarávajúcu, HSSJ ju dokladuje od 16. stor.;

vieška (s. 45) – chumáč, vecheť slamy alebo čečiny; slovníky pri tomto slove neuvádzajú žiaden kvalifikátor, hoci aj ostatné významy (zväzok slamy na čistenie, zapalovanie; kytička konárov, stromček ap. ozdobený stužkami a nosený pri niektorých ľudových zvykoch, napr. pri vítaní jari alebo používaný pri stavbe domu ako symbol, znak, že na budove dvíhajú krov; zväzok slamy, čečiny ap. zavesený nad vchodom do hostinca al. do domu, v ktorom sa predáva víno z vlastnej úrody; vecheť slamy ap. zavesený na strome al. na tyči ako znamenie zákazu trhať ovocie, pást', premávať) vykazujú minimálne zastarávajúci charakter, HSSJ dokumentuje výskyt lexémy v danom význame v 17. stor.;

začítať/začítaný (s. 56) – počariť, pobosorovať, porobiť, zakliať; SSJ uvádza kvalifikátor „trochu zastarané“, ale v KSSJ sa dané slovo v tomto význame vôbec nevyskytuje, HSSJ slovo v danom význame dokladá z 18. stor.;

zapriečiť sa (s. 19) – vzpriečiť sa; SSN uvádza len kvalifikátor hovorovosti;

zhlobiť (s. 37) – zbiť, stlíť dovedna, zhotoviť; len SSJ hodnotí lexému ako zriedkavú;

zratovať /sa/ (s. 15) aj *ratovať* – zachrániť /sa/; SSJ i KSSJ kvalifikujú lexému ako hovorovú, HSSJ ju dokladuje v písomnostiach z 18. storočia;

zvest' (s. 34) – správa, novina; len SSJ hodnotí lexému ako knižnú.

1.3. ZASTARANÉ A ZASTARÁVAJÚCE SLOVÁ

črievica/črievice (s. 60) – s významom obuv z látky alebo kože, resp. niekdajší druh obuvi siahajúcej k členkom; SSJ, KSSJ i SSSJ kvalifikujú slovo ako knižné alebo ako poetizmus, SSN ho hodnotí ako celoslovenské a HSSJ ho dokladá od 16. stor.;

durit' (s. 78) – náhliť, súriť, pobádať, nútiť; SSJ, KSSJ i SSSJ uvádzajú kvalifikátor expresívnosti len pri danom význame, SSN lokalizuje výraz na územie stredného Slovenska a na Spiš;

flinta (s. 64) – puška; všetky slovníky pri danom slove uvádzajú kvalifikátor hovorovosti, SSN lokalizuje jeho výskyt na západné a stredné Slovensko a na východe v spišskom a západošarišskom nárečí, HSSJ dokladuje jeho výskyt od 17. stor.;

lamentit' (s. 76) – bedákať, nariekať, horekovať, žalovať sa, ponosovať sa, lamentovať; lexému uvádza len SSJ a hodnotí ju ako expresívnu, SSN lokalizuje celoslovenský výskyt;

- mundúr* (s. 74) – rovnošata, uniforma, obyčajne vojenská; SSJ, KSSJ i SSSJ hodnotia slovo ako expresívne a hovorové, len SSN ho kvalifikuje aj ako zastarávajúce, resp. zastarané;
- nahonobiť* (s. 32) – našetriť, nagazdovať; slovníky kvalifikujú slovo ako expresívne (trochu pejoratívne), SSN ho lokalizuje ako celoslovenské;
- namacať* (s. 107) – rukou/rukami, obyčajne potme alebo na mieste nedostupnom zrakom sa niečoho dotknúť, (náhodou) niečo nájsť, na niečo natrafiť, niečo chytiť, nahmatať; všetky slovníky uvádzajú len kvalifikátor expresívnosti, SSN výraz hodnotí ako miestny pochádzajúci zo západného a stredného Slovenska;
- naskutku* (s. 10) – razom, ihneď, hneď; SSJ uvádza kvalifikátor expresívnosti, SSN lokalizuje výskyt danej lexémy predovšetkým na západné a stredné Slovensko;
- neúrekom* (s. 32) – hodne, značne, veľmi; slovníky hodnotia lexému ako hovorovú a expresívnu, v SSJ sa objavuje zmienka o teritoriálnej platnosti, SSN lokalizuje jej výskyt na stredné a východné Slovensko;
- odčiarat'* (s. 31) – zapísať, zaznamenať, vymerať hranicu; slovníky daný výraz neuvádzajú;
- odpoly* (s. 9) – spolovice, napoly; SSJ pri danej príslovke uvádza kvalifikátor zastarávajúca, ostatné slovníky už tento kvalifikátor neuvádzajú;
- pojať* (s. 12) – vziať so sebou; SSJ i KSSJ kvalifikujú dané slovo ako knižné, resp. vo význame „vziať za manželku“ ako archaické, SSN lokalizuje výskyt danej lexémy predovšetkým na západné a stredné Slovensko;
- pračka* (s. 71) – bitka; SSJ i KSSJ slovo označujú len ako expresívne;
- samopaš* (s. 140) – nespútaná veselosť, vystrájanie, bujnnosť, roztopašnosť, huncútstvo; SSJ uvádza kvalifikátor expresívnosti, ale KSSJ už neuvádza žiaden kvalifikátor, HSSJ dokladuje slovo od 18. stor.,
- šianat'/nešianat'* (s. 78) – šanovať, šetriť; SSJ i KSSJ hodnotia sloveso ako hovorové, HSSJ ho datuje od 15. stor.;
- temnica* (s. 157) – žalár, väzenie; SSJ i KSSJ uvádzajú kvalifikátor zastarané, HSSJ v tomto význame slovo dokladuje od 17. stor.;
- umrlčí* (s. 40) – patriaci umrlcovi, pochádzajúci od umrlca, resp. určený pre umrlca; KSSJ hodnotí adjektívum ako zastarávajúce, HSSJ ho dokladá od 17. stor.;
- ustávať sa* (s. 22) – obťažovať sa, namáhať sa, unúvať sa; ani pri tomto slove slovníky neuvádzajú temporálny kvalifikátor, hoci môže vykazovať charakter zastarávania;
- úvrat'* (s. 150) – miesto, v ktorom sa obracia pluh pri oraní, okraj role; SSJ ani KSSJ neuvádzajú žiaden kvalifikátor, HSSJ slovo dokladuje od 16. stor.;
- vajatať* (s. 29) – tápať, váhať, kolísať; SSJ hodnotí lexému ako zriedkavú a KSSJ ako knižnú;
- varta* – v spojení „*stáť na varte*“ (s. 121) – stráž, strážna služba, najmä vojenská; SSJ

- a SCS hodnotia slovo ako hovorové a zastarávajúce, KSSJ len ako hovorové, HSSJ ho dokladuje od 16. stor.;
- verbovať/zverbovať* (s. 64) – získavať, najímať mužov na vojenskú službu alebo na vojnu; SSJ i KSSJ uvádzajú pri slove informáciu „v minulosti“, ale SCS hodnotí slovo ako zastarávajúce, HSSJ ho dokladuje od 17. stor.;
- vypšikať* (s. 144) – vyhnať; v SSJ i v KSSJ je pri lexéme uvedený len kvalifikátor expresívnosti;
- zakášať* (s. 59) – s významom mieriť, smerovať niekam; SSJ i KSSJ hodnotia daný výraz len ako expresívny;
- zakosiliť* /sa/ (s. 78) – zaviazať na uzol, zamotať, zauzliť niečo na niečo, v danom prípade zamotať sa do niečoho (do siete); SSJ i SSSJ uvádzajú iba, že ide o zriedkavé slovo;
- zaobchodiť* (s. 10) – správať sa k dakomu; len SSJ uvádza kvalifikátor zastarávajúce slovo;
- závdavok* – v spojení „*sú pod závdavkom*“ (s. 127) – suma odovzdaná vopred na zaistenie dodržania kúpnej zmluvy; SSJ ani KSSJ pri danom slove neuvádzajú žiaden kvalifikátor, HSSJ ho dokladuje od 16. stor.;
- znezrady* (s. 22) – náhle, nenazdajky; žiaden slovník pri danom slove neuvádza temporálny kvalifikátor, napriek tomu, podľa nášho názoru ide o zastarávajúcu príslovku;
- zvedieť* (s. 15) – získať správu, informáciu, dopytovať sa, dozvedieť sa; len SSJ uvádza kvalifikátor zastarané, HSSJ dokladuje výskyt výrazu už v 15. storočí;
- zviniť* (s. 82) – dopustiť sa priestupku, hriechu, previniť sa, prehrešiť sa; slovo je uvedené len v SSJ s kvalifikátorom knižné, HSSJ ho dokladuje od 18. stor. predovšetkým v textoch zo západného a stredného Slovenska.

1.4. DIALEKTIZMY

- birgej* (s. 94) – trpaslík;²⁴ Habovštiak daný výraz využil v povesti lokalizovanej do okolia Brezna, žiaden zo slovníkov lexému neuvádza, pravdepodobne ide o prevzatie z maďarčiny, kde vzniklo z nemeckého *Berggeist* – banský duch.
- borsuk* (s. 101) – jazvec; SSJ uvádza kvalifikátor „krajový tvar“, v KSSJ sa lexéma nachádza bez kvalifikátora, SSN lokalizuje výskyt slova v lipovských, gemerských a východoslovenských nárečiach;
- bruslek* (s. 101) – vrchná časť ženského i mužského kroja, ozdobná vesta, živôtik; SSJ hodnotí lexému ako ľudovú, SSN ju vo variantoch *brusliak*, *bruslek*, *bruclík* i *brušľík* lokalizuje v stredoslovenskom a čiastočne aj v západo- a východoslovenskom nárečí;

²⁴ „Taký drobný trpaslík bol ten *birgej*. Mal už aj šedivú hlavu a jednostaj poklepkával zlatým krompáčikom, kade sa prechodil.“ (Habovštiak 1977, s. 94) – zvyraznil P. K.

- drabina* (s. 65) – vo význame bočnica na voze v podobe rebríka, rebrina; SSJ a SSSJ uvádzajú kvalifikátor krajové alebo regionálne slovo a SSN lokalizuje jeho výskyt v danom význame na územie stredného a východného Slovenska;
- furmaniť* (s. 39) – živiť sa povozníctvom, resp. vykonávať prácu s povozom; slovníky označujú lexému ako hovorovú, SSN ju hodnotí ako celoslovenskú a HSSJ dokladá jej výskyt od 17. stor.;
- kabáč* (s. 48) – pagáč upečený z nekysnutého cesta; SSSJ hodnotí slovo ako regionalizmus a SSN ho lokalizuje predovšetkým na západné a stredné Slovensko;
- kostrnok* (s. 15) – tvrdá osová časť najmä husieho pera; slovo uvádza len SSN vo variantoch *kostrnka*, *chvostrnka*, *koštrnek*, *kostromok* a jeho používanie lokalizuje na územie západného a stredného Slovenska;
- košina* (s. 106) – pletená ohrada rozličnej veľkosti na voze alebo saniah, slúžiaca na prepravu osôb alebo nákladu; SSSJ hodnotí slovo ako etnografizmus, SSN ho lokalizuje v západo- a stredoslovenskom a spišskom nárečí;
- krpce* (s. 145) – druh mäkkej ľahkej obuvi, ušitej z jedného kusa kože, súčiastka ľudového odevu; slovo je uvedené len v SSJ bez kvalifikátora, HSSJ ho dokladuje od 16. stor.;
- merkovať* (s. 53) – dávať pozor, aby sa nestalo niečo zlé, neželateľné, dozerať, dohliadať; KSSJ pri slove uvádza kvalifikátor hovorové, SSJ dopĺňa informáciu, že ide o ľudové a zastarávajúce slovo a SSSJ ho tiež označuje ako hovorové a zastarávajúce, SSN ho lokalizuje ako celoslovenské pochádzajúce z nemčiny a HSSJ datuje jeho výskyt od 17. storočia;
- náručný /vôl/* (s. 16) – nachádzajúci sa v záprahu na pravej strane v smere jazdy; ani v tomto prípade slovníky neuvádzajú žiaden kvalifikátor, SSN lokalizuje lexému na stredné Slovensko a HSSJ ju dokladuje od 17. stor.;
- návlaky* (s. 145) – remienky, ktorými sa pripevňujú krpce na nohu; slovo sa nachádza len v SSJ bez kvalifikátora, HSSJ ho dokladuje od 17. stor.;
- ometlo* (s. 147) – slamená, brezová alebo čečínová metla na dlhej rúčke, používaná obyčajne na vymetanie pekárskej pece; SSJ pri lexéme neuvádza žiaden kvalifikátor, KSSJ ju hodnotí ako zastarávajúcu a SSSJ ako etnografizmus, SSN aj vo variantoch *omelo*, *omolo* ju lokalizuje ako celoslovenskú podobu;
- podsebný /vôl/* (s. 16) – stojaci v záprahu na ľavej strane v smere jazdy, sedlový; žiaden zo slovníkov neuvádza ani temporálny ani teritoriálny kvalifikátor, SSN slovo lokalizuje na územie stredného Slovenska;
- pokonat' sa* (s. 78) – dohodnúť sa, dojednať sa, dohovoriť sa so zmierujúcim výsledkom; KSSJ hodnotí slovo ako hovorové, ale SSN jeho výskyt lokalizuje len na západné a stredné Slovensko, rovnako aj HSSJ ho dokladuje od 18. stor. len na západo- a stredoslovenskom území;
- rôsad* (s. 58) – Habovštiak v slovníčku uvádza *rozsadz* – jesenný deň, zvyčajne 29.

september, v ktorý sa vracajú ovce z hole a rozdeľujú majiteľom (Habovštiak 1977), Ján Mihál podáva takéto vysvetlenie „doba (na podzim), kdy se husy ze společné pastvy rozsazují po majitelích. [...] K slovu rozsadz můžeme dodat, že sa ono používa nielen v súvislosti s husami, ale i kravami, s jalovinou, junčovinou, ktorá sa celé leto spoločne pasie na holiach do jesene. V spojitosti s ovcami ten istý výkon sa menuje výrad“ (Mihál 1960, s. 146), SSJ slovo hodnotí ako nárečové s takmer identickou explikáciou ako Habovštiak, SSN uvádza podoby *rozsad* (mask.) i *rozsadz* (fem.), resp. *ruosäd* a ich výskyt lokalizuje predovšetkým do oblasti Oravy;

švábka (s. 100) – zemiak/zemiaky; SSJ označuje výraz ako krajový, výskyt možno lokalizovať na územie stredného Slovenska;

tatarec (s. 89) – dlhý, hrubý pastiersky bič s krátkym bičiskom, lexéma sa uvádza len v SSJ ako nárečová;

trlica (s. 147) – domácky nástroj z dreva na spracúvanie, trepanie a trenie ľanu a konopí, trepačka; SSJ ani KSSJ pri slove neuvádzajú žiaden kvalifikátor, HSSJ ho dokladá od 17. stor.

Niektoré lexémy v predchádzajúcom zozname agnoným je problematické zaradiť len do jednej z kategórií, keďže paralelne by mohli patriť k historizmom, resp. archaizmom, ale aj k dialektizmom. Ako sme už uviedli, pomerne obširny je zoznam zastaraných alebo zastarávajúcich lexém (pri niektorých z nich slovníky ešte tento kvalifikátor neuvádzajú), ktoré by v súčasnosti mohli byť pre detského recipienta ťažšie zrozumiteľné. Tento problém si uvedomuje aj samotný autor a po *Doslove* v knihe *Skamenená dievka* uverejňuje *Slovníček* obsahujúci 92 slov²⁵ alebo slovných spojení. V slovníčku je uvedené slovo a za ním zjednodušené vysvetlenie (napr. *baba obryňa* – rozprávková bytosť v podobe ženy nadľudskej veľkosti /s. 163/). A. Habovštiak²⁶ do slovníčka zaradil výrazy a slovné spojenia *baba obryňa*, *bažiť po niečom*, *birgej*, *borsuk*, *brať mýto*, *brod*, *bruslek*, *byť pod závdavkom*, *čeladník*, *čivkať*, *dobašovať*, *dukátnik*, *hajdúch*, *holba*, *honobiť*, *hruda* (syra), *chovanec*, *jäger*, *kantár*, *kutráť*, *ležať hore nohami*, *maras*, *mať na rováši*, *merkovať*, *mletiar*, *mýto*, *nájsť si hlavu za chrbtom*, *návlaky*, *nečin*, *nepredrenec*, *neto*, *obrynka*, *oborvať sa*, *odbíjať sa*, *odkväcnúť*, *odroň*, *okľavieť*, *oldomáš*, *ometlo*, *pandúr*, *parobok*, *pekelník*, *podarúnok*, *podsebný*, *pohon*, *pomordovať*, *poprašok*, *poručiť*, *priepastník*, *priřať oči*, *priřieliť*, *rákoš*, *rákošiť*, *rozsadz*, *skřížiť cesty niekomu*, *stáť na varte*, *súdenička*, *svetlonos*, *šarga*, *širôň*, *šišák*, *štôľňa*, *uchlácholiť*, *útrpný*, *tatarec*, *teplica*, *trasovisko*, *trlica*, *tútor*, *vajatať sa*, *varta*, *verbovačka*, *vieška*, *vľčiar*, *vodiť predok*, *vypši-*

²⁵ V našom výbere sa vyskytuje len 72 agnoným.

²⁶ Výber agnoným do slovníčka realizoval samotný autor, keďže je pod súborom uvedené jeho meno.

kat' sa, zahryznúť si do jazyka, začítať niekoho, zakášať, zápač, zavalášť, závdavok, zdolieť, zhlobiť, zhrýzať sa, zreparovať, zruknúť, zvan, zmok, zverbovať, žiriť (Habovštiak 1977, s. 163 – 165). Autor tu dominantne vysvetľuje historizmy, archaizmy a nárečové slová, ale aj zriedkavejšie slová a slovné spojenia (napr. frazémy). Podľa nášho názoru sa však v súbore vyskytujú aj lexémy, ktoré pre dobového, ale ani pre súčasného detského recipienta nie sú úplne nezrozumiteľné, napr. *brod, hru-da (syra), poprašok, štôlna* a pod., resp. ako v prípade lexémy *mýto* došlo k ich revitalizácii, keď popri historickom význame „poplatok za prevážaný tovar, za prechod osôb, vyberaný na stanovených miestach, za predajné miesto na trhu al. za mletie obilia“ slovo získava aj nový význam „poplatok za použitie diaľnic, rýchlostných ciest, al. vymedzených úsekov pozemných komunikácií stanovený podľa kategórie vozidla a dĺžky prejdenej vzdialenosti, mýtno“ (Jarošová 2015, s. 438).

1.5. SLOVOTVORNE MOTIVOVANÉ SLOVÁ

Osobitosťou lexiky využitej autorom v textoch povestí sú slovotvorne motivované slová, ktoré dodávajú príbehu archaický charakter (hlavne v prípade sloviess) alebo posilňujú emocionalitu výpovede (predovšetkým v prípade substantív).

Pri verbách sú využívané rôzne typy menej typických či menej frekventovaných prefixálnych (ale aj konfixálnych) slovotvorných postupov, ktorých výsledok môže na recipienta pôsobiť v kontexte súčasnej slovenčiny historizujúco, napr. *zaobchodiť* (s. 10), *ne/zratovať* (s. 15), *skričať* (s. 17), *zapriečiť /sa/* (s. 19), *zvedieť* (s. 21), *potešovať* (s. 24), *ne/zbudieť* (s. 36), *zvidieť* (s. 42), *obchodiť* (s. 53), *vytúžiť sa* (s. 60), *ustávať sa* (s. 64), *pokonat' sa* (s. 78), *zviniť* (s. 83), *poprechodiť* (s. 87), *ustanoviť* (s. 103), *utúliť sa* (s. 104), *zažalostiť* (s. 122), *onezdravieť* (s. 123), *zaveseliť sa* (s. 141), *pouchodiť* (s. 153), *znivočiť* (s. 156).

Mnoho z uvedených sloviess už a priori nesie príznak archaickosti a recipient nemusí tušiť, čo presne znamenali/znamenajú, napr. *vytúžiť sa* – pri tejto lexéme len SSJ uvádza význam vyžalovať sa, v iných slovníkoch sa daná lexéma nevyskytuje. V ďalších prípadoch je v súčasnosti preferovaný iný prefix, napr. *skričať* → súč. *zakričať*, *potešovať* → *utešovať*, *zviniť* → *zaviniť* a pod. Práve využitie „starších“ typov prefixov vytvára v texte istú historickú atmosféru bez toho, aby bola ovplyvnená zrozumiteľnosť textu. Napríklad v prípade verba *zaveseliť sa* recipient rozumie adjektívnemu slovotvornému základu *vesel-ý*, resp. sufixálne vytvorenej podobe slovesa *veseliť sa*, a tak tvar *zaveseliť sa* si dá do súvisu so súčasnou frekventovanejšou podobou *poveseliť sa*,²⁷ resp. *rozveseliť sa* (= stať sa veselým).

²⁷ Podľa *Dynamiky slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny* prefix **po-** vyjadruje napr. vzťah k časovému príznaku. „V slovesách vyjadrujúcich lokalizovanosť prefigovaním nevzniká nový význam slovesa. Predpony spresňujú časové vzťahy (*zapózovať*, *povyvalovať sa*, *zastať*) alebo vyjadrujú mieru deja (*vy-nacudovať sa*). Prefixy *za-*, *po-* vyjadrujú vzťah k časovému príznaku, priebeh v jednej fáze“ (Horecký – Buzássyová – Bosák 1989, s. 147).

Slovotvorne motivované substantíva, ako sme naznačili, vytvárajú v texte poetický alebo emocionálny efekt, a to predovšetkým v prípadoch využívania deminutívnych či augmentatívnych podôb, ktoré však nevyjadrujú len význam „malý“ alebo „veľký“, ale skôr „milý, sympatický, príjemný“ a naopak „zlý, nebezpečný, hrozný, nepríjemný“.

V prípade augmentatív ide vo väčšine prípadov o lexémy vytvorené pomocou sufixu **-isko**, napr. *Turčisko* (s. 17), *býčisko* (s. 20), *medvedisko* (s. 47), *zbojníčisko* (s. 70), *vojačisko* (s. 74), *viáčisko* (s. 82), *hadisko* (s. 92), *mládenčisko* (s. 96), *vranisko* (s. 115), *chlapisko* (s. 122), *reťazisko* (s. 138), *kurčatisko* (s. 151) a pod. Dané slová sú v texte obvykle využité v kontexte opisov negatívnych situácií (napr. turecký vpád, útok zbojníkov, resp. ohrozenie zo strany zvierat), prípadne pri opisoch nepríjemných zážitkov s nadprirodzenými bytosťami (napr. *kurčatisko* = zmok²⁸).

Pomocou sufixu **-isko** je však vytvorené aj menej frekvencované pomenovanie miesta, napr. kde sa nachádza veľa bahna, blata – *bahnisko*²⁹: „*Najprv stál v bahnisku čosi vyše kolien a zrazu si bol istý, že čochvíľa bude v ňom po samý pás.*“ (Habovštiak 1977, s. 14).

Deminutíva sú najčastejšie tvorené sufixmi **-očka/-ôčka**: *zelinôčka* (s. 60), *hrbočka* (s. 68), **-ček**: *baranček* (s. 77), **-ynka**: *obrynka* (s. 67), pričom v tomto prípade môžeme zaznamenať primárne prechýľovanie pomocou sufixu **-yňa**: *obor* → *obryňa* a následne dochádza k vytvoreniu deminutívnej podoby s významom malá obryňa (dieťa/dcéra obra) = *obrynka*: „*Ako v iných krajoch, aj na Orave žili v dávnych časoch veľakánski chlapi. Obri ich volali... A mali ženy obryne a dcéry. Tie zas nazývali obrynkami.*“ (Habovštiak 1977, s. 67).

Podobne ako pri augmentatívach deminutíva nie sú využívané len na označenie čohosi malého, ale aj dôležitého a užitočného, napr. pre príbeh i pre osud dievčaťa podstatná *zelinôčka* (*Lycopodium clavatum*, ľudovo nazývaná *neto*) mala ústrednú postavu ochrániť pred negatívnym vplyvom víl.

Z hľadiska slovotvornej a onomaziologickej štruktúry³⁰ si možno v Habovštia-

²⁸ „*Hlavu malo holú* [kurča – doplnil P. K.], *oškľbanú, iba kde-tu kostrnok z nej trčal. I mokré bolo, celkom také, ani čo by sa ustavične čliapkalo dakde v močiari.*“ (Habovštiak 1977, s. 150).

²⁹ Autor v texte používa aj synonymá *bahno*, *hnusný kal*, *maras*.

³⁰ Pri onomaziologickej a slovotvornej analýze budeme vychádzať z konštatovaní M. Ološtiaka (2015) formulovaných v kapitole *Onomaziologické aspekty slovotvornej motivácia*, ktorá je súčasťou kolektívnej monografie *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčina*. Autor sa tu pokúša opísať a následne sklbiť onomaziologické prístupy viacerých jazykovedcov (napr. J. Furdíka, M. Dokulila, J. Horeckého, K. Vužňákovéj, M. Sokolovej, P. Štekauera). Zo základných východísk, ktoré autor ponúka, vyberáme pre náš výskum najrelevantnejšie informácie: „Onomaziologická štruktúra sa týka lexikálnych jednotiek. Onomaziologickú štruktúru majú jednoslovné slovotvorne motivované pomenovania (*orlica*, *jazyčný*, *okysliť*) a viacslovné syntakticky motivované pomenovania (*materinský jazyk*, *kniha priani* a *sťažnosť*). Možno teda hovoriť o **slovotvorne motivovanej onomaziologickej štruktúre** a o **syntakticky motivovanej onomaziologickej štruktúre** [zvýraznil M. O.]. Formálnymi vyjadrovaťelmi slovotvorne motivovanej onomaziologickej štruktúry sú slovotvorný základ [ďalej SZ

kových povestiach všimnúť niektoré menej obvyklé slová, ktoré bývajú ovplyvnené historickou alebo nárečovou lexikou. Na ukážku sme vybrali aspoň niektoré:

Lexéma *mletiar* – predstavuje sufixálne vytvorené deverbatívne substantívum označujúce názov činiteľa deja (nomina agentis personalia). Z hľadiska mutačnej slovotvornej motivácie je dejový vzťah vyjadrený implicitne – „ten, kto melie“ (SUBpers – ACT). Na základe tejto parafrázy i na základe sufixu *-ár/-iar*, ktorým sa dominantne vytvárajú názvy osôb vo vzťahu k ich zamestnaniu (nomina officii),³¹ by mohol vzniknúť dojem, že *mletiar* predstavuje len synonymný výraz k desubstantívum tvaru *mlynár*. Z kontextu príbehu „... ale po čase sa [mlynár – doplnil P. K.] povadil aj s mletiarimi, čo priniesli zrna na mletie“ (Habovštiak 1977, s. 9) však vyplýva, že nejde o mlynára, ale o osoby, ktoré si v mlyne dávali mlieť múku. Takúto explikáciu prináša aj HSSJ a SSSJ: „kto si dával mlieť obilie v mlyne“ (Jarošová 2015, s. 299). Parafráza slova *mletiar* by teda mala znieť „ten, kto (má nejaký vzťah) k mletiu“, namiesto pôvodnej binárnej onomaziologickej štruktúry, by sme teda mali uvažovať o ternárnej onomaziologickej štruktúre.

Lexéma *súdenička* – predstavuje sufixálne vytvorené deverbatívne substantívum označujúce názov nositeľa deja (nomina agentis impersonalia). Dejový vzťah je opäť vyjadrený implicitne – „to, čo súdi“, pričom verbum súdiť tu musíme vnímať len v jeho historickom význame – „prisudzovať, určiť niekomu niečo“ (Majtán – Kuchar – Skladaná 2000, s. 544). Súdenička mal byť podľa povesti kvietok, ktorý dievčatám dal „zvedieť, kto je komu súdený“ (Habovštiak 1977, s. 28). Autori *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* uvádzajú, že sufixmi *-ička/-nička* sa frekventovane vytvárajú pomenovania v zoologických a botanických nomenklatúrach, pričom často ide o mená motivované sfarbením, tvarom tela, miestom výskytu, či morfológickými vlastnosťami subjektu (Horecký – Buzássyová – Bosák 1989, s. 65). Podľa kontextu povesti aj v tomto prípade je potrebné upraviť parafrázu, keďže samotný kvet neprisudzuje, neurčuje dievčaťu partnera, ale len túto informáciu sprostredkúva, presnejšie by teda bolo „to, čo (má nejaký vzťah) k súdeniu (prisudzovaniu)“.

Sufixom *-ník/-nik* sú v texte často vytvárané pomenovania osôb vo vzťahu k istým okolnostiam, napr. k vlastnosti, miestu pobytu či istej propriete.

– doplnil P. K.] (slovotvorné základy) a slovotvorný formant [ďalej SF – doplnil P. K.] (slovotvorné formanty), ktoré sú tvorené z morfém, resp. z morfematických komplexov. Formálnymi vyjadrovaťelmi syntakticky motivovanej onomaziologickej štruktúry sú fonologicky samostatné slová.“ (Ološtiak 2015, s. 151). Podľa autora je počet onomaziologických štruktúr konečný, pričom onomaziologické štruktúry sú vnútorne hierarchizované. Ako onomaziologické komponenty, t. j. členy onomaziologickej štruktúry, môžu fungovať: onomaziologická báza [ďalej OB – doplnil P. K.], onomaziologický príznak [ďalej OP – doplnil P. K.], onomaziologický spoj [ďalej OS – doplnil P. K.] a onomaziologický dodatok, zároveň za vlastné onomaziologické komponenty pokladá len tie, ktoré majú autosémantický charakter (Ološtiak 2015).

³¹ Podrobnejšie pozri Horecký – Buzássyová – Bosák 1989, s. 55.

Lexéma *daromník* (s. 36) predstavuje deadjektívum označujúce osobu podľa typickej vlastnosti a vytvorené je onomaziologickou bázou vyjadrenou slovotvorným formantom (sufixom **-ník**) a onomaziologickým príznakom, ktorý je vyjadrený slovotvorným základom *darom-ný* – vyhýbajúci sa práci, lenivý, záhaľčivý (SSSJ). *Daromník* = „niekto daromný“, teda muž lenivec, darebák, daromný človek: „*Ktoho vie, či by sa bolo o Ondrášovcoch z Nezbudskej Lúčky toľko vravievalo, keby jeden z členov ich rodu nebol taký daromník, že to mrzelo aj tých, čo nepatrili do ich dediny.*“ (Habovštiak 1977, s. 36).

Lexémy *priepastník*³² (s. 41) a *pekelník*³³ (s. 153) sú synonymá označujúce čerta, diabla a odvodené sú rovnakým spôsobom od názvu miesta výskytu subjektu. *Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny* uvádza, že tento spôsob býva produktívny pri tvorení zoologických mien, v našom prípade ide o pomenovanie nadprirodzených bytostí. Ide o substantívne desubstantívum a podľa M. Ološtiaka takéto jednotky majú ternárnu onomaziologickú štruktúru.³⁴ „Medzi obsahovou a formálnou štruktúrou sa realizuje dvojité asymetrický vzťah – z kvantitatívneho hľadiska (počet komponentov) aj z lineárneho hľadiska (poradie komponentov)“ (Ološtiak 2015, s. 177). Obe slová môžeme parafrázovať – „ten, kto má nejaký vzťah k priepasti/pekle“. Podľa Habovštiakovej povesti je na základe frekventovaného výskytu čertov = priepastníkov pomenovaná Priepastná dolina: „*V doline však aj iní ľudia priepastníkov stretli. Aj ich hlasy tam v noci počuli. I začali to miesto nakoniec volať Priepastná dolina.*“ (Habovštiak 1977, s. 41).

Lexéma *dukátnik* ako pomenovanie baču, ktorý ukradol z Jánošíkovej skrýše dukáty, Habovštiak v záverečnom *Slovníčku* vysvetľuje: „kto má veľa dukátov“ (Habovštiak 1977, s. 163). V texte povesti však dané pomenovanie funguje ako nádávka, resp. posmešné označenie: „*Ja, ja že som papľuh? Nuž keď je tak, potom vy ste dukátnik. Dukátnik! Vy ste zhabali tie dukáty! Nikto iný! Nato schytil svoje veci, vybehol na ulicu a ešte z ulice prezýval baču, že je dukátnik.*“ (Habovštiak 1977, s. 58). Slovo môžeme hodnotiť ako pomenovanie osoby odvodené od predmetu jej činnosti, resp. osoby majúcej vzťah k danému predmetu – „ten, kto (má nejaký vzťah k) dukátom“.

Lexémy *lakomnica* (s. 131) a *zlostnica* (s. 140) môžeme charakterizovať ako deadjektíva – pomenovania osôb (žien) na základe ich vlastností *lakomá* a *zlostná*. Tvary sa vyznačujú binárnou formálnou aj obsahovou štruktúrou. V obsahovej

³² HSSJ uvádza explikáciu pekelník, diabol, resp. podľa SSJ – v náboženských predstavách zlá nadprirodzená bytosť, zosobnenie zla, zlý duch, diabol, satan, čert.

³³ Podľa SSSJ „(často v rozprávkach) nadprirodzená bytosť obývajúca pekle a zosobňujúca zlo, škodiaca človeku, ľuďstvu, čert, diabol“ (Jarošová 2021, s. 948).

³⁴ „Ternárna štruktúra sa pri substantívach realizuje v podobe *onomaziologická báza* – (*onomaziologický spoj*) – *onomaziologický príznak*, teda medzi bázou a príznakom sa nachádza formálne nevyjadrený spoj“ (Ološtiak 2015, s. 171).

štruktúre sa k onomaziologickej báze, ktorá pomenúva substanciu – osobu („niekto“) – priamo pridáva onomaziologický príznak (statický príznak) (Ološtiak 2015) = „niekto lakomý/lenivý“. Autori *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* konštatujú, že sufíxy **-ica/-nica** (so štruktúrou SUB + -ica/-nica) sú frekventované predovšetkým pri tvorbe zoologických a botanických nomenklatúrnych názvov, resp. pri názvoch nástrojov, resp. so štruktúrou VERB + -ica/-nica pri názvoch nástrojov alebo dejových mien. Slovo *lakomnica* uvádzajú všetky slovníky s takmer identickou explikáciou – skúpa, lakomá žena, len v SSJ je uvedený kvalifikátor nárečovosti a expresívnosti a SSN bližšie konkretizuje, že slovo je typické hlavne pre západné a stredné Slovensko s poznámkou, že ide o expresívny tvar. Lexému *zlostnica* uvádza len SSJ ako ekvivalent k slovu *vzteklíca* – zúrivá žena, zlostnica, čertica, fúria.

Lexéma *chovanec* v Habovštiakovej povesti označujúci zmoka,³⁵ ktorého si gazda chová v dome, aby mu pomáhal: „*Keď je tak, čochvíľa budeš najväčší boháč v dedine. Ved' ty máš chovanca v dome! A ten ti nanosí, čo sa ti len zachce.*“ (Habovštiak 1977, s. 151) – zvýraznil P. K. Väčšina slovníkov slovo *chovanec* dáva do súvislosti s verbom *chovať*, resp. *vychovať/vychovávať* a uvádza základné významy: 1. kto žije v zariadení ústavnej starostlivosti (vo výchovnom ústave, v internáte a pod.), 2. čo bolo vzaté do opateru; čo je chované v zajatí, zverenec (SSSJ). Pri hodnotení onomaziologickej štruktúry lexémy *chovanec*, vyskytujúcej sa v Habovštiakovej povesti, vychádzame z druhej explikácie a môžeme konštatovať, že ide o deverbatívum označujúce osobu s onomaziologickou parafrázou – „niekto, kto je chovaný“. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* uvádza, že sufixom **-ec** sa vytvárajú pomenovania osôb podľa vlastností najčastejšie z adjektív alebo prídavných mien (Horecký – Buzássyová – Bosák 1989, s. 55 – 56). SSN pri danej lexéme prináša ešte jeden expresívny regionálny význam: „zakrpatené mláďa hydiny: *Višlo nam dvacec kurčat, no tri buľi chovance* (Žalobín VRN)“ (Ripka 1994, s. 676). Z hľadiska kontextu povesti by sme mohli akceptovať aj tento význam, keďže zmok je v texte opísaný ako nepodarené kurča: „[...] zrazu mu vyskočilo pred oči dačo také ako kurča. Hlavu malo holú, ošklbanú, iba kde-tu kostrnok z nej trčal. I mokré bolo, celkom také, ani čo by sa ustavične čliapkalo niekde v močiari. I neprestajne sa triaslo, zima ho drvila.“ (Habovštiak 1977, s. 150). Podľa nášho názoru aj označenie pre zakrpatené kurča je taktiež odvodené verba *chovať*, *vychovať*, keďže takéto zvieratá si od gazdu/gazdinej vyžadovali väčšiu starostlivosť (opateru) na svoju výchovu.

4. ZÁVER

Ako sme už v rámci štúdie uviedli, analyzované povesti Antona Habovštiaka (vyskytujúce sa v zbierke *Skamenená nevesta*) napriek svojmu ukotveniu v minulos-

³⁵ Habovštiak v *Slovníčku* za textom pri slove *chovanec* uvádza: „rozprávková bytosť známa na východnom Slovensku mala podobu zmoknutého kurčatka, zmok, škriatok“ (Habovštiak 1977, s. 163).

ti a regionálnemu charakteru obsahujú relatívne nízke množstvo temporálnej a teritoriálnej lexiky. Takýto obmedzený výskyt možno vysvetliť jednak autorovou úpravou textov smerom k spisovnej slovenčine, čím dochádza k zámernej eliminácii nárečových slov. Tie sa vyskytujú len v nevyhnutnej miere pomenúvajúc javy (etnografizmy), ktorých názvový ekvivalent sa v spisovnej slovenčine nevyskytuje, napr. časti oblečenie (*bruslek, návlaky, krpce*), prípadne slová spojené s prácou na poli či na hospodárstve (*podsebný, náručný, rôsad, drabina, košina, ometlo, trlica*). Autor nevyužíva teritoriálnu lexiku na charakteristiku miesta pôvodu jednotlivých povestí, resp. nevytvára jazykovú (nárečovú) diferenciáciu medzi povestami pochádzajúcimi zo západného, stredného a východného Slovenska.

Podobne aj temporálna lexika, napriek tomu, že z hľadiska povestového žánru, ku ktorému sme priradili Habovštiakove texty, by v jazyku príbehov bola opodstatnená, sa v analyzovanej zbierke vyskytuje relatívne v menšej miere. Jej nižší výskyt môže byť motivovaný intencionalitou textov na detského recipienta (v tiráži je uvedené, že kniha je určená pre čitateľov od 10 rokov). Väčšie množstvo agnónym obsiahnutých v texte by mohlo spôsobovať recepčné problémy, nezrozumiteľnosť a napokon i ignoráciu recepcie zo strany detského čitateľa. Na druhej strane v povestiach či historických rozprávkach nie je možné úplne obchádzať, resp. substituovať temporálnu lexiku. Dochádzalo by tak k umeleckej degradácii textu a strácal by sa aj očakávaný historický charakter príbehu. A. Habovštiak okrem temporálnej lexiky, ktorú sa snaží vysvetliť v *Slovníčku* na konci zbierky, na vytvorenie ilúzie historickosti literárneho textu využíva niektoré archaickejšie slovo- tvorné postupy, ktoré neretardujú recepciu povesti, no zároveň jej prepožičiavajú istú „patinu“.

Striedmym, ale funkčným využitím temporálnej a teritoriálnej lexiky A. Habovštiak zabezpečil, že jeho povestové texty de facto nestarnú a rovnako boli prijateľné pre detského recipienta v 70. a 80. rokoch 20. storočia (keď zbierka vyšla a bola recipovaná), ale s drobnými redakčnými úpravami môžu byť pozitívne prijímané aj súčasnými čitateľmi.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ČAPEK, K. (1984): *Marsyas, Jak se co dělá. Spisy XIII*. Praha: Československý spisovatel.
- FERENČIKOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník slovenských nářečí. III. P(poza) – R*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HABOVŠTIK, A. (1951): Prvky ľudovej reči v Hečkovom románe Drevená dedina. In: *Slovenská reč*, 17/7 – 8, 192 – 201.

- HABOVŠTIAK, A. (1958): O dialektizmoch v Bodenkovej knihe *Na starom grunte*. In: *Slovenská reč*, 22/4, 185 – 194.
- HABOVŠTIAK, A. (1970): *Zlaté dukáty v Choči*. Bratislava: Mladé letá.
- HABOVŠTIAK, A. (1977): *Skamenená dievka*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- HABOVŠTIAK, A. (2005): Poznáte slovo *rúči*? In: Balleková, K. – Smatana, M. (eds.): *Zo studnice rodnej reči*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 145 – 146.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. et al. (1989): *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HRABÁK, J. (1973): *Poetika*. Praha: Československý spisovateľ.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2015): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. – KUCHAR, R. – SKLADANÁ, J. (eds.) (2000): *Historický slovník slovenského jazyka. R – rab. Š – švrkotat'*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. – KUCHAR, R. – SKLADANÁ, J. (eds.) (2005): *Historický slovník slovenského jazyka. T – V*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. – KUCHAR, R. – SKLADANÁ, J. (eds.) (2008): *Historický slovník slovenského jazyka. Z – Ž. Dodatky*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. et al. (eds.) (1991): *Historický slovník slovenského jazyka. A – J*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. et al. (eds.) (1992): *Historický slovník slovenského jazyka. K – N*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. et al. (eds.) (1994): *Historický slovník slovenského jazyka. O – P(pochytka)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. et al. (eds.) (1995): *Historický slovník slovenského jazyka. P (poihrať sa – pytlovať)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MIHÁL, J. (1960): Z Kukučínovho slovníka (Dokončenie). In: *Slovenská reč*, 25/3, 137 – 156.
- MICHÁLEK, J. (1996): *O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MIKO, F. (1973): *Od epiky k lyrike: štýlistické prierezy literatúrou*. Bratislava: Tatran.
- MINÁRIK, J. (1959): Czambelove zbierky ľudových rozprávok. In: *Slovenské ľudové rozprávky*. Zo zbierok Sama Czambla. Bratislava: SVKL.
- MORKOVKIN, V. V. – MORKOVKINA, A. V. (1997): *Russkije agnonimy (slova, kotoryje my neznajem)*. Moskva: Institut ruskogo jazyka.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018): *Luče, luče, zlaté lúče!* Hviezdoslavovské poznámky k viacsmernosti lexikálnej dynamiky. In: *Jazykovedný časopis*, 69/3, 340 – 358.
- OLOŠTIAK, M. (2015): Onomaziologické aspekty slovtvornej motivácie. In: Ološtiak, M. (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 139 – 206.
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (2013): *Kapitoly z lexikológie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- ONDRUS, P. (1972): Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 37/2, 92 – 95.
- PECIAR, Š. (ed.) (1959): *Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PECIAR, Š. (ed.) (1960): *Slovník slovenského jazyka. II. L – O*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PECIAR, Š. (ed.) (1963): *Slovník slovenského jazyka. III. P – R*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PECIAR, Š. (ed.) (1964): *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PECIAR, Š. (ed.) (1965): *Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. et al. (2005): *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2., dopl. a preprac. vyd. Preklad Ľ. Balážová – J. Bosák et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- RIPKA, I. (ed.) (1994): *Slovník slovenských nárečí. I. A – K*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RIPKA, I. (ed.) (2006): *Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SEDLÁK, J. (1972): *Epické žánre v literatúre pre mládež*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- STANISLAVOVÁ, Z. (2005): Anton Habovštiak. In: Sliacky, O. (ed): *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 106 – 107.
- VITÉZOVÁ, E. (2017): Žánrová charakteristika povesti v kontexte literárneho vzdelávania. In: Pokrivčáková, S. – Vitézová, E. – Magalová, G. – Javorčíková, J. (eds.): *Vyučovanie literatúry pre 21. storočie*. Nitra: Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 67 – 88.
- VRÁBLOVÁ, T. (2015): Pokus o detabuizáciu na tému: priblížiť sa jazyku a mysleniu súčasných detí. Slovenská literatúra pre deti a mládež 2014. In: *Knižná revue*, 25/14 – 15, 24 – 28.
- ŽILKA, T. (2011): *Vademecum poetiky*. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií. Katedra areálových kultúr. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- ŽILKA, T. (2012 – 2014): Povest'. In: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i. Dostupné na: <https://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/2/povest> (cit. 18. 10. 2024).

Peter Karpinský

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: peter.karpinsky@unipo.sk

ORCID: 0000-0002-8263-6912

EPILOG**ZANIETENÝ PRE VEDU***Ivor Ripka*

Nepolapiteľný, nepodplatiteľný a neskorumpovateľný čas, tento fascinujúci bežec a dominantný fenomén nášho života, už veľakrát potvrdil a stále potvrdzuje pravdivosť klasickej sentencie Marka Tullia Ciceróna vyslovenej v jeho filipikách proti Markovi Antoniovi: *Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum* – *Život mŕtvych zostáva uložený v pamäti živých*. Som presvedčený, že tento klasický antický výrok, po dlhé roky stimulujúci konanie generácií pozostalých, platí aj o živote i širokospektrálnej bádateľskej a kultúrnej dejateľnosti jazykovedca a spisovateľa Antona Habovštiaka, s ktorým som mal vzácnu príležitosť spolupracovať – najmä na pôde Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV – vyše štyridsať rokov. Už viackrát som sa pri jeho životných jubileách pokúsil vyjadriť svoje vnímanie rozkošateného a mnohoaspektového diela Antona Habovštiaka a naznačiť miesta či oblasti slovenskej jazykovedy, v ktorých dominoval. Pre slovenskú i slovanskú lingvistikú obec i pre širšiu kultúrnu verejnosť totiž vždy reprezentovali Anton Habovštiak a dialektológia dva ťažko oddeliteľné pojmy: bez Antona Habovštiaka by si nebolo možné predstaviť slovenskú dialektológiu, bez celoživotného koncentrovaného záujmu o slovenské nárečia by tento profilujúci slovenský dialektológ nebol sebou samým. Pre celú jeho tvorbu – a to nielen jazykovednú, ale aj umeleckú – bola navyše významná až fatálne bytostná spätosť s rodnou Oravou.

Zaiste nie je jednoduché podať adekvátnu a náležitú charakteristiku jeho ľudskej i vedeckej osobnosti, obsiahnuť všetky aspekty jeho v slovenskej dialektológii nezastupiteľných počinov i postojov a pokúsiť sa pritom zhodnotiť ich dosah a význam tak, aby sa aspoň čiastočne naplnil obsah titulu tohto príhovoru, to jest prispieť k dokresleniu jeho spontánnej zanietenosti pri vedeckom bádani v slovenskej jazykovede, ktorého priamym svedkom som mal česť byť po dlhé roky.

Svoje pôsobenie vo vtedajšom Ústave slovenského jazyka SAV som začal ako štipendista v roku 1962. Bolo to moje prvé zamestnanie. Vedenie ústavu rozhodlo, že začnem pracovať v dialektológii. Dialektologické oddelenie ústavu v tom čase

sídlilo na Konventnej ulici (v Lyceálnej knižnici); neskôr sa presťahovalo na Mlynské nivy. Nebolo pre mňa jednoduché – bez akejkoľvek predchádzajúcej rustikálnej skúsenosti či výskumnej terénnej praxe a navyše hneď po skončení 23-mesačnej vojenskej služby – zaujať primeranú a náležitú postać medzi renomovanými a skúsenými dialektológmi, akými boli vtedy doc. Ferdinand Buffa, PhDr. Anton Habovštiak či (vtedy ešte externý) iniciátor prác na *Atlase slovenského jazyka* a môj neskorší školiť prof. Jozef Štolc. Napokon sa to však skončilo tak, že som – zaiste aj s príspevom či pod vplyvom kolegiálnej charizmy A. Habovštiaka – už nijaké iné oddelenie v ústave „nevyskúšal“ a ostal som pracovať v dialektológii ďalších 43 rokov.

Slovenská dialektológia sa v 60. rokoch minulého storočia sústreďovala najmä na prípravu I. dielu *Atlasu slovenského jazyka* (ďalej ASJ). V súvislosti s koncepciou a realizáciou tohto veľkého a originálneho projektu sa dostávalo do popredia štúdium územného rozšírenia jednotlivých dominujúcich jazykových fenoménov. Na tvorbe I. zväzku tohto diela (jeho mapová i komentárová časť vyšli r. 1968), ktorý obsahuje zemepisne diferencované hláskoslovné javy, participoval A. Habovštiak ako spoluautor; IV. zväzok *Atlasu slovenského jazyka* (1984), venovaný zobrazeniu a komentovaniu lexikálno-sémantických územných rozdielností, pripravil už sám. Dobové ohlasy a hodnotenia tohto zväzku (mal som príležitosť a česť byť jeho recenzentom) sa stotožňovali v dvoch bodoch: oceňovali teoretický a metodologický prínos zvolenej koncepcie a zdôrazňovali, že IV. zväzok ASJ bude v komplexe s ďalšími zväzkami tvoriť nezastupiteľnú faktografickú a materiálovú základňu pre ďalšie výskumy v slovanských i slavistických reláciách. A tak sa aj stalo.

Autorovi sa do tohto lexikálneho zväzku ASJ podarilo vybrať a začleniť také slová, ktoré dobre reprezentujú slovenskú lexiku; spracúval staršie i novšie slová, lexémy domáceho i cudzieho pôvodu. Z významovej stránky sú to pomenovania najzákladnejších reálií súvisiacich s človekom a s jeho základným ekotopom. Dôkladná analýza spracúvaného materiálu našla svoj odraz aj vo viacerých štúdiách osvetľujúcich *dichotomickú* lexikálnu diferenciáciu slovenského nárečového územia (takéto binárne členenie delí územie Slovenska na juhozápadnú a severovýchodnú polovicu, ale aj na dichotómie typu západoslovenské a východoslovenské vs. stredoslovenské nárečové územie, západoslovenské a stredoslovenské vs. východoslovenské územie i západoslovenské vs. stredoslovenské a východoslovenské územie), na ktoré poukazujú aj botanické názvy ako *žito/pšenica* vo význame *Triticum*, *raž/žito* (*Secale*), *jačmeň/jarec* (*Hordeum*), ale aj tradičnú *trichotomickú* lexikálnu diferenciáciu (západoslovenské vs. stredoslovenské vs. východoslovenské územie) z hľadiska jazykového zemepisu.

Ďalším výrazným výsledkom kolektívnych snažení slovenských dialektológov bola príprava a v r. 1994 aj vydanie I. zväzku (celonárodného) *Slovníka slovenských*

nárečí. Anton Habovštiak ako spoluautor tohto diela skoncipoval heslá *ha – hračka* a *kut' – kýže*. Pri tejto práci akceptoval koncepciu slovníka a následne ju dôsledne realizoval.

Anton Habovštiak bol aktívny a činorodý aj pri mnohých diskusiách o koncepcii *Slovanského jazykového atlasu* (SJA), ktoré sa konali na pravidelných zasadaniach Medzinárodného redakčného kolégia (resp. komisie); vyslovoval sa najmä o kartografickom spracúvaní získaného materiálu. A. Habovštiak sa angažoval najmä v lexikálno-slovtvornej sekcii tohto makroprojektu (r. 1967, keď už bol k dispozícii aj *Dotazník SJA*, predniesol v Smoleniciach jeden z profilových referátov) a v súvislosti so svojou priamou autorskou účasťou riešil teoretické i praktické problémy lexikálnej a sémantickej diferenciacie jazykov skúmaného areálu (i jej plastickeho zobrazenia na mapách) zo širšieho slavistického hľadiska.

Do prvých troch zväzkov tejto série „Slovana“ autorsky pripravil dvanásť lexikálnych máp: v 1. zväzku (*Živočišstvo*, vydanom v r. 1988 v Moskve; ako jeho redaktor je uvádzaný ešte Ruben Ivanovič Avanesov, no posledné redakčné práce už viedol jeho nástupca vo funkcii predsedu v medzinárodnej komisii SJA, Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov), to boli mapy názvov *myši, netopiera, kukučky, škorca a motýľa*, v 2. zväzku tejto série (*Chov dobytka*, vydanom vo Varšave r. 2000; jeho vedeckou redaktorkou bola Barbara Falińska) to boli zasa mapy pomenovaní *capa, dobytka, chvostu kravy* i – možno trochu prekvapujúco – mapy názvov *psa, samice psa a šteňaťa*. V 3. zväzku (*Rastlinstvo*, vydanom v Minsku r. 2000, vedeckým redaktorom bol Andrij I. Podlužnyj) má A. Habovštiak už len jednu mapu *jalovca*. Relevantné atlasové údaje z väčšiny týchto vlastných máp potom prezentoval v sérii príspevkov publikovaných v domácich i zahraničných periodikách i v príležitostných zborníkoch.

V poslednom období svojho aktívneho členstva v komisii, kde ho potom nahradila Adriana Ferencíková, uverejnil z materiálov týchto zväzkov napr. štúdie *Názvy pohanky (Fragopyrum) v slovenčine a v slovanských jazykoch* (1984), *Lexémy cap a kozol v slovanských jazykoch* (1985), *O názvoch pes, suka, šteňa* (1987; názvy tejto podľa jeho vlastných slov „psej rodiny“ uverejnil v Jazykovedných štúdiách XXI venovaných dialektológii), *Slová rataj a pachar v slovenčine a v slovanských jazykoch* (1987), *Borievka obyčajná (Juniperus communis) v západoslovanských jazykoch* (1988), *Názvy borovica a sosna zo slovanského a slavistického aspektu* (1990), *Slovenské názvy dobytka v slovanskom kontexte* (1991) a iné. Viaceré z nich našli miesto aj v monografii *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*, vydané pri príležitosti konania XI. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave r. 1993.

V súvislosti so „Slovanom“ treba pripomenúť aj jednu možno menej známu skutočnosť: Keď vedenie tohto slovanského atlasového multiprojektu prijalo r. 1970

na zasadaní v Helsinkách rozhodnutie, že slovanská jazykoveda bude participovať aj na príprave *Európskeho jazykového atlasu* (Atlas linguarum Europae – ALE), vtedajšie Československo vymenovalo príslušnú komisiu, ktorá zabezpečovala plnenie úloh súvisiacich s týmto projektom. Česko a Slovensko v nej malo paritné zastúpenie: 12 bodov v Čechách a na Slovensku (slovenský materiál sa preexcerpúval z lokalít vybraných pre SJA), i rovnaký počet zástupcov v komisii. A. Habovštiak bol jedným z jej štyroch slovenských členov. Šesť z členov komisie už nie je medzi nami, a preto sa nazdávam, že aj takéto základné údaje o ALE majú nesporne značnú dokumentárnu hodnotu a nemali by ostať zabudnuté.

Anton Habovštiak bol excelentným explorátorom, ktorý si dokázal získať dôveru informátora a nadviazať s ním bezprostredný kontakt. Pri nárečových terénnych výskumoch ho mimoriadne zaujímali a zaujali rozprávači, ktorí vedeli priam umelecky vyrozprávať ľudové rozprávky a povesti. Tu získaval podnety, inšpirácie a impulzy pre svoju rozsiahlu literárnu tvorbu. Najprv spracúval motívy z rodného oravského regiónu, neskôr sa venoval aj iným oblastiam Slovenska. Vo svojej vlastnej autorskej tvorbe sa výrazne inšpiroval spôsobmi ľudových rozprávkarov, využíval a umelecky dotváral jazykovú formu ľudovej slovesnosti. Vychádzal pritom z presvedčenia, že rozprávka patrí – a v tom videl jeden z jej paradoxov – medzi slovesné útvary, v ktorých sa zreteľne odráža bezprostredný, intenzívny vzťah človeka k reálnemu životu a svetu. Rozprávka bola podľa jeho názoru pre čitateľov či poslucháčov prítiažlivou metaforou i symbolom života. Predkladajú sa v nej totiž sociálne a etické hodnoty i normy, ktorým ľudia verili a veria až dodnes.

Aj povest'ové motívy získaval A. Habovštiak priamo v teréne pri nárečových výskumoch. Pri spracúvaní niektorých tém využíval na dokreslenie istého historického obdobia aj pramene a údaje z literatúry. Povesti známe z úst ľudu charakterizuje istá variabilita, ale aj tajomnosť a často i neúplnosť, vzbudzujúca zdanie, že ide iba akoby o nepatrné úryvky kedysi obsiahlejšieho slovesného útvaru. A práve preto ich Anton Habovštiak dopĺňal o nový dej i kompozične dotváral, pričom sa vždy usiloval uplatňovať aj z jazykového hľadiska také postupy, ktoré pripomínajú ľudový prejav. Jeho umelecká paleta je veľmi bohatá a pestrá. Tu možno pripomenúť len torzo jeho bohatej tvorby. Na začiatku stáli rozprávky z Oravy (*Pastierik a zbojníci*, 1963; *Tri víly na salaši*, 1966; *Zakliate ovečky pod Rozsutcom*, 1966 a iné), ktoré – ako sa nazdávam – formovali aj výchovu našich detí. Neskôr pribudli *Povesti o Oravskom zámku* (1994), *Povesti oravskej doliny* (2000), *Slovenské povesti II* (2003).

Frekventantom prvých 44 ročníkov letnej školy slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*, tzv. „sasistom“, prednášal A. Habovštiak v rokoch 1975 – 1998 štrnásťkrát, čo ho radí medzi najčastejšie „využívaných“ slovenských dialektológov na tomto fóre. Všetky príspevky z jeho pera možno nájsť v digitalizovanej

podobe v príslušnom archíve vydaných zborníkov. Zahraniční poslucháči pozitívne vnímali aj ľudskú stránku jeho účinkovania, lebo prirodzenou súčasťou všetkých jeho kontaktov so SAS-om a sasistami bola jeho spontánnosť, bezprostrednosť či interpretačná autenticnosť. V prednáškach prvoplánovo sprostredkúval najmä témy súvisiace s jeho dominantnými výskumami nárečovej slovnej zásoby, ktoré prezentoval napr. v textoch *Slovenské nárečia z lexikálneho hľadiska* (1975), *Ustálené spojenia v slovenských nárečiach* (1977), *O nárečovej lexike z lingvistickogeografického aspektu* (1992) a pod.

Anton bol skvelým rozprávačom, ktorý vedel zaujať a získať adresátov svojich prejavov nielen na odborných fórach, ale aj pri besedách v školách, osvetových zariadeniach, kultúrnych domoch. Tieto svoje danosti dokázal uplatňovať a manifestovať aj v rozhlasovom vysielaní. Literárna redakcia Slovenského rozhlasu (v rokoch 1966 – 2001 ju viedol môj ročníkový kolega Pavol Hudík, ktorý ma na Antonove relácie rád upozorňoval) mu pripravila v r. 1979 rozsiahlejší výber z jeho *Oravských povestí* a uviedla ho v rámci čítaní na pokračovanie. Klenoty slovesnej – organicky prvoplánovo pravdaže oravskej – ľudovej tvorby sprístupňoval aj v cykle *Dobrá noc, deti*, v ktorom našli miesto rozprávky *Čarovné husličky*, *Kubov mlyn*, *Pastierik a víla* a ďalšie. Patril ku skúseným rozhlasovým autorom a dokázal príťažlivo prezentovať aj predtým v rozhlase absentujúce témy. K takým patrilo aj Habovštiakovo rozprávanie o adventných zvykoch napríklad v relácii *Historická postava sv. Mikuláša*, ktoré v rámci cyklu *Slovo pre veriacich i neveriacich* odznelo začiatkom decembra 1992. Nazdávam sa, že tieto rozhlasové aktivity Antona Habovštiaka, ktoré pribudli v 90. rokoch minulého storočia, sú menej známe, a preto načim pri tejto príležitosti pripomenúť aj jeho vystúpenia v nedeľnom *Popoludní s rozhlasom* (1995), v relácii *Sobotné dialógy* (1996) či v cykle *Pozvete nás ďalej?*, keď napr. v r. 1997 rozprával o významoch sviatkov v živote človeka a pripomenul množstvo veľkonočných zvykov.

Anton Habovštiak bol neprehliadnuteľne asertívny a empatický človek i bádateľ, ktorý tvoril v žičlivom prostredí, podmieňujúcim a umožňujúcim jeho dlhodobý širokospektrálny tvorivý rozlet a mnohostrannú angažovanosť. Po celý život sa mohol opierať o pevné rodinné zázemie, stimulujúce životné hodnoty a istoty, vyrovnané etické kritériá.

Ďakujem všetkým, ktorí sa zaslúžili o prípravu vedeckého seminára i tematického čísla časopisu *Slovenská reč*, že mi – ako príslušníkovi mŕiajúcej sa pamätníckej generácie – umožnili vzdať Antonovi túto osobnú poctu. Slovo bolo na počiatku a slovo bude aj na konci: *zapamätáme si a nezabudneme*.

Ivor Ripka

Bratislava

E-mail: ivor.ripka@gmail.com

OBSAH ROČNÍKA 89, 2024 / CONTENTS OF THE VOLUME 89, 2024

ÚVODNÍK / EDITORIAL

Č. 1

- 5–10 **WACHTARCZYKOVÁ, J.:** Vyššie, hlbšie, ďalej a spoločne (Higher, Deeper, Further and Together)

ÚVOD / INTRODUCTION

Č. 2

- 5–7 **ŽIGO, P.:** Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka. Inšpirácie a metamorfózy (Linguistic Work of Anton Habovštiak. Inspiration and Metamorphoses)

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

Č. 1

- 11–32 **SOKOLOVÁ, J. – PULČÁR, V.:** Obchodné názvy v kontexte pragmalingvistických vzťahov (Business Names in the Context of Pragmalinguistic Relations)

- 33–60 **VOJTEKOVÁ, M.:** Konceptia *Pol'sko-slovenského slovníka* (Conceptual Framework of the *Polish-Slovak Dictionary*)

- 61–77 **RAUSOVÁ, K.:** Sémantický vývin lexém *biskup*, *kňaz*, *farár* a *pop* v slovenských nárečiach (Semantic Development of the Lexemes *biskup*, *kňaz*, *farár* and *pop* in Slovak Dialects)

- 78–96 **IVANČOVÁ, L. – ČUROŠOVÁ GAVALCOVÁ, A.:** Jazykovo-štylistické dominanty slovenských piesňových textov (hitov z rokov 1993 – 2022) (Linguistic and Stylistic Dominants of Slovak Song Lyrics (Hits from 1993 – 2022))

Č. 2

- 8–22 **ŽIGO, P.:** Anton Habovštiak v medzinárodnom slavistickom kontexte (Anton Habovštiak in the International Slavic Context)

- 23–32 **CHOCHOL, M.:** Anton Habovštiak a *Atlas slovenského jazyka* (Anton Habovštiak and the *Atlas of the Slovak Language*)

- 33–39 **RIPKA, I.:** *Európsky jazykový atlas* a slovenská dialektológia (*Atlas of the European Languages* and Slovak Dialectology)

- 40–60 **DVORNICKÁ, E.:** Anton Habovštiak a nárečové výskumy Slovákov v zahraničí (Anton Habovštiak and Dialectological Research of Slovaks Abroad)

- 61–87 **MIKOLAJOVÁ, M. – MÚCSKOVÁ, G.:** Vklad Antona Habovštiaka k problematike teritoriálnej diferencovanosti slovenských nárečí a ich klasifikácie (Contribution of Anton Habovštiak to the Problem of Territorial Differentiation of Slovak Dialects and Their Classification)

- 88–104 **ONDREJČIKOVÁ, S.:** Otázky sociálnej diferencovanosti slovenského národného jazyka v diele Antona Habovštiaka (Issues of the Social Differentiation of the Slovak National Language in the Works by Anton Habovštiak)

- 105 – 122 **ROŽAI, G.:** Lexika slovenských nárečí v celoslovanskom kontexte. Príspevok ku konfrontačnému slavistickému výskumu Antona Habovštiaka (Lexicon of Slovak Dialects in the All-Slavic Context. Contribution to the Confrontational Slavic Research of Anton Habovštiak)
- 123 – 136 **SMATANA, M.:** Reflexia osobnosti Antona Habovštiaka pri iniciovaní začiatkov projektu *Slovníka slovenských nářečí* (Reflection on the Personality of Anton Habovštiak in Initiating the Beginnings of the *Dictionary of Slovak Dialects* Project)
- 137 – 148 **FERENČÍKOVÁ, A.:** Syntaktické osobitosti oravských nárečí (Syntactic Peculiarities of Orava Dialects)
- 149 – 165 **KOVÁČOVÁ, V.:** Z frazeologických impulzov tvorby Antona Habovštiaka (From the Phraseological Impulses of Anton Habovštiak's Work)
- 166 – 177 **KRŠKO, J.:** Metamorfózy prezývkových obyvateľských mien na Orave v priebehu polstoročia (Metamorphoses of the Inhabitant Nicknames in the Orava Region Throughout the Half-Century)
- 178 – 197 **JAKUBEK, P.:** Aspekt lokálneho v toponomastických prácach Antona Habovštiaka (Aspect of the Local in Toponomastic Papers of Anton Habovštiak)
- 198 – 234 **NÁBĚLKOVÁ, M.:** „Vhor = hore, nahor, č. vzhůru“. Anton Habovštiak ako textový lexikograf Hviezdoslavovej knižnice (Anton Habovštiak as the Text Lexicographer of the Hviezdoslav Library Edition [Hviezdoslavova knižnica])
- 235 – 259 **KARPINSKÝ, P.:** Vplyv nárečovej a historickej lexiky na poetiku a intencionalitu literárnych (povešťových) textov Antona Habovštiaka (The Influence of Dialectal and Historical Lexis on the Poetics and Intentionality of Literary (Folklore Tale) Texts by Anton Habovštiak)

DISKUSIE A ROZĽADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

Č. 1

- 97 – 110 **LÁBAJ, I.:** Chápanie vidu v gramatikách češtiny a slovenčiny v 17. – 18. storočí napísaných po latinsky (Understanding the Verbal Aspect in the Czech and Slovak Grammars of the 17th – 18th Centuries Written in Latin)
- 111 – 155 **NÁBĚLKOVÁ, M.:** „Tomášiku! – Tvoje slová nikdy nepominú...“ Hymnická pieseň *Hej, Slováci!* v niekoľkých obrazoch (“Tomášik! – Your Words Will Never Die...” Anthem Song *Hey, Slovaks!* in Several Reflexions)
- 156 – 163 **RAUSOVÁ, K.:** Historický korpus slovenčiny: hist-6.0 (Corpus of Historical Slovak: hist-6.0)
- 164 – 171 **BOBEKOVÁ, K. – LEVICKÁ, J. – MAJERČÍKOVÁ, M.:** Ad: Kritický náhľad na automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny (Ad: Critical View on the Automatic Translator into Štúr's Slovak)

RECENZIE A GLOSÝ / REVIEWS AND GLOSSES

Č. 1

- 172 – 180 **ROŽAI, G.:** Krátky jazykový atlas gemerských nárečí – hodnotný príspevok prof. Štefana Tóbika k slovenskému jazykovému zemepisu. **TÓBIK, Štefan:** GEMERSKÉ NÁREČIA III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí. Acta

Universitatis Prešovensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2019. 92 s. ISBN 978-80-555-2282-1 (Krátky jazykový atlas gemerských nárečí [Concise Language Atlas of Gemer Dialects] – Valuable Contribution of Professor Štefan Tóbič on Slovak Linguistic Geography. TÓBIK, Štefan: GEMERSKÉ NÁREČIA III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí. Acta Universitatis Prešovensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2019. 92 s. ISBN 978-80-555-2282-1)

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

Č. 1

- 181 – 191 **KARPINSKÝ, P.: Deväťdesiatiny docenta Ladislava Bartka** (Ninety Years of Ladislav Bartko)
 192 – 204 **HORNÁČEK BANÁŠOVÁ, M. – FRAŠTÍKOVÁ, S. – BRAXATORISOVÁ, A. – ĎURČO, P.: Lingvistický výskum 21. storočia ponúka možnosti, o ktorých sme nemohli ani snívať. Rozhovor s Petrom Ďurčom** (Linguistic Research of the 21st Century Offers Possibilities We Could Not Even Dream of. An Interview with Peter Ďurčo)

EPILÓG / EPILOGUE

Č. 2

- 260 – 264 **RIPKA, I.: Zanietený pre vedu** (Passionate about Science)

KRONIKA / CHRONICLE (len v elektronickej verzii / online only)

Č. 1

- 205 – 207 **BEDNARCZYK, M.: XXXII. kolokvium mladých jazykovedcov** (XXXII. Colloquium of Young Linguists)
 208 – 213 **OLOŠTIAK, M. – WACHTARCZYKOVÁ, J.: Quis custodiet ipsos custodes? K životnému jubileu Júlie Behýlovej** (Quis custodiet ipsos custodes? The Jubilee of Júlia Behýlová)
 214 – 221 **RIPKA, I.: Zdravica k jubileu docentky Márie Imrichovej** (The Jubilee of Mária Imrichová)
 265 – 267 **Obsah ročníka 89, 2024 / Contents of the Volume 89, 2024**

POKYNY PRE AUTOROV (podrobne na https://www.juls.savba.sk/sr_pre_autorov.html)

Redakcia časopisu Slovenská reč uverejňuje originálne autorské recenzované a dosiaľ nikde nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik Štúdie a Diskusie a rozhľady je preklad názvu príspevku do angličtiny, abstrakt (500 – 1000 znakov) a kľúčové slová (5 – 10) v angličtine. Príspevky prijímame na adrese: sr@juls.savba.sk. Text je možné poslať aj prostredníctvom voľby „Pošlite príspevok“ z webovej stránky časopisu <https://www.sr.juls.savba.sk>. Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním aj so spracovaním osobných údajov.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty sa predkladajú v elektronickej podobe vo formáte .docx alebo .odt, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. Kľúčové slová, abstrakty a písmo v tabuľkách majú veľkosť 11.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf a netextové časti poslať v osobitnej prílohe. Minimálne rozlíšenie netextových častí je 300 dpi.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, tvrdý koniec riadka (enter) sa používa len na konci odseku. Prvý riadok odseku je odsadený 1 cm.
- Používajú sa nadpisy štyroch úrovní takto: **1. ÚVOD**; 1.1. VERBÁ; **1.1.1. Plnovýznamové verbá**; 1.1.1.1. Prefixálne verbá.
- Kurzíva sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií, jazykových elementov a pod.
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú s pagináciou alebo bez paginácie takto: (Ďurovič 1999, s. 102); (Ďurovič 1999, s. 102 – 103); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102 – 103). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania sa uvádza malé písmeno (napr. Ďurovič 1999a, 1999b). Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky vzostupne (od najskoršieho vročenia).

Spôsoby uvádzania bibliografických odkazov (príklady)

• knižná publikácia

FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.

JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.

• článok v časopise

IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. In: *Slovenská reč*, 85/2, 143 – 161.

• štúdia v zborníku

ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a globalizmom. In: Wachtarčzyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8*. Bratislava: Veda, 25 – 32.

• korpus

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. 13. 11. 2021).

• internetový odkaz

Ak má zdroj známeho autora, uvádzame ho v sekcii **Literatúra** s informáciou o dostupnosti, napr.: ŠMERK, P. (2009): Deriv – webové rozhraní. Dostupné na: <http://def.fi.muni.cz/deriv> (cit. 2. 11. 2021). Všeobecné zdroje (bez uvedenia autora) citujeme technikou číselných odkazov. Na príslušné miesto v texte vložíme číselný odkaz vo forme horného indexu v hranatej zátvorke, napr. ^[1]. Zoznam týchto referencií uvádzame v číselnej postupnosti na konci článku v sekcii **Internetové zdroje**. Napr.: ^[1] Araneum Slovaca V. Dostupné na <http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html> (cit. 3. 11. 2021).

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY LUDOVIT STUR INSTITUT OF LINGUISTICS, THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

THEMATIC ISSUE

LINGUISTIC WORK OF ANTON HABOVŠTIAK. INSPIRATION AND METAMORPHOSES

Výhradný distribútor na Slovensku / The exclusive distribution in Slovakia
SAP - Slovak Academic Press, s.r.o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika
e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089
Ročné predplatné pre Slovensko / Annual subscription for Slovakia: 15 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

ISSN 0037-6981 (print)

ISSN 1338-4279 (online)

EV 3695/09

WEB <https://www.juls.savba.sk/sr/index.html>

IČO vydavateľa 00167088